

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
GENEL KAMU HUKUKU BİLİM DALI

DEMOKRASİLERDE SİYASAL PARTİ TEŞKİLATI VE PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

DOKTORA TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Hayati HAZIR

Hazırlayan
M. Tefik GÜLSOY

KONYA - 2000

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ VE SİYASAL PARTİLER

I. DEMOKRASİ KAVRAMI	5
1. KAVRAMIN TEMELLENDİRİLMESİ	5
2. DEMOKRASİNİN ANLAMI	12
<i>A. Demokrasinin Tanımlayıcı Özellikleri</i>	<i>15</i>
a. Halk	16
b. Halkın İktidarı	19
aa. Genel Olarak	19
bb. Siyasal İktidarın Kaynağı ve Keyfi İktidarın Önlenmesi	22
cc. Kamusal Alan ve Sınırları	23
dd. Temsil ve Seçim	31
<i>B. Demokrasinin Zorunlu Koşulları</i>	<i>38</i>
II. SİYASAL PARTİLER	42
1. TANIM	43
2. SİYASAL PARTİLERİN DOĞUŞU VE HUKUKİLEŞMESİ	47
3. SİYASAL PARTİLERİN İŞLEVLERİ	52
III. DEMOKRATİK MEKANİZMANIN İŞLEYİŞİ VE SİYASAL PARTİLER	56
1. DEMOKRASİNİN ÜÇ PARADOKSU	56
2. SİYASAL KATILMA ARACI OLARAK SİYASAL PARTİLER	60
3. SİYASAL TEMSİL ARACI OLARAK SİYASAL PARTİLER	64
4. PARTİLER DEMOKRASİSİ	66

<i>A. Genel Olarak</i>	66
<i>B. Performans (Etkililik) Aracı Olarak</i>	68
a. Partisiz Devletin Kırılganlığı	68
b. Güçlü Partiler ve Siyasal İstikrar	69
5. SİYASAL PARTİLERİN İÇ DÜZENİ VE İŞLEYİŞİ (PARTİ-İÇİ DEMOKRASİ)	70

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ - İÇİ DEMOKRASİ: DIŞ FAKTÖRLER (PARTİ YAPISININ BELİRLEYİCİLERİ)

I. SOSYO EKONOMİK YAPI VE SİYASAL KÜLTÜR	75
1. SOSYO EKONOMİK YAPI	75
<i>A. Genel Olarak</i>	75
<i>B. Sosyal Bölünmeler</i>	77
2. SİYASAL KÜLTÜR	81
<i>A. Kavram</i>	81
<i>B. Siyasal Yapı ve Siyasal Kültür İlişkisi</i>	83
<i>C. Siyasal Kültürün Parti-İçi Demokrasiye Etkileri</i>	85
a. Demokratik Siyasal Kültür	85
b. Yansımalar	88
II. PARTİ SİSTEMLERİ	94
1. GENEL OLARAK PARTİ SİSTEMLERİ KAVRAMI	94
2. DEMOKRATİK OLMAYAN PARTİ SİSTEMLERİ	95
<i>A. Totaliter Tek-Parti Sistemi</i>	97
<i>B. Otoriter ve Pragmatik Tek-Parti Sistemi</i>	102
<i>C. Hegemonyacı Parti Sistemleri</i>	105
3. YARIŞMACI (DEMOKRATİK) PARTİ SİSTEMLERİ	106
<i>A. Kutuplaşmış Çoğulculuk</i>	106
<i>B. İlimli Çoğulculuk</i>	109
<i>C. İki Parti Sistemi</i>	111

<i>D. Hakim (Üstün) Parti Sistemi</i>	115
III. ANAYASAL YAPI	117
1. GENEL OLARAK.....	117
2. ÜNİTER YAPI-FEDERAL YAPI	118
<i>A. Genel Olarak</i>	118
<i>B. Yansımalar</i>	120
3. YÜRÜTME-YASAMA İLİŞKİLERİ	123
<i>A. Genel Olarak</i>	123
<i>B. Yansımalar</i>	125
4. NORMATİF DÜZENLEMELER	137
IV. SEÇİMLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ	146
1. GENEL OLARAK.....	146
2. PARTİ-İÇİ DEMOKRASİYE ETKİLERİ.....	149
<i>A. Seçimler Bakımından</i>	149
<i>B. Seçim Sistemleri Bakımından</i>	152

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARTİ-İÇİ DEMOKRASİ: YAPISAL FAKTÖRLER

I. PARTİ ORGANİZASYONUNUN KURUCU UNSURLARI	159
1. PARTİ ÖRGÜTÜ	159
<i>A. Genel Olarak</i>	159
<i>B. Parti Örgütünün Özerkliği</i>	164
a. Parti Üyeliğinin Kaynağı Bakımından	165
b. Partilerin Mali Kaynakları Bakımından.....	168
<i>C. Parti Örgütünün Temel Unsurları</i>	170
2. PARTİ ÜYELİĞİ	173
<i>A. Üyeliğin Sayısı ve Taşıdığı Anlam</i>	174
<i>B. Üyelerin Parti Faaliyetlerine Katılışının Niteliği</i>	182
3. PARTİ LİDERLİĞİ	186

<i>A. Parti Liderliği Kavramı</i>	186
<i>B. Siyasal Partiler ve Oligarşi</i>	188
<i>C. Liderlerin Özellikleri, Liderlerin Seçimi ve Merkezîyet Derecesi</i>	198

II. PARTİ ORGANİZASYONUNUN İŞLEYİŞİNDEKİ TEMEL

UNSURLAR	209
1. PARTİ DİSİPLİNİ	209
<i>A. Genel Olarak</i>	209
<i>B. Serbest Partiler - Disiplinli Partiler</i>	211
<i>C. Parti Disiplininin Fonksiyonel Sonuçları</i>	214
2. SİYASAL PARTİLERİN ADAY BELİRLEME SÜRECİ VE YÖNTEMLERİ	221
<i>A. Genel Olarak</i>	221
<i>B. Parti Adaylarının Tespit Yöntemleri</i>	225
a. <i>Parti Genel Başkanınca Belirleme</i>	225
b. <i>Amerikan Ön-Seçim Sistemi</i>	226
c. <i>Parti Örgütünce Belirleme</i>	228
3. PARTİ İÇİNDEKİ ÇEŞİTLİ GÖRÜNÜMLER VE PARTİ STRATEJİSİNİN	
BELİRLENMESİ	234
<i>A. Parti Patronajı</i>	234
<i>B. Parti Alt-Birimleri</i>	237
<i>C. Parti Parlamento Grupları-Parti Örgütü İlişkisi</i>	241
<i>D. Parti İdeolojisi ve Partilerin Programsal Fonksiyonları</i>	244
SONUÇ	249
KAYNAKÇA	253

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	Adı geçen makale
AİD :	Amme İdaresi Dergisi
AMKD :	Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi
ANSAV:	Anadolu Stratejik Araştırmalar Vakfı
AÜHF :	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD :	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF :	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD :	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz. :	Bakınız
C:	Cilt
Çev. :	Çeviren
Der. :	Derleyen
DÜHF :	Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Ed. :	Editor
İÜHF :	İstanbul Üniversite Hukuk Fakültesi
İÜHFM :	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
m. :	Madde
MÜHF :	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
s. :	Sayfa
Sy. :	Sayı
TESAV:	Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı
USIA:	Amerika Birleşik Devletleri Haber ve Kültür Merkezi
v.b. :	ve benzeri
v.d. :	ve diğerleri

GİRİŞ

Batı'da Onyedinci ve Onsekizinci yüzyılda yaşanan gelişmeler, bugünkü modern yaşamda da geçerliliğini koruyan bir çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeler önce mutlak monarşiyi parlamentolar aracılığıyla sınırlamış, daha sonraları ise, monarşinin yerine parlamentoları egemen kılmıştır. Bu süreçte belirleyici olan kavramlar ise, insan hakları, anayasacılık ve demokratikleşme olmuştur. Bir devlet nasıl örgütlenmeli ve, nasıl ve kimler tarafından yönetilmeli sorularına verilen cevaplar, meşruluk anlayışının temellerini de radikal bir değişikliğe uğratmıştır. Yaklaşık iki yüzyıldır, artan bir eğilimle, modern çağın hakim meşruluk anlayışı demokrasi olmuştur.

Ne var ki, hemen her şeyde olduğu gibi, demokrasi terimine de verilen anlamlar farklı olmuş, demokrasiden beklenenler de farklılaşmıştır. Daha doğrusu, herkesin kendine göre bir demokrasi anlayışına sahip olması ve bundan hareketle belirle amaçlara ulaşabilmek gibi bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Bu durum, demokrasi kavramında bir karışıklığa yol açmıştır ve bugün de etkilerini sürdürmektedir. Dolayısıyla, çağımızın egemen meşruluk anlayışı demokrasi olmakla birlikte, demokrasiye verilen ve birbiriyle çoğu kez çelişen demokrasi anlayışları, demokrasinin işleyebilmesi bakımından bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. İşte, demokratik bir siyasal sistemin işleyebilmesinde, tarihsel süreç içerisinde ön plana çıkan siyasal partiler de bu tartışmaların odağında yer almıştır. Siyasal partilerin gerek demokratik rejim içerisindeki konumları, gerekse kendi iç düzen ve işleyişlerinde demokratik olup olmadıkları veya demokratik olup olmaması zorunluluğu hususları da son derece tartışmalı bir hal almıştır. Çalışmamız, bu temel sorunu incelemeye yönelik olup, teorik çerçevede yaklaşmıştır. Çalışmamızı üç ana bölüm altında ele almaya çalıştık.

<<Demokrasi ve Siyasal Partiler>> başlığını taşıyan Birinci Bölüm'de, öncelikle demokrasi kavramı ve bundan neyin anlaşılması gerektiği üzerinde durulmuştur; demokrasi kavramını neler tanımlamaktadır ve demokrasiyi uygulanabilir kılan şeyler nelerdir. Burada, demokrasi üzerindeki kavram kargaşasını bertaraf etmeye

gayret gösterilmiş olup, çalışmamızda esas aldığımız demokrasi anlayışını ortaya koymaya çalıştık. İkinci olarak, siyasal partiler neyi ifade etmektedir ve demokratik siyasal sistemdeki yeri nedir sorununun temelleri ele alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, siyasal partiler demokrasiler için ne anlam ifade etmektedir ve bunun demokratik teorideki karşılığı nelerdir sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışmamızın İkinci ve Üçüncü Bölümleri, Birinci Bölüm'de ortaya koymaya çalıştığımız çerçeveden hareketle, siyasal partileri, iç düzen ve işleyişleriyle bağlantılı olarak ele almaya yöneliktir. Modern Çağ'a bir bakıma damgasını vurmuş olan siyasal partiler, birer organizasyon olarak hem kendi başlarına ele alınması gereken, hem de içinde bulundukları ortamdan ve bu ortamın koşullarından etkilenmeleri kaçınılmaz olduğundan, kendi yapısının dışında olmakla birlikte, kendi yapısını etkileyen faktörlerle birlikte ele alınması gereken bir gerçekliktir. Bu nedenle, çalışmamızın bu iki bölümünde bunlar incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölüm, siyasal partilerin yapısının temel belirleyicileri (determinantları)nin neler olduğu ve bunların partilerin iç düzen ve işleyişlerindeki etkilerinin demokrasiyle uyumunu ele almaktadır. Söz konusu başlıca belirleyiciler, siyasal partilerin içinde bulundukları toplumdaki sosyo-ekonomik yapı ve siyasal kültür, ülkede geçerli olan parti sistemi, anayasal yapı ve seçimler ile seçim sistemidir. Açık ki, demokratik mekanizmanın işleyişinde temel bir rol üstlenen siyasal partilerin, içinde bulundukları toplumun sosyo-ekonomik yapısından ve bundan kaynaklanan bölünmelerden etkilenmemeleri mümkün değildir. Bu sosyo-ekonomik yapı içerisinde oluşan siyasal kültür de, demokratik siyasal sistemin işleyişinde ne kadar belirleyici ise, kaçınılmaz olarak, siyasal partilerin işleyişlerinde de o derecede etkili olacaktır. Yine, bir ülkede hakim olan parti sisteminin, siyasal partiler üzerinde kaçınılmaz sonuçları bulunmaktadır. Bu noktada, öncelikle demokratik olan ve olmayan parti sistemleri ele alınarak, demokrasinin bazı iddialardan ötürü, demokratik olmayan parti sistemlerinde parti-içi demokrasinin mümkün olup olmadığı da ele alınmıştır. Siyasal partiler iktidar ve kamusal görev araştırıcı örgütlenmeler olarak, bir ülkenin anayasal yapısı karşısında bağımlı hareket etmek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla, ülkenin devlet yapısının üniter ya da federal olması, siyasal partiler üzerinde bir takım sonuçlar doğurmaktadır.

Bu durum, demokratikleşme sürecinde öncelikli sorun olan ve bugün de geçerliliğini koruyan, devletin üç temel erkenden ikisini oluşturan yürütme ile yasama arasındaki ilişkilerin düzenleniş ve işleyişleri bakımından da geçerlidir. Yine, anayasal yapı içerisinde ele alınması gereken bir diğer durum da, ülkedeki temel hukuk düzeninin anayasal ve yasal düzeyde siyasal partileri nasıl yaklaştığı ve bu konuda bir düzenleme öngörüp öngörmediğidir. Hiç şüphesiz, bir normatif düzenleme, anayasal demokrasilerde hukukun üstünlüğü ilkesinin bir sonucu olarak siyasal partiler bakımından da bağlayıcı nitelik taşımaktadır ve siyasal partilere ilişkin olarak normatif düzenlemeler de tartışmalı bir durumdur. Son olarak, anayasal yapı içerisinde de kabul edilebilecek, ama bizim ayrı bir başlık altında ele aldığımız, seçimler ve seçim sistemlerinin de siyasal partiler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Demokratik siyasal sistemlerde, iktidara gelebilmenin yolu seçimlerden geçtiğine ve demokratik devletin seçimli kamu görevleri oldukça önemli bir miktarda olduğuna göre, gerek seçim süreçlerinin ve gerekse ülkede geçerli olan seçim sisteminin siyasal partiler üzerinde son derece önemli sonuçlar doğuracağı açıktır.

Üçüncü Bölüm ise, siyasal partilerin bizzat kendi yapılarını ve bunların demokratik ilkelerle uyumunu değerlendirmekte olup, partilerin kendi yapısal özellikleriyle birlikte, iç işleyişlerindeki temel unsurları ele almaktadır. Dolayısıyla, bu Bölüm'de öncelikle bir organizasyon olarak siyasal partilerin yapısının temel taşlarını oluşturan unsurlar ele alınmıştır. Herşeyden önce, siyasal partilerin bir örgütü vardır ve örgütlenmedeki esaslar parti yapısını belirler. Yine, siyasal partilerde üyelik ve üyeliğe verilen anlam, demokrasinin olmazsa olmaz koşullarından olan siyasal katılımı doğrudan ilişkili olduğundan, parti üyeliği, siyasal partilerin iç düzen ve işleyişlerinde öncelikle gözlemlenen hususlardandır. Parti organizasyonunun kurucu unsurlarından olan liderlik kavramı da, parti-içi demokrasi bakımından belki de en çok tartışılan husustur. Siyasal partilere yönelik oligarşi iddiaları, parti liderliği kavramında odaklaşmaktadır. Bunlardan ötürü, siyasal partilerin örgütleri, parti üyeliği ve parti liderliği, parti organizasyonlarının kurucu unsurları olarak ele alınmıştır. İkinci olarak ise, siyasal parti organizasyonunun işleyişinde, parti-içi demokrasi bakımından tartışılan temel unsurlar ele alınmıştır; parti disiplini, siyasal partilerin aday belirleme süreç ve yöntemleri, parti

patronajı, partilerin içinde yer alan alt-birimler (hizipler, eğilimler, fraksiyonlar), partilerin parlamento gruplarıyla bunun dışında kalan parti örgütü arasındaki ilişkiler ve partilerin ideolojileri ve buna göre şekillenen programsal fonksiyonları.

Çalışmamızda, demokrasi teorisi esas alınarak, siyasal partiler organizasyonu kendi içindeki ve dışındaki etkenler bakımından ele alınmıştır. Bunu yaparken, yeri geldikçe demokrasi karşıtı yaklaşımlar da değerlendirilmiştir. Bunun nedeni, siyasal partilerin özellikle Yirminci yüzyılda sadece demokrasiler bakımından değil, demokrasi karşıtı rejimler bakımından son derece önemli oluşudur. Yirminci yüzyıl, totaliter rejimlerin ve bu rejimi uygulamaya geçiren totaliter partilerin de ortaya çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Dikkat çekici olan nokta ise, komünist ve sosyalist rejimlerdeki partilerin gerek bu rejimi demokratik olarak nitelendirmeleri ve gerekse kendi iç düzen ve işleyişlerinde demokrasiyi uyguladıkları iddiasıdır. Bu bakımdan, demokrasiyi açıkça reddeden Faşist partiler, komünist partilerle olan benzerlikleri bakımından karşılaştırma yapılabilmesi için incelenmiştir. Çalışmada asıl ulaşılmak istenen amaç ise, demokratik siyasal sistemlerdeki partiler bakımından, iç düzen ve işleyişlerinde demokratik ilkelerin yeridir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ VE SİYASAL PARTİLER

I. DEMOKRASİ KAVRAMI

1. Kavramın Temellendirilmesi

Günümüzde, hiç şüphe yok ki, en çok kullanılan kavramlardan birisi, belki de en başta geleni demokrasi kavramıdır¹. Demokrasinin tarihi oldukça inişli-çıkışlı olmuştur. Kavram, Eski Yunan'da ortaya çıkmış ve Atina Site Devleti'nde ilk uygulama örneğini vermiştir. Orta Çağ boyunca etkisini yitiren demokrasi kavramı, Yeni Çağ'da aydınlanma dönemi düşüncesinin sonuç vermeye başlamasıyla birlikte, çekici bir kavram ve yaygın bir sosyal-siyasal ideal haline gelmiştir².

O tarihlerden bugüne değin, yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemde ise, demokrasi kavramı oldukça zengin bir süreç yaşamıştır. Bu uzun dönem içerisinde, üzerinde bir çok inceleme yapılmış olmasına karşın, demokrasi kavramının anlam ve içeriği bakımından bir uzlaşmaya varılabildiği söylenememektedir³. Bu durum teorik bakımdan geçerli olduğu gibi, uygulama bakımından da geçerli olmuştur. Fakat, 1989'dan itibaren Doğu Bloku'nun çökmesiyle birlikte, gerek teoride ve gerekse demokrasi uygulamalarında bazı asgari müştereklerin olduğu da bir vakıadır. Bununla birlikte, demokrasi teriminin son derece yaygın olarak kullanılması, aynı zamanda da herkesin demokratiklik iddiasında bulunması bir karmaşayı da beraberinde getirmektedir.

¹ Bu gerçeği anlatabilmek için, "demokrasi" kelimesinin "siyaset piyasasında değeri düşük bir para gibi" dolaştığını ifade edenler bulunmaktadır. Bkz., Philippe C. SCHMITTER-Terry Lynn KARL, "Demokrasi Nedir...Ne Değildir?", Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der., Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev., Levent Gönenç, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.67.

² Mustafa ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.171.

³ Hayati HAZIR, Anayasa Hukuku, Literatür Yayınları, Konya, 1994, s.154.

İşte bu noktada, çalışma konumuz demokrasinin anlam ve içeriğine bağlı olduğundan, demokrasi kavramının hangi temeller üzerinde değerlendirildiğinin ortaya konulmasına çalışılacaktır.

Demokrasi kavramının kullanımı Yunan filozoflarına kadar gitmekle beraber, modern kullanımı Batı toplumunda 18. Yüzyıl sonlarındaki devrimci değişimlerden kaynaklanmaktadır⁴. Kavramın çok geniş ve çok yönlü olmasının nedeni ise, Sartori'ye göre demokrasinin “şimdiye kadar genellikle bir uygarlığın, daha yerinde bir söyleyişle, Batı Uygarlığının (bugüne değin) meydana getirdiği siyasal bir yapının adı...” olmasındandır⁵.

Bu yaklaşıma göre demokrasi, Batı'da filizlenen ve Batılıların zihniyetlerinin yansıması olan toplumsal bir idealdir. Bu durumda, Batı Uygarlığının bir eseri olan demokrasi, aynı zamanda bir kültür ögesi olarak, Batı-dışı toplumlarda olmayan sosyo-kültürel ve ekonomik koşulların siyasal alana yansıması sonucunda ortaya çıkmaktadır⁶. Böylece, bir sosyal-siyasal ideali ifade etmesi bakımından, demokrasi kavramı Batı'ya ait bir kavramdır⁷.

⁴ Samuel P. HUNTINGTON, **Üçüncü Dalga (Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma)**, Çev., Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1993, s.3.

⁵ Giovanni SARTORI, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev., T.Karamustafaoğlu-M.Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1993, s.3.

⁶ Nur VERGİN, “Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye**, Yıl 1, Sy.1, Ankara, Kasım-Aralık 1994, s.9.

⁷ Burada demokrasi için “Batı'ya ait bir kavramdır” ifadesi hiç şüphe yok ki, kavramın Batı'nın inhisarında olduğu anlamına gelmez. Açıktır ki, bugün için, Batı-dışı bir çok siyasal toplum demokrasi kavramını benimsemektedir.

1980'li yıllarda Avrupa Konseyi'nin merkezi olan Strasbourg'da demokrasi kavramı üzerindeki tartışmalara yönelik olarak bir dizi konferans ve kollokyum yapılmıştır. Bunlardan birisinde, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Kararı olarak demokrasi kavramı üzerinde varılan sonuçlar ve belirlenen kararlar arasında şu ifadelerin de yer aldığı görülmektedir: “...demokrasinin geleceğinin bağlı olduğu gençliğe, kökleri derin olarak Yunan-Roma ve Yahudi-Hristiyanlıkta bulunan Avrupa kültürünün asil mirasçıları olduğu idealini yerleştirmek, ancak bunun etkin veya kültürel bir üstünlük veya tekelcilik değil, tersine insanlık haysiyetine dayalı bir evrensellik olduğu bilincini...”. Council of Europa, Colloquy on the Concept of Democracy, Strasbourg 23-25 Marc 1983 (Contributions-Duverger M., Charlier P., Kraub C. Valle., I. Louise, Grieve M., Despouy L., Thüsing R., Van der Stoel, Müller Paul J.) Aktaran: Şeref ÜNAL, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s.95-96.

Bununla birlikte, “Sonradan İslamiyeti kabul eden Fransız filozofu Roger Garaudy, batının Yahudi-Hristiyan ve Yunan-Roma kültürünün ölüm halinde olduğunu, çünkü insani değerlere öncelik vermeyerek onu teknolojiye kurban ettiğini ve artık ulaşacağı bir amacı kalmadığını belirtmektedir. Colloquy, s.4, dipnotu (1)”. Aktaran: ÜNAL, a.g.e., s.96, dn.143.

Burada asıl vurgulamak istediğimiz husus, Aydınlanma Çağı olarak ifade edilen ve 17. ve 18. yüzyıllarda oluşmuş bulunan yeni bir sosyal düzenin düşünce sistemini etkilemesi ve modern çağın demokrasi pratiğini doğurmuş olmasıdır. Bu düşünce sisteminin siyasal alana yansması ise, siyasal iktidarın (devlet iktidarının) sınırlandırılması ve siyasal özgürlükler esas olmak üzere, insan hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması mücadelesidir. Bu durumu başka bir şekilde ifade etmeye çalışırsak, Batı toplumlarında siyasal hayatın Gramsci'nin analizine göre bir yandan sivil toplum, diğer yandan dar anlamda devleti oluşturan siyasal toplum olmak üzere iki ögeden meydana gelmesi⁸ ve 18. Yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika ve Fransa'da vatandaşın belirleyici olduğu devlet⁹ anlayışının ortaya çıktığı bir büyük dönüşüm söz konusudur. Bu başlangıçtan günümüze dek yaşanan yaklaşık iki yüz yıllık demokrasi tarihinde, bugün ulaşılan noktadaki siyasal gerçekliğin ne olduğu konusu ayrı bir önem taşımaktadır.

18. Yüzyıl sonlarında Kuzey Amerika ve Fransa'da gerçekleşen devrimler, dünyaya ilk yazılı anayasaların örneklerini verirken, modern siyasal demokrasiye geçişi de başlatmışlardır. Bu durum aynı zamanda, demokrasi teriminden anlaşılan şeyin ne olduğu konusunda da bir değişimi ifade etmiştir. Gerçekten de, yaklaşık olarak 18. Yüzyıl sonlarına dek, demokrasi terimi “dolaysız (doğrudan) demokrasi” anlamında kullanılmaktaydı¹⁰. Fakat her iki devrim neticesinde kabul edilen, temsili sistem olmuştur. Nitekim Fransız Devrimi, sonuç olarak, halk egemenliği, doğrudan demokrasi ve emredici vekalet anlayışına karşı çıkarak, Sieyès'nin savunuculuğunu yaptığı, milletin bütünlüğü ve birliği ilkesine dayalı temsili rejimi benimsemiştir¹¹. Fakat, bugün

⁸ VERGİN, a.g.m., s.10. “Sivil toplum kavramı, bugünkü anlamında, XIX. Yüzyılda kullanılmaya başlanmış ve ilk teorisyenlerinden biri Hegel olmuştur. Hegel ‘sivil toplum’ kavramını fertler arası münasebetleri düzenleyen, sosyal ve ekonomik hayatın ihtiyaçlarına cevap veren kurumlar bütünü olarak ifade etmek için kullanmıştır. Sivil toplum kavramı, marksist literatürde alt-yapı kavramı ile bütünleşirken, Tocqueville’in ‘Amerikada demokrasi üzerine’ adlı kitabında, Devlet müdahalesi dışında dernekleşme olayının şekillendirdiği sosyal dokuyu açıklamada kullanılmıştır. Tocqueville, dernek hakkının politik alana yayılmasının parti hürriyetini kurduğunu not etmiştir”. Bakır ÇAĞLAR, *Anayasa Bilimi (Bir çalışma Taslağı)*, BFS Yayınları, İstanbul, 1989, s.120.

⁹ Karl Dietrich BRACHER, “Demokrasi Ahlakı Üzerine Düşünceler”, *Sosyal-Siyasal Teori*, Der., Atilla Yayla, Çev., Hüseyin Bağcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.73.

¹⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.173.

¹¹ Murat SARICA, *Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş*, İÜHF. Yayını, İstanbul, 1969, s.109.

varılan noktada demokrasi teriminin anlam çerçevesi içinde hem dolaylı (temsili), hem de dolaysız demokrasi anlayışı yer almaktadır¹².

Yine, demokrasinin o günden bugüne kadar olan tarihi süreci, iki farklı anlayışın uzun mücadelesine sahne olmuştur. “Bunlardan birincisi, klasik demokrasi, liberal demokrasi, anayasal demokrasi, Batı demokrasisi, çoğulcu demokrasi, katılımcı demokrasi gibi adlarla anılan siyasi rejimler, öteki de marxist demokrasi veya halk demokrasileri diye isimlendirilen siyasi rejimlerdir”¹³.

Marksist düşünce sistemi, demokratik, hem de tek demokratik anlayış olduğunu iddia etmiştir¹⁴. Batı tipi demokrasiler ise, marksist demokrasi anlayışının demokrasi olmayıp, aksine totaliter bir rejim olduğunu kabul ederek, totalitarizmi, sağcı veya solcu olsun, klasik demokrasiyi reddeden bütün dikta rejimleri için kullanılan bir terim olarak benimsemiştir¹⁵. Buna karşılık, marksist düşünce kendisinin de Batı düşüncesine ait bir kavram ve onun bir ürünü olarak, uygulandığındaki belli bir aşamaya (sosyalizm) bakılarak bu yargıya ulaşılmasını reddetmiştir¹⁶.

Oysa, 1989’da Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’daki rejimlerin çöküşü bu iki farklı anlayış ve demokratiklik iddialarında Batı demokrasisi anlayışı lehine sonuçlar doğurmuştur. Marksist demokrasinin Avrupa’da beklenmedik bir biçimde ve kısa bir süre içerisinde çökmesi, bu rejimin egemen olduğu ülkelerde çoğulcu demokrasiye geçme çabalarının artmasına yol açmıştır. Yine, devlet üretici ve işletmeci olarak ekonomik yaşamdan uzaklaşmakta ve piyasa ekonomisine geçiş için çaba harcamaktadır. Belki de en önemlisi, bu ülkelerden bazıları Avrupa Konseyine üye olmuşlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini onaylamışlar ve bireysel başvuru hakkını tanımışlardır¹⁷.

1989’dan itibaren Avrupa’daki marksist rejimlerin, üstelik gerek sosyalistlerin, gerek karşıtlarının beklentilerinin aksine savaş gibi bir dış neden olmaksızın hızla ve

¹² ERDOĞAN, a.g.e., s.173.

¹³ HAZIR, a.g.e., s.155-56.

¹⁴ Mümtaz SOYSAL, *Anayasaya Giriş*, 2.Baskı, AÜSBF Yayını, Ankara, 1969, s.89.

¹⁵ Bkz., Münci KAPANI, *Kamu Hürriyetleri*, 6.Baskı, AÜHF Yayını, Ankara, 1981, s.147-48.

¹⁶ SOYSAL, a.g.e., s.89-90.

tümüyle çökmesi¹⁸, aynı zamanda ideolojik planda bir çökme olarak da nitelendirilmektedir¹⁹. Yine, başta Doğu Asyadakiler olmak üzere, başarılı piyasa ekonomilerine sahip modernleştirici otoriter rejimlerin demokrasilere dönüşmeleri²⁰ olmak üzere, Batı tipi demokrasilere yönelişlerdeki artış oldukça yaygın bir duruma gelmiştir. Nitekim Freedom House²¹ “Dünyada Hürriyet” adlı yıllık 1992 araştırmasında, 1991 sonu itibariyle 75 ülkenin siyasal bakımdan “hür” olduğu sonucuna varmış ve aynı araştırma 89 ülkeyi “demokratik” saymıştır²².

Huntington’a göre, özellikle II. Dünya Savaşının Müttefiklerin zaferiyle sonuçlanması “bir dünya demokratik ethos”u ortaya çıkarmıştır. Eylemleri açıkça antidemokratik olanlar dahi, bu eylemlerini demokratik değerlerle haklı göstermeye çalışmaktadırlar. Ülkelerin bir çoğunda kavram olarak demokrasiye açıkça karşı iddialar kamusal tartışmalardan neredeyse tamamıyla çekilmiştir²³. Dahl da aynı yönde olarak, bugün demokrasi düşüncesinin evrensel bir yaygınlık kazandığını, çoğu rejimlerin demokrasi adı üzerinde bir tür iddia ileri sürdüklerini, böyle yapmayanların da çoğu defa demokratik olmayan kendi özel yöntemlerini nihai demokrasiye giden yolda zorunlu bir aşama olduğunu vurguladıklarını, günümüzde diktatörlüklerin bile meşruluklarını oluşturan bileşenlerden birini demokrasiye dayandırdıklarını ileri sürmektedir²⁴.

¹⁷ Şeref GÖZÜBÜYÜK, **Anayasa Hukuku**, 5.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1995, s.39.

¹⁸ Kyung-won KIM, “Marx, Schumpeter ve Doğu Asya Deneyimi”, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler, Der., Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev., Ergun Özbudun-Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1994, s.16. Ayrıca bkz., Ergun ÖZBUDUN, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.17-18.

¹⁹ Marc F. PLATTNER, “Demokrasi Anı”, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der., Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev., Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.55-57.

²⁰ KIM, **a.g.m.**, s.16.

²¹ Merkezi Amerika Birleşik Devletlerinde bulunan bir araştırma kuruluşu olan Freedom House, her ülkeyi siyasal özgürlük ve yurttaşlık hakları derecesine göre (ki bu iki kıstası demokrasinin iki asli ölçütü olarak kabul etmektedir) sıralayan yıllık raporlar yayınlamaktadır. USIA, **Demokrasi Nedir?**, Çev., Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1992, s.5.

²² Larry DIAMOND-Marc F. PLATTNER, **Demokrasinin Küresel Yükselişi (Giriş Bölümü)**, Çev., Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.9.

²³ HUNTINGTON, **a.g.e.**, s.45.

²⁴ Robert DAHL, **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev., Levent Köker, Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Ortak Yayını, Ankara, 1993, s.2.

1940'lı yılların sonlarında UNESCO tarafından yapılan bir açıklamaya göre, dünya tarihinde ilk kez hiçbir öğreti demokrasi karşıtı olarak ileri sürülememekte, antidemokratik eylem ve tutum suçlaması başkalarına karşı yöneltilmektedir. Buna karşın, siyasetçiler ve siyaset kuramcıları savundukları kurumlarda ve teorilerde demokratik ögenin önemi üzerinde anlaşmışlardır. Yine bu açıklamaya göre, "Demokrasinin siyasal ve toplumsal örgütlenmenin en yüksek biçimi olarak kabul edilmesi, çağdaş, toplumsal ve siyasal kurumların nihai amaçları üzerinde bir temel anlaşmanın belirtisidir"²⁵.

Demokratik meşruluğun bu derece yaygınlaşmış olduğu iddiasına paralel olarak, bazı siyaset bilimciler, yönetimlerin prestijli bir ünvan olan demokratik ünvanını hak etmek için kabullenmek zorunda oldukları asgari şartlar üzerinde de artık dikkate değer bir uzlaşmaya varıldığını ifade etmektedirler. Yine, bir adım daha ileri gidilerek, günümüzde pek çok uluslararası kuruluşun bu standartlara ne kadar uyulduğunu izlemesi gibi bir durumun varlığına ve hatta bazı ülkelerin dış politikalarını şekillendirirken bu standartları hesaba kattıklarına işaret edilmektedir²⁶.

Buna karşılık Sartori, UNESCO'nun söz konusu açıklamasını "işte o zamanki hüsniyuruntu buydu. Oysa olay sadece, demokrasinin bütün dünyada onursal bir sözcük haline gelmiş olmasından ibaretti, ve hala da öyledir"²⁷ sözleriyle eleştirmektedir. Sartori'ye göre, demokrasi düşmanları bir yana, gerçek; son onyıllar içinde demokrasi teorisindeki bir ana, baskın görüş gitgide kaybedilmiştir. Herkesin demokratiklik iddiasında bulunması, aynı zamanda demokrasi kavramının gittikçe çok kapsamlı bir kavram haline dönüşmesi başlangıçta belki bir bolluk sağlayacaktır. Fakat sonuçta kesinlikle bir kavram karmaşası yaratmaktadır²⁸.

Demokrasi sözcüğü İ.Ö. 5. Yüzyıldan itibaren yaklaşık bir yüzyıl öncesine kadar bir siyasal kavram olarak kullanılmaktaydı ve demokrasi denildiğinde siyasal demokrasi

²⁵ R. Mc. Keon, ed., *Democracy in a World of Tensions: A Symposium prepared by UNESCO* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), p.522. Aktaran: SARTORI, a.g.e., s.3-4.

²⁶ SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.67. Bu konuda yıllık raporlar hazırlayan Freedom House, söz konusu kuruluşlara verilecek bir örnektir. Yine, çeşitli uluslararası insan hakları belgeleri ve sözleşmeleri ile, bu çerçevede oluşturulan örgütlenmeler de bu amaca hizmet etmektedirler.

²⁷ SARTORI, a.g.e., s.4.

anlaşılmaktaydı²⁹. Fakat, özellikle II. Dünya Savaşı öncesinde demokraside yaşanan gerilemeler, Duverger’ye göre dilde de kendisini göstermiş, başına “sosyal” sıfatının eklenmesiyle birlikte, tamamıyla farklı bir şeyi belirtmeye başlamıştır. Siyasal demokrasi yönetenlerin özgür, dürüst seçimlerle işbaşına gelmeleri temeline dayanır. Buna karşılık sosyal demokrasi, özgürlüğü egemen kılmaktan çok, eşitliği gerçekleştirmeyi amaçlar³⁰.

Sartori’ye göre de, “sosyal”den neyin kastedildiğinin pek açık olmaması “sosyal demokrasi”nin belirgin bir kavram olmasını da engeller. Zamanla iki anlam kazanmış olan sosyal demokrasinin ilk anlamı yaşama biçimini ve dolayısıyla da kişilerin birbirleriyle ilişkilerini göstermesidir. Bu anlamda herhangi bir siyasetin ön gereğidir. Bu durumda, sosyal demokrasi siyasal demokrasinin dayanağı ve siyaset dışı temelidir. Fakat, ikinci anlamıyla toplumun durumundan daha çok, toplumun yönetimiyle ilgilidir ve demokratik toplumu yaratacak koşulların politikayı belirleyenlerce yukarıdan hazırlanan siyasetlerle yaratılması söz konusudur. Bu anlamda sosyal demokrasi, siyasetin bir ürünüdür. Sartori, demokrasi terimini sosyal demokrasinin her iki anlamı için de meşru olarak görmekte, buna karşılık siyasal demokrasi için en azından liberal demokrasi denilmesi gerektiğini ifade etmektedir³¹.

Günümüzde sosyal demokrasiden başka iktisadi demokrasi, sanayi demokrasisi gibi siyasal olmayan veya siyasallığı ikinci derecede kalan demokrasi anlayışlarından da söz edilmektedir. Demokrasiye verilen bu anlamlar tamamen meşru kabul edilmekle birlikte, çoğu kez kavram karmaşasından da bunlar sorumlu tutulmaktadırlar³².

Binlerce yıllık geçmişi göz önüne alındığında, bir bütün olarak Batı felsefesinin ve özellikle de sanayi devrimiyle ortaya çıkan yeni yaşam biçiminin demokrasi kavramını etkilemesi kaçınılmaz olmuştur. Bunun neticesinde, demokrasi asıl ifade etmesi gerektiği şeyin çok dışında şeyleri ifade eder olmuştur. Bu durumu Burdeau’nun

²⁸ SARTORI, a.g.e., s.4.

²⁹ SARTORI, a.g.e., s.9.

³⁰ Maurice DUVERGER, *Siyasal Rejimler*, Çev., Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları (Cep Üniversitesi-Yeni Yüzyıl Kitaplığı), İstanbul, (Tarih Belirtilmemiş), s.19.

³¹ SARTORI, a.g.e., s.417.

³² Bkz., SARTORI, a.g.e., s.9.

şu sözleri açıkça ortaya koymaktadır: “Bugün demokrasi bir felsefe, bir yaşayış tarzı, bir din ve, sanki bunların yanı sıra, bir de hükümet şeklidir”³³.

Oysa ki, demokrasi aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak keyfi yönetimin engellenmesini, yani siyasal iktidarın sınırlanması ve siyasal özgürlüklerin teminat altına alınmasını temel alan bir yönetim biçimi olarak hayata geçirilmişti. Demokrasinin bunun dışında çok farklı anlamlarda değerlendirilmesinin nedenini de yine Burdeau şu şekilde açıklamaktadır: “Bu derece zengin bir mana demokrasinin aslından geldiği kadar, insanların daha mükemmel bir hayat ümidini bağlamakla edindikleri kanaatten geliyor. Demokrasinin gerçek tarafı ile inanış yönünü birbirinden ayırmak, yalnız ona hayat veren dinamizmi değil, fakat olumlu müesseselerin dahi anlaşılmaz hale sokmağa varır, zira bu müesseseler ancak yaşatmakta oldukları mistik ölçüsünde mana taşırlar”³⁴.

2. Demokrasinin Anlamı

Demokrasinin bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmesi Eski Yunan düşüncesine kadar gider. Modern kullanımı ise, Batı’da 18. Yüzyıl sonlarındaki devrimci değişimlere dayanır. 20. Yüzyıl ortalarına gelindiğindeyse, demokrasinin anlamı üzerindeki tartışmalar bakımından üç genel yaklaşımın belirdiği söylenebilir. Bunlar;

-Bir yönetim biçimi olarak demokrasi,

-Yönetimin otoritesinin kaynaklarına ve hizmet ettiği amaçlara göre demokrasi, ve,

-Yönetimin kuruluşundaki usullere göre demokrasi³⁵.

Demokrasinin tanımlanması hususundaki bu farklı yaklaşımlar şüphesiz ki, demokrasinin bir siyasal rejim olduğu gerçeğini gözardı etmemektedir. Bununla birlikte, siyasal rejim kavramı dar anlamda sadece yönetim şeklini ifade ederken, geniş anlamıyla ve genel olarak yöneten-yönetilen farklılaşmasını ifade eder. Bu bağlamda, siyasal kurumların ortaya çıkardığı bir bileşim ve uyumlu bir bütün oluşturmaları

³³ Georges BURDEAU, **Demokrasi (Sentetik Deneme)**, Çev., Bülent Nuri Esen, AÜHF. Yayını, Ankara, 1964, s.1.

³⁴ BURDEAU, a.g.e., s.1.

durumu söz konusudur. Bu kurumların hayatiyet kazanması ise bir takım tarihi, kültürel, coğrafi, dini, ekonomik gibi etkenlerin bir bütün oluşturmalarına bağlıdır. Bu nedenle, siyasal rejimler anılan unsurlardan ayrı düşünölemeyeceğı gibi, bu sosyal ortam hukuksal düzenlemelere konu olsa da, çok daha önemlisi, siyasal kurumlar çoğı kez rejimin dayandığı dünya görüşünün (ideolojinin) yönlendirdiğı uygulamaları yansıtır³⁶. Nitekim, demokrasinin de bir çok tipi ve farklı uygulamaları söz konusu olduğı gibi, aynı şekilde çeşitlilik arzeden bir dizi etki meydana getirdikleri görölmektedir. Bu anlamda olmak üzere, demokrasinin kendine özgü biçimler aldığı ve bunun da hem bir ülkenin sosyo-ekonomik şartlarına, hem de yerleşik devlet yapısı ve siyasal uygulamalarına bağlı olduğı söylenebilir³⁷. Dolayısıyla, demokrasinin anlamı üzerindeki farklı yaklaşımlar, bir siyasal sistem olarak demokrasinin anlamı çerçevesinde değerlendirilmek gerekir. Farklılıklar, bir bütün olarak siyasal rejim kavramında belirli bir kesitin ön plana çıkarılmasından kaynaklanmaktadır.

Demokrasinin bir siyasal rejim olduğunun kabulü bize demokrasinin anlamı konusunda bir başlangıç sağlamakla birlikte yeterli değildir. Demokrasinin anlamı, demokrasi nedir sorusunun cevaplanmasının gerektirir ve bu da bir tanım sorunudur. Bununla birlikte, demokrasinin tanımı konusunda birçok sorunla karşılaşıldığı da bir gerçektir.

Demokrasinin tanımlanmasındaki bir sorun, demokratik meşruluk anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte, bir siyasal sisteme sırf onu onayladığımızdan ötürü demokrasi deme eğilimi taşımamızdan kaynaklanmaktadır³⁸. Bu şekilde bir davranıştan ötürü kişisel tercihlerimiz ve görüşlerimiz demokrasinin kendisi hakkındaki bilgiyi

³⁵ HUNTINGTON, a.g.e., s.3.

³⁶ HAZIR, a.g.e., s.140-41.

³⁷ SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.68.

³⁸ Bugün, demokrasi çağdaş dünyanın hakim siyasal doktrini olarak kabul edildiğinden, hemen her ülke kendi siyasal rejiminin “demokratik” olduğunu ileri sürmektedir. Ergun ÖZBUDUN, **Anayasa Hukuku**, 3.Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s.60. Bununla birlikte, demokrasi ve demokrasiyle ilgili kavramların yaygın bir çekiciliğe sahip bulunması. Demokrasi idealinin de gerçekten aynı derecede benimsenmiş olduğı anlamına gelmemektedir. Bu durum, aynı zamanda demokrasinin anlamının bulanıklaşmasına da hizmet etmektedir. Nitekim, insanların çoğı defa kendilerince “iyi” olanı tanımlamak veya kendi önerilerine çekicilik kazandırmak için demokrasi kavramına başvurdıkları görölmekte ve bu nedenle demokrasinin ne anlama geldiğinin belirlenmesi son derece önemli olmaktadır. ERDOĞAN, a.g.e., s.172.

gölgelemektedir. Yine, demokrasi teriminin oldukça yaygın kullanılan bir terim olması sonucu, siyasal alandaki hemen hemen her örgütlenme biçimine “demokrasi” veya “demokratik” denilmektedir³⁹. Bir başka ifadeyle, siyasal davranışımız demokrasinin ne olduğu, ne olabileceği ve ne olması gerektiği hakkındaki düşüncemize dayanmaktadır. Bir siyasal sistemi ve bir siyasal örgütlenmeyi “demokrasi” ve “demokratik” gibi terimlerle olumlu veya olumsuz olarak değerlendirmeye kalkıştığımızda, bu sav ve doğuracağı davranış açık olmayabilir. Fakat, bu aynı zamanda üstü kapalı bir demokrasi tanımı olmaktadır. Kamuoyunda oluşan demokrasi imgeleri vardır ve bunlar da, yine teorik düşünce alanında varılmış sonuçların bir yansımasıdır ve tanımlarla şekillendirilmişlerdir. Bu durumda, eğer demokrasiyi onu tanımlayanlar tarafından yanlış tanımlanmışsa, kimliğini belirleyemediğimiz demokrasiyi reddetme ve karşılığında da hiç istemeyeceğimiz bir şeyi elde etme tehlikesi ile karşı karşıya kalabiliriz demektir⁴⁰.

Demokrasinin tanımlanmasındaki diğer bir sorun ise, demokrasinin nasıl tanımlanması gerektiğidir. Buradaki problem, herşeyden önce demokrasi kelimesinin etimolojik anlamından kaynaklanmaktadır. Eğer demokrasi sözcük anlamı ile alınırsa, halkın kendi kendini yönettiği bir siyasal sistemi anlarız. Oysa ki, bunun gerçekleşebilmesi yöneten-yönetilen farklılığının bulunmamasına bağlıdır. Bu bağlamda, marksizmin iddia ettiği gibi devletin ortadan kalkması gerekir. Fakat böyle bir ideal demokrasi uygulamasıyla geçmişte karşılaşılmadığı gibi⁴¹, gelecekte bunun gerçekleşeceğini iddia etmek, “olan” demokrasiyi yok saymak demek olacaktır.

Sartori’ye göre, demokrasi kelimesinden kaçamayacağımız gibi, Dahl’ın yaptığı gibi demokrasi yerine “poliarşi” diyerek onu değiştiremeyiz de. Bununla birlikte, demokrasi sözcüğü demokrasi denen şeyi doğru olarak tanımlamamaktadır. Çünkü, demokrasi terimi bizi normatif, yani olması gereken bir tanıma götürmektedir. Oysa, bir de olanın tanımını araştırmamız gerekmektedir. İki tanımın olması şüphesiz sorunlar yaratacaktır. Fakat, sorunun çözümü gerçekte bu “olan” ve “olması gereken” demokrasi

³⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.172-73.

⁴⁰ SARTORI, a.g.e., s.13.

⁴¹ HAZIR, a.g.e., s.155.

tanımları arasındaki ayırımı yatmaktadır. Bu ayırım yapıldığında ise, aralarındaki ilişkinin ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Eğer dikkatimizi yalnız “olan” üzerine toplarsak ortaya yersiz, uygunsuz ve kötü kullanılmış bir gerçeklik çıkar. Sürekli “olması gereken”e önem verildiğinde ise, idealizme, yetkincilik engeline takılırız⁴². Demokrasi teriminin anlamının tarihsel süreçte uğramış olduğu değişiklikler de gözönüne alındığında, demokrasinin nasıl tanımlanması gerektiği sorunu daha da önemli bir hal almaktadır.

Bütün bu zorluklara rağmen, öncelikle bir siyasal sistem olarak demokrasinin yöneten-yönetilen ilişkisini düzenlemesi bakımından hangi esaslara dayandığı, daha sonra ise, bu esasları gerçekleştirmek için gerekli koşulların neler olduğu ortaya konulmak suretiyle demokrasinin hangi anlama geldiği belirlenebilir. Bunlardan birincisini demokrasinin tanımlayıcı özellikleri, ikincisini ise, demokrasinin zorunlu koşulları başlıkları altında incelemeye çalışacağız⁴³.

A. Demokrasinin Tanımlayıcı Özellikleri

Demokrasi sözcüğünün orijini Grekçe “demos” (halk) ve “kratos” (yönetmek) köklerinin birleşmesine (democratia) dayanır. Demokrasi, halkın yönetimi olarak monarşiler ve aristokrasilerin karşısında bir yönetim biçimi anlamına taşır ve halk arasında siyasal eşitliği sağlayacak bir devleti gerektirir. “Halk tarafından yönetim” kavramı açık görünmekle birlikte, aynı zamanda aldatıcıdır da. Demokrasi düşüncesinin tarihi karmaşıktır ve çarpışan görüşlerle doludur. Üstelik anlaşmazlıklar için geniş alanlar söz konusudur⁴⁴. Gerek “halk” ve gerekse “yönetmek” sözcüklerinin hem tek başlarına neyi ifade ettikleri ve hem de bu iki kelimenin arasındaki bağlantının (halk tarafından yönetim) ne anlama geleceği konusu belirsizlikler taşımaktadır⁴⁵. Bu üç unsurun anlamları üzerinde anlaşmazlıklar olduğu gibi, uyuşmazlıklar şüphesiz bunlarla da bitmemektedir.

⁴² SARTORI, a.g.e., s.14-15.

⁴³ Bkz., ERDOĞAN, a.g.e., s.173 ; SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.68.

⁴⁴ Devid HELD, *Models of Democracy*, Polity Press, Cambridge, 1993, s.2.

⁴⁵ Bkz., DAHL, a.g.e., s.3 ; SARTORI, a.g.e., s.22.

a. Halk

Halk kavramı, demokratik yönetimin diğer siyasal sistemlerden ayırt edilmesinde belki de en önemli unsurdur. Çünkü, hiçbir yönetim şekli demokrasi düşüncesinde olduğu kadar halka dayandığı iddiasını taşımamaktadır. Bu iddianın temelini ise, halkın seçme ve seçilme hakkına sahip olması oluşturmaktadır. Bununla birlikte, “halk”ı meydana getiren şeyin ne olduğu veya “halk”ın ne anlama geldiği tartışma konusu olmuştur.

Kelimenin orijini olan demos ve Batı dillerindeki karşılıklarının incelenmesi sonucunda bile, Sartori en az altı yorumun ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir⁴⁶. Ona göre, “halk”ın İtalyanca (popolo), Fransızca (peuple) ve Almanca (volk) karşılıkları tekil bir varlığı, bölünmez bir genel irade denebilecek organik bir bütünü, bir “tek yığın”ı düşündürür. Oysa İngilizce’deki halk (people) sözcüğü çoğul bir varlığı, “her bir” birimden oluşan ayrılabilir çokluğu düşündürür. Bundan dolayı, halk kavramı üzerinde birimlerden kutsal anlamda bütünler oluşturma şeklindeki yorumların Alman, Fransız veya İtalyan bilginlerinin düşüncelerinden kaynaklanması sadece bir rastlantı değildir⁴⁷.

Liberal demokrasi teorisinde genel olarak benimsenen anlayış, halkı bireylerin toplamından ibaret gören bireyci anlayıştır. Halkın toplulukçu anlaşılış biçiminde ise, halk ilgili toplumun karşılığı olan birleşik bir kimlik olarak, bir toplumun sadece belli bir andaki tek tek üyelerinden oluşmayıp, kendilerini içinde buldukları kurumlar, yapılar ve kültür ile birlikte, geçmiş ve gelecekteki üyeleri de kapsar. Bu bakımdan,

⁴⁶ Bunlar;

“1. Halk sözcük anlamına göre **herkes** demektir

2. Halk sayısı belirsiz büyük bir kesim, **pekçok** insan demektir

3. Halk **aşağı sınıf** demektir

4. Halk bölünmez bir varlık, bir **organik bütündür**

5. Halk **salt çoğunluk** ilkesi ile beliren büyük kesimdir

6. Halk **sınırlı çoğunluk** ilkesi ile beliren büyük kesimdir”. SARTORİ, a.g.e., s.23.

⁴⁷ SARTORİ, a.g.e., s.23.

liberal olmayan demokrasi teorisiyle bazı bakımlardan uzlaştırılabileceği ileri sürülmektedir⁴⁸.

Klasik liberalizme göre bireyin temel varlık olması, doğal olarak toplumun varlığını bireye oranla ikinci plana itmektedir. Bu bakımdan, kollektif bir varlık toplum, millet, sınıf gibi herhangi bir bütünün amaçlarını gerçekleştirmenin aracı olarak kabul edilmez. Toplumun çıkarı, kamu çıkarı, toplumun iyiliği, ortak iyi gibi kollektif bütünlere hasredilen kavramları klasik liberalizme göre belirsiz kavramlardır. Toplumun iyiliği müphem, muğlak bir kavram olduğundan, iyilik bireylerin iyiliğidir. Dolayısıyla, bireylerin bireysel çıkarlarının dışında ve onlara üstünlük taşıyan birtakım ortak çıkarlar olabileceği fikrini benimsemez⁴⁹. Bireyin temel varlık olması, bireyin varlığını sınıf, halk gibi “bütün”lerin varlıklarından daha gerçek kılar⁵⁰.

Buna karşılık, liberalizmin basit bir biçimde, “anayasal devlet yoluyla kişinin siyasal özgürlüğünün ve kişi hak ve özgürlüklerinin hukuksal savunmasının uygulaması ve kuramı” biçiminde tanımlanabileceğini ifade eden Sartori, <<Bireyciliği>> ön plana koymadığını belirtmektedir. Bireyciliği az vurgulamasının nedeni olarak da, hem bu kavramın gereğinden fazla kullanılmış olmasını, hem de bireyciliğin (görmeli yalnızlığı ile) ya liberalizmi nitelendirmede yetersiz kalmasını ya da liberalizmi olası bir çok kavramsallaştırmadan birine gereksiz bir biçimde daraltarak indirgemesini göstermektedir. Ona göre, liberalizm kuşkusuz her insanın ve bütün insanların değerine inanır ve insanı kişi olarak ele alır. Ancak liberalizm, kişi soyut kavramı ortadan kaldırılsa da, kişinin baskıcı veya sosyal, toplum-yapıcı veya toplumun yarattığı olup olmamasına bakılmaksızın vardır⁵¹.

Topluma karşılık bireye öncelik tanınması, bireyci anlayışa yönelik eleştirilerin yoğunlaştığı noktadır. Buna göre, bireyi toplumdan ayrı düşünmek mümkün olmadığı gibi, bireyi birey yapan da zaten toplumdaki yeri ve diğer insanlarla olan ilişkileridir⁵². Üstelik, tek birey anlayışının bir tasarımdan öteye gitmemesi, devlet yapısı içinde

⁴⁸ ERDOĞAN, a.g.e., s.175.

⁴⁹ Atilla YAYLA, *Liberalizm*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s.141.

⁵⁰ YAYLA, a.g.e., s.138.

⁵¹ SARTORI, a.g.e., s.412.

bireylerin tek tek bir önem ve anlam taşımadıkları, bunların bir araya gelmeleri durumunda oluşturdıkları sosyal ünitelerin esas sayılması gereği de açıktır. Yine, deney ve mantığın gösterdiği, devlet yapısı içinde sosyal ünitelerin ve sonuçta toplumun esas sayılması ve devletin amaç, görev ve yetkileri ile işleyişinin bunlara bakılarak düzenlenmesini gerektirmektedir⁵³.

Halkın bireyci anlayış biçimine karşı, halkın toplulukçu anlayış biçimlerinden en önemlisi sosyalist görüşler olarak, 19. Yüzyılın başından itibaren özellikle sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkelerdeki (İngiltere, Fransa ve Almanya) sosyal ve ekonomik problemler karşısında, bireyciliğe bir sosyal ve ekonomik tepki olarak meydana gelmiş ve gelişmiştir. Bu yaklaşım biçiminin temel esası, bireyden çok topluma ve bireyin çıkarından çok toplumun çıkarına önem vermek ve siyasal eşitliğin ekonomik eşitlik olmaksızın bir anlamı olamayacağı görüşüdür⁵⁴. Yine bu noktada, kavramsal toplumculuk-bilimsel toplumculuk ayrımları da yapılmaktadır⁵⁵.

Burdeau'ya göre, halkın toplulukçu anlayışı ile demokrasi bakımından ortaya başlıca üç temel sonuç çıkmaktadır:

-Bir defa halk bütünüyle, farklılaşmamış birleşik bir varlıktır. Gerçek bir toplulukta bireyleri birbirinden ayıran ve farklılaştıran şeyleri bertaraf etmektedir.

-İkinci olarak, halkın iktidarını meydana getiren kolektif iradedir. Böylece halk soyut ve ölçülemez bir nitelikte olan egemenliğin, dolayısıyla da bir dizi yetkinin dayanak merkezi olmaktadır.

-Son olarak, bu halk anlayışı birey ile toplum arasında bir ikiliğin varlığını reddetmemekle birlikte, bireyi toplumdan gerçekte ayıran aykırılığı yok saymaktadır⁵⁶.

Bireyci ve toplulukçu anlayışlar uzun bir mücadele geçmişine sahip olmakla birlikte, aslında birbirinden farklı, hatta birbiriyle bağdaşmaz nitelikte değildir. Tek tek bireylerin ve bu tek tek bireylerin meydana getirdikleri bütünler birer gerçeklik olmakla

⁵² YAYLA, a.g.e., s.142.

⁵³ Yahya Kazım ZABUNOĞLU, **Kamu Hukukuna Giriş**, AÜHF Yayını, Ankara, 1973, s.90.

⁵⁴ Recai Galip OKANDAN, **Umumi Amme Hukuku**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1968, s.595.

⁵⁵ İlhan F. AKIN, **Kamu Hukuku**, 4.Baskı, Üçdal Neşriyat, İstanbul, (Tarih Belirtilmemiş), s.201.

⁵⁶ BURDEAU, a.g.e., s.13-14.

birlikte, sorun bunlardan birisine dünya görüşleri bakımından daha üstün bir değer atfetmekten kaynaklanmaktadır⁵⁷. Bununla birlikte, halkın bireyci ve toplulukçu anlayışlarının demokrasi teorilerine ve uygulamalarına yapmış olduğu etkiler göz ardı edilemeyecek boyutlardadır⁵⁸.

Bugün genel ve eşit oy ilkesinin yerleşmesiyle birlikte, seçme ve seçilme hakkı konusunda belirli standartlara ulaşılmış⁵⁹ olması, günümüz demokratik düşüncesi bakımından hemen hemen bütün yetişkin nüfusun “halk” anlamına gelmesiyle⁶⁰ paralellik taşımaktadır. Bu noktada incelenmesi gereken başlıca iki halk kavramından söz edilebilir; salt çoğunluk ya da sınırlı çoğunluk ilkeleriyle anlatılan halk kavramları. “Bu bağlamda, salt çoğunluk, yalnızca çoğunluğun sayılması: Belli bir nüfus içindeki büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırsız (yani, salt) karar verme hakkına sahip olması demektir. Tersine, sınırlı çoğunluk ilkesine göre, çoğunluğun hiçbir hakkı ‘salt’ (yani, sınırsız) olamaz. Öyleyse, birinci ölçüt bizi katıksız ve silme çoğunluk yönetimi tarzında bir demokrasi tanımına; ikinci ölçüt ise azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimi tarzında bir demokrasi tanımına götürmektedir. Sonuçta her iki durumda da uygulanabilir ve/veya ampirik bir ölçüt kullanmaktayız. Ne var ki ‘halk’ üzerindeki yöntemsel yorumların tek ortak özelliği budur, çünkü bu yorumlar bütün başka yönlerden birbirlerine ters düşmektedirler”⁶¹.

b. Halkın İktidarı

aa. Genel Olarak

İktidar, çözümleyici yoldan açıklanması güç bir kavram olmakla birlikte, gerek tarih ve gerekse siyasal düşünce tarihi bakımından oldukça açık ve düz bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Buna göre, iktidar ahlaki değil siyasi bir kavramdır⁶². İktidar kavramı günümüzde hem siyasal olayların dinamiğini oluşturması, hem de

⁵⁷ Bkz., ZABUNOĞLU, a.g.e., s.89-90.

⁵⁸ Çalışmamızın kapsamı içerisinde yeri geldikçe bunları ele almaya çalışacağız.

⁵⁹ SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.69.

⁶⁰ ERDOĞAN, a.g.e., s.176.

⁶¹ SARTORI, a.g.e., s.25-26.

⁶² SARTORI, a.g.e., s.30.

politika sürecinin anlaşılması ve açıklanması bakımından anahtar rolü oynayan bir kavramdır. Genel ve geniş anlamda “başkalarının davranışlarını etkileyebilme, kontrol edebilme olanağı” şeklinde tanımlanabilecek iktidar kavramına bir olgu olarak sosyal hayatın çeşitli kademelerinde ve her türlü grup ilişkileri içinde rastlanır. Siyasal bilimcilerin bazılarına göre, her türlü insan toplulukları içinde bütün görünüşleri ve bütün belirli biçimleriyle iktidar olgusu siyasal incelemenin kapsamındadır. Buna karşılık, modern siyasal bilimcilerin çoğunluğuna göre, politika biliminin temel kavramı olan iktidar sadece “siyasal iktidar”dır ve onu diğer iktidar türlerinden ayırdeden temel niteliklere sahiptir⁶³.

Yöneten-yönetilen farklılaşmasının iktidar olgusu üzerindeki etkileri bakımından bir gerçeğin altı önemle çizilmektedir; artık “... tek taraflı emir verme kudretini ifade eden <<iktidar>> terimi yerine, karşılıklı rolleri ve iki taraflı etkileşmeyi belirten ‘iktidar ilişkileri’ deyimini kullanılmaya başlanmıştır”⁶⁴. Her siyasal sistemde iktidar ilişkilerinin varlığı söz konusu edilebilir. Bununla birlikte, demokratik bir siyasal rejim bakımından iktidar ilişkileri bütün diğer siyasal sistemlere oranla çok daha fazla öne çıkmaktadır.

Burdeau’ya göre, “gerçek demokrasi, ancak siyasi kudretin taşıyıcısı olan halk, bu kudreti doğrudan doğruya kullanmak, veya hiç olmazsa kullanılışını denetlemek durumuna geldiği takdirde vardır”⁶⁵. Bu yaklaşım, demokrasi bakımından ikili bir alternatif önermektedir. Buna göre, ideal olan siyasal iktidarı halkın kendisinin doğrudan doğruya kullanması, yani doğrudan demokrasidir. Bununla birlikte, eğer bu mümkün değilse, hiç olmazsa, halk iktidarın kullanılışını denetleyebilmeli ki, demokrasiden söz edilebilsin. Popper’ın da ifade ettiği gibi, birinci alternatif, demokrasinin klasik teorisi olup, halkın yönetme hakkına sahip olduğu ve halkın yönetmesi gerektiği düşüncesidir. Bu aynı zamanda, <<kim yönetmeli?>> sorusuna verilen bir cevaptır. Doğrudan demokrasi, nihai ve tek meşru yöneticinin halk (bütün yetişkin nüfus) olması gerektiğini ileri sürmektedir ama, bu uygulanması tamamen

⁶³ Münici KAPANİ, *Politika Bilimine Giriş*, 5.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.46-48. Siyasal iktidarın nitelikleri için bkz., KAPANİ, *Politika*, s.48 vd.

⁶⁴ KAPANİ, *Politika*, s.51.

⁶⁵ BURDEAU, a.g.e., s.19.

imkansız bir ideolojidir. Gerçekte, halk hiçbir yerde fiili olarak yönetmez. Yöneten hükümetlerdir ve ne yazık ki, ayrıca bürokratlardır ve bunları yaptıklarından sorumlu tutmak son derece zordur⁶⁶.

<<Halkın iktidarı>> deyimi, gerçekte bir sürecin başlangıcını ifade etmekte, buna karşılık bir sonuca bağlamamaktadır. İktidar bir kimse üzerinde kullanıldığına ve yönetme, yönetilenin varlığını gerektirdiğine göre, halkın iktidarı kimin üzerinde kullanılacaktır ve halk egemenliğinin nesneleri, yöneldiği kimseler kimlerdir? Halkın halk üzerinde iktidarı formülü, iktidarın yalnızca yukarıya doğru çıkışını değil, aşağıya doru inişini de içinde barındırır. Bu iki yönlü bir süreçte, eğer halk bu denetimini yitirirse, iktidarın halka saymaca mal edilişi iktidarın gerçek kullanılışı arasındaki bağlantının nasıl sürdürülüp pekiştirileceği⁶⁷ demokratik yönetim bakımından mutlaka çözümlenmesi gereken bir problemdir.

İktidar siyasal alanı kapsadığından, en önemli özelliği kural koymak ve bunları uygulamak olarak karşımıza çıkar. Burada önemli olan, halkın iktidarı bakımından demokratik faaliyetin alanının ne olduğu sorusunun cevabıdır. Bu, halkın iktidarının sınırının olup olmadığının, varsa bu sınırın ne olduğunun ve iktidarını nasıl kullanacağını belirlenmesini gerektirir. Bu soruların doğru bir zeminde çözümlenmesi, her şeyden önce, demokratik yönetimin amaçlarının neler olduğunun gözönüne alınmasıyla mümkündür.

Tarihsel süreç dikkate alındığında , demokratik yönetimin ilk amacının siyasal iktidarın kaynağının halk iradesine bağlı olduğunun ortaya konulması olduğu görülür⁶⁸. Yine klasik görüşe göre, demokrasi bir devletin iktidarının halkın ellerinde bulunduğu işaret etmektedir⁶⁹. Bir başka ifadeyle, demokrasi siyasal iktidarın kaynağının halka ait olduğunu göstermek suretiyle, “toplumu bağlayan ve devletin yaptırım gücüyle

⁶⁶ Karl R. POPPER, “Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış”, Çev. İhsan Duran Dağı, Sosyal ve Siyasal Teori, Der. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, s.23-26.

⁶⁷ SARTORI, a.g.e., s.32.

⁶⁸ Bu konuyla ilgili olarak bkz., Erdoğan TEZİÇ, Anayasa Hukuku, 2.Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1991, s.89 vd.

⁶⁹ ERDOĞAN, a.g.e., s.177.

desteklenen kollektif normların ve tercihlerin yapılmasını”⁷⁰ içeren “kamusal alan”ın halkın iradesiyle belirlenmesini ifade eder. Kamusal alanın içeriğinin ne olduğu, sınırlarının olup olmadığı ve kollektif normların ve tercihlerin yapılmasında halkın iradesinin nasıl gerçekleşeceği demokratik yönetimler için asli sorunlardır⁷¹.

bb. Siyasal İktidarın Kaynağı ve Keyfi İktidarın Önlenmesi

Siyasal iktidarın kaynağının halkta olduğunu işleyen Aydınlanma düşüncesi, Avrupa’da mutlakiyetçiliğin gerilemesiyle birlikte devlet iktidarının halk lehine sınırlandırılması arayışını güçlendirmiştir. 18. Yüzyılın sonlarında Kuzey Amerika ve Fransa’da meydana gelen büyük değişimler bunun neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu değişimlerde hedeflenen iki amacın (ki bunlar, devlet iktidarının sınırlandırılması ve siyasal özgürlüklerin teminat altına alınmasıdır), devletin temel kuruluşunu düzenlemeyi ifade eden ve dünyaya ilk örneklerini veren yazılı anayasalarca (1787 A.B.D. ve 1791 Fransız Anayasaları) teminat altına alınmasıyla gerçekleştirilmeye başlandığını görmekteyiz. Bu gelişmeler özellikle toplum sözleşmesi fikrinin etkisiyle ortaya çıktığından, gerek tarihi ve gerekse modern anlamıyla liberalizmin eseri olmuştur. Birey hakları ile organize edilmiş (sınırlanmış) iktidarı beraberinde getiren bu çağın teorileri, modern demokrasinin de temellerini atmıştır⁷².

Yazılı anayasaların ortaya çıkışında liberalizmin etkisi açık olmakla birlikte, tarihi gelişim içerisinde anayasa hareketleri nasıl demokratikleşme sürecinden önce geliyorsa⁷³, dolayısıyla liberalizm ile demokrasi arasında da bir eşzamansızlık bulunmaktadır⁷⁴. Klasik görüş açısından, “demokrasi” bir devletin iktidarının (yetkisinin) halkın ellerinde bulunduğuna işaret etmekte, “liberal” kelimesi ise devlet gücünün sınır(lanmas)ına işaret etmektedir⁷⁵. Buna karşın, Sartori’ye göre 19. Yüzyılın

⁷⁰ SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.68.

⁷¹ Aynı yönde SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.69.

⁷² Bkz., TEZİÇ, a.g.e., s.133-35, Mustafa ERDOĞAN, *Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.18; C.F. STRONG, *Modern Political Constitutions*, Sixth Edition, London, 1963, s.54; Hüseyin Nail KUBALI, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)*, İÜHF Yayını, İstanbul, 1969, s.2.

⁷³ TEZİÇ, a.g.e., s.134.

⁷⁴ Bkz., SARTORI, a.g.e., s.397 vd.

⁷⁵ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.177.

ikinci yarısından itibaren liberalizmin ve demokrasinin ideallerinin birbirinin içine girmesi (bu mutlu bir tarihsel durum da olsa) sadece sınırlarının değil, özelliklerinin de silinmesine yol açmak suretiyle bir karışıklık doğurmuştur. Bu noktadan sonra, liberalizm ve demokrasinin özellikleri yazarın tercihiine göre değişmekte ve sürekli gidip gelmektedir; demokrasiyi liberalizmin yörüngesinde mi tutmak veya liberalizmin özünü demokraside mi aramak?⁷⁶. “Batıdaki yönetim biçimi özgürlük ideali etrafında dolanmaya başladığında, ortaya çıkan tez demokrasiyi liberalizme demirlemek olmuştur. Öte yandan eşitlik ideali etrafında dolanılmaya başladığında da tez, demokrasinin liberalizmden ayrılabilceği veya ayrılması gerektiği olmuştur”⁷⁷.

Demokratik devlet ile liberal devlet arasında siyasal anlamda önemli bir fark olmadığını ifade eden Sartori’ye göre, demokratik devlet, liberal devletin yeni bir adla ortaya çıkmış biçimidir. Buna karşılık, sosyal anlamda demokrasiden söz edildiğinde, sözü edilen şey liberalizm değil, tam anlamıyla demokrasidir. Sosyal demokrasi zamanla iki anlam kazanmıştır. İlk anlamına göre, sosyal demokrasi bir yaşama biçimini ve dolayısıyla da kişilerin birbirleriyle ilişkilerini gösterir. Bu anlamıyla da siyasal demokrasinin dayanağını ve politika dışı temelini oluşturur. İkinci anlamıyla ise, toplumun durumundan daha çok, toplumun yönetimiyle ilgilidir. Bu anlamıyla sosyal demokrasi ise, demokratik toplumu yaratacak koşulların, politikayı saptayanlarca yukardan hazırlanan siyasetlerle yaratılmasını ifade eder⁷⁸.

cc. Kamusal Alan ve Sınırları

Kamusal alan, ifadesini demokraside sivil toplum-devlet ilişkilerinde bulur. Demokrasi bakımından bu noktada karşımıza çıkan ayrım bir ifadeye göre, Locke’cu demokrasi anlayışı ile Rousseau’cu demokrasi anlayışı arasında olmuştur. Birincisine göre, demokrasi giderilemeyen sosyal-siyasal çatışma ya da uzlaşmazlıkların “çoğunluk prensibi” ile çözüme bağlanması sistemidir. İkincisine göre ise, demokrasi bütünlüğün oybirliği ile sağlandığı “oybirlikçi” sistemdir ve ilk kaynakları Antik Yunan’dadır⁷⁹.

⁷⁶ SARTORI, a.g.e., s.397.

⁷⁷ SARTORI, a.g.e., s.398.

⁷⁸ SARTORI, a.g.e., s.417.

⁷⁹ Cf.J.M. Mansbridge, Beyond adversary democracy. University of Chicago Press, 1983, s.3vd. Aktaran: ÇAĞLAR, a.g.e., s.201-202.

Oybirlikçi sistem “mutlak demokrasi” veya “otoriter demokrasi” gibi isimlerle de adlandırılmaktadır. Bu sistemi savunanların demokrasi tezlerine başlıca iki fiksiyonu dayanak yaptıkları görülmektedir. Bunlardan birincisi, Rousseau’nun halk çoğunluğunun iradesini halkın iradesi ile bir tutan “genel irade” kavramıdır. İkincisi de, çoğunluğun her zaman haklı olduğu yolundaki peşin hükümdür⁸⁰. Çoğunluk prensibi sistemi ise, “klasik-çoğulcu demokrasi” anlayışı ile mutlak demokrasinin karşısında yer alır. Bu anlayış biçiminde, toplumun yönetimi sonuçta çoğunluğun iradesine dayanır. Ancak, çoğunluğun yönetim hakkı tanınırken, azınlığa her şeyden önce, mutlak (çoğunlukçu) demokrasi anlayışının aksine, çoğunluk haline geçebilme hakkını tanır⁸¹.

Azınlık veya azınlıklara iradesini zorla kabul ettirecek nitelikte sınırsız bir hakkın çoğunluğa tanınması, çoğunluğun yücelttiği ilkenin tam karşıtı bir kuralın işlemesine neden olacaktır. Demokratik yarışmanın birincisi sınırsız (mutlak) iktidar elde ederse, bu takdirde birinci gelen kendini sürekli birinci kabul ettirebilecektir. Böyle bir durumda da, demokrasinin geleceği artık demokratik olamaz ve demokrasi daha başlangıçta demokrasi olmaktan çıkar. Oysa ki, bir demokrasinin geleceğinin demokratik olması, çoğunlukların azınlıklara ve azınlıkların da çoğunluklara dönüşebilmesine bağlıdır. Böyle bir durumda ise, iktidara ilke olarak tam hak kazanmış olanların bu iktidarı nasıl sınırlanacaktır? Bunun cevabı, sırf demokrasinin “halk iktidarı” kavramıyla çözülemeyeceğidir. Çoğunluğun yönetimi ilkesine göre kararlar vermeye hak kazanmış bir halkın, iktidarını sınırlar içerisinde kullanması, halk iradesinin tamamen dışında olan ögelerde aranmalıdır⁸².

⁸⁰ KAPANİ, *Hürriyetler*, s.169-70.

⁸¹ KAPANİ, *Hürriyetler*, s.172.

⁸² SARTORİ, a.g.e., s.26. Münci Kapani <<halk iradesi>> kavramının da <<milli irade>> kavramı gibi anlamsız olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, “...halk topluluğunu meydana getiren kişilerin oybirliğine yakın bir noktada birleştikleri farzedilse dahi, neticede ortaya çıkan, kişisel iradelerin bir toplamından başka bir şey değildir. Bu kişisel iradelerin toplamı dışında ve üstünde-Rousseau’nun iddia ettiği gibi-<<kollektif>> bir iradenin oluştuğu ileri sürülemez. Kaldı ki, burada teknik bakımdan <<halk>> sözünün kullanılması da doğru sayılmaz...Şu halde seçimlerde fiilen iradesini açıklayan <<halk>> değildir, sadece <<seçmen>> niteliğine sahip olan vatandaşlardır. Nihayet, bütün seçmen vatandaşların da sandık başına gitmediklerini ve bazen hayli yüksek oranda bir grubun şu veya bu nedenle oy kullanmadıklarını da unutmamak gerekir. Son tahlilde -ve gerçekçi bir açıdan bakıldığı zaman- seçimler sonunda beliren ne milli irade, ne genel irade, ne de halk iradesidir: sadece seçimde oy kullanmış olan seçmen çoğunluğunun siyasal tercihidir”. KAPANİ, *Politika*, s.77.

Kamusal alan, daha önce de ifade edildiği üzere, toplumu bağlayan ve devletin yaptırım gücüyle desteklenen kollektif normların ve tercihlerin yapılması olduğuna göre, buradaki problem, normların nasıl yapılacağı ve bu normlarla elde edilmek istenen şeyin ne olacağıdır. Bu noktada, liberal demokrasi ile sosyal demokrasi arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

Burdeau'ya göre, hem iktidarı halka vermek, hem de onu şu veya bu şekilde iktidarı kullanmaktan men etmek demokrasiye uygun düşmez⁸³. Siyasal demokrasi, sadece devletin yönetimine karşılık gelir ve bir bütün olarak vatandaşlar topluluğunu, iktidara dahil bulunduğu ölçüde dolayısıyla ilgilendirir. Sosyal demokrasi ise, topluluk hayatının meydana getirdiği ilişkilerden ve hareketlerden her birini kontrol etmek suretiyle, bütün toplumun hakimiyet altına alınmasını gözönünde tutar. Siyasal demokrasi vatandaştan feragat ister ve işleyişi genel fikirler seviyesinde gerçekleşebilir. Buna karşılık sosyal demokraside ise, alınan kararlara bağlı olan toplum içi insanın (toplum içinde tek başına kalmış, yalnızlaşmış ve her türlü olumsuzluklara karşı savunmasız insan) kaderidir; onun refahı, maddi güvenliği, çocuklarına verilen imkanlardır⁸⁴.

Liberalizmde siyasal demokrasiyi esas almak suretiyle konuya yaklaşan Sartori'ye göre ise, bu noktada liberalizm ile demokrasi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Buna göre, liberalizm ile demokrasi arasındaki temel ilişki (Tocqueville'den Ruggiero, Kelsen ve Raymond Aron'a kadar), özgürlük ile eşitlik arasındaki ilişki olarak gösterilmiş, böylece, liberalizmi demokrasiden ayırt etmek için liberalizmde özgürlük, demokraside eşitlik vardır denilmiştir⁸⁵. Bundan ötürü, bunları

⁸³ Bu durum aynı zamanda yöneten ve yönetilen demokrasi anlayışlarıyla ilgilidir. Bu konuya aşağıdaki başlık altında değineceğiz.

⁸⁴ BURDEAU, a.g.e., s.33.

⁸⁵ Özgürlük ve eşitlik kavramlarının demokrasiyle birlikte düşünülmesine ve aralarındaki yakın ilişkiye karşın, bu iki değer aynı zamanda bir gerilim içindedirler. Bir taraftan eşitliğin özgürlükten zarar gördüğü, diğer taraftan da özgürlük için eşitliğin bir tehlike oluşturduğu düşüncesi vardır.

Eşitliğin özgürlükten zarar gördüğü düşüncesindeki yazarlar, geniş "biçimsel" özgürlüğün kabul edilemez derecede bir eşitsizlik yarattığını veya buna imkan verdiğini ileri sürmektedirler. Devletin müdahale etmediği yerde, istenmedik ekonomik eşiksizlikler ortaya çıkacaktır. Bireyler devlet düzenlemesinden özgür oldukları zaman, bu onların aynı zamanda diğer bireyler pahasına ve onları sömürerek servet biriktirmekte de özgür kılar. Yine, sosyal yapı devlet faaliyetiyle değiştirilmediği takdirde, bu bazı bireylere ekonomik çıkarlarını gerçekleştirmede büyük avantajlar sağlayacak ve

birleştirmek için liberal demokratik sistemlerin görevinin özgürlük ile eşitliği birleştirmek olduğu söylenmiştir. Batı-tipi sistemler hem liberal hem demokratiktir ve özgürlük ile eşitliğin birbiriyle karışabileceğini göstermektedir. Gerçekte ise, liberalizm yalnız özgürlük, demokrasi ise yalnız bir eşitlik konusu değildir. Bütün eşitlikler demokratik kaynaklı olmadığı gibi, özgürlüğün geniş kapsamlı sorunu da liberalizme indirgenemez. Liberalizm yukarıdan ve nedensiz verilen özgürlüklere güvenmediğinden dolayı, hukuksal ve siyasal eşitlikten daha fazla bir şeyin verilmesi konusunda ihtiyatlıdır. Tek başına liberalizmde her eşitlik biçimi yok olmaz. Fakat, liberalizmden yoksun bir demokraside, her kendiliğinden oluşan farklılaşma sürecini etkisizleştiren bir eşitlik buluruz. Böylece, demokrasi sosyal birlik ve dağıtıcı eşitliğe; liberalizm ise, üstünlük ve kendiliğinden olmaya değer verir. Eşitlik, bütünleşme ve ahenkli olmak isterken; özgürlük ise, zahmetli ve düzensizdir. Dolayısıyla, “çoğulculuğun” demokrasi için çok az değeri varken, liberalizm çoğulculuğun ürünüdür. Temel ayrım belki de, liberalizmin bireye, demokrasinin ise topluma dayanmasında yatmaktadır⁸⁶.

Söz konusu düşünceler demokrasi anlayışını etkilerken, liberal (siyasal) demokrasi ile sosyal demokrasi arasındaki farklılık ve gerilime de merkez teşkil etmektedir. Liberal demokrasinin formülü “özgürlük yoluyla eşitlik”tir. Bir başka deyişle, eşitlik yoluyla özgürlük değildir. Eşitliğin sağlanması özgürlükler kullanılarak gerçekleştirilir. Bu aynı zamanda, yöntemsel bir düzen ve yöntemsel bir gerekliliktir. Demokrasinin liberalizmin arkasından gelmesi, bir rastlantı sonucu değildir. Daha fazla eşitlik amacı, bunu iddia etmemizi sağlayan araçların (özgürlükler) aleyhine bir biçimde arandığında, demokrasi yeniden yok olacaktır⁸⁷. Buna karşılık , sosyal demokrasi

ekonomik eşitsizlikler hem iktisadi, hem de politik gücün az sayıda kişinin elinde toplanmasına yol açacaktır.

Eşitliğin özgürlüğü tehlikeye attığı düşüncesinde olanlar ise, sosyal eşitliğin var olduğu ve bir ideal olarak takip edildiği yerde, bireysel özgürlüğün tehlike altında olduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşün başlıca iki dayanağından ilki, eşitliği gerçekleştirmek için devlet faaliyetine başvurulmasının, devletin bireysel özgürlüğe tecavüz etmesiyle sonuçlanacağıdır. Böyle bir durumda, devlet daha fazla eşitlik sağlamak için, özel ilişkileri denetlemek ve dengelemek üzere kendinde daha büyük güç toplayacağından, siyasi istibdada dönüşebilecektir. İkinci olarak, sosyal eşitlikçi politikalar toplumsal uniformlaştırma suretiyle bireylerin “atomlaşması” sonucunu doğurur ve böylece, toplum üniform bireylerden oluşan bir kitleye indirgenir. Böyle bir durum, bireyleri hem devlet karşısında, hem de “kamu oyu”nun sosyal baskıları karşısında daha hassas hale getirir. ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.183.

⁸⁶ SARTORI, a.g.e., s.415-16.

⁸⁷ SARTORI, a.g.e., s.420.

anlayışı özgürlüğü egemen kılmaktan ziyade, eşitliği gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Önemli olan, bazılarının ekonomik bakımdan başkalarına bağımlı olmasına son vermektir⁸⁸.

Kamusal alanı ifade etme ve biçimlendirme noktasında, demokrasi bakımından bu anlaşılış biçimlerinin farklılaşacağı açıktır. Nitekim, modern çağın ilk demokratik uygulamalarından bugüne dek olan süreç içinde bu farklılaşmayı açık bir biçimde izleyebilmek mümkündür. Örneğin, 18. Yüzyılın sonlarından itibaren insan hak ve hürriyetleri alanındaki ilk düzenlemelerden günümüze dek olan süreçteki (doğal hukuk akımı içinde ortaya atılan ve bireyci doktrin tarafından geliştirilen insan hakları doktrininin önce sosyal yönde genişlemesi, daha sonra ise uluslararası alana geçişi) düzenlemeler (Bildiriler, Anayasalar ve çeşitli Uluslararası Belgeler) bu durumu ortaya koymaktadır⁸⁹.

Liberalizmde kamu otoritesinin meşru alanı sınırlıdır. Bu nedenle, bir demokrasi (liberal demokrasi) halkın temel kararları aldığı, ama onun alabileceği kararlar üzerinde sınırlamaların bulunduğu bir siyasal sistemi ifade eder⁹⁰. Söz konusu sınırlar, dayanağını halkın bireyci telakkisinden almaktadır. Siyasal toplumların temeli insan iradesine dayandığından, bütün sosyal kuruluşlar gibi devlet de, bireyler tarafından ve onlar için kurulmuştur. Bu bakımdan birey, liberal devlette başlı başına bir değer olduğu için, devletin tek amacı da birey ve onun mutluluğunun gerçekleşmesidir⁹¹. Doğal hukuk akımı içinde gelişen bu anlayış Amerikan ve Fransız Devrimlerine kaynak oluşturmıştır. 1789 Devriminden sonra gelişen liberal bireyci doktrin ise, insan hak ve özgürlüklerinin kaynağını doğrudan doğruya insanda, insanın özünde bulmuştur. Toplumda tek gerçek insan olduğu gibi, her siyasal topluluğun amacı da insandır. Liberal devlet sisteminin hak ve özgürlük anlayışı en açık ifadesini 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde bulmuştur. Bütün insanların özgür ve eşit doğdukları, özgür ve eşit yaratıldıkları ilan edilen Bildiride, siyasal topluluğun (devletin) amacı,

⁸⁸ DUVERGER, a.g.e., s.19.

⁸⁹ Bkz., KAPANİ, *Hürriyetler*, s.30-75.

⁹⁰ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.177.

⁹¹ Ayferi GÖZE, *Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, İÜHF Yayını, İstanbul, 1977, s.4-5.

kişilerin zaman aşımı ile kaybetmediği doğal haklarını korumaktan ibaret olarak ifade edilmiştir. Bu durumda siyasal iktidarın temel görevi, özgürlükleri yasalar çerçevesinde kullandıkları sürece bunlara müdahale etmemektir. Bu aynı zamanda siyasal iktidarların aşamayacağı “sınırları” da belirler; sahip olunan bu hakların varlığı devletin iradesine bağlı değildir ve bu hakları kişilere devlet vermemiştir⁹².

Sosyal demokrasi de, klasik demokrasi gibi insan haklarına dayanmakla birlikte, bu hakları farklı şekilde anlamaktadır. 1789 Bildirisinde ifadesini bulan haklar özgürlüğün koruyucusudurlar ve devleti iş görmekten çok çekinmeye sevk ederler ve dolayısıyla da liberal demokrasinin temelini oluştururlar. Sosyal demokraside ise, haklar taleplerdir; içerikleri ve hukuksal sonuçları, bulundukları ihtiyaca göre tespit olunmaktadır. İnsan hakkı artık bir zorunluluğun tedbiridir. Eğer bu zorunluluk karşılanmıyorsa, insanı varlığının mükemmeliyetine ulaşmaktan alıkoyar. Bu nedenle hak, yapılan işin bedeli biçimindeki dar anlamıyla değil; fakat, insan varlığının her türlü ihtiyaçlarına yönelik en geniş anlamıyla, asgari yaşama olanağını talep etmek anlamındadır⁹³.

Aslında 1848 Fransız Anayasasında ilk izleri görülen “Sosyal Devlet” anlayışının şekillendirdiği devletin özlemi ve çabası içinde olduğu ifade edilen sosyal demokrasi, insan haklarının sağlanması için devleti görevli kılar. Sosyal demokrasi devletin görevlerini arttırmakla kalmaz, halkın ödevlerini de arttırır. Böylece, siyasetin kapsamı genişlemektedir. Devletin tek görevi, aslında var olan özgürlükleri korumak değil; var olması gereken özgürlüklerin gelişmesinin mümkün olabileceği ortamı hazırlamak ve bu özgürlüklerin gelişmesini engelleyen servetin belirli ellerde toplanması, farklı gelir grupları arasındaki büyük farklar, fırsat eşitliğinin yokluğu, işsizlik gibi unsurları saf dışı etmektir⁹⁴.

Sartori’ye göre, liberal demokrasiyi oluşturan parçalar birbirlerinden ayrıldıklarında, siyasal anlamda demokrasi ile sosyal (ve ekonomik) anlamda demokrasi arasındaki fark da ortaya çıkmaktadır: Liberalizm herşeyden önce devlet iktidarının

⁹² GÖZE, a.g.e., s.9-11.

⁹³ BURDEAU, a.g.e., s.34.

⁹⁴ Toktamış ATEŞ, **Demokrasi (Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler)**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul,

sınırlanması tekniğidir. Buna karşılık demokrasi, halkın iktidarını devlet iktidarına ortak kılar. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, liberalizmin demokratik toplumculuğa kendi değerlerinden katkıda bulunması gibi, demokrasinin kendisi de siyasal liberalizme katkıda bulunduğudur. Zamanla liberal ile demokrat arasında (parti adları ne olursa olsun) bir rol ayrılması olmuştur. Bunun sonucunda, liberal daha çok siyasal kaygı duymaya başlarken, demokrat daha çok refah kaygısı duymaya başlamıştır. Dolayısıyla, liberali için önemli olan devletin biçimi, demokrat için önemli olan ise, devletten kaynaklanan normların içeriğidir. Normların nasıl yaratıldığı devletin biçimine ilişkindir ve liberalin ilgi alanı sosyal düzen yaratma yöntemi olduğundan yöntemsel demokrasi esastır. Normların içeriği kaygısına ilişkin sorun ise, normlarla neyin elde edilmesi gerektiğidir. Dolayısıyla demokrat, bir bakıma yöntem konusuna ilgisiz sayılabilir. Onu ilgilendiren sonuçlar ve işin özüdür. İktidarı denetlemekten çok, onu kullanmak ister⁹⁵.

Bazılarına göre ise, her iki anlayışın da tek başına sakıncaları bulunmaktadır ve önemli olan, ikisi arasındaki ideal dengedir. Buna göre, sosyal demokrat yaklaşım kamusal alanın sınırlarını devletin ekonomik hayatı düzenlemesi, sosyal yardım ve bazı hallerde kollektif mülkiyete doğru genişletmektedir. Kamu sektörünün geliştirilmesine yol açan bu tedbirler, aynı zamanda bireysel tercihlerin karşılanması ve yönetenlerin gayrimeşru hareketlerinin kontrolü esasını yıkarak demokrasinin aşınmasına yol açabilir. Liberal demokrasi ise, kamusal alanın mümkün olduğu kadar dar tutulması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, alınan tedbirler özel sektörü geliştirmeye yöneliktir. Ne var ki, böyle bir yaklaşım da, kollektif ihtiyaçların tatmin edilmesi ve otoritenin meşru kullanımı esasını yıkarak demokrasinin aşınmasına neden olabilir. Mevcut demokrasilerdeki siyasal tartışmaların asli konusunu, sosyal demokrat yaklaşım ve liberal demokrasi görüşü arasındaki ideal denge üzerindeki görüş farklılıkları teşkil etmektedir⁹⁶.

1991, s.85.

⁹⁵ SARTORI, a.g.e., s.416-17.

⁹⁶ SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.69. Duverger'ye göre de, her iki demokrasi anlayışı özleri bakımından karşıtlaşmak bir yana birbirlerini tamamlarlar. Dolayısıyla, gerçek demokrasinin ancak siyasal demokrasiyle sosyal demokrasinin birleşmesi sonucu olabileceği düşünülebilir. Demokrasinin temel amacı, herkese mümkün olduğu kadar geniş bir özgürlük sağlamaktır. Siyasal demokrasinin yanlış tarafı özgürlüğün kullanılması için gerekli maddi koşulları tanımak bakımından olumsuzluğu ve ekonomik güçlerin egemenliği üstüne bir şal örtmesidir. Sosyal demokrasi bu iki yanlış düzeltmeye yönelebildiği

Bütün bunlara rağmen, günümüzde liberaller ile sosyal demokratlar arasındaki ayrımın azaldığı ve belki de birkaç kuşak sonra tümünden kaybolacağı da ifade edilmektedir. Buna göre, liberaller gitgide sosyal bir nitelik kazanırken, sosyal demokratlar mülkiyet ve ekonominin devlet tekelinde bulunması yolundaki düşüncelerini önemli ölçüde yumuşatmışlardır. ABD ve Kanada’da reformcu liberalizm sosyal demokrasinin kapsamına girerken; İngiltere, Avustralya ve İskandinav ülkelerinde sendikacılık sosyalizm geleneğinden hızla uzaklaşmıştır. Yine, günümüzde sosyal demokrat partilerin bir çoğunun liberalizmin en büyük savunucuları arasında yer aldığı görülmektedir⁹⁷.

Bu noktada yapılan bir değerlendirmeye göre ise, “günümüzde ‘liberal’ sıfatı ve ‘liberalizm’ terimi türdeş bir tutum ve öğretiyi ifade etmemektedir. Söz konusu türdeş olmama durumu yeni de değildir; aşağı yukarı yüz yıldan fazla bir süredir ‘liberalizm’ terimi, ortak noktaları kadar farklılıkları da hayli belirgin olan sosyal-siyasal teorileri ifade eder hale gelmiştir. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar, ‘liberalizm’ teriminden bugün ‘klasik liberalizm’ olarak adlandırdığımız öğreti anlaşılırken; 1880’lerden sonra terim, ‘sosyal liberalizm’ veya ‘yeni liberalizm’ olarak anılan ve demokratik sosyalizmden etkilenen teorik bir yaklaşımı da kapsar biçimde algılanmaya başlamıştır. Bu geniş anlamda liberalizm, bugün ‘liberal sol’ adıyla bilinen siyasal pozisyonu de içermektedir. Son onbeş-yirmi yılda cemaatçiliğin yeniden yükselmesiyle birlikte, liberal değerleri özünde reddetmediklerini belirten bazı komüniteryenler ‘liberalizm’ şemsiyesinin kapsayıcılığını biraz daha genişletmiş görünüyor”⁹⁸.

Sartori’nin yaklaşımı da bu noktada son derece önemlidir: “Demokrasinin liberalizmden daha fazla bir şey olduğunu söylemek hem doğru hem yanlıştır. Eğer bundan amaçladığımız sosyal anlamda demokrasinin liberalizmden daha fazla olduğunu söylemek ise o zaman bu büyük ölçüde doğrudur. Fakat bundan demokrasinin siyasal anlamda liberalizmden fazla olduğunu kast ediyorsak o zaman büyük ölçüde yanlış

ölçüde siyasal demokrasinin bir özgürlük rejimi olma doğrultusundaki çabasını destekler. Ne var ki, öğreti bakımından böylesi bir anlaşmanın yerini, olgular alanında zorlu bir çatışma almıştır. DUVERGER, a.g.e., s.20.

⁹⁷ ATEŞ, a.g.e., s.83.

⁹⁸ Mustafa ERDOĞAN, “Hangi Liberalizm”, *DİYALOG (Siyaset Teorisi Dergisi)*, Sy.1, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1996, s.229.

yapmaktayız. Demokratik devlet (eğer doğru kanıtlara bakacak olursak) liberal-anayasal devlettir. Bu siyasal demokrasinin liberalizm ile kaynaştığı ve onun içinde kaybolduğu ve liberalizmin onun yerine geçtiği anlamına gelir. ‘Devleti demokratikleştirme’ öğüdü bizi pek bir yere götürmeyecektir; hatta çoğunlukla da bizi yanlış bir yöne götürecektir. Hükümet mekanizması her zaman için gelişmeye açıktır; ancak liberal-anayasal devletin demokratik unsur tarafından ele geçirilmesiyle neyin gelişeceğini ve değişeceğini anlamak pek mümkün değildir. Şu ana kadar bu ele geçirme artık anayasal güvenceler sağlamayan anayasaların ortaya çıkmasına neden olmuştur... bunlar artık anayasa olma özelliklerini yitirmişlerdir”⁹⁹.

dd. Temsil ve Seçim

Batı’da demokrasilerin ortaya çıkmasında sivil toplumun varlığının etkisi açıktır. 18. Yüzyılın sonlarında gerçekleşen devrimler, halka dayanan demokratik sistemlerin kurulmasına da yol açmıştır. Bu gelişmelerin modern demokratik yönetimler bakımından ortaya çıkardığı başlıca sonuçlardan ikisi, liberal sistem ve temsili sistem olarak ifade edilebilir.

Bireyin ve sivil toplumun sistemin temelini oluşturması, demokratik liberal sistemi diğerlerinden ayırır. Bir başka ifadeyle, demokratik sistemin varlığı “birey”e ve sistemin tümünün “birey üstünlüğüne” dayalı olması esasına bağlıdır¹⁰⁰. Yine, “liberal demokrasiler organizasyonu, sınırlı farklarla, kaynağını İngiliz ve Fransız monarşilerinde bulan temsili sistem teorisi üzerine kuruludur”¹⁰¹.

Monarşiden Cumhuriyet rejimine geçiş ve daha sonraları demokrasi rejiminin yerleşmesi ile birlikte, devlet-toplum ikiliği de ortadan kalkmıştır. Bunun oluşması da ancak, yönetilenlerin devlet iktidarının oluşumuna katılmaları ve iktidarın gücünü, yine yönetilenlerden alması ile sağlanabilir. Böylece, devlet-toplum ayırımını ortadan kaldıran ve demokratik sistemin temelini oluşturan klasik unsurlar belirmiştir: Tüm sistemin dayandığı taban olan temel hak ve özgürlükler, temsil teorisi, seçimler ve

⁹⁹ SARTORI, a.g.e., s.419.

¹⁰⁰ Stühey BATUM, “Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkilerine Demokratik Devlet Anlayışı Açısından Bir Bakış”, *Yeni Türkiye*, Yıl 1, Sy. 4, Ankara, Mayıs-Haziran 1995, s.16.

¹⁰¹ ÇAĞLAR, a.g.e., s.203. Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz., SARICA, a.g.e.

siyasal partiler¹⁰². Anayasacılık hareketlerinin gelişim çizgisinde de temsil kavramının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu gelişim çizgisinin iki temel direğinden birisi, devlet iktidarını kendi içinde bölmek suretiyle yönetimde baskıyı önleyecek olan “kuvvetler ayrılığı” ilkesi, diğeri de, egemenliğin millet/halk tarafından kullanılması ile ilgili olan “temsili rejim”¹⁰³.

Modern demokrasilerin temellerinin atıldığı Aydınlanma Çağı’nda demokrasi kavramından anlaşılan, egemenliği (iktidarı) halkın doğrudan doğruya kullandığı bir demokrasi kavramıydı. Böyle bir yönetim biçimi, kamusal faaliyetlerin doğrudan halk tarafından gerçekleştirildiği bir yönetim şeklini ifade ettiğinden ötürü, yöneten-yönetilen farklılaşmasının ortadan kalkması anlamına da gelmektedir¹⁰⁴. Bu doğrudan demokrasi anlayışı demokrasiyi küçük bir topluluk ile sınırlı tutarak, büyük bir evrene uygulanamaz kılmaktadır. Eski Yunan’da uygulanmış demokrasi anlayışından kaynaklanan bu gelenekten ayrılmak, devlet adamları ve düşünürlerin demokrasi anlayışına temsilcilik fidanını aşlamaları ile gerçekleşmiştir. Bu noktada, Rousseau ve Madison’a göre çelişkili deyimler olan doğrudan ve dolaylı demokrasi arasında bir ayrım yapılmaya başlanmıştır¹⁰⁵. Dolaylı demokrasi, büyük nüfusların ve geniş alanların yönetimi sorununu, halkın kendi adına önemli kararları almak için seçtiği temsilcileri eliyle çözmesi durumunda, bu gerçek bir demokrasidir¹⁰⁶.

İktidar konusunda yapılan en önemli ayrım, iktidarı sözde elinde tutanlarla onu gerçekte kullananlar arasında yapılan ayrımdır. İktidar, sonuçta, bir exercitium : bir yetki kullanma olup, anlamı ve tanımı ne olursa olsun, önemli olan halkın iktidarı gerçekte nasıl kullanabileceğidir. Açıktır ki, iktidar hakkına sözde sahip olmak, halk

¹⁰² BATUM, a.g.m., s.13-14. Seçimler ve siyasal partiler, uygulamadaki sonuçları gözönüne alındığında demokrasinin zorunlu şartları içerisinde değerlendirilmek gerekir. Bundan dolayı, bu konuya aşağıdaki başlıkta yer vereceğiz. Buna karşılık, temsil kavramı ve temsili sistem, demokrasinin tanımlayıcı koşulları altında değerlendirilmek gerekir.

¹⁰³ Erdoğan TEZİÇ, “Demokrasi, Devlet, Sistem, Felsefe ve Yönetim”, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sy. 4, Ankara, Mayıs-Haziran 1995, s.7.

¹⁰⁴ Bkz., ERDOĞAN, Demokrasi, s.173; TEZİÇ, a.g.e., s.219.

¹⁰⁵ Rousseau, temsil kavramına karşı uzlaşmaz bir hoşnutsuzluk içerisindedir ve bu nedenle de, demokrasinin yalnızca çok küçük devletlerde gerçekleşebileceğini kabul etmiştir. Bkz., SARTORİ, a.g.e., s.31.

¹⁰⁶ Leslie LIPSON, Demokratik Uygarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.48-49.

egemenliği sorununu çözmeye yetmez¹⁰⁷. Bu gerçeklik, Aydınlanma Düşüncesi'nin sonuç vermesiyle birlikte, önceleri halkı egemenliğin kullanılmasına ortak etmek, daha sonra ise, egemenliğin kullanılmasına ilişkin bütün esasları halka dayandırmak çabalarında ulaşılabilen çözüm şeklini doğurmuştur; halkın iktidarını temsilciler vasıtasıyla kullanabileceği bir çözüm şekli. Bugün gelinen noktada ise, hem doğrudan demokrasi, hem de temsili demokrasi, demokrasi teriminin anlamı içerisinde düşünülmektedir.

Demokratik teori ve pratiğin temsil ile birleşmesinden kaynaklanan siyasal dönüşümün en önemli sonucu, Eski Yunan'da ilk uygulaması görülen halk yönetiminin artık küçük devletlerle sınırlı olmadığı ve çok sayıda insanları içine alacak şekilde her yerde yaygınlaşabileceği idi. Bu durum, kent-devletlerin yok olmasıyla birlikte sönmüş görünen demokrasi düşüncesinin, ulus-devletlerin modern dünyası için anlamlı bir nitelik taşımaktaydı. Üstelik yeni kişi hakları, bireysel özgürlük ve kişisel özerklik kavramları, ulus-devletin çok daha geniş olan sahası içinde gelişebilmekteydi¹⁰⁸.

Geniş ölçekli demokrasiler için “seçimler ve temsil” zorunlu araçlar olmakla birlikte, aynı zamanda onun en güçsüz noktalarını oluşturmaktadır. İktidarını (yetkisini) devreden bir kimse onu kaybedebilir de; seçimler mutlaka özgür; ve temsil mutlaka gerçek temsil olmamaktadır. Peki, bu tür olaylara karşı çareler ve güvenceler nelerdir? Soruya elbet yanıt verilebilir, ama bu yanıt “demokrasinin sözcük anlamına” dayanılarak verilmemelidir. Gerçek odur ki halkın iktidarı kavramından başka bir şeye dayanmayan bir demokrasi teorisi, yalnızca otokratik iktidarla savaştığı sürece yeterlidir. Bu hasım yenilince, halka otomatik olarak devredilen şey, yalnızca saymaca bir haktır. İktidarın kullanılması ise apayrı bir sorundur¹⁰⁹.

Liberal demokrasi halkın iktidarı kavramına dayanmakla birlikte, bu iktidarın temsil yoluyla devredilmesi çözümünü benimser. Temsili demokrasi anlayışı çeşitli bakımlardan eleştirilmiştir. Başlıca eleştirilerden birisi, belki de demokrasi karşıtı ve sosyalizmin öncülerinden olan Proudhon'un sözleriyle ortaya konulmuştur. Ona göre,

¹⁰⁷ SARTORI, a.g.e., s.30-31.

¹⁰⁸ DAHL, a.g.e., s.36.

¹⁰⁹ SARTORI, a.g.e., s.32-33.

kusursuz bir seçim sistemi bulunamayacağı gibi, temsilcilerin belli bir ilçeyi, ili, köyü, sanayiye, ticareti ya da tarımı, yani farklı çıkarları değil de bütün bir memleketi temsil etmeleri kabul edilemez. Üstelik, bütün bir ülkeyi temsil etmekle hiçbir şeyi temsil etmemek aynı şeydir¹¹⁰. Bir diğer eleştiri ise, başta birçoklarınınca “Faşizmin öncüleri” olarak görülen Mosca ile Pareto tarafından¹¹¹ yöneltmiştir ve hareket noktaları her toplumda fiilen egemenliği elinde tutan bir azınlığın bulunduğudır. Bu noktada, seçkinler düşüncesiyle demokrasi fikri arasındaki karşıtlık iki biçimde dile getirilmeye çalışılmıştır: “İlki, seçkin kuramlarında bireysel doğal yeteneklerin eşitsizlikleri üzerinde ısrarla durulması, bireylerin temeldeki eşitliğini vurgulamak eğilimindeki demokratik siyasal düşüncenin özsel bir çizgisine karşı çıkmaktadır; ikinci olarak da, yönetici bir azınlık fikri demokratik çoğunluk yönetimi kuramıyla çelişmektedir¹¹².”

Buna karşılık, yeni-elitçi düşünürler arasında nitelendirilen Raymond Aron’a göre, toplumun halk tarafından veya bir çoğunluk tarafından yönetildiği şimdiye kadar görülmemiştir. Adları ne olursa olsun, bütün rejimler daima bir azınlık tarafından yönetilirler ve bu bakımdan oligarşik bir karaktere sahiptir. Gerek Batı tipi özgürlükçü demokrasiler, gerekse Marksist tipte halk demokrasileri aslında birer oligarşi olmaktan öteye gidemezler. Modern toplumların kalabalık ve karmaşık yapısı içinde belki halk için yönetim olabilir, fakat halk tarafından yönetim olmaz. Halk egemenliği formülü, Batı demokrasilerinde sadece bir yapıntı(fiksiyon)dan ibarettir. Buna karşılık, her iki demokrasi uygulamalarında görülen önemli bir fark bulunmaktadır. Halk demokrasilerinde tek ve birleşmiş bir elitin bulunmasına karşılık, Batı tipi çoğulcu rejimlerde elit grupları sayıca çok ve bölünmüş olması durumu söz konusudur. Çoğulcu demokrasilerde elit değişik çıkarlar, fikirler, ideolojiler etrafında kümelenmiş ve kendi içinde bölünmüştür ve serbestçe örgütlenerek faaliyette bulunmakta, birbirleriyle yarışmakta ve rekabet etmektedirler. Böylece iktidar, tek merkezde toplanmayıp çok sayıda dağınık merkezlerden gelen etkiler altında bulunduğu için, hem iktidarın

¹¹⁰ AKIN, a.g.e., s.217.

¹¹¹ KAPANİ, *Politika*, s.118.

¹¹² Tom B.BOTTOMORE, *Seçkinler ve Toplum*, 2.Baskı, Çev. Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997, s.17.

mutlaklığı önlenmekte, hem de gruplardan birinin diğerleri üzerinde tam bir üstünlük kurmasını ve tekelleşmesinin önüne geçmektedir¹¹³.

Buna karşın, temsilciler ister doğrudan, ister dolaylı yoldan seçilmiş olsunlar, modern demokrasilerde asıl işin büyük kısmını yapan kişiler, genellikle kariyerlerini kilit görevleri elde etmek amacıyla yönlendiren profesyonel politikacılarıdır. Temsilciler olmadan hiçbir demokrasi varlığından söz edilemeyeceğine göre, temel sorun bir politik elit veya profesyonel bir politikacı sınıfının olup olmayacağı değildir. Önemli olan husus, temsilcilerin nasıl seçildiği ve hareketlerinden ötürü nasıl sorumlu tutulduğudur¹¹⁴.

Burada temsil ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer durum da, yönetilen demokrasi ve yöneten demokrasi anlayışlarıdır. Burdeau'ya göre, "yönetilen demokrasi" devletin rolünün liberal anlayışından ayrılamaz. Önceleri milletin iktidarına dayanmış olan bu rejim, sonraları ise, marksist sistemler gibi demokrasinin hemen hemen ilk şeklienden uzaklaşmıştır. Yönetilen demokrasi, yönetenlerin sahip oldukları bağımsızlık dolayısıyla, daha da yönetilmiştir. Temel esaslar bakımından yönetenlerin kararları halkın taleplerinden ilham almalıdır. Oysa ki, yönetenler bir sınıfı veya özel bir sosyal eğilimi temsil etmeyip, milli topluluğun bütününi temsil ettikleri için bağımsızdırlar. Yine, bağlı bulundukları vatandaş iradeleri kendilerine çoğunluk ile azınlık arasındaki uzlaşmadan halkın iradesini meydana çıkarmakta geniş bir hareket serbestisi verdiği için ve yüklendikleri kamusal faaliyetlerden dolayı aldıkları sorumluluk ile birlikte vekaletin türü kendilerini serbest bırakacak bir güvenin delili olduğu için bağımsızdırlar. "Yöneten demokrasi" ise, iktidarın fonksiyonun sosyalist veya müdahaleci rolüne bağlıdır. Durum böyle olunca, halkın kendi kaderinin sorumluluğunu doğrudan doğruya bizzat yüklenmesi kaçınılmaz olur. Çünkü, selamet getirici saydığı politikayı belirlemede tek söz sahibi kendisidir. Bu bakımdan yöneten demokrasi gerçek halkın iradesine hakim olandır. Bu durum, halkın yapmak istediği şeyin öneminden ötürü, bizzat halkın kendisini bunu yapmaya mahkum etmektedir ve yöneten demokrasinin bütün felaketi de buradadır. Çünkü, halk iradesinin devlet faaliyetine ilham verdiği

¹¹³ KAPANİ, *Politika*, s.122-23.

¹¹⁴ SCHMITTER-KARL, *a.g.m.*, s.72.

kabul edilmekle birlikte, yönetenler kendilerini, teşebbüs yetkilerini ve halkı kontrol imkanlarını aşan ödevlerle yükümlü saymaktadırlar. Bu nedenle, yöneten demokrasi halk talepleri ile uygun kuvvetli bir iktidar ve devlet kudreti gerektirmektedir. Böylece devlet de, sadece halk iradesinden çıkan enerjiyi gerçekleştirebilecektir. Fakat Batı dünyası memleketlerinde toplum öyle mükemmel surette kısımlara ayrılmıştır ki, iktidarın ele geçirilmesi kullanılmasından önce gelmektedir. Dolayısıyla, yöneten demokrasiyi gerçekleştirmek için önce sokaktaki halkın iradesini yerinde fethedip daha sonra kamu iktidarlarını ona tabi kılmalıdır. Çünkü yöneten demokrasi mücadele demokrasisidir¹¹⁵.

Sartori'ye göre, demokrasilerin “yönetilen” demokrasiler olmaları, onların demokrasi oldukları gerçeğini değiştirmez. Batılı demokratik yönetim sistemlerinde kamuoyu özerk bir güçtür ve seçmen gücü de etkili bir güçtür. Yine, “beklenen tepkiler” kuralının çok iyi açıkladığı ve yönetenlerin davranışını etkileyen medya ve kamuoyu yoklamalarının sık sık doğruladığı gibi, seçmen gücü (iktidarı) yalnızca belirli aralıklarla kullanılan bir güç değildir. Üstelik, demokrasilerimizin temsili demokrasiler oldukları reddedilemeyeceğinden, onlara yönetilen demokrasiler dememiz gerekmektedir. Gerçekte, demokratik ülkelerin hemen hepsinde hükümetler aşağıdan gelen sürekli baskılara açık bulunmaktadır. Liberal-demokratik devletin yapıları üzerinde hem yığın (kitle) demokrasisi gerçeği, hem de halkçı demokrasi edebiyatı gittikçe daha çok baskı yapmaktadır. Bununla birlikte, kimi ülkelerin, özellikle Doğu (Avrupa) nun sözde halk demokrasilerinin gerçekte yöneten demokrasi evresine ulaştıklarını ileri süren Burdeau, görünüşle esas, gerçek demokrasi ile düzmece demokrasiyi birbirine karıştırma yanlışına düşmüştür. Bu noktada, ilk olarak demagojiyi (halk avcılığı) eğitimle karıştırmaktan ve eylemci müdahale ve tepki yollarına arka çıkarak demokrasi ideallerine yaklaşacağımıza inanmaktan vazgeçmeliyiz. İkinci olarak, yönetenlerin iktidarının az olması, hiçbir surette yönetilenlerin iktidarının çok olmasını gerektirmez. Yönetenlerin kaybettiği iktidarı yönetilenler kazanmaz. Buna karşılık, karizmatik önderlerin ortaya çıkmaları ve geri dönmeleri olasılığı dışında, Batı

¹¹⁵ BURDEAU, a.g.e., s.26-32.

demokrasilerinin şimdiye kadar ki genel eğilimi iktidarsızlığın, güçsüzlüğün ve işlemeziğin yayılması yönünde gerçekleşmiştir.

Yöneten demokrasi ise, açıkça bir ideali göstermektedir. Yöneten demokrasinin büyümesi, çoğalması diye alkışlanan şeylerin çoğu aslında bir aldatmacadır. Buna karşılık, idealleri sevk ve idare eden kurallara bağlı olarak, daha fazla öz-yönetim anlamına gelecek bir yöneten demokrasi idealini izlemeye hala hakkımız var. Fakat bunu yaparken gerçekleri hesaba katmak zorundayız. Halk gitgide daha çok yönettiği için, onu açıkça daha az yönetilen yapmak, sonuçta sıradan yurttaşın göstereceği çabaya bağlıdır ve bu çaba, eylemci katılım usulleriyle, etkiyi, baskıyı veya ideolojik öfkeyi tırmandırma yoluyla geliştirilemez. Bu eğitimle gelişebilir ve elbette ağır bir işleyen süreçtir. Burada kamuoyunun ne olduğu, neyi yaptığı veya neyi yapamadığı üzerinde düşünmek yerinde olur. Eğer kamuya özerklik verilirse, kamuoyu ağırlığını duyurur ve öncülük eder. Kamuoyunun güçsüzlüğü, iktidarsızlığı diye bir şey yoktur. Fakat her şeye gücü yeten (kadir-i mutlak) bir kamuoyu da yoktur. Kamuoyu, bir siyasanın başarısından veya başarısızlığından sorumlu olmasına karşın, kendisi nadiren bir siyasa önerisinde bulunur. Sıradan yurttaş etkiden çok tepki gösterir ve siyasal kararlar pek egemen halk tarafından alınmaz, bunlar ona sunulur. Bu durumda, halkın kendi kendini yönettiği bize söylendiğinde, sergilenen şeyin salt göstermelik, düzmece bir demokrasi olup olmadığını öğrenmeliyiz¹¹⁶.

Modern demokrasilerin kuruluşundan bugüne değin, demokrasilerin temsili demokrasiler olduğu gerçeği gözönünde bulundurulduğunda ve halk, iktidarını temsilciler aracılığıyla kullandığına göre, önemli olan demokrasilerin bu şartlar altında nasıl geliştirilebileceğidir. Bu noktada önemli olan, toplumsal aktörlerle (birey, öbek ya da kurum) siyasal aktörlerin birbirine bağlanması, dolayısıyla da yöneticilerin toplumsal temsilciliğinin sağlanması ve bu temsilciliğin kuvvetlerin sınırlanması anlayışı ve yurttaşlık bilinciyle birleştirilmesidir. Çünkü, demokrasi hiçbir zaman toplumsal ya da siyasal bir cephenin başarısına ve asıl önemlisi bir sınıfın zaferine indirgenemez¹¹⁷. Demokrasiler temsili demokrasiler olduğuna göre, yöneticilerin

¹¹⁶ SARTORI, a.g.e., s.133-36.

¹¹⁷ Alain TOURAINE, **Demokrasi Nedir?**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.98.

yönetilenler tarafından serbest seçimle belirlenmesi de, eğer yönetilenler “sivil toplum”da oluşan istemleri, tepkileri ya da itirazlarını dile getirmiyorlarsa bir anlam taşımayacaktır¹¹⁸.

Seçimin özgür bir seçim olmasının dışında, seçenle seçilenin bağlantısı, seçmen karşısında seçilenin sorumlu olması gibi, normatif bir beklenti (üstelik, görevden uzaklaştırma yoluyla, yaptırımlı olan bir beklenti) ile kurulmaktadır¹¹⁹. Temsilin varlığı demokrasilerde seçmenlerin varlığına bağlıdır. Seçmenlerin serbest tercihleri olmaksızın yapılan bir seçimde de temsili hükümet ortaya çıkmaz. Böyle bir durumda yapılan seçim ise, halkın düzenli aralıklarla egemenliğini terk etmesinden başka bir şey değildir. Böylece, çağdaş demokrasiler kısaca, (a) sınırlı çoğunluk yönetimine (egemenliğine); (b) seçim usullerine, ve (c) iktidarın temsil yoluyla devredilmesine dayanırlar¹²⁰.

B. Demokrasinin Zorunlu Koşulları

Demokrasinin tanımlayıcı özellikleri görüldüğü üzere soyuttur. Bu durum, kurumların ve demokrasi anlayışlarının çeşitliliğine kaynak oluşturmaktadır. Dolayısıyla, demokrasinin gelişebilmesi için, demokrasiyi mümkün kılan usullere ilişkin özel normlara uyulmalı ve aynı zamanda temel haklar tanınmalıdır. Eğer bir demokratik devletten söz edilecekse, devlet kendine bu tür sınırlamalar getirmeli ve kendi usullerinde “kanun hakimiyetini” tanımalıdır. Ne var ki, bu usullerin hiçbirisi tek başına demokrasiyi tanımlamak için yeterli değildir. Yine de, demokrasinin kalıcılığı için bunların varlığı vazgeçilmezdir. Demokrasinin varlığı için bunlar zorunlu şartlardır,

¹¹⁸ TOURAINE, a.g.e., s.80.

¹¹⁹ Tarihsel süreçte temsil anlayışı bakımından önceleri “emredici vekalet” uygulanırken, Fransız Devriminde benimsenen, “temsili vekalet” anlayışı olmuştur. Söz konusu temsil anlayışlarında seçmenler ile temsilciler arasında ilişkinin nitelikleri farklıdır. Bkz., SARICA, a.g.e., s.35-51; Fahir ARMAOĞLU, **Seçim Sistemleri**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1953, s.12-18. Emredici vekalette “seçilenler, seçim bölgelerindeki halkın kendilerine verdiği yöne, ya da onlar önünde yaptıkları vaadlerle bağlıdır; gösterilen yöne uymaz ya da vaadlerini tutmazlarsa, vekillikten düşürülebilir ve, bazı Amerikan eyaletlerinde uygulanan <<recall>> usulünün adından da anlaşılacağı gibi, <<geri çağırılabilirler>>. Yaygın olan temsili vekalet sistemine göre ise, “seçilenler herhangi bir <<emir>>le bağlı sayılmazlar ve bütün toplum adına en uygun olacağını düşündükleri kararı, herhangi bir vaadle bağlı olmaksızın serbestçe alabilirler”. Bununla birlikte, oy hakkının genişlemesi ve modern parti kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, her iki temsil anlayışı arasındaki kesin ayrılık da ortadan kalkmaktadır. SOYSAL, a.g.e., s.80-81.

¹²⁰ SARTORI, a.g.e., s.32.

fakat yeterli de değildir¹²¹. Burada dikkat edilmesi ve karıştırılmaması gereken bir husus da, demokrasiyi mümkün kılan şey ile, daha demokratik yapan şey (demokrasinin demokratlaştırılması) arasındaki farktır¹²². Dolayısıyla biz burada, birinci durum, yani demokrasiyi olası kılan ve demokrasinin varlığı için zorunlu olarak nitelendirilebilecek koşullar üzerinde durmaya çalışacağız. İkinci husus ise çalışmamızın kapsamını aşan bir niteliktedir.

Temsili bir demokraside “halkın yönetimi”, katılma ve temsil mekanizmalarının çoğulcu ve yarışmacı bir siyasetin, çoğunluğun yönetme hakkıyla ilgili yöntemlerin varlığını ve nihayet seçilmişlerin atanmışlara üstünlüğünü zorunlu kılmaktadır. Yine, özgürlükçü ve anayasanın üstünlüğüne dayanan bir siyasal sistem olan demokrasi, anayasal kural ve sınırlamalar çerçevesinde işlemlerini ve ekonomik özgürlükleri de kapsayan insan haklarının güvence altında olmasını gerektirir¹²³.

Huntington “Üçüncü Dalga” isimli çalışmasında Schumpeter’ci bir yöntemsel demokrasi geleneğini izlemek suretiyle, 20. Yüzyıldaki bir siyasal sistemin demokratik olup olmadığını belirleme yoluna gittiğini ifade etmek suretiyle, şu kriterleri kullandığını belirtmektedir: Bir siyasal sistem, “en yetkili kolektif karar sahipleri, adayların oylar için serbestçe yarıştıkları ve yetişkin nüfusun hemen hemen tümünün oy hakkına sahip olduğu hakkaniyetli, dürüst ve düzenli aralıklı seçimler yoluyla seçtikleri ölçüde demokratik”tir. Huntington, bu demokrasi tanımına Dahl’ın temel önemde gördüğü iki boyut (muhalafet ve katılma) ile siyasal tartışma ve seçim kampanyalarının yürütülmesi açısından zorunlu olan, söz, yayın, toplanma ve örgütlenme gibi kamusal ve siyasal hürriyetleri de dahil etmektedir¹²⁴.

Dahl’ın gerçekçi veya modern demokrasisine (kendi tabiriyle –Türkçe’de çokluk yönetimi anlamına gelen- “poliarşi”sine) göre, iki geniş özellik onu diğer siyasal düzenlerden ayırır; yurttaşlık ve yurttaşlık hakları. Yurttaşlık, yetişkin nüfusun görece geniş bir bölümünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu özellik, poliarşiyi,

¹²¹ SCHMITTER-KARL, a.g.m., s.72.

¹²² SARTORI, a.g.e., s.171.

¹²³ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.203.

¹²⁴ HUNTINGTON, a.g.e., s.4-5.

muhalafete izin verilmiş olsa bile, yönetimlerin ve onların yasal muhaliflerinin küçük bir grupta sınırlandırılmış olduğu genel ve eşit oy hakkının kabulünden önceki dışlayıcı yönetim sistemlerinden ayırır. Yurttaşlık hakları ise, muhalafet etme ve yönetimde en üst düzeyde bulunan görevlileri seçimle işbaşından uzaklaştırma olanağını içerir. Bu ikinci özellik de, poliarşiyi, yetişkin nüfusun çoğu yurttaş olsa bile, yurttaşlığın muhalafet etme ve yönetimi seçimle işbaşından uzaklaştırma hakkını içermeyen modern otoriter rejimlerden ayırmaktadır. Bu iki genel özelliğin içeriği ise, hepsinin birarada bulunması gereken yedi kurumu zorunlu kılmaktadır:

1. Seçilmiş görevliler. Temel politikalar ile ilgili kararlar üzerindeki kontrol, anayasal olarak, seçimle belirlenmiş görevliler olmalıdır.

2. Özgür ve adil seçimler. Seçilmiş görevliler, zor kullanmanın nadiren görüldüğü, sık aralıklarla ve dürüst bir biçimde yapılan seçimlerle belirlenmelidirler.

3. Kapsayıcı seçme hakkı. Pratikte her yetişkin, görevlilerin seçiminde oy hakkına sahip olmalıdır.

4. Mevki için yarışma hakkı. Pratikte her yetişkin, seçimle belirlenen yönetim mevkileri için yarışma hakkına sahip olmalıdır. Ancak buradaki yaş sınırı, seçme hakkı için getirilenden daha yüksek olabilir.

5. İfade özgürlüğü. Yurttaşlar ciddi bir cezalandırma tehdidi olmaksızın, geniş anlamıyla siyasal meseleler hakkında düşüncelerini ifade etme hakkına sahip olmalıdırlar. Bunun kapsamına, görevlilerin, yönetimin, rejimin, sosyo-ekonomik düzenin ve yürürlükte bulunan ideolojinin eleştirisi de dahildir.

6. Alternatif enformasyon. Yurttaşlar alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma hakkına sahip olmalıdır. Ayrıca, bu alternatif bilgi kaynakları olmalı ve hukuken korunmalıdır.

7. Örgütsel özerklik. Bütün bunlar dahil olmak üzere, yurttaşlar çeşitli haklarını gerçekleştirebilmek için, siyasal partiler ve menfaat grupları da dahil, görece özerk kuruluşlar ve örgütler oluşturma hakkına sahip olmalıdır¹²⁵.

¹²⁵ DAHL, a.g.e., s.280-281.

Sartori'ye göre de geniş-ölçekli bir demokrasi şu üç özelliğiyle belirginleşir: (a) seçim pazarındaki yarışmacı niteliği açık bir poliarşi yaratan, (b) halka iktidar veren, ve (c) özellikle yönetenlerin yönetilenlere karşı duyarlılığını güçlendiren bir usul ve/veya bir düzenek¹²⁶.

Günümüzde ulusal demokrasiler, temsili liderlerin yarışmacı seçimler yoluyla seçildiği siyasal sistemlerdir ve çağdaş demokratik sürecin tanımlayıcı niteliğini, çeşitli siyasal partilerin seçmenlere alternatifler örgütlediği yarışmacı seçim koşulları oluşturmaktadır. Demokratik ülkelerin bu bağlamda saptanması için, şu ölçütleri karşılayıp karşılamadığına bakılabilir:

1. Yönetim ile vatandaşlar arasında bir pazarlık söz konusudur ve yönetimin meşruluğu, halkın taleplerini temsil ettiği ve yerine getirdiği iddiasına dayanmaktadır.

2. Yarışmacı siyasal seçimler örgütlenmiş bir düzenleme olarak, bu pazarlığı meşrulaştırmaktadır. Liderler belirli aralıklarla seçilmeli ve seçmenler alternatif adaylar arasından seçim yapabilmelidir. Bunun için, uygulamada kazanma şansı olan en az iki siyasal parti bulunmalıdır.

3. Yetişkin nüfusun çoğu, seçim sürecine hem seçmen hem de önemli mevkiler için aday olarak katılabilmelidir.

4. Oyların gizliliği ve herhangi bir zorlamanın olmayışı sağlanmalıdır.

5. Söz, basın, dernek ve örgütlenme özgürlüklerine vatandaşlar ve liderler sahip olmalı, hem kurulmuş partiler hem de yenileri üye ve seçmen kazanabilmek için çalışabilmelidir¹²⁷.

Demokrasinin zorunlu koşulları, demokrasinin var olabilmesini, diğer bir ifadeyle, uygulanabilir olmasını sağlayan unsurlardır. Siyasal partiler ise, demokrasilerin tarihsel süreçte uygulanabilir olmasını sağlayan en önemli kurumlardan biri, belki de en önemlisi olmuşlardır.

¹²⁶ SARTORI, a.g.e., s.170.

¹²⁷ G.Bingham POWELL, **Çağdaş Demokrasiler (Katılma, İstikrar ve Şiddet)**, Çev. Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara, 1990, s.4-5.

II. SİYASAL PARTİLER

Siyasal partilerin modern anlamda ortaya çıkışları oldukça yeni kabul edilmekle birlikte, bu kuruluşlar son derece hızlı bir gelişme göstererek, hemen hemen bütün ülkelerde siyasal yaşamın temel unsurları ve başlıca dinamik güçleri haline gelmişlerdir. Yine siyasal partiler, gerek iktidar ilişkilerinde gerekse karar alma sürecinde odak noktasında yer almaktadır. Günümüzde partisiz rejimlere ancak siyasal modernleşme dışında kalmış bazı geleneksel toplumlarda rastlanılmaktadır. Bu bakımdan, modern siyasal sistemlerin hepsinde (siyasal sistemin niteliği ve karakteri ne olursa olsun - demokratik, otoriter veya totaliter-) partiler birinci derecede rol oynarlar¹²⁸.

Herhangi bir siyasal sistemin işleyişini yalnız anayasanın getirmiş olduğu kurumlara bakarak anlayabilmek mümkün değildir. Bir ülkedeki rejimin gerçek karakterini belirleyebilmek, anayasal şekil ve kalıpların ötesinde, o ülkedeki parti sistemini, partilerin sayısını, tiplerini, sosyal temellerini ve iç yapılarını bilmekle olasıdır¹²⁹. Duverger'nin ifadesiyle "klasik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen, fakat klasik anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse ise, çağdaş siyasal rejimler hakkında eksik fakat doğru bir fikir sahibi olur"¹³⁰.

Bazı çoğulculuk karşıtları bile, iyi kurumsallaşmış baskı gruplarının olduğu yerde dahi halkın siyasal süreçte layıkıyla temsil edilemediğini söylemektedirler. Bununla birlikte, ulusal siyaset ve pratik bakımından önemli olan, en canlı kişisel ilgilerin ötesine uzayan vatandaşlığın anlamıdır. Kısa vadeli ilgiler belirli gruplara katılmak suretiyle gerçekleştirilebilir. Buna karşın, samimi bir vatandaşın kaygıları ve sorumlulukları daha fazla şeyi gerektirmektedir ve bunları karşılayabilecek bir siyasal organizasyonu zorunlu kılmaktadır; böyle bir yapı ise siyasal partidir¹³¹.

¹²⁸ KAPANİ, *Politika*, s.159.

¹²⁹ KAPANİ, *Politika*, s.159-60.

¹³⁰ Maurice DUVERGER, *Siyasal Partiler (Modern Devletteki Örgütleri ve Faaliyetleri)*, Çev., Ergun Özbudun, AÜHF Yayını, Ankara 1970, s.370.

¹³¹ Kay LAWSON, *The Human Polity (An Introduction to Political Science)*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1985, s.246.

“Modern demokrasilerin ortaya çıkmasında partilerin önemli bir rolü vardır; hatta demokrasiyi yaratanın partiler olduğu söylenir. Bugün artık partilersiz bir demokratik sistem düşünülemez. Çünkü, siyasi partiler halkın siyasete katılımının araçları olduğu kadar, çoğulcu siyasetin de temel unsurları, hatta güvenceleridir. Siyasal partilerin araç olma özelliği, modern demokrasilerde toplumsal ve fikri çoğulculuğun, esas itibarıyla, partiler sayesinde siyasal alana yansıtılabilmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan siyasal partiler çoğulculuğun güvencesidir; çünkü. Siyasi partiler meşru sayıldıkları ve faaliyetlerini özgürce yerine getirebildikleri sürece, toplumdaki farklı çıkar, yönelim ve düşüncelerin bastırılması zordur”¹³².

1. Tanım

Çağımızda son derece önemli bir rol oynayan ve günümüz siyasal rejimlerinin en önemli unsurları olan siyasal partilerin nasıl tanımlanacağı büyük bir önem taşımaktadır. Bir yandan siyasal partilerin doğuşundan önce görülen ve iktidar mücadelesi yapan klik, hizip v.b. gruplaşmalardan; öte yandan, modern siyasal sistemlerde önemli rol oynayan menfaat ve baskı gruplarından, siyasal partilerin nasıl ayrılacağı problemi söz konusudur. Yine, siyasal partinin tanımı üzerinde yazarlar arasında bir görüş birliği bulunmamaktadır¹³³.

Siyasal partinin tanımına ilişkin olarak en önemli ayrılık noktalarından birini, tek-partinin parti sayılıp sayılamayacağı hususu oluşturmaktadır. Siyaset bilimcilerin de en önemli tartışma konularından birisi olan tek-partinin bir parti olarak dikkate alınıp alınmayacağı noktasında, bazı yazarlar, gerçek siyasal partinin ancak birden çok partinin yarıştığı çoğulcu rejimlerde bulunabileceğini söylemektedirler. Sigmund Neumann, yarışmanın olmadığı yerde gerçek partiden söz edilemeyeceğini vurgularken¹³⁴, aynı biçimde Sartori de diktatörlüklerin (totaliter, otoriter ve pragmatik) tipolojik çözümlemesinden hareketle tek-partinin parti sayılması konusunda olumsuz

¹³² ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.211.

¹³³ Ergun ÖZBUDUN, *Siyasal Partiler*, 4. Baskı, AÜHF Yayını, Ankara 1983, s.1.

¹³⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.1-2; LAWSON, *a.g.e.*, s.247.

tavır takınmıştır¹³⁵. Kısaca ifade edecek olursak, bu yaklaşımlar seçim ve serbest yarışma gibi unsurlara ağırlık tanımak suretiyle, siyasal partileri çok partili demokratik sistemler için geçerli kabul etmektedirler¹³⁶.

Böyle bir durumda, tek-partiyi ne olarak kabul edeceğimiz sorunuyla karşı karşıya kalmaktayız. Bir çok siyasal bilimci tek-partiyi özel bir parti tipi olarak kabul etmektedir. Örneğin, La Palombara ve Weiner yarışmacı partilerle tek-partinin yerine getirdikleri fonksiyonlar bakımından aralarında benzerlikler olduğuna işaret etmekte ve bu iki parti tipinin tamamen ayrı olgular olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağını ifade etmektedirler¹³⁷. Yine Duverger, tek-partinin Komünizm ve Faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı yolundaki yaygın kanaatin problemi büyük ölçüde karıştırdığını belirtmek suretiyle ve özellikle 1923'ten 1950'ye kadar olan sürede Türkiye'deki tek-parti dönemini örnek göstererek, bir tek partinin bir çeşit siyasal demokrasiyle bağdaşabileceğini ileri sürmektedir¹³⁸. Özbudun'a göre de, demokratik olsun veya olmasın hiçbir modern siyasal sistem halkın siyasete katılmasını sağlayacak bir takım mekanizmalar kurmaktan kaçınmaz ve bu anlamda, gerek yarışmacı partiler gerekse tek-partiler, halkın siyasete katılımının bir aracıdır. Dikkat edilmesi gereken husus ise, bu ikisi arasındaki farkları daima göz önünde tutmaktır¹³⁹.

¹³⁵ Bkz., Giovanni SARTORI, *Parties and Party Systems*, Cambridge University Press, New York, 1984, s.39-51 ve 217-38.

¹³⁶ KAPANİ, *Politika*, s.160.

¹³⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.2. La Palombara ve Weiner'e göre, herhangi bir toplumsal-siyasal örgütlenmenin siyasal parti olarak tanımlanabilmesi için dört kriter gerekmektedir: "a) Örgütte devamlılık (liderlerin ömrüyle sınırlı olmayan sürekli bir örgüt), b) örgütün mahalli seviyede de faaliyet göstermesi ve mahalli örgüt ile merkezi örgüt arasında düzenli ilişki ve haberleşmenin bulunması, c) Sadece iktidarın faaliyetlerini etkilemek için değil; milli ve mahalli seviyedeki tek başına ve başkalarıyla (ortaklaşa olarak) siyasal iktidarı ele geçirme veya devam ettirme yolunda kararlı-bilinçli çaba, d) Halkın veya seçmenlerin desteğini/sempatisini kazanmak amacıyla faaliyet göstermek". Joseph La Palombara-Myron Weiner, "The Origin and Development of Political Parties", J. La Palombara-M. Weiner (Ed.), *Political Development and Political Parties*, Princeton University Press, New Jersey, 1966, s.6. Aktaran: Esat ÖZ, *Otoriterizm ve Siyaset (Türkiye'de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma, 1923-1945)*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.8.

¹³⁸ DUVERGER, *Partiler*, s.290-93. Aynı yönde bkz., Gwendolen M. CARTER-John H. HERZ, *Government and Politics in the Twentieth Century*, Thames and Hudson, London, 1973, s.126-28. Totaliter partiler ile ilgili olarak bkz., Juan LİNZ, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev. Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984, s.37-64.

¹³⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.2. Aynı yönde bkz., KAPANİ, *Politika*, s.160.

Siyasal partilerin tanımlanması bakımından ortaya çıkan bir diğer görüş farklılığı ise, örgüt veya yapı sorunundan kaynaklanmaktadır. Siyasal bilimcilerin çoğunluğu, bir siyasal gruplaşmanın parti sayılabilmesi için, az çok sürekli ve istikrarlı nitelikte bir örgüte sahip olmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır. Örgüt kavramı ise bazılarınca belirli niteliklere sahip bir yapılanma (üyeler arası ilişkiler, işbölümü gibi) olarak kabul edilmekte ve sürekliliği vurgulanmakta iken, örgüt kavramını daha geniş anlamda kabul eden ve kendisine parti adı veren her siyasal kuruluşun ne kadar gevşek örgütlenmiş olursa olsun siyasal parti tanımına dahil edilmesi gerektiğini savunanlar bulunmaktadır¹⁴⁰.

Siyasal partinin tanımı, siyasal hayatta etkili olan diğer kuruluşlardan ayırdedilebilmesi bakımından da önem taşımaktadır¹⁴¹. Bazen siyasal gruplar kendilerini siyasal terimlerle ifade etmek istemezler ve menfaat ve baskı grupları ile siyasal partiler özellikleri itibariyle bir karışım gösterebilirler¹⁴². Bununla birlikte, olayların normal yönü bakımından, menfaat ve baskı grupları örgütlenmesinden bir siyasal parti üç özelliği bakımından ayırdedilebilir:

1. Siyasal partinin üyeleri belirli bir yolda hareket etmek suretiyle, hükümeti içerik ile ikna etmeye uğraşmak yerine daima hükümetin temsili yerini araştırırlar.
2. Bu hedefi başarmak için, siyasal parti seçimlerde adaylarını gösterir.
3. Siyasal parti daima iktidarı halkın genelinin lehinde uygulayarak başarılı olacağını iddia eder.

¹⁴⁰ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.2-3.

¹⁴¹ TEZİÇ, **a.g.e.**, s.308.

¹⁴² Siyasal partiler ile baskı grupları arasındaki ilişki biçimleri beş ana başlık altında incelenebilir: 1) Baskı grupları partilerin tabanını, kaynağını oluşturmaktadır. 2) Baskı grupları çıkarları doğrultusundaki partilerle çok sıkı, yakın bağlar kurmaktadır. 3) Bazı baskı grupları, kendi çıkarlarını siyasal karar sürecinde ortaya koyabilecek ve savunabilecek hangi partiden olduğuna bakmaksızın politikacılarla doğrudan diyalog kurmak yolunu seçebilmektedirler. 4) Örgüt, partileri bir tarafa bırakıp salt iktidarı elinde tutanlarla diyalog arayabilir. İktidardakiler de bir partinin üyeleri olduğundan, bağlantı dolaylı yoldan parti-örgüt ilişkisi biçiminde olacaktır. 5) Beşinci bir ilişki biçimi ise, partilerin grupları kesin denetimlerine alması şeklinde olmaktadır. Böylece onları kendi faaliyet alanlarında partinin etkinliğini sağlayacak birer araç olarak kullanmaktadırlar. Mehmet AKAD, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1976, s.86-88.

Bu özellikleri dolayısıyla hükümete katılmada bir ilgili organizasyon, bir parti hareketi¹⁴³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokrasiler bakımından bu özellikler realiteye uymakla birlikte, siyasal partilerin devlet yönetimine ilişkin makamlara kendi temsilcilerini serbest seçimlerle getirmeleri, siyasal parti tanımının zorunlu koşulu olarak kabul edildiği takdirde, tek-partiler ve iktidara gerektiğinde seçim dışında yollardan gelmeye çalışan ihtilalci partiler tanım dışında kalacaktır¹⁴⁴. Bir başka ifadeyle, seçim ve serbest yarışma gibi unsurlara ağırlık tanınarak yapılan tanımlamalar çok partili demokratik sistemler için geçerli olmakta, otoriter ve totaliter sistemlerdeki siyasal örgütlenmeleri tanımın dışında bırakmaktadır¹⁴⁵.

Görüldüğü üzere, siyasal partilerin tanımlanması bakımından çeşitli kriterler gözönüne alınmak suretiyle farklı yaklaşımlar belirlemektedir. Siyasal partilerle demokrasi arasındaki yakın ilişki açık olmakla birlikte, siyasal örgütlenmelerin sadece demokratik sistemlerde değil, bütün siyasal sistemlerde olduğu gerçeği gözönüne alınmak suretiyle, siyasal partinin fonksiyonel bakımdan tanımlanması gerekmektedir. Bu anlamda Özbudun siyasal partileri “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar” olarak tanımlamaktadır¹⁴⁶. Kapani ise, siyasal partileri “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” biçiminde tanımlamaktadır¹⁴⁷.

Fonksiyonel açıdan yapılan bu tanımlarda dikkati çeken önemli unsurlar ise, siyasal iktidarı ele geçirmek veya hiç değilse onu paylaşmak amacı, bunu gerçekleştirmek için halkın desteğini sağlamak, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olmak ve bütün bunları bir program dahilinde yapmaktır. Siyasal iktidarı ele geçirmek veya paylaşmak unsuru bütün partilerin ortak hedefi olup, onları diğer gruplardan ayırdetmeye yarayan başlıca kriter olduğu gibi, bunun halkın desteğini sağlamak suretiyle yapılması gerekmektedir. Ancak, bu destek daima yarışmacı seçim yoluyla

¹⁴³ LAWSON, a.g.e., s.246-47. Ayrıca bkz., ÖZBUDUN, *Partiler*, s.3-4.

¹⁴⁴ Bkz., ÖZBUDUN, *Partiler*, s.4.

¹⁴⁵ KAPANİ, *Politika*, s.160.

¹⁴⁶ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.4.

¹⁴⁷ KAPANİ, *Politika*, s.160. Aynı yönde ÖZ, a.g.e., s.8-9.

olmayabilir. Dolayısıyla, tek-partiler ve plüralist rejimlerdeki totaliter ve ihtilalci partiler bu tanımın kapsamına girerken, halk desteğine dayanmaksızın siyasal iktidarı ele geçirmeye çalışan siyasal gruplar bu tanımın dışında kalmaktadır. Bu bakımdan, özü itibarıyla halkın siyasete katılımının araçları olan siyasal partilerin tanımında, siyasal katılma unsuru birinci derecede önemlidir. Siyasal partilerin geçici kuruluşlar olmayıp, sürekli ve ülke çapında örgütlenmiş olmaları da, partileri parlamento içinde kurulan grup, klik ve siyasal kulüplerden ayırdetmektedir. Siyasal partilerin bir program etrafında toplanması ise, partinin bir ideolojik grup (parti üyeleri arasında fikir birliği) olarak görülmesini gerektirmez. İdeolojik partiler bulunmakla birlikte, bu siyasal parti tanımının zorunlu koşulu değildir. Bir başka ifadeyle, doktrin ortaklığı her partide aynı ölçüde mevcut olan bir özellik olmayıp, birçok parti birbirinden hayli farklı görüşleri çatıları altında toplayabilmektedir¹⁴⁸.

Bütün bunların ötesinde, siyasal partilerin ne olduğunu anlamak, onların hakkındaki bir çok sorunun cevabına bağlıdır: Siyasal partilerin hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve partilerin bugünkü görünüşlerinin anlamının ne olduğu, nasıl işledikleri ve hangi farklı organizasyon tiplerini kurdukları, partilere kimlerin katıldığı ve kimlerin çalıştırdığı, partilerin varlık nedenlerinin ne olduğu, partilerin belli bir tipolojisinin olup olmadığı, farklı ulusların farklı parti sistemlerine sahip olup olmadığı ve günümüz dünyasında partilerin öneminin ne olduğu gibi. Bir başka ifadeyle, siyasal partilerin anlamını çözümleyebilmek, partilerin orijinleri, organizasyonları, üyelikleri, liderlikleri, fonksiyonları ve parti tipleri, parti sistemleri ve günümüzde partinin rolünü çözümleyebilmekten geçmektedir¹⁴⁹.

2. Siyasal Partilerin Doğuşu ve Hukukileşmesi

Tunaya, siyasal partiyi “kitlenin iktidara geldiği” 20. Yüzyılda, siyasal hayatı etkileyen ve yönlendiren, bu bakımdan da siyasal iktidarı etkileme amacını güden bir gruplaşma olayı olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte, partileşme olayının sadece zamanımıza özgü olmadığı ve her siyasal müessese gibi bir tarihi gelişmeye bağlanması gerekliliğini, aynı zamanda da tarihi partileşme olgusu ile çağdaş partiyi de birbirine

¹⁴⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.4-5; KAPANİ, *Politika*, s.160-61.

karıştırmamak gerektiğini ifade etmektedir¹⁵⁰. Buna karşın, “insanların siyasal iktidarı ele geçirmek için gruplaşmaları, bir lider veya liderler takımı etrafında birleşmeleri, tarih kadar eski bir olgu olmakla beraber, modern siyasal partilerin doğuşu oldukça yenidir”¹⁵¹. Duverger gerçek anlamda partilerin ortaya çıkışının 19. Yüzyıl ortalarında olduğunu ifade etmektedir; “1850’de dünyanın (Amerika dışında) hiçbir ülkesi, kelimenin bugünkü anlamında siyasal partileri tanımıyordu. Buralarda, fikir akımları, halk kulüpleri, felsefi dernekler ve parlamento grupları vardı; fakat gerçek partiler yoktu. 1950’de ise, partiler, uygar ulusların çoğunda faaliyet göstermekte, diğer uluslar da bunları taklide çalışmaktadır”¹⁵².

La Palombara ve Weiner, partilerin doğuşunu açıklayan çeşitli görüşleri üç grupta toplamışlardır; kurumsal teoriler, modernleşme teorileri ve kriz (ya da tarihsel durum) teorileri¹⁵³.

Duverger’ye göre, “genellikle partilerin gelişimi demokrasinin gelişimine, yani oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir. Siyasal meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclisin üyeleri, eylemlerinde ahenk sağlayabilmek için, ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça, adayları tanıtabilecek ve oyları bunlara yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlenmesi zorunluluğu artmıştır. Dolayısıyla, partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır. Bununla birlikte bazı partiler, bu genel şemadan az çok sapma gösterirler. Bunların doğuşu, seçim ve parlamento çevresi dışında olur, en belirgin ortak nitelikleri de budur”¹⁵⁴. Duverger’ye göre, parlamento dışında partilerin doğuşunda ise dış örgütler rol oynamıştır. Bu örgütler çok ve çeşitli olmakla birlikte, özellikle işçi sendikaları, tarım kooperatifleri, fikir klüpleri ve kiliseler

¹⁴⁹ LAWSON, a.g.e., s.247.

¹⁵⁰ Tarık Zafer TUNAYA, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, 3. Baskı, İÜHF Yayını, İstanbul, 1975, s.353-58. Karşı yönde bkz., Doğu PERİNÇEK, *Anayasa ve Partiler Rejimi (Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması)*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985, s.23.

¹⁵¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.19.

¹⁵² DUVERGER, *Partiler*, s.1.

¹⁵³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.19’den naklen.

¹⁵⁴ DUVERGER, *Partiler*, s.2. Sartori de, partilerin doğuşunda hiziplerin önemi üzerinde durmaktadır.

ile mezhepler önemlidir. Bu örgütler birçok partinin doğuşunda rol oynamışlardır ve bunlar parlamento içinde doğan partilere göre daha merkezîyetçidirler. Parlamento dışında doğan partiler parlamenter sisteme doktrinleriyle bağlı bulunsalar bile, parlamentolara ve seçimlere karşı (çoğu zaman bilinçsiz ve bastırılmış) belli bir fiili kayıtsızlık içindedirler¹⁵⁵.

Duverger, 1900'e kadar siyasal partilerin çoğunun seçim ve parlamento çevresinde kurulduğunu (eski tip), bundan sonrakilerin ise, genellikle demokrasiye yeni girmiş olanlar hariç, parlamento dışında kurulduğunu (yeni tip), ifade etmektedir. Bir başka deyişle, eski tip örgütlenmiş bir parti sisteminin henüz mevcut olmadığı bir ülkede siyasal partilerin kuruluşuna uygun düşerken, örgütlenmiş bir parti sisteminin işlemeye başlamasından sonra ise yeni kuruluş tipi daha sık görülür¹⁵⁶.

Bu kurumsal teori 19. Yüzyıl Batı ülkelerinde siyasal partilerin ortaya çıkışlarını doğru olarak yansıtmaktadır. Amerikan ve İngiliz partilerinin kökeni incelendiğinde, her iki ülkede de partilerin önce parlamento çevresinde doğup ülke geneline yayıldıkları ve bu gelişmede oy hakkının genişletilmesinin en önemli rolü oynadığı görülmektedir. Günümüzde partiler Duverger'nin de kabul ettiği gibi kural olarak parlamento dışında doğmakla birlikte, bu teori partilerin doğuşunu açıklamak bakımından yetersiz bulunmaktadır.

Siyasal partilerin doğuşunu açıklamakta başvuru olan bir diğer görüş, siyasal partilerin doğuşunu sosyal modernleşmenin bir sonucu olarak kabul etmektedir. Sosyal modernleşme çeşitli yönleriyle (kültürün laikleşmesi, para ve pazar ekonomisine geçiş, sosyal devlet anlayışı, ulaşım ve haberleşmede gelişmeler gibi), modern siyasal partilerin doğup gelişmesine zemin hazırlar. Yine, modernleşmenin bir diğer yönü olan sosyal mobilizasyon, toplumda siyasallaşmayı etkiler ve siyasal katılmayı artırır. Bu artan siyasal katılma ise, siyasal partilerin doğup gelişmesi için uygun bir ortam demektir¹⁵⁷.

Bkz., SARTORI, *Parties*, s.3-13.

¹⁵⁵ DUVERGER, *Partiler*, s.8-14.

¹⁵⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.14-15.

¹⁵⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.21-22.

Siyasal partilerin doğuşu ve gelişmesi bakımından bir diğer önemli durum ise kriz teorileri ile açıklanmaktadır. Partiler yönünden ilgili krizler ise, meşruluk, bütünleşme ve katılma krizleridir. “Meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal oydaşmanın (consensus) bozulmasını ifade eder. Tarihsel bakımdan en önemli meşruluk krizi, monarşik egemenlik yerine halk egemenliği kavramının geçici olgusu etrafında döner. Daha yakın zamanlarda kendini gösteren başka bir meşruluk krizi ise sömürge durumundaki bazı azgelişmiş toplumlarda milliyetçi güçlerin, sömürge yönetiminin meşruluğuna karşı çıkmalarıdır. Her iki çeşit meşruluk krizinin siyasi partilerin doğuşuna yol açması mümkündür”¹⁵⁸. “Bütünleşme krizi, çeşitli dil, din ve ırk gruplarından ulusal bir devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükleri anlatır. Çoğu zaman bu çeşit azınlık grupları, egemen kültürün ulusal birliği sağlama ve merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına türlü yollardan koyarlar. Bu yollardan biri de, söz konusu azınlık gruplarının, kültürel özelliklerini korumak amacıyla partiler kurmalarıdır. Özellikle dil, din veya ırk bakımından türdeş (homojen) olmayan toplumlarda bu çeşit partilere daha çok rastlanılması doğaldır”¹⁵⁹.

Sosyal modernleşme ve mobilizasyon toplumsal özelliklere göre, ulusal bütünleşmeye yardımcı olacağı gibi, ulusal dağılmaya, parçalanmaya da etken oluşturabilmektedir. Meşruluk ve bütünleşme krizleriyle siyasi partilerin doğuşu arasında bir ilişki böylece ortaya çıkmakla birlikte, toplumdaki siyasi katılma potansiyeli bir aradeğişken olarak önemli rol oynamaktadır. Nitekim, 17. ve 18. Yüzyıl Avrupa’sında ortaya çıkan meşruluk krizleri geniş halk kütlelerinde güçlü bir siyasi katılma isteği olmadığından siyasi partilere vücut vermemiştir. Yine, din, mezhep ve kabile savaşları ile etnik çatışmalar tarih boyunca görülmekle birlikte, ancak 20. Yüzyılda siyasi partilerin doğuşunda rol oynamıştır¹⁶⁰.

Katılma krizi aynı zamanda bir meşruluk kaybını da ifade etmektedir ve çeşitli toplumların siyasete girme krizini (yeni sosyal grupların siyaset sürecine ne zaman alınacakları konusundaki kararı) ele alma yolları ile ilgilidir. Genellikle 19. yüzyılda bu

¹⁵⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.24.

¹⁵⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.25.

¹⁶⁰ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.25-26.

yeni gruplar özünde sanayi işçileri, 20. Yüzyılda ise, sömürgelerin elit tabakaları ve köylüler olmuşlardır¹⁶¹. Modern siyasal partilerin çoğu, siyasal sistemde etkin bir rolden yoksun grupların, sistemin işleyişinde söz sahibi olma çabalarından doğmuştur. Batı ülkelerinde Liberal ve Radikal partiler, hükümdar ve aristokrasinin iktidarı karşısında orta-sınıfların siyasal ağırlıklarını duyurma isteklerinden doğarken, sonraları işçi sınıfının siyasal katılma taleplerini ise, İşçi partileri ve Sosyalist partiler aracılığıyla gerçekleştirdikleri görülmektedir. Bununla birlikte, siyasal katılma ile siyasal partiler arasındaki ilişkinin iki yönlü olduğu görülmektedir. Artan siyasal katılma yeni siyasal partilerin kurulmasına yol açarken, siyasal partilerin kendisi de siyasal katılmayı arttırabilmektedir. Örneğin, A.B.D.'nde ve Türkiye'de partilerin güçlendiği ve partiler arası yarışmanın yoğunlaştığı dönemlerde seçime katılma oranlarında da artmanın olduğu görülebilmektedir. Katılmanın yüksek olduğu toplumlarda eğer bir otoriter rejim kurulmuşsa, bunların da genellikle bir tek-parti sistemine dayandıkları görülmektedir¹⁶².

Başlangıçta, millet meclislerinde olduğu gibi siyasal partilerin doğuşunda da monarşilerin gerilemesinin önemli bir rolü olmuştur¹⁶³. Fakat, yeni partilerin doğuşunda yukarıda açıklandığı üzere sosyal modernleşmenin ve çeşitli krizlerin rol oynadığı görülmektedir. Kapani bunlara bir de, mevcut partilerin bölünmeleri veya birleşmeleri sonucunda ortaya çıkan partileri eklemek gerekliliğini ifade etmektedir¹⁶⁴. Bütün bunlara ilave edilebilecek bir başka etken ise, partinin biçimlendiği siyasal sistemin koşullarında, her yeni partinin liderinin sürükleyiciliğinin hesaba katılmasıdır¹⁶⁵.

Siyasal partilerin hukukça düzenlenmesinde iki uç alternatif söz konusudur. Siyasal partiler ya hiçbir özel düzenlemeye tabi tutulmadan dernekler ve benzeri özel hukuk tüzel kişileri ile aynı hukuksal çerçeve içinde mütalaa edilmekte, ya da anayasa ve özel bir kanunla düzenlenmek suretiyle kendilerine özgü bir anayasal statüye bağlanmaktadır¹⁶⁶. Siyasal partiler 19. Yüzyılda ortaya çıkmakla birlikte, pozitif

¹⁶¹ Seymour Martin LIPSET, *Siyasal İnsan*, Çev. Mete Tunçay, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.61.

¹⁶² ÖZBUDUN, *Partiler*, s.26-27.

¹⁶³ LAWSON, *a.g.e.*, s.249.

¹⁶⁴ KAPANİ, *Politika*, s.164.

¹⁶⁵ LAWSON, *a.g.e.*, s.249.

¹⁶⁶ Ergun ÖZBUDUN, "Siyasi Partiler Ve Demokrasi", *TESAV Sempozyumu: Siyasi Partiler ve*

hukukun düzenleme alanına ancak yakın zamanlarda alınmışlardır. Siyasal hayatın spontane ürünleri olarak ortaya çıkan siyasal partiler, genel hükümlere tabi olmuşlardır¹⁶⁷.

Siyasi partiler, başlangıçta dernek statüsünde idiler. “Bugün ‘parti’ olarak adlandırdığımız grup halinde siyasal faaliyet önceleri birer siyasal dernek niteliğinde olan kuruluşlar etrafında yürütülmekteydi. Bu durum aynı zamanda, onların hukuki bakımdan diğer derneklerden farklı bir konumda olmamaları, yani özel bir güvenceye sahip bulunmamaları anlamına da gelmektedir. Bu oluşumlar parlamento içtüzükleri bakımından da ‘parti grupları’ niteliğinde bir resmi statüye sahiptiler. Sonuçta, hukuki varlıkları dernek ve parti grubu şeklinde ortaya çıkmaktaydı”¹⁶⁸.

Günümüzde de bir iki istisna dışında, Batı demokrasilerinde partiler özel bir hukuki statüye bağlanmamışlardır. Sadece seçim kanunu gibi bazı kanunlarda ve parlamento içtüzüklerinde partilerle ilgili dağıntık hükümlere rastlanılmaktadır. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşından sonra, yeni anayasalarda partilerin demokratik siyasal yaşamda oynadıkları rolün önemi belirtilmek suretiyle, onların açıkça tanınmaya başlandığı görülmektedir. Bugün az sayıda ülkede (Arjantin, Almanya ve Türkiye gibi), partilerin kuruluş ve işleyişini düzenleyen özel kanunlar bulunmaktadır¹⁶⁹.

Partilerin uzun süre hukukun düzenleme alanı dışında bırakılması, liberal devlet anlayışının bir sonucu olarak da yorumlanmaktadır: Liberal devlet kadrosu içinde ortaya çıkan kurumların işleyebilmesi için, siyasal partilerin varlığı gerekli olmasına, iki nedenden ötürü hukukun düzenleme dışında bırakılmıştır; bireycilik ve parlamentonun üstünlüğü¹⁷⁰.

3.Siyasal Partilerin İşlevleri

Ülkeler arasındaki mevcut kültürel, ideolojik ve sosyo-ekonomik özellikler beraberinde bazı uygulama farklılıkları getirmekle birlikte, bu ülkeler farklı siyasal

Demokrasi, Tesav Yayını, Ankara, 1995, s.1.

¹⁶⁷ KAPANİ, Politika, s.164.

¹⁶⁸ ERDOĞAN, Demokrasi, s.213.

¹⁶⁹ KAPANİ, Politika, s.164. Siyasal partilerle ilgili anayasal ve yasal düzenlemeler için bkz., PERİNÇEK, a.g.e., s.30-32; TEZİÇ, a.g.e., s.314.

rejimlere sahip bulunsalar dahi, siyasal partilerin temel işlevleri benzerdir. Siyasal partiler belli amaçlar doğrultusunda kurulurlar ve bu amaçlara yönelik faaliyette bulunurlar. Siyasal partilerin hem bu amaçlarına yönelik olarak, hem de siyasal sistemin genel işleyişiyle ilgili olarak gerçekleştirdikleri faaliyetlerde yerine getirdikleri fonksiyonlar, toplum ile siyasal iktidar arasında aracılık rolü oynamasına yol açmakta ve sistemin sürekliliğini sağlamakta etkili olmaktadır¹⁷¹.

1967 tarihli Federal Almanya Siyasal Partiler Kanunu'nun 1. maddesi siyasal partilerin temel görevlerini belirlemektedir. Bu hüküm aynı zamanda partilerin işlevlerinin evrensel bir ifadesi olarak da kabul edilebilir¹⁷². Bu hükmün düzenlemesi şöyledir: “Kamu hayatının bütün dallarında halkın politik arzularının teşekkül etmesinde bilhassa kamuoyundaki düşüncelerin şekil kazanmalarına tesir ederek, politik eğitimi teşvik ederek ve derinleştirerek sağlar. Vatandaşların politik hayata aktif olarak katılmalarını destekler, kamu görevi yüklenebilecek kabiliyetteki vatandaşları yetiştirirler... Federal eyaletlerde ve belediye seçimlerinde seçime girmeye aday olanların listesini yaparlar, kendilerince hazırlanmış olan politik hedefleri devlet teşekkülünün inşasına katmak, halk ve devlet organlarıyla devamlı ve canlı bağlantının kurulmasını sağlamak”¹⁷³.

Seçimlerde partilerin ön plana geçmesi, adayların kişisel niteliklerinin ve güçlerinin ikinci plana itilmesine neden olmuştur. Yine, seçilenlerin partilerin egemenliği altına girmeleri, ulusun temsilcisi olarak hareket serbestilerini kaybetmelerine de yol açmıştır. Bunlardan dolayı, halk ile iktidar arasındaki aracılık görevi bireysel olmaktan çıkarak, partiler tarafından yerine getirilir olmuştur¹⁷⁴. Bu noktada, partilerin işlevlerini başlıca dört grupta toplayabilmek mümkündür.

Siyasal görüş ve çıkarların bağdaştırılması ve temsili: Her siyasal sistemde, menfaat gruplarınca ifade edilen farklı menfaat ve isteklerin birleştirilmesini sağlayacak

¹⁷⁰ TEZİÇ, a.g.e., s.312. Aynı yönde bkz., TUNAYA, a.g.e., s.358-59; PERİNÇEK, a.g.e., s.29-30.

¹⁷¹ ÖZ, a.g.e., s.9.

¹⁷² ÖZ, a.g.e., s.10.

¹⁷³ Siyasal Partiler Kanunu Metinleri, Danışma Meclisi Gen. Sek. Yay., Ankara, 1982, s.75. Aktaran: ÖZ, a.g.e., s.10.

¹⁷⁴ GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.68.

birtakım yollar bulunur. Toplumdaki çok ve çeşitli menfaatlerin siyasal kararlar haline dönüştürülmesi, öncelikle bağdaştırılmak ve belli başlı birkaç siyaset alternatifine indirgenmek gerekir. Geleneksel ve otoriter rejimlerde bu fonksiyon genellikle devlet organlarınca ve siyasal kararların alınması sırasında gerçekleşmektedir. Modern demokratik sistemlerde ise, siyasal kararların alınması aşamalarında bir ara işlem olarak menfaatlerin bağdaştırılması fonksiyonu gözlemlenebilmektedir¹⁷⁵. Siyasal partilerin olmadığı bir toplumda, siyasal kararların alınması süreciyle ilgili olarak, aralarında bağlantı kurulamamış, dağınık kişisel görüş ve eğilimler bir anlam ifade etmekten oldukça uzaktır. Siyasal partiler, bu kişisel eğilimlere yön vermek ve açıklık kazandırmak bakımından önemli bir işlevi yerine getirmektedirler. Diğer taraftan, partiler belli görüşlerin süreklilik kazanmasına katkıda bulunmak suretiyle, kamuoyunun değişken, kararsız ve kaypak olmasını azaltıcı bir rol üstlenirler. Nihayet, partiler benzer görüşleri birbirleriyle kaynaştırmak, bireysel farklılıkları azaltıp törpülemek suretiyle, ayırıcı ve bölücü değil, fakat birleştirici bir fonksiyon görürler¹⁷⁶.

“Siyasal partiler, seçim yoluyla siyasal iktidarı ele geçirmek amacını güden kuruluşlar olduklarına göre, genellikle tek bir sosyal menfaati temsil etmekle yetinemezler, tersine, oy potansiyellerini en yüksek haddine çıkarabilmek amacıyla, çeşitli menfaat gruplarına hitap etmeye çalışırlar. Dolayısıyla, parti politikasının saptanması, bu grupların menfaat ve isteklerinin parti tarafından birleştirilip bağdaştırılmasını gerektirir. Böylece partiler, toplumdaki sayısız menfaatleri birkaç ana siyaset alternatifi haline getirerek bir siyasal temsili, yani halkın seçim yoluyla hükümet politikasını etkilemesini mümkün kılarlar”¹⁷⁷. Çıkarların birleştirilmesi bakımından siyasal partileri üç tipe ayırdetmek mümkündür: (a) pragmatik, pazarlıkçı partiler, (b)

¹⁷⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.92-93.

¹⁷⁶ TEZİÇ, a.g.e., s.326.

¹⁷⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.93. Demokrasi de, çatışan kişi, grup veya görüşleri barışçı bir çözümde buluşturmak, farklılıklara rağmen barış içinde birarada yaşamanın yol ve yöntemlerini bulmaya çalışmaktır. Çünkü, insanların çıkar ve düşünceleri sınıf, dünya görüşü, din, mezhep, etnik/kültürel köken gibi nedenlerle birbirinden farklılaşır, hatta zaman zaman çatışır. ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.214. Siyasal partiler de, siyasal görüş ve çıkarları bağdaştırmak ve temsil etmek suretiyle demokrasiye hayati bir katkıda bulunmaktadır.

mutlak değerlere yönelmiş ideolojik partiler, (c) özgücü (particularistic) veya geleneksel partiler¹⁷⁸.

Siyasal kadroların devşirilmesi: Siyasal devşirme, siyasal sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi sürecidir. Siyasal partilerin başlıca fonksiyonlarından birisini, devletin yönetim makamlarının, siyasal elit mevkilerin doldurulması oluşturur¹⁷⁹. Partili bütün modern siyasal sistemlerde politik kadrolar ve liderler genellikle partilerin içinden çıkmaktadırlar. Siyasal partilerin bulunmadığı ya da zayıf ve köksüz olduğu ülkelerde, liderler geleneksel elit tabakadan veya silahlı kuvvetler içinden çıkarlar. Marksist rejimlerde iktidarın yolu mutlaka partiden geçmektedir. Çoğulcu demokrasilerde de parlamento üyeleri, bakanlar, başbakanlar ve devlet başkanları büyük çoğunlukla parti adamlarıdır. Bu bakımdan, siyasal partilere liderlerin ve politik kadroların devşirildiği ve yetiştirildiği ocaklar gözüyle bakılabilir¹⁸⁰. Nitekim, demokratik toplumlarda, siyasal seçkinlerin önemli bir bölümünün herhangi bir partiye mensup olmayanlardan (bağımsızlardan) oluşması ihtimali oldukça zayıf bir olasılıktır¹⁸¹.

İktidarın kullanılması ve denetimi: “Siyasal partiler, iktidara geldikleri zaman, devletin siyasal karar organları içinde temel bir role sahiptirler. Onların ana amaçlarının gerçekleşmesi olarak nitelendirilebilecek olan bu role, partilerin <<yönetme>> veya <<hükümet etme>> fonksiyonu diyebiliriz. Partilerin devlet mekanizması içindeki bu fonksiyonları, önem ve nitelik bakımından anayasa ve parti sistemlerine göre farklılık gösterir... Öte yandan, demokratik sistemlerde siyasal partilerin-muhalefette bulundukları sürece- <<hükümet etme>> fonksiyonlarının alternatifi sayılan özel bir fonksiyonları vardır: İktidarın kullanılmasını denetlemek... Bunu yaparken başlıca iki amaç güttükleri söylenebilir: Birincisi, alınacak siyasal kararları kendi görüş açılarından etkilemek, ikincisi ise, alternatif çözüm yolları göstermek suretiyle kamuoyu oluşturmak ve geliştirmek”¹⁸².

¹⁷⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.93.

¹⁷⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.98.

¹⁸⁰ KAPANİ, *Politika*, s.166-67.

¹⁸¹ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.215.

¹⁸² KAPANİ, *Politika*, s.167-68.

Siyasal sosyalleşme: Bu kavram ile, siyasal sistemdeki rollerin öğrenilmesi, siyasal kültürün benimsenmesi ve idame ettirilmesi süreci ifade edilmek istenmektedir. Bu bakımdan siyasal partilerin dışında başka yapılar (aile, okul, kitle haberleşme araçları gibi) da önemli rol oynamakla birlikte, partiler çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltme ve siyasal sistemle güçlü ve sürekli bir ilişkiye sokmak bakımından önemlidir. Siyasal partiler bu işlevi iki yönüyle yerine getirirler; mevcut siyasal kültürün, mevcut değer ve inançların pekiştirilmesi ve mevcut siyasal kültürün değiştirilmesi, yeni değer ve inançların oluşturulması¹⁸³. Siyasal partilerin aynı zamanda birer eğitim ocağı veya siyaset okulu niteliği bulunmaktadır. Üstelik, bu sadece partilerin kendi üyeleriyle ve örgüt görevlileriyle sınırlı olmayıp, çeşitli faaliyetleriyle (parti toplantıları, eğitim çalışmaları, parti yayınları, parti sözcülerinin kamuoyuna yönelik beyan ve açıklamaları gibi) bir bütün olarak toplumun siyasi eğitimine de yöneliktir¹⁸⁴.

III. DEMOKRATİK MEKANİZMANIN İŞLEYİŞİ VE SİYASAL PARTİLER

1. Demokrasinin Üç Paradoksu

Demokrasinin özgürlük kavramıyla olan yakın ilişkisinden dolayı, eşanlımlı olmamakla birlikte, özgürlük ve demokrasi çoğu kez birbirlerinin yerine geçecek biçimde kullanılmışlardır. Demokrasi, özgürlüğe ilişkin bir fikirler ve ilkeler kümesi olmakla birlikte, uzun ve çoğu defa dolambaçlı bir tarih boyunca biçimlenmiş bir uygulamalar ve usuller kümesini de içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan, demokrasi “özgürlüğün kurumsallaşması” olarak kısaca ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla, herhangi bir toplumun doğru anlamda demokratik olarak adlandırılabilmesi için, anayasal yönetimin, insan haklarının ve yasa önünde eşitliğin zamanın sınamasından geçmiş esaslarına sahip olması gerekliliği üzerinde durulmaktadır¹⁸⁵.

¹⁸³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.108.

¹⁸⁴ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.216. Aynı yönde KAPANİ, *Politika*, s.166.

¹⁸⁵ USIA, *a.g.e.*, s.9-10.

Özgürlük ile otorite arasındaki dengenin sağlanabilmesinin güçlüğü de gözönüne alındığında, çok sık olarak vurgulandığı üzere, uyandırdığı bütün hayranlık hislerine ve çekiciliğine karşın, demokrasi korunması ve yaşatılması belki de en zor olan sistemdir. Bundan ötürü, demokrasi en az zorlamaya ve en çok rızaya dayanan yönetim biçimidir. Bu durum aynı zamanda, demokratik yönetimleri kaçınılmaz olarak belirli paradokslar ve çelişkiler yükü ile karşı karşıya bırakmaktadır. Demokratik bir yönetime sahip olmayı arzulayan her ülke, bu paradoks ve çelişkilerin meydana getirdiği gerilimleri yumuşatabilip uzlaştırabilmenin yolunu kendisi bulmak durumundadır¹⁸⁶. Demokratik kurumsallaşmada bir çok kurumun ele alıp değerlendirilmesi gerekmele birlikte, hem gerek demokratik yönetimlerde gerekse modern siyasal yaşamdaki önemi, hem de çalışma konumuzu ilgilendirmesi bakımından, siyasal partilerin buradaki ağırlığını ele almak gerekmektedir. Yapılacak değerlendirme, bir ülkede demokrasinin kurumsallaşması bakımından üstesinden gelinmesi gereken paradoks ve çelişkiler ile siyasal partilerin bu noktadaki konumu olacaktır. Genel olarak, demokrasinin doğasında üç gerilim veya paradoksun varlığından söz edilebilir :

İlk gerilim, anlaşmazlık ile oydaşma arasındadır. İktidar için kurumsallaşmış bir yarışma, demokrasinin doğası gereğidir. Yarışma ve çekişmenin olmadığı bir siyasal sistem demokrasi değildir. Ne var ki, bunu onaylayan her toplum, çekişmenin çok yoğun olması durumunda, sivil barış ve siyasal istikrarın tehlikeye girdiği, anlaşmazlık ve uyuşmazlık içinde bir toplum yaratma riskini de beraberinde taşır¹⁸⁷.

Günümüzde anayasal demokrasiyle yönetilen devletlerin sayısı demokrasinin tarihindeki en yüksek sayıya ulaşmıştır. Bunun anlamı, bu ülkelerde siyasal iktidarın yarışmacı genel seçimlerle oluştuğu ve aralarındaki bazı farklılıklara rağmen vatandaşların serbestçe örgütlenebildikleridir. Bununla birlikte, bu demokrasilerin bazılarında siyasal katılma ve örgütlenme istikrarlı bir biçimde kesintisiz devam ederken, bir kısmında da istikrarsız hükümetler kurulmakta, dolayısıyla da sistemin

¹⁸⁶ Larry DIAMOND, "Demokrasinin Üç Paradoksu", Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner. Çev. Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.127.

¹⁸⁷ DIAMOND, a.g.m., s.128.

işleyişinde büyük tıkanmalar ve hatta kesintiler meydana gelmektedir¹⁸⁸. Bir demokrasinin ayakta kalabilmesi ve iyi bir biçimde işleyebilmesi için, uyuşmazlıkları ılımlılaştırabilmesi zorunluluğu vardır. Ne var ki, bunu gerçekleştirebilmek için gerekli siyasal kültür kısa bir sürede ortaya çıkmamaktadır. Bölünmelerin oluşma eğilimleri, sınıf, etnik durum (din ve bölgesel özellikler dahil) ve parti çizgilerinde belirlemektedir. Anlaşmazlıkların, yarışmanın ve bu siyasal bölünmelerin en azından demokratik siyasal kültür gelişinceye kadar toplumu parçalamaması için ne yapılması gerektiği, demokrasinin temel problemlerinden belki de en önemlisidir¹⁸⁹. Bununla birlikte, “demokrasinin istikrarı, toplumların sosyal yapıları, ekonomik gelişme seviyeleri, siyasal kurumlaşma düzeyleri, inanç sistemleri gibi bir çok değişkene bağlı olduğundan”¹⁹⁰, bu problemin çözümü pek de kolay değildir.

Sınıf ve etnik durumdan bağımsız olarak parti bölünmesi, şiddetli ve yıkıcı uyuşmazlıklar için oldukça uygun bir taban oluşturabilmektedir. Devlet iktidarını ele geçirmek için yarışmacı örgütleri temsil eden siyasal partiler, aralarında derin ideolojik ve program farklılıkları bulunmasa bile, eğer devlet iktidarı ne kadar güçlü ve yaygınsa, partiler de bu iktidarı o denli fazla bir biçimde her şeye karşı ellerinde tutmak isteyeceklerdir. Bu noktada devletçilik demokrasiye zarar vermektedir; devletçilik sadece yozlaşma ve ekonomik yetersizlik oluşturmamakta, bir anlamda ya hep ya hiç biçimindeki bir oyun gibi iktidar üzerindeki ödülü arttırmaktadır. Seçim yarışması böylesine tehlikeli koşullarda gerçekleşmesi durumunda ise, güven, hoşgörü, uygar davranma ve kurallara uyma oldukça zorlaşır. Dengeli bir siyasal kültür, halkın politikayla ilgilendiği, ama çok da ilgilenmediği bir ortamı gerektirir. Bu da, zenginlik, gelir, statü ve yukarıya doğru hareketliliğin yalnız siyasal iktidarın fonksiyonları olmadığı ve dolayısıyla halkın bunlarla ilgilenmeyi gerçekleştirebildiği yapısal koşulları gerekli kılar¹⁹¹.

¹⁸⁸ Hayati HAZIR, *Demokrasilerde İstikrarsızlığın Sebebi Olarak Siyasal Şiddet ve Terörizm*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Konya, 1992, s.1.

¹⁸⁹ DIAMOND, a.g.m., s.136-37.

¹⁹⁰ HAZIR, *Siyasal Şiddet*, s.1.

¹⁹¹ DIAMOND, a.g.m., s.139.

Lijphart'a göre, çoğunlukçu demokrasi modelinde siyasal partiler, normal olarak, birbirlerinden tek bir sorunsal boyut, yani sosyo-ekonomik veya sol-sağ boyutu üzerinde farklılaşmakta, buna karşılık oydaşmacı modelde ise partiler-arası farklar çok boyutlu olmaktadır. Bununla birlikte, partiler çatışmasında sosyo-ekonomik boyut genellikle ağır basmaktadır¹⁹². Düşük gelir, güvensizlik ve kötü beslenme gibi nesnel yoksunlukların azalması bir toplumun potansiyel gerilim düzeyini düşürmektedir. Buna karşın, eğer bazı kimseler toplumun saygınlık veya statü yapısı tarafından başkalarından daha fazla ödüllendiriliyorsa, insanlar kendilerinde görece bir yoksunluk duyacaklardır¹⁹³. Ekonomik refahın ve refah dağılımının büyük ölçüde siyasal faktörlerce belirlendiği bir ortam, partiler-arası çatışmanın bir boyutu olarak sosyo-ekonomik sorunların ağırlığını da arttırmaktadır¹⁹⁴.

İkinci gerilim temsil ile yönetilebilirlik arasında belirlemektedir. "Demokrasi iktidarın azınlıkta toplanmasındaki isteksizliği belirtmektedir ve bu nedenle liderleri ve onların oluşturduğu politikaları halkın temsili ve halka karşı sorumlu olma mekanizmalarına bağımlı kılar...sistem her zaman hareket edebilme yeteneğine sahip olmalı ve bazen de çok çabuk ve kararlı bir biçimde hareket edebilmelidir. Hükümet sadece menfaat gruplarının istemlerine karşılık vermemeli; aynı zamanda onların istemlerine karşı direnebilmeli ve onlar arasında aracılık yapabilmelidir. Bu ise, toplumda yarışan grup ve menfaatleri bu menfaat gruplarca ele geçirilmeden ve hareketsizliğe itilmeden karşılık verebilecek ve temsil edebilecek denli tutarlı ve istikrarlı bir hükümeti ortaya çıkarabilecek bir parti sistemini gerektirir. Siyasal temsil bu birbiriyle çelişen menfaatler adına ve onlar için onların adına konuşacak partileri zorunlu kılar. Yönetilebilirlik ise, bunların üzerine çıkabilecek yeterli özerkliğe sahip siyasal partileri gerekli kılar"¹⁹⁵.

Üçüncü gerilim, temsil ile yönetilebilirlik arasında ortaya çıkan gerilimin aynı zamanda bir uzantısıdır: Rıza ile etkililik arasındaki gerilim. Sözlük anlamında

¹⁹² Arend LIJPHART, *Çağdaş Demokrasiler (Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri)*, Çev. Ergun Özbudun-Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, (Tarih Belirtilmemiş), s.113.

¹⁹³ LIPSET, a.g.e., s.408.

¹⁹⁴ LIJPHART, a.g.e., s.116.

demokrasi, halk tarafından yönetim veya en azından yönetilenlerin rızasına dayanan yönetim anlamına gelmektedir. Burada önemli olan, bir demokrasiyi kurmak ve onu korumak arasındaki farktır. Demokrasinin istikrarlı olabilmesi, herşeyden önce halk tarafından meşru olarak kabul edilmesine bağlıdır. Yönetilenlerin rızasına dayalı bir siyasal sistem olan demokrasi, diğer yönetim biçimlerinden çok daha fazla halk meşruluğuna bağlıdır¹⁹⁶.

Karşılaşılan zorluklara rağmen demokratik siyasal sistemin meşruiyeti, halkın kendileri için demokrasinin en iyi rejim olduğunu benimsemesi ve ona yaygın destek sağladıkları sürece devam eder. Ekonomik ve sosyal meseleleri çözmeye bakımından demokratik hükümetlerin gösterecekleri çaba da, meşruluk duygusunu arttırıcı bir rol oynar¹⁹⁷. Bu nedenle, herhangi bir demokrasinin istikrarı ekonomik gelişmeyle birlikte, siyasal sistemin etkililiğine ve meşruluğuna dayanmaktadır¹⁹⁸.

Buna karşın, eğer demokrasi işlemiyorsa, halk kendi rızasıyla yönetilmemeyi tercih edebilir. Bu durum aynı zamanda bir paradoks yaratmaktadır: Demokrasi “rıza”yı, rıza da meşruluğu gerektirmektedir. Bu nedenle, etkinlik rızaya feda edilebilir. Nitekim, seçimle gelen liderler, ne kadar gerekli ve akıllıca olursa olsun, çoğu defa halkın istemediği ve beğenmediği politikaları izlemeye isteksizdirler¹⁹⁹. Demokrasinin bu paradoksunun sakıncalarını azaltmada noktasında siyasal partiler oldukça önemli bir rol oynamaktadırlar.

2. Siyasal Katılma Aracı Olarak Siyasal Partiler

Farklı siyasal sistemlerde ve/veya siyasal kültürler içerisinde bulunan bireyler, farklı ölçülerde de olsa siyasal yaşam içinde çeşitli uygulamalara konu veya tanık olmakta, üstelik farklı ölçülerde bunlardan etkilendikleri gibi, onları etkilemeye çalışmaktadırlar. Bu farklara karşılık her siyasal sistemde bireyler, otoritelerce alınan ve otoriteye ilişkin değer dağılımını etkileyen kararlara konu olmuşlardır. Bireylerin

¹⁹⁵ DIAMOND, a.g.m., s.128.

¹⁹⁶ DIAMOND, a.g.m., s.128-29.

¹⁹⁷ HAZIR, *Siyasal Şiddet*, s.2.

¹⁹⁸ LIPSET, a.g.e., s.59-60.

¹⁹⁹ DIAMOND, a.g.m., s.128.

bunlardan doğrudan doğruya veya dolaylı olarak etkilendikleri, bugüne kadar yapılmış siyaset bilimi araştırmalarının tümünde vurgulanmış bir olgudur. Otoritelerin aldığı ve emirler, tüzükler, yasalar vb. biçimlerde görüntülenen siyasal kararları, bireyler etkileyebilmek üzere davranışlarda bulunmaya başladıkları andan itibaren siyasal yaşamda oluşan faaliyetlere katılmaya başlamış bulunmaktadır²⁰⁰.

Yöneten-yönetilen ilişkisi, aynı zaman insanların siyasetle ilişkisi anlamını taşır. Devletin ve toplumsal yapının geçirdiği evrim, bu ilişkiyi giderek karmaşıktırmış ve insan-siyaset ilişkisine yeni bir anlam ve boyut kazandırmıştır. Bütün çağdaş siyasal rejimler -demokratik olsun veya olmasın- meşruluğunu topluma dayandırmakta ya da en azından bunu iddia etmektedir. Böyle bir iddia, bir anlamda siyasal iktidarın belirlenmesi ve denetlenmesi süreci olan siyasete, vatandaşların çeşitli düzeylerde ve formlarda karışmasını öngörmek gibi bir durumu gerektirir. Bunun yanı sıra, bir siyasal sistem asgari düzeyde de olsa, varlığını sürdürebilmek için toplumsal-siyasal desteğe ihtiyaç duyar ve bu desteğin belli başlı araçlarından biri siyasal katılma faaliyetleridir²⁰¹. Siyasal yaşamda oluşan faaliyetlere katılmanın, iktidarın halka dayandırılması düşüncesi ile birlikte farklı bir anlam kazanmaya başladığı açıktır. Bu nedenle, siyasal katılım özellikle demokratikleşme süreciyle birlikte çok daha önemli bir olgu haline gelmektedir. Çünkü, “demokrasi kuramına göre katılma, her türlü sosyal hedefi ve bunları gerçekleştirmek için kullanılacak yolları belirleyen bir süreci temsil etmektedir. Katılma aracılığıyla toplumun hedefleri -halkın istekleri ve gereksinimleri ile hükümetin sağladığı çıkarları en uygun düzeyde eşleştirecek biçimde- belirlenmektedir”²⁰².

Bugün siyasal rejimlerin sınıflandırılmasında başvuru en önemli kriterlerden biri siyasal katılımdır²⁰³. Demokratik rejimlerde klasik siyasal katılma araçları bugün için gelişmiş ve yoğunlaşmış olmakla birlikte, ilk aşamada seçim ve siyasal partiler

²⁰⁰ Ersin KALAYCIOĞLU, *Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler)*, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984, s.199-200.

²⁰¹ ÖZ, a.g.e., s.24-25.

²⁰² Norman H.NIE-Sidney VERBA-Philip E. CONVERSE, *Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*, Çev. İlter Turan-Tunçer Karamustafaoğlu, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1989, s.5.

²⁰³ Bkz., HAZİR, *Anayasa*, s.154 vd.; KAPANİ, *Politika*, s.137-44.

olarak belirlemiştir. Yine, yakın zamanlara kadar siyasal katılmanın (devlet organlarının oluşumuna ve işleyişine katılmanın) tek yolu seçme ve seçilme hakkı olarak kabul edilmiştir²⁰⁴.

Siyasal katılma aracı olarak siyasal partiler, oldukça önemli bir işlevi yerine getirmektedirler. Nitekim, siyasal partilerin fonksiyonları arasında bu olgu geniş bir yer tutmaktadır. Siyasal katılma aracı olarak siyasal partilerin durumunu iki yönden ele almak mümkündür. Birincisi, birey ile siyasal parti arasındaki bağ bakımından, ikincisi ise, parti sistemlerinin bireylerin siyasal davranışı üzerindeki etkisi bakımından.

Siyasal partilerin bireyin siyasal katılımı üzerinde etkisi iki yolla gerçekleşmektedir. Bir taraftan siyasal partiler bireyler için bir özdeşme aracı ve referans grubu olarak onların siyasal davranışlarını etkilemektedir²⁰⁵. Diğer taraftan ise, siyasal partiler birer mobilizasyon aracı olarak bireylerin siyasal davranışını harekete geçirici bir rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla, siyasal partiler birey ile iktidar arasında yer almakta ve bu bakımdan kendilerini destekleyenler ile iki yönlü bir ilişki içinde bulunmaktadır. Siyasal partiler bir yönüyle temsil ettikleri grupların ve sınıfların menfaatleri ile tercihlerini ifade eder ve iktidarı bu doğrultuda etkilerler, diğer yönleriyle de, kendilerini destekleyenleri genel siyasal yönelimleri bakımından şekillendirir ve etki altına alırlar. Bununla birlikte, bireyin davranışının partilerce biçimlendirilme ihtimali, birey ile siyasal parti arasındaki ilişkinin mahiyetine göre değişecektir²⁰⁶.

Çoğulculuğa dayalı yarışmacı bir siyasal sistemde, iktidar partisinden çok, muhalefet partisinin (veya partilerinin) varlığı ve rolü önem taşımaktadır. Tek-parti sistemlerinde ise, gerçek anlamda açık ve yasal bir muhalefete yaşama hakkı tanınmamaktadır. Tek-parti sisteminin mantığında, bireyler ve gruplar üzerinde sürekli bir denetim yatmaktadır. Parti ve yan örgütleri, bütün siyasal katılma faaliyetlerinin merkezindedir ve çeşitli tek-parti sistemlerinde çok fazla farklılık yoktur ve farklılıklar

²⁰⁴ BATUM, a.g.m., s.17.

²⁰⁵ Bkz., Deniz BAYKAL, *Siyasal Katılma (Bir Davranış İncelemesi)*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1970, s.110 vd.

²⁰⁶ BAYKAL, a.g.e., s.122.

Ülkelerin toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklanırlar²⁰⁷. Totaliter tek-parti sistemlerinde yüksek siyasal katılma, buna karşılık düşük siyasal plüralizm söz konusudur. Bu yüksek katılma ise kitleleri mobilize etmenin bir sonucudur ve totaliter ideolojinin mahiyeti bunu gerektirmektedir²⁰⁸. Buna karşılık gerçek ve zgr bir siyasal katılmadan söz edebilmek, ancak çok partili siyasal sistemler için söz konusu olabilir. Bunu sağlayan ise siyasal çoğulculuktur ve bu çok partili siyasal yaşam demektir²⁰⁹.

Bir diğer bakımdan, siyasal partiler, toplumun sosyo-ekonomik düzeyi ile siyasal katılma ilişkisi bakımından önemli bir niteliğe sahiptir. Nie ve Verba'ya göre, siyasal partilerin bu niteliği iki faktöre bağlıdır: Partilerin siyasal katılma kanallarına ne ölçüde egemen oldukları ve partilerin siyasal katılmaya teşvik ettikleri toplum kesiminin nitelikleri. Yazarlara göre, sosyo-ekonomik statü ile siyasal katılma arasında olumlu bir ilişki bulunmaktadır. Parti yeliği ise, toplumdaki düşük sosyo-ekonomik statüye sahip olanları siyasal katılmaya teşvik etmektedir. Dolayısıyla, siyasal partiler, üst ve alt sınıflar arasındaki katılma farkını azaltıcı bir etkiye sahiptirler²¹⁰.

Günümüz modern demokratik devletlerinin, büyük ölçekli coğrafyalara sahip olduğu göz önüne alındığında, siyasal katılma açısından siyasal partilerin önemi bir kez daha açıklığa kavuşmaktadır. "Demokrasi, devlet yöneticilerinin belli aralıklarla ve serbest seçimler yoluyla halk tarafından seçildiği bir rejim olduğuna göre, geniş ve karmaşık bir toplumda siyasal partilerin aracılığı olmaksızın bunun gerçekleştirilebileceğini düşünmek güçtür. Teorik olarak, adayların herhangi bir parti etiketi taşımaksızın kendi şahısları için seçmenlerden oy istemeleri mümkünse de, böyle bir sistemde seçmenlerin belki yüzlerce bağımsız aday arasında anlamlı bir tercih yapmaları son derece güçleşecek, oy tercihlerinde fikirlerden çok kişisel etkenler önem kazanacak, kısacası halkın siyasal katılması etkinliğini büyük ölçüde kaybedecektir. Batı demokrasilerinde örnek gösterilebilecek hiçbir ağdaş ülkede partisiz seçim

²⁰⁷ Z, a.g.e., s.34-35.

²⁰⁸ Bkz., KAPANI, *Politika*, s.141.

²⁰⁹ ERDOğAN, *Demokrasi*, s.210. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz., BAYKAL, a.g.e., s.124-30; Türkiye ile ilgili bir çalışma için bkz., Ergun ÖZBUDUN, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, AÜHF Yayını, Ankara, 1975, s.115-36.

²¹⁰ NIE-VERBA-CONVERSE, s.62-67.

alternatifinin denenmemiş olması, partilerin varlığıyla demokratik rejim arasındaki sıkı ilişkiyi kanıtlamaktadır²¹¹.

3. Siyasal Temsil Aracı Olarak Siyasal Partiler

Siyasal partiler, halkın siyasete katılımının temel araçları oldukları kadar, aynı zamanda, halkın seçimlerde kendilerini temsil edecek kişileri seçmeleri dolayısıyla, siyasal temsil aracı olma fonksiyonunu da görmektedirler. Burada başlıca iki önemli husus ile karşı karşıya bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, demokrasilerde temel kararları alacak kişilerin nasıl belirleneceği, diğeri ise, toplumdaki farklı düşünceler, menfaatler ve taleplerin demokratik rejim içerisinde nasıl gerçekleştirilebileceğidir. Bu iki hususu gerçekleştirmede siyasal partiler şüphesiz ki, tek başına yeterli değildir ve siyasal partilerin dışında organizasyonlar da buna hizmet etmektedirler. Bununla birlikte, siyasal partiler günümüz demokrasilerinde siyasal temsilin temel araçları konumundadırlar.

Demokratik bir rejimde, “siyasal toplumun kaderini ilgilendiren temel kararları alma yetkisi, bulundukları mevkilere halk oyuyla gelen seçilmiş kişi ve organlara aittir. Genellikle yasalar ve hükümet politikasıyla ilgili olan temel siyasal kararlar, demokratik temsil meşruluğuna sahip olmayan teknik uygulayıcılar tarafından alınıyorsa, ortada demokratik bir yönetim değil, bürokratik bir tahakkümcülük var demektir”²¹². Bu durumda, halkoyuyla seçilmiş kişilerin toplumun kaderini ilgilendiren temel kararları alabilmeleri, serbest, özgür ve adil seçimlerle yetkili makamlara seçilmeyi demokrasi açısından zorunlu kılmaktadır. Buna karşılık, halkoyuyla seçilmemiş ve fakat önemli görevlerde bulunanların toplumun kaderiyle ilgili temel kararları alabilmeleri, demokratik rejimlere uygun düşmemektedir. Siyasal partiler, tanımı gereği, genellikle ülke içindeki kesin otorite pozisyonunu ele geçirmek için seçimlerde yarışan sürekli organizasyonlar olup, devlet ile halk arasında, siyasal sistemin çalışması bakımından tamamlayıcı rol oynarlar²¹³. Üstelik, “siyasal partiler, benzer görüşte olanları ve benzer

²¹¹ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.162.

²¹² ERDOĞAN, **Demokrasi**, s.226.

²¹³ Rod HAGUE-Martin HARROP-Shaun BRESLİN, **Comparative Government and Politics (an introduction)**, 4th edition, Macmillan Press, 1988, s.131.

menfaatleri olanları siyasi makamlar ve etkiler için kampanya yürütmek üzere bir araya getirirler”²¹⁴. Nihayet, siyasi partiler elit devşirmenin temel araçları olup, adayları kamu görevi için hazırlayan ve devşiren başlıca mekanizmadır. Bu bakımdan, ülkenin yönetimine talip olanlar, her şeyden önce bir siyasi partinin kendisini aday göstermesi için, partiyi ikna etmek durumundadır²¹⁵.

Siyasi partiler, seçimlerde kamu görevi için yarışmak (office seeking) suretiyle, hükümet olabilmek için halkoyu desteğini sağlamak mücadelesinin yanısıra, toplumu temsil noktasında bir başka önemli fonksiyonu daha yerine getirmektedirler. Bir toplumda hem bir takım sosyal bölünmeler (sınıfsal, etnik, dini, kültürel vs.) dolayısıyla talepler, hem de bireysel ya da organize olmuş özel talepler mevcuttur. İleride inceleneceği üzere, toplumdaki sosyal bölünmeler ile, siyasi partiler, özellikle de bir ülkedeki parti sistemi arasında yakın bir ilişki vardır.

Siyasi partiler, bir toplumdaki çeşitli menfaatlerin ve taleplerin ifadesi için temel araç pozisyonundadırlar. Bu talepleri ve menfaatleri başarabilecek öneri paketlerine dönüştüren siyasi partiler, bu bakımdan toplum ve devlet arasında bir filtre görevi üstlenmekte, böylece de, hangi taleplerin filtrelerinden geçip geçmeyeceğine de karar verirler²¹⁶. Diğer yandan, siyasi partiler bu menfaatlerin ve taleplerin ifadesinden başka, toplumdaki çeşitli menfaat grupları ve seçmenlerle -demokratik toplumlara özgü bir durum olarak- pazarlık ederler ve seçim desteği için çeşitli vaatlerde bulunurlar. Dolayısıyla, siyasi partiler, bunların desteğini mobilize ederek siyaset programları hazırlarlar ve bunları formüle ederler²¹⁷.

Bu iki temel işleviyle birlikte, diğer bir takım özellikleriyle de siyasi partiler demokratik rejimlerde siyasi temsilin temel araçları olmak konumuna gelmişlerdir. Nitekim, Almond ve Powell, yöneldikleri amaca göre, dünyadaki siyasi partileri üçe ayırmaktadırlar. Buna göre, Batı Demokrasisinin dışında kalanlar, Çin, Sovyetler Birliği

²¹⁴ David BEETHAM-Kevin BOYLE, *Demokrasinin Temelleri*, Çev. Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara, 1988, s.10.

²¹⁵ HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.131.

²¹⁶ HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.131.

²¹⁷ Gabriel A. ALMOND-G. Bingham POWELL, “System, Process and Policy”, *Comparative Politics Today (A World View)*, General Editors: Gabriel A. Almond-G. Bingham Powell, Fourth Edition, Scott,

gibi ülkelerdeki tek-parti rejiminin Komünist partileri <<mobilize ya da entegre>> edici partilerdir ile, Tanzanya Afrika Ulusal Birliği Partisi, Mısır Arap Sosyalist Birliği Partisi gibi <<ulus kuran partiler>>dir. Buna karşılık, demokratik ülkelerdeki partiler <<temsilci (representative)>> partiler olup, yarışmacı bir parti sistemini ve yasama organında azami sandalye kazanmak için çalışmayı benimserler. Bu partiler, sık sık hükümet ederler ya da en önemli muhalefet partilerini kurarlar²¹⁸.

4. Partiler Demokrasisi

A. Genel Olarak

Yaygın ve sürekli örgütlere sahip olan siyasal partiler, tamamiyle çağımıza özgü bir durumdur. Dolayısıyla, siyasal rejimlerin yapısında, partilerin ortaya çıkışı derin bir değişim meydana getirmiştir. Bu nedenle, içinde bulunduğumuz çağ itibariyle, partisiz rejimlere ancak bazı geleneksel veya geçiş halindeki toplumlarda rastlamak olasıdır. Günümüz modern devleti, ister demokratik, ister otokratik nitelikte olsun, bir <<partiler devleti>> ya da <<parti devleti>> haline gelmiştir²¹⁹. Bir ifadeye göre, “Yirminci yüzyıl partilerin yüzyılıdır”²²⁰. Bu durum, siyasal partilerin çağdaş siyasal rejimlerin işleminde üstlendiği temel rolün bir sonucudur.

Nitekim, siyasal partiler çağdaş yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Asıl ilginç de, siyasal partilerin sadece demokratik sistemlerde değil, anti-demokratik sistemlerde de önemli roller üstlenmesi gerçeğidir. Bununla birlikte, bu durum, demokratik partilerle anti-demokratik partilerin aynı şey olduğu anlamına gelmez. Bu, çağımızda siyasal partilerin ne kadar önemli bir duruma geldiği hakkında bize iyi bir fikir vermektedir. Dikkate değer asıl husus ise, liberal demokrasiler bakımından, siyasal partilerin gerek demokrasinin yapılanmasında ve gerekse iktidarın kullanılmasında başka hiçbir kurum tarafından doldurulamayacak bir yer işgal ettikleri gerçeğidir. Bu bakımdan, siyasal partiler modern siyasal yaşamda kurumsal ve formel siyasetin en açık yapılanmalarından biridir. Üstelik, sadece çok partili siyasetin değil,

Foresman And Company, 1988, s.88.

²¹⁸ ALMOND-POWELL, a.g.m., s.85.

²¹⁹ Ergun ÖZBUDUN, *Batı Ülkelerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini*, AÜHF. Yayını, Ankara, 1968, s.1.

tek-parti siyasetinin hakim olduğu toplumlarda da, siyaset, partilerin bünyesinde veya onun aracılığıyla yürütülecek bir siyasal aygıt olarak kabul edilmektedir. Yine, siyasal parti kültürü öylesine yerleşmiştir ki, sistem dışı, sistemleri reddeden veya yıkmak isteyen hareketler bile, parti olarak teşkilatlanmak zorunluluğunu hissetmektedir²²¹.

Özbudun’a göre, “modern demokrasinin partiler demokrasisi olduğu yargısında mübalağa görmemek gerekir”²²². Herşeyden önce, modern demokrasilerin ortaya çıkmasında partilerin önemli bir rolü olduğu açıktır. Günümüzde geline nokta ise, artık partilersiz bir demokratik sistem düşünülemez. Bunun nedeni, siyasal partilerin halkın siyasete katılımının temel araçları olduğu gibi, çoğulcu siyasetin de temel unsurları, hatta güvenceleri olmalarındandır. Siyasal partilerin araç olma özelliği, modern demokrasilerdeki toplumsal ve fikri çoğulculuğun, esas itibarıyla partiler sayesinde siyasal alana yansıtılabilmesinden ötürüdür. Diğer bakımdan ise, siyasal partiler meşru sayıldıkları ve faaliyetlerini serbestçe yerine getirebildikleri sürece, toplumdaki farklı çıkar, yönelim ve düşüncelerin bastırılmasını zorlaştırmakta, dolayısıyla da çoğulculuğu güvence altına almada çok büyük bir rol oynamaktadırlar²²³.

Neticede, siyasal partiler çağdaş rejimlerde çok önemli roller üstlenmekle birlikte, demokratik rejimler açısından çok daha büyük bir öneme sahiptir. Modern demokrasi çoğulculuk temelinde yükselir ve siyasal temsil esastır. Şüphesiz ki, siyasal partilerin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi, çoğulcu toplum yapısına ve sağlıklı bir temsil sistemine ihtiyaç gösterir. Ne var ki, bu durum karşılıklıdır; çoğulcu toplumun ve siyasal temsilin de güçlü partilere ihtiyacı vardır. Kısaca ifade edilecek olursa, güçlü bir demokrasi, güçlü siyasal partilerin serbest ve adil bir seçim ortamında yarıştığı demokrasidir.

²²⁰ HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.131.

²²¹ Atilla YAYLA, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998, s.175.

²²² ÖZBUDUN, *Partiler*, s.162.

²²³ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.211.

B. Performans (Etkililik) Aracı Olarak

a. Partisiz Devletin Kırılganlığı

Geleneksel devletlerde siyasal partiler yoktur. Modern devletler ise siyasal partilere ihtiyaç duymakla birlikte, her zaman istememişlerdir. Bu toplumlarda siyasal partilere muhalefet üç farklı kaynaktan gelmektedir; muhafazakarlar, idareciler ve popülistler.

Muhafazakarlar, yerleşik hiyerarşiye karşı bir meydan okuma olarak gördükleri için siyasal partilere muhalefet etmektedirler. Partilerin yokluğunda siyasal liderlik, geleneksel toplum ve yönetim hiyerarşisinden kaynaklanır. Partiler ya da partileşme olgusu ise, doğal olarak kalıtım, sosyal statü veya toprak sahipliğine dayanan eliten gücünü tehdit eden bir yeniliktir. Modernleşme politikalarındaki iki yöntem bunu açıkça ortaya koyar. Birincisi, modernleşen monarşinin kaçınılmaz olarak kendini <<Patriot Kral>> olarak görmesi, toplumu halkın babası gibi yönetmesi ve dolayısıyla da partiyi benimsememesidir. Kral olmayan muhafazakar liderler ise (Franko, Sait, Eyüp Han gibi), parti gereksinimi ile uzlaşacak kadar güçlü olsalar bile, benzer duygularla parti gelişimine muhalefet ederler.

Modernleşmekte olan bir ülkede, partilere karşı bu tutucu muhalefete, idari muhalefet de katılır. Pür tutucular, hem rasyonalize olmaya, hem de siyasal modernizasyonun katılımcı görüşüne karşı çıkarlar. Partilere muhalefet eden idareciler, sosyal ve ekonomik yapıların rasyonalize edilmesi ihtiyacını kabul etmekle birlikte, siyasette popüler katılımı genişlettiği için, modernleşmenin etkilerini kabul etmek istemezler. Yöneticiler, etkinliği ve farklılığı bertaraf edici bürokratik modeli benimserler.

Partilere muhalefetin üçüncü kaynağını oluşturan popülistler ise, katılımı kabul etmekle birlikte. Katılımın organize olmasını gerekli görmeyen Rousseau'cu doğrudan demokrasi inancına sahip olanlardır. Partiler, genel iradenin ifadesine engel olmaktadır.

Siyasal partilerin muhafazakar muhalifleri, varolan sosyal yapının halkı hükümete bağlamak için yeterli olduğuna inanırlar. İdari muhalefet, bürokratik yapının bu ihtiyaçları karşılayacağı düşüncesindedir. Popülist muhalefet ise, halk ile siyasal

liderler arasına herhangi bir yapının girmesi gereksinimini reddederler. Böylece, partilere karşı yapılan dört temel hücum ortaya çıkmaktadır. Partiler, çürümeyi ve idari etkisizliği ilerletir, toplumu hiziplere ayırır ve nihayet farklılıkları arttırmaları.

Partilere karşı ileri sürülen bu argümanlar, siyasal modernleşmenin erken safhalarında yapılmakta ve tarihsel orijinlerinin ayrıntıları saptırılmaktadır. Söz konusu argümanlar, küçük ve zayıf partilerle, parti sistemlerine karşı ileri sürülmektedir. Doğrusu, böyle partiler ve parti sistemleri bozulmayı harekete geçirici olabilirler. Fakat, güçlü bir partinin ve parti sisteminin gelişimi parçalanmış bireyler için kurumsallaşmış kamu yararına vekalet eder. Yine güçlü partiler, sosyal bir gücü diğerine bağlar ve dar fikirli grupların siyasal sisteme adaptasyonunu düzenleyerek, istikrar için bir temel sağlarlar . Böylece, istikrarsızlıktan ziyade, istikrarlı değişimi gerçekleştirirler.

Partisizlik geleneksel bir toplum için doğal bir durum olmakla birlikte, modern toplumlar için partisiz devlet, parti karşıtı devlet anlamına gelmektedir. Siyasal partileri önlemek veya bastırmak bilinçli bir çaba gerektirdiğinden, böyle durumlarda partinin yerine bir başkasının ikamesinin sağlanması, siyasal katılımın organize edilmesinin tekniklerinin bulunması gerekir. Ne var ki, siyasal partilere karşı daha saldırgan bir yönetim, büyük bir ihtimalle topluma istikrarsızlık getirecektir. Askeri darbeler, diğer sistemlerden daha sık olarak partisiz devletlerde olur. Partisiz rejim tutucu bir rejimdir ve modernleşme süreci, partisiz sistemlerin kırılganlığını artırır²²⁴.

b. Güçlü Partiler ve Siyasal İstikrar

Güçlü partiler ile siyasal istikrar arasında bir çakışma vardır. Güçlü bir parti herşeyden önce yaygın desteği kurumsal hale getirir. Partinin gücü, kurumsallaşma düzeyini ve bu desteğin faaliyet alanını, genişliğini yansıtır. Yüksek düzeyde, olası ve aktüel siyasal istikrarı başaran ülkeler, en azından bir tane güçlü siyasal partiye sahiptir.

Parti gücünün en azından üç önemli çehresinden söz edilebilir. Birincisi, bir siyasal sistemin askeri müdahaleye karşı hassasiyeti, partilerin gücü ile ters orantılı olarak değişmektedir. Parti gücündeki azalma, liderliğin parçalanması, yaygın desteğin

²²⁴ Samuel P. HUNTINGTON, *Political Order in Changing Societies*, Second Printing, Yale University Press, 1969, s.403-407.

buharlaşması, örgütsel yapının çürümesi, siyasal liderliğin partiden bürokrasiye kayması ve bireyselliğin doğması, askeri müdahalelerin habercileridirler.

Parti gücünün ikinci bir çehresi ise, özellikle köylü ve işçi birlikleri gibi sosyo-ekonomik organizasyonlarla partiler arasındaki bağlantılar tarafından ifşa edilen örgütsel kuvvet ve derinlikle ilgilidir. Kuşkusuz, partinin bir dereceye kadar, sadece bir sosyal gücün örgütlü ifadesi ya da anlatımı olması, partinin kendi gücünü kaybetmeye ve söz konusu siyasal gücün kuklası olmaya yöneltir. Güçlü partilerde ise, sendika ve diğer işlevsel grupların liderliği parti liderliğine tabi kılınmış ve <<siyasal karar alanları>> parti liderliğinde tutulmuştur. Bununla birlikte, modernleşmekte olan ülkelerin çoğu, bu desteğin örgütsel bağlantılarına sahip değildir. Bir çok durumda, işçiler ve köylüler için yaygın cazibeler geliştirmekte aciz kalmışlardır. Bazı durumlarda partiler ve liderler bu cazibeyi yaratmış olmakla birlikte, bu yaygın desteği organize etmek için örgütsel ve kurumsal çatıyı geliştirememişlerdir.

Üçüncü bir durum da, partiye kimlik veren siyasal iktidar arayıcılarının ve siyasetle uğraşanların derecesi ve onların partiyi diğer amaçları için bir araç olarak görme düzeyi ile ilgilidir. Siyasal aktörlerin bağlılığı açısından partinin rakipleri, geleneksel gruplar, bürokrasi veya diğer partiler olabilirler. Örneğin, muhafazakar partiler tipik olarak yürürlükteki sosyal yapıya saldıran veya sınırlayan radikal partilere oranla daha düşük eklemlerle bir örgütlenmeye, daha az özerk bir gelişmeye ve yerleşik ilişkiler ile sosyal yapıda daha büyük bir güvenceye yer verirler²²⁵.

5. Siyasal Partilerin İç Düzeni ve İşleyişi (Parti-İçi Demokrasi)

Siyasal partiler, demokrasinin, hatta modern siyasal sistemlerin en önemli unsurları olduğuna göre, şüphe yok ki, bunların iç düzeni ve işleyişi de o kadar önemlidir. Yine, siyasal partiler demokratik mekanizmanın işleyişinde en önemli kuruluşlar olarak, demokratik yönetimi gerçekleştirmenin temel araçlarıdır. Dolayısıyla, demokratik olmayan siyasal sistemlerdeki partilerin hizmet ettikleri amaçlardan farklı olarak, demokratik siyasal sistemlerdeki partilerin demokrasiye hizmet etmeleri beklenir. Bu noktada, gerek demokratik olmayan rejimlerdeki partileri ve gerekse

²²⁵ HUNTINGTON, *Political*, s.408-11.

demokratik rejimlerde demokrasinin hoşgörüsüyle kurulan ve faaliyet gösteren, ancak otoriter ya da totaliter bir rejimi hedefleyen siyasal partileri, daha başlangıçta iç düzenleri ve işleyişleri bakımından bir tarafa bırakmak gerekir. Çünkü, bunlar zaten demokrasiyi amaçlamamaktadırlar ki, iç düzenleri ve işleyişlerinde demokratik olsunlar! Buradaki sorun, demokratiklik iddiasında bulunan ve demokrasiyi amaçlayan siyasal partilerin, iç düzenleri ve işleyişlerinde demokratik olup olmadıkları, bir başka ifadeyle, parti-içi demokrasiyi uygulayıp uygulamadıklarıdır.

Ne var ki, parti-içi demokrasi kavramından ne anlaşılması gerektiği karmaşık bir hal alabilmektedir. Örneğin, Amerikan partileri disiplinsiz oluşlarıyla dikkati çekerken, Batı Avrupa'nın siyasal partilerinin neredeyse tamamı disiplinli olmalarıyla belirginleşmektedir. Dolayısıyla, bazen oldukça soyut olarak görülebilen parti-içi demokrasi kavramı, somuta indirgenebilmelidir²²⁶. Siyasal sistemlerle ilgili yapılan çalışmalarda olduğu gibi, siyasal partiler çalışmaları için de birçok yola başvurulduğu görülmektedir²²⁷. Bununla birlikte, siyasal partiler araştırmasında en çok dikkat edilen iki boyut söz konusudur; parti-içi demokrasi sorunu ve organizasyonel yaklaşım²²⁸.

Siyasal partiler görünüşte benzer işleri gerçekleştirirler. Bununla birlikte, kısa bir bakış, aralarında farklar olduğunu göstermektedir. Partiler, kadroları, örgütlenme biçimleri, ideolojileri, seçmen tabanları gibi temel unsurları bakımından farklılaşmaktadırlar²²⁹. Dolayısıyla, “örgütleri yerine getirdikleri işlevlerden ayırmak mümkün değildir... aynı bir örgüt, eşanlı olarak birden fazla işlev görebilir; daha önemlisi; farklı ortamlarda hiç de aynı işlevleri görmeyebilir. Örneğin, komünist partiler, hemen her yerde, aşağı yukarı aynı biçimde örgütlenmişlerdir. Oysa, iktidarda bulundukları tek parti rejimlerinde, zayıf oldukları çoğulcu rejimlerde (İngiltere ve İskandinav ülkeleri) ve oldukça güçlü oldukları çoğulcu rejimlerde (Fransa, İtalya ve

²²⁶ Aynı yönde bkz., Gökhan ÇAPOĞLU, “Açış Konuşması”, *Anadolu Stratejik Araştırmalar Vakfı Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi*, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.3.

²²⁷ Bu konuda bkz., Ergun ÖZBUDUN, “M.Duverger’in <<Siyasal Partiler>>i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, *AÜHFD*, C.XXI, Sy.1-4, 1964, s.23-51; ÖZBUDUN, *Partiler*, s.5 vd.

²²⁸ SARTORI, *Parties*, s.71.

²²⁹ Ahmet N. YÜCEKÖK, *Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, AÜSBF Yayını, Ankara 1987, s.90-91.

Finlandiya) gördükleri işlevler aynı değildir. Çoğu zaman örgütler çok-işlevlidir”²³⁰. Partiler her şeyden önce bir organizasyondur ve çeşitli biçimlerde belirlenen adaylar vasıtasıyla, yönetimde halkı temsil etme iddiasını taşımaktadırlar. Bununla birlikte, halka açık olmayan ve onlara karşı duyarlı olmayan bir organizasyonun halkı temsil edebilmesi mümkün müdür? Yine, bu organizasyonun konusu, çabuk geçen tutkular, kendi kendine değişen ilgiler ve bilgisiz aşırı taraftarların sürekli değişen bir bileşiminin deneyimsiz metotları mı olmalıdır? Açıktır ki, bu duyarlıktaki kuruma katılanların tümünün fikri, terimlerde çelişmektedir. Daha çok katılma daha küçük organizasyon; daha büyük organizasyon daha az katılmayı beraberinde getirmektedir²³¹. Bu bakımdan, siyasal partilerin organizasyonel yaklaşımla ele alınması ve örgütsel yapı çalışması, aynı zamanda demokrasi üzerinde bir davranışa sahiptir. Çünkü, demokratik bir yöntem bir yandan belirli yapılar ve benzeri şeyleri gerektirir, diğer yandan da, organizasyon teorisi sadece demokrasiyle değil, organizasyonel problemlerle ilgilidir; tek başına bir yapı demokratik olabilir ve fiili yöntemleri oligarşik ya da görünürde demokratik olabilir²³².

Parti-içi demokrasi konusu ise, herşeyden önce, partilerin iç düzeni ve işleyişi ile ilgilidir. Özellikle kitle partilerinin ortaya çıkışı, bu partilerin faaliyetlerini bütün ülkeyi kapsayacak geniş ve hiyerarşik bir örgütle yürütmelerini ve bir parti bürokrasisinin kaçınılmaz olarak gerekliliğini de beraberinde getirmiştir. Bu durum beraberinde birtakım problemleri gerektirmiştir ve siyasal partilerin oligarşik bir yapıya sahip kuruluşlar oldukları, siyasal iradenin oluşumunun, parti önder gruplarının elinde olduğu ifade edilmeye başlanılmıştır. İlk defa Robert Michels’in <<Modern Demokraside Siyasi Partilerin Sosyolojisi>> adlı çalışması, partilerin oligarşik eğilimlerinin teorisini kurmaya çalışmış ve bu eğilimlerin demokrasi üzerindeki etkilerini araştırmıştır²³³. Michels’in 1911 yılındaki çalışması, esas olarak Alman Sosyalist partisi üzerine olmakla birlikte, <<iron law of oligarchy>> olarak bilinen

²³⁰ Maurice DUVERGER, *Siyaset Sosyolojisi (Siyasal Bilimin Öğeleri)*, 4. Baskı, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s.173.

²³¹ LAWSON, a.g.e., s.249-50.

²³² SARTORI, *Parties*, s.71.

²³³ PERİNÇEK, a.g.e., s.131-32.

oligarşinin demir kanununu siyaset bilimi literatürüne sokmuştur²³⁴. Michels'in kanununda temel odak ve ilgiye sahip olan husus, parti-içi çalışma yöntemleridir. Totaliter ve otoriter partilerin iç sınıflandırmasında, bunların demokrasiyi uygulamasını kimse beklememektedir. Üstelik tek parti sık sık kendi içinde demokratik olduğunu iddia etmesine rağmen. Bundan dolayı, önce, verilen formun demokratik olup olmadığına, ikinci olarak da, formun demokrasinin esasına tekabül edip etmediğine karar vermek gerekmektedir²³⁵. Denilebilir ki, siyasal partilerin kendi içerisindeki uygulamaları, iktidara geldiklerinde bizi nasıl yöneteceklerine karine teşkil eder²³⁶. Sonuçta, Michels tarafından ortaya konan sorun, muhtemelen ebedi bir tartışma konusu olarak kalacak gibi görünmektedir. Fakat temel sorun, parti-içi yöntemlerin gerçekten demokratik olup olmadığıdır²³⁷. Bu durumda, parti-içi demokrasi, partilerin kurumlaşma düzeyi, yapısı, örgütlenme biçimi, toplumun siyasal kültürü²³⁸ gibi etkenlerle ilişkilidir.

Bütün bunlar gözönüne alındığında, parti-içi demokrasi kavramı çok eksenli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni, partilerin siyasal sistemin unsurları oluşlarıdır. Sistem kavramı ise, sistemi meydana getiren çeşitli unsurlar arasındaki karşılıklı bağımlılığın varlığını ifade eder. Bu karşılıklı bağımlılıktan ötürü, sistemin bir unsurundaki değişimler, sistemin tümünü ve diğer unsurlarını da etkileyecektir²³⁹. Dolayısıyla, partilerin iç düzeni ve işleyişi, daha doğrusu parti-içi demokrasi, hem

²³⁴ Mehmet KABASAKAL, "Parti-İçi Demokrasi", *ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi*, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.62.

²³⁵ SARTORI, *Parties*, s.71.

²³⁶ Ersin KALAYCIOĞLU, "Parti-İçi Demokrasi", *ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi*, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.71.

²³⁷ SARTORI, *Parties*, s.71.

²³⁸ KABASAKAL, *a.g.m.*, s.62.

siyasal partinin kendisine bağı bağımsız özelliklerle ilişkilidir, hem de, siyasal partinin kendisinin dışındaki faktörlerle ilişkilidir. Bundan dolayı, parti-içi demokrasiyi, siyasal partinin bağımsız kendi yapısal özelliklerine ve siyasal partiyi etkileyen kendisinin dışındaki etkenlere bakarak çözümleyebiliriz.



²³⁹ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.13.

İKİNCİ BÖLÜM

PARTİ-İÇİ DEMOKRASİ: DIŞ FAKTÖRLER

(PARTİ YAPISININ BELİRLEYİCİLERİ)

I. SOSYO EKONOMİK YAPI ve SİYASAL KÜLTÜR

1. Sosyo Ekonomik Yapı

A. Genel Olarak

19. Yüzyıl başlarında başlayan ve bugüne kadar devam eden siyasal araştırma ve siyasal öğretilerin bir anlamda özünü teşkil eden konu, demokrasinin bir hükümet biçimi olarak ortaya çıkışının toplumsal sonuçlarıyla, toplumsal sınıfların sanayi kapitalizmine dayalı olarak gelişmesinin siyasal anlamı olmuştur. Bu iki tema, bir dereceye kadar, ya siyasal biçimlerin ve kuvvetlerin toplum üzerindeki etkisine, ya da çeşitli toplumsal unsurların siyasal biçimler üzerindeki etkisine daha fazla ağırlık veren karşıt kuramlara kaynaklık etmiştir. Bu karşıtlık bir anlamda, toplumsal gerçeklikteki yurttaş insan (eşit haklarla donatılmış siyasal insan) ile sivil toplum üyesi olan insan (konumu özel çıkarlarla, ekonomik sistem içerisindeki yeriyle belirlenen bencil insan) arasındaki zıtlığa kısmen de olsa karşılık gelir. Üstelik, siyasal ve endüstriyel devrimlerin birinde eşitliğe doğru, diğerinde ise eşitlikten uzaklaşacak biçimde farklı yönlerde ilerlemeye başladıkları da söylenebilir²⁴⁰. Bununla birlikte, bazı ülkelerin diğerlerinden çok daha zor yönetildiklerine ilişkin görünüm, eski Yunanlılardan beri bu farklılıkların toplumun çevresinin ekonomik ve sosyal yönlerine işaret edilerek açıklanmaya çalışılmaktadır. Paylaşılan ve tartışılan kültürel değerler, eşitlik veya eşitsizlik, zenginlik veya fakirlikle ilgili koşullar, siyasal başarımdaki farklılıkların kaynağı olarak görülmüşlerdir²⁴¹.

²⁴⁰ Tom BOTTOMORE, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.10.

²⁴¹ POWELL, a.g.e., s.41.

Sonuçta her siyasal sistem, doğduğu ortamdan etkilendiğine göre, siyasal yapıyı oluşturan kurumların da bundan etkilenmemesi olanaksızdır. Siyasal partiler de siyasal yapı içinde yer aldıklarına göre, doğdukları ortam onları da etkileyecektir. Nitekim, yapısal ve toplumsal değişimler ile etki-tepki ilişkileri, değişik toplumlarda farklı biçimlerde meydana gelmektedir. Her yönetim biçimi gibi demokratik yönetim de, kendisine en uygun ortamlarda gelişir ve uygulanır. Bir başka deyişle, yönetim biçimleri kendilerini yaratan alt yapının üst yapı ürünleri olup, toplumu da kendilerine özgü bir şekilde etkileyip yön vermektedirler. Toplumlar arasındaki bu farklılıklar ve farklı siyasal davranış boyutları, o toplumların değişik sosyo-ekonomik tabanlarından kaynaklanmaktadır. Kısaca ifade edilecek olursa, siyasal sistemler ve bu sistemler içinde yer alan ve onları oluşturan siyasal davranış boyutları, o toplumun sosyo-ekonomik hayatının yarattığı bir üst yapı olan siyasal ve toplumsal kültürün etkisindedirler. Açıktır ki, kanaat oluşumu, davranışlar ve tutumlar endüstriyel bir toplumda başka, gelişmekte olan bir toplumda başka olacaktır. Değişme yokluğunun, ilkel tekniğin, yatay ve dikey toplumsal hareketsizliğin, tarımsal üretimin, feodal bir siyasal yapının, geniş aile düzeninin, kadercı zihniyetin hakim olduğu toplumlarda genel ve siyasal davranış, bu unsurların belirlediği biçimlerde olacak ve toplumun siyasal davranışına geleneksel bir taban sağlayacaktır. Buna karşılık, gelişmiş bir ekonomi ve teknolojinin hakim olduğu, yoğun iş bölümüne dayanan, siyasal yapının iktidarın paylaşımı esasına dayandığı, dikey ve yatay hareketliliğin yoğun, bölgesel ve mahalli ilgi ve çıkarların kamu sahasına çıktığı toplumlarda ise, siyasal davranışın daha etkili, kapsayıcı, yoğun ve geleneksel tabanlı siyasal davranışa göre de çok daha karmaşık olduğu görülmektedir²⁴².

Batı demokrasisini oluşturan belli başlı ülkeler, tarihsel süreçte karşılaştıkları sosyo-ekonomik kökenli siyasal çatışmaların sonucunda, toplumsal yapılarında şu ya da bu nitelikteki farklılıklara ve buna dayanan bölünmelerin belirgin olarak ortaya çıkışına sahne olmuştur. Söz konusu bölünmeler her ne kadar kapitalist toplum yapısının özellikle teknolojik gelişmeye paralel olarak eski varlık ve önemlerini yitirmiş olsalar da, günümüzde ortaya çıkan bölünmeler yanında izlerini hala taşımaktadırlar.

²⁴² YÜCEKÖK, a.g.e., s.11-12.

Dolayısıyla, en türdeş yapıya sahip olduğu söylenen ülkelerde bile sosyo-ekonomik farklılıkların ve bunlardan bir veya birkaçının yol açtığı bölünmeler kaçınılmazdır. Siyasal sistem açısından asıl önemli olan husus, bunların siyasal düzeyde çatışmaya yol açıp açmadıkları, kutuplaşma olgusunun var olup olmadığı, çatışmanın şiddeti, temel anlaşmanın bundan ne ölçüde etkilendiği, çatışmanın sistem içi kanallar aracılığıyla ne ölçüde dengede tutulmaya çalışıldığı gibi konulardır. Siyasal partiler de, genel toplumsal yapıdaki bu farklılık ve bölünmelerin siyasal düzeydeki çatışma kanallarını oluşturdıklarından²⁴³ onların bu bölünmeleri temsil ettikleri ölçüde gerek yapılanmalarında gerekse işleyişlerinde yansımalarını bulması kaçınılmazdır.

Sosyo-ekonomik yapı ile siyasal partiler arasındaki ilişkiler son derece karmaşık bir görünüm arz ettiğinden, kesin yargılara varabilmek ve bu konuda bir sistematik oluşturmak son derece güçleşmektedir. Bu konuda pek çok çalışma bulunmakla birlikte, biz önce genel olarak sosyo-ekonomik yapıyı, daha sonra da bu yapının en önemli sonucu olan siyasal kültürün siyasal partilere olan etkilerini ele almaya çalışacağız. Siyasal partilerin sosyo-ekonomik yapı ve siyasal kültür ile olan etkileşimi iki boyutlu olup, birisinde sosyo-ekonomik koşullar ve siyasal kültür siyasal partileri şekillendirmekte, diğerinde ise, siyasal partiler sosyo-ekonomik yapının ve siyasal kültürün şekillenmesine etkiye bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu karşılıklı şekillendirme fonksiyonu tam ölçülebilir olmaktan uzaktır.

B. Sosyal Bölünmeler

Siyasal partilerin başlıca fonksiyonlarından birisi, toplumdaki bölünme (cleavage) ve çatışmaları yansıtmak ve ifade etmektir. Sosyal bölünmeler öncelikle parti sistemlerini etkiler. Tek-parti sistemleri, sosyal bölünmeleri ortadan kaldırmaya veya hiç değilse bunların açıkça ifadesini yasaklamaya yönelirler. Buna karşılık plüralist parti sistemleri, büyük ölçüde kendi toplumlarındaki bölünmeleri yansıtırlar²⁴⁴. Powell'a göre, siyasal bölünme, ülkenin vatandaşlarını temel siyasal gruplara bölen bir dizi tutumdur. Bazen <<saf>> olan siyasal olan siyasal bölünmeler gelişmektedir. Bunlar

²⁴³ Nükhet TURGUT, *Siyasal Muhalefet (Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye)*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.95.

siyasal liderlerin kendilerinin de bağılı olduğu, savunduğu ve geliştirdiği siyasetler hakkındaki düşünceleri yansıtabilirler. Böyle bir durumda herkes bu sorunlara farklı yanıtlar verdiğinden ya komşuları, arkadaşları ve aileleri böler veya bunları kimin ilk olarak ele geçireceğine dayanan örgütlenme üstüne kurulur. Fakat daha sık olarak, büyük grupların belirmesi, toplumun kendi dokusunun içinde bulunan derin sosyo-ekonomik ve kültürel bölünmelere dayanır. Bu noktada meslek, din, dil, ırk, gelenek ve coğrafi farklılıklar desteği mobilize etmek isteyen siyasal liderler için doğal bir temel sağlarlar²⁴⁵.

Sosyal bölünmelerle ilgili bir tipoloji çalışması, Lipset ve Rokkan tarafından yapılmıştır ve iki eksenli bir modele dayanmaktadır. Bunlardan biri yerel (territoral) eksen veya merkez-kenar ekseni, diğeri ise fonksiyonel eksendir²⁴⁶.

Yerel eksen iki uçlu olup bir ucunda yöresel ve bölgesel çatışmalar yer almaktadır. Bunlar, ulusal devletin merkeziyetçi eğilimlerine, ulusal birliği güçlendirme çabalarına karşı bir tepki olarak doğmakta, çeşitli etnik, dinsel, dilsel veya kültürel ayrılıkların, bu özelliklerini ulusal devletin içerisinde koruma isteklerini dile getirmektedirler. Bir başka ifadeyle, bir <<kültürel savunma>> politikasının aracıdır. Bu deyimle, daha çok, ulusal kültür-azınlık kültürleri çatışması anlatılmak istenir. Azınlık kültürü, belli bir coğrafi alanda toplanmayıp ülke içinde yayılmışsa, coğrafi anlamda bir yerel çatışma meydana getirmez. Bununla birlikte, gene de, kültürel anlamda bir merkez-kenar tartışmasının ifadesi sayılabilir. Bütünleşme krizinden doğan partiler bu duruma örnek teşkil ederler.

Yerel eksenin diğeri ucunda ise, ulusal elitin kendi içerisindeki çatışmalar söz konusudur. Bu çatışmaların önemli özelliği, sistem içindeki yerel birimler arasında olmayıp, sistemin tüm olarak kimin tarafından ve nasıl yönetileceği, nasıl örgütlenileceği ve hangi amaçları izleyeceği hususlarındadır.

²⁴⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.37.

²⁴⁵ POWELL, *a.g.e.*, s.57.

²⁴⁶ Seymour Martin LİPSET-Stein ROKKAN, <<Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction>>, s.1-4, *Party Systems and Voter Alignments* (der. S.M. Lipset ve S. Rokkan) 1967, New York: The Frere Press, s.9-13. Akt: ÖZBUDUN, *Partiler*, s.37.

Fonksiyonel eksen ise, toplumu yerel değil, fonksiyonel sınır çizgileriyle bölmektedir. Fonksiyonel çatışmaların özelliği, benzer sosyo-ekonomik çıkarlara veya benzer değerlere sahip olan bireylerin, ülkenin hangi bölge veya yöresinden olurlarsa olsunlar, aynı kamplarda toplanmalarıdır. Fonksiyonel çatışmalar, konusuna göre iki türdür. Fonksiyonel eksenin bir ucunda yer alan çatışmalar, siyasetin amaçlarından çok araçlarını, yani özgül ve sınırlı ekonomik çıkarları ilgilendirmektedir. Bundan ötürü, tarafların bunları görüşme, pazarlık ve uzlaşma konusu yapabilmeleri mümkündür. Fonksiyonel eksenin diğer ucunda ise, ideolojik çatışmalar vardır ve özgül çıkar çatışmalarının tam karşısı niteliktedirler. İdeolojik çatışmalar, temel değerleri, mutlak iyilik ve mutlak kötülük kavramlarını ilgilendirdiğinden, bunlar üzerinde anlaşmak, sınırlı ve somut ekonomik çıkar sorunları üzerinde uzlaşmaya oranla çok zordur. İdeolojik çatışmalar, çok güçlü bir biçimde, “biz-onlar”, hatta “dost-düşman” karşıtlığının doğmasına yol açtığından, çatışmadaki taraflar bazen taktik anlaşmalar yapabilirlerse de, bu anlaşmaların temel çatışmayı çözmeyeceğini her iki taraf da bilmektedir.

Bu çatışma kategorileri, gerçek durumları tasvir eden tipler değil, ideal tiplerdir. Gerçek hayattaki sosyal bölünmeler, hem nadiren eksenlerin uçlarında yer alır, hem de bir çatışmanın salt yerel veya salt fonksiyonel nitelik taşıması nadirdir. Bu durumda önemli olan, belli bir çatışmanın hangi uca daha yakın olduğu ve hangi boyutun ağır bastığıdır²⁴⁷.

Lipset ve Rokkan, sosyal bölümlerin bu iki boyutunun yanında, ikisi kültürel, ikisi de fonksiyonel nitelikte olmak üzere dört belli başlı çeşidinin olduğunu ifade etmiştir²⁴⁸. Kültürel bölünmelerden birisi, yukarıda da ifade edilen, merkez-kenar bölünmeleri, diğeri de dinin ve kilisenin devlet içerisindeki rolüyle ilgili dinsel bölünmelerdir. Fonksiyonel nitelikte olanların ise, biri şehirselle ve kırsal çıkarlar arasındaki bölünme, diğeri de işçi-işveren bölünmeleridir.

²⁴⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.37-40.

²⁴⁸ Lipset ve Rokkan, s.14-23. Akt: ÖZBUDUN, *Partiler*, s.42.

Kültürel bölünmeler, ulusal devrimin ürünü olarak ortaya çıkmışlar ve uluslaşma ile merkezi devlet otoritesini güçlendirme çabaları, bir taraftan kenar bölgelerin, azınlık kültürlerinin, diğer taraftan da devlet otoritesi karşısındaki tarihsel ayrıcalıklarını korumaya çalışan kilisenin tepkileriyle karşılaşmıştır. Özellikle nüfusunun çoğunluğu veya önemli bir kesimi Katolik olan ülkelerde, eğitimi laikleştirme ve devlet kontrolü altına alma çabaları, dinsel protesto hareketlerinin ve dinsel partilerin doğuşuna yol açmıştır. Nitekim, Kıta Avrupası parti sistemlerinde din sorunu sınıf olgusu ile birlikte en önemli iki bölünme kaynağı olmuştur. Bazı ülkelerde mezhep ayrılıklarının dinsel bölünmeleri daha da karmaşıktırdığı görülmüştür. Örneğin, Hollanda'da Katolik Partiden başka, Ortodoks Protestanlarca kurulan Devrim Aleyhtarı Parti ve Tarihsel Hristiyan Parti mevcut olmuştur.

Kültürel çatışma ulusal devrimin ürünüyken, Fonksiyonel çatışma endüstri devriminin bir sonucudur. Uluslararası ticaretin ve endüstri üretiminin gelişmesi, şehirler ve kırlar, daha doğru bir ifadeyle, tarımsal ve endüstriyel çıkarlar arasındaki çatışmayı arttırmıştır. Ancak bu çatışma her zaman parti sistemlerine yansımamış, kırsal çıkarlar ya başka bir büyük parti çerçevesinde ya da baskı grupları vasıtasıyla çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Bu nedenle, salt kırsal çıkarları temsil eden köylü partileri oldukça nadirdir. Başlıca örnekleri, İskandinav ülkelerinde, Avustralya'da ve iki dünya savaşı arasında Orta ve Doğu Avrupa'dadır. Bununla birlikte İskandinav ülkelerinde köylü partilerinin varlığı, endüstrileşmenin geç olmasından ötürü, tarihsel olgu ve geleneklerle açıklanabilir. Örneğin, Norveç'te demokratlaşma hareketinin öncülüğünü, işçi değil köylü sınıfı yapmıştır. Dolayısıyla, bu ekonomik çatışma kültürel çatışma ile bir arada bulunmuştur.

Fonksiyonel çatışmanın ikinci tipi, Batı ülkelerinin parti sistemlerini de geniş ölçüde belirleyen bir sosyal bölünme tipidir. Bir başka ifadeyle işçi-işveren, veya daha genel bir deyimle işçi sınıfı-orta sınıf bölünmesidir. Parti bölünmeleri, genellikle sınıf bölünmelerini yansıtmaktadır ve seçim sosyolojisi araştırmalarına göre, bireyin sınıfsal durumu ile siyasal davranışları arasında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır²⁴⁹. Nitekim,

²⁴⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.42-43.

siyasal bölünmenin esas temelini ekonomik menfaat oluşturmakta ve demokrasilerin yaklaşık olarak yarısında vatandaşların oylarının dörtte biri İşçi, Sosyalist veya Komünist partilere verilmektedir²⁵⁰.

Gerek sosyo-ekonomik yapının ve gerekse bu yapıdaki sosyal bölünmelerin siyasal partiler bakımından asıl önemi, parti sistemlerini etkilemesinde kendini göstermektedir. Bunun yanı sıra, kültürel boyutun siyasal yönü partileri doğrudan etkilemekte ve yine partilerin sosyo-ekonomik politikaların belirlenmesindeki stratejileri, mevcut sosyo-ekonomik yapıyla doğrudan bir ilişki içinde bulunmaktadır. Parti sistemlerini ve bunların siyasal partilere etkilerini ileride ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz. Sosyo-ekonomik yapıdan bağımsız olarak ele alınması mümkün olmayan toplumsal kültürün siyasal partilere etkilerini ise aşağıda ele alacağız.

2. Siyasal Kültür

A. Kavram

1990'lı yıllar, siyasal kültürün siyaset bilimi araştırmalarının hedeflerinden birisi haline geldiğini göstermektedir. Bunun en önemli nedeni, bir yandan toplumdaki işlevsel bölünmelere ağırlık verilmek suretiyle, toplumları ve siyasal davranışları açıklama eğilimlerinin Sovyetler Birliği ve sosyalizmin çöküşü ile birlikte önemini yitirmesi, diğer yandan da, kültürel ayrımların (cleavages) ulusların siyasal olaylardaki rolü ve önemi ile birlikte, bununla ilgili uzman beklentilerinin artması olmuştur²⁵¹. Genel olarak kültür kavramı üzerinde ortak bir tanımlamanın bulunmayışı gibi, siyasal kültür adı altında da farklı anlamlara dayanan tanımlar yapılmaktadır. Bununla birlikte, siyasal kültür bir toplumsal yapıda hakim olan genel kültürün bir yönünü oluşturduğu gibi, ondan net olarak ayrılması da güçtür. Nitekim geniş anlamıyla kültürü, öğelerine ayırdığımızda inançlar, kurumlar ve tekniklerle karşılaşırız ve bir bütün olarak kültürün siyasal yaşama yansımaları söz konusudur²⁵².

²⁵⁰ POWELL, a.g.e., s.64.

²⁵¹ Ersin KALAYCIOĞLU, "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1995, s.43.

²⁵² Bkz., Taner TATAR, *Siyaset Sosyolojisi*, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.27-30; Ali Yaşar SARIBAY, *Siyasal Sosyoloji*, 3.Baskı, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1996, s.47; TURGUT, a.g.e., s.92;

Siyasal kültür kavramını esas almak suretiyle çözümleme yapanların yöneldikleri amaç, incelenen siyasal sistemin işlemesine katkıda bulunan kültür tipinin belirlenmesidir. Bu noktada, siyasal kültürün siyaset literatüründe esas itibariyle dört farklı tanıma dayanan, dört farklı kavramlaştırmasının bulunduğu ifade edilmektedir. Bunlar: a) nesnel (objective) kavramlaştırma, b) psikolojik veya öznel (subjective) kavramlaştırma, c) bulgusal (heuristic) kavramlaştırma ve d) içlemsel (comprehensive) kavramlaştırmadır.

Siyasal kültürün <<nesnel>> kavramlaştırması, işlemekte olan siyasal sistem (nesnel) ile, uygun olan kültür arasındaki ilişki temeline dayanır. Burada nesnellikle kastedilen şey, bireylerden bağımsız, onları aşan, fakat aynı zamanda onları bir arada tutan bütünlüktür. Easton'a göre bu anlamda her toplumun amaçları ve varsayımları bakımından çok kutsal ve ihlal edilemez olan kendi siyasal-kültürel totem ve tabuları vardır ve bunlar tartışma dışı olup belirli bir saygı gerektirirler. Bu çerçevede, siyasal kültür belli bir düşünmeyi, hissetmeyi ve davranmayı emreden inançlar, fikirler, normlar ve değerler bütünüdür. Siyasal kültürün psikolojik veya öznel kavramlaştırılması ise, nesnel kavramlaştırmanın tam tersi olup, bireylerden bağımsız, onları aşan bir siyasal kültür kavramı değil, aksine birey (özne) de temellendirilen bir kültür kavramıdır. Örneğin, Almond, Powell ve Verba çeşitli bireysel ve ortak çalışmalarında yaptıkları kavramlaştırma bağlamında, siyasal kültürü; bir siyasal sistem üyeleri arasında siyasete karşı bireysel tutum ve yönelimlerin bir örüntüsü olarak tanımlamaktadırlar. Siyasal kültürün bulgusal kavramlaştırması, bir anlamda görgül temellendirmeye dayandığından, siyasal kültürün ne olduğu ancak araştırma yapılarak bulunur. Nihayet, siyasal kültürün içlemsel kavramlaştırılması bakımından siyasal kültür denildiğinde, bu kavramı meydana getiren nitelik özelliklerin tümü anlaşılır. Bu dört kavramlaştırma arasında, siyaset biliminde en uygun olarak kullanılan, “öznel” veya “psikolojik” siyasal kültür kavramlaştırması olmuştur²⁵³.

İnançlar, tutumlar ve yönelimler birlikte ele alındığında, eylemciler ile yurttaşların değişik dereceler içinde toplumsallaştıkları bir siyasal kültürü, hatta birden

Ahmet Taner KIŞLALI, *Siyaset Bilimi*, 6.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.116.

²⁵³ SARIBAY, a.g.e., s.47-49.

çok siyasal alt kültürü meydana getirmektedirler²⁵⁴. Dolayısıyla siyasal kültür, aynı yapıdaki siyasal sisteme ilişkin inanç, duygu ve değerler toplamı olarak, siyasal davranışların yönlenmesinde ve şu ya da bu şekilde ortaya çıkmasında rol oynar²⁵⁵. Bundan dolayı, her siyasal sistemde, toplum üyelerinin siyasal sisteme ilişkin inançları ve tutumları olduğu gibi, siyasete ilişkin davranış kuralları bulunmaktadır. İşte bunların tümü siyasal kültürü oluştururlar. Bu noktada, siyasal kültürün siyasal süreç açısından iki işlevi olduğu söylenebilir. İlk olarak, kültür bazı inanç ve davranış kurallarının standartlaşması yoluyla, siyasal sürecin işleyişini kolaylaştırmaktadır. İkinci olarak ise, siyasal kültür mevcut siyasal sistemin benimsenmesini, yönetmekte haklı gösterilmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlayan bir araç rolü üstlenmektedir²⁵⁶.

B. Siyasal Yapı ve Siyasal Kültür İlişkisi

Siyasal yapı ve siyasal kültür daima birbirini etkilemekte,²⁵⁷ dolayısıyla da aralarında sürekli bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki bakımından öne çıkan bir yaklaşım biçimi, demokratik siyasal kültürün siyasal sistemin ve sosyal nesnelerin birey tarafından psikolojik olarak algılanması olarak görülmesi olmuştur. Almond ve Verba'nın Batı siyaset sosyolojisinin geleneksel yöntemlerinden tamamen ayrılarak yaptıkları bu tanımlama şekli, psikolojik yaklaşımın yanısıra, Weberci çizgiye uygun bir biçimde, siyasetin belirleyici niteliğini de yasal olarak fiziki zorlama tekiline dayandırmaktadır. Buna göre, siyasal sistem bir sosyal sistem gibi sosyal roller ve bu roller arası ilişkilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, siyasal sistem, her sosyal sistem gibi, siyasal yapı ve siyasal kültürden oluşmaktadır. Neticede, siyasal eylem ve çalışmaların tamamı siyasal yapı içindedir. Dolayısıyla, siyasal kurumlar ve siyasal yönlü alt gruplar siyasal yapıyı oluşturmakta ve bu yapı siyasal kültür ile bir anlam kazanmaktadır. Siyasal kültürü ise, bireylerin siyasal sistem karşısındaki eylem şekilleri, inanç ve tutumları oluşturmaktadır²⁵⁸.

²⁵⁴ DAHL, a.g.e., s.333.

²⁵⁵ TURGUT, a.g.e., s.92.

²⁵⁶ İter TURAN, *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, 3.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1986, s.33.

²⁵⁷ YÜCEKÖK, a.g.e., s.14.

²⁵⁸ Esat ÇAM, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s.181.

Bireyin siyasal nesnelere karşı tutumunu oluşturmaya katkıda bulunan üç etken (siyasal kültürün boyutları) belirtilmektedir: Bilişsel, duygusal ve yargısal boyutlar. Bunlar, genel nitelikleri ülkeden ülkeye değişen, etnik gruplara göre farklılıklar gösteren siyasal kültürü oluştururlar. Bunlardan her birinin içerdiği düzey farklılıklarına göre de üç tür siyasal kültür tipi söz konusu edilebilir: Cemaatçi (parochial), bağımlı (subject) ve katılımcı kültür.

Yöresel nitelikli siyasal kültür, geleneksel ve geçiş toplumlarına özgü olup, bireyin siyasal sisteme (onun girdi ve çıktıklarına) ve siyasal aktör olarak kendi kendine yönelik bilişsel, duygusal ve yargısal yönelimleri yok denecek seviyededir. Uyruk siyasal kültür tipinde ise, birey ulusal siyasal sistemin etkisini veya potansiyelini idrak etmekte, kendini onun bir parçası olarak görmektedir. Buna karşın, siyasal hayattaki rolü pasiftir ve hükümetçe yönlendirilir, siyasal katılımcı değildir. Katılımcı kültür tipi ise, demokratik siyasal yapıyla örtüşür. Burada birey, sistemin girdi sürecinin farkında olup, siyasete katılmaya isteklidir. Burada önemli olan durum bireyin katılım için fırsatların kullanımını değerlendirme yeteneğine ve dolayısıyla etkinlik duygusuna sahip oluşudur²⁵⁹.

Almond ve Powell'ın siyasal kültürle ilgili bu değerlendirmeleri, hangi tip siyasal kültür hakim olursa olsun, son tahlilde bireylerin tutum, inanç ve değerlerini ön planda tutmaktadır. Oysa ki, bir kültürden bahsedebilmek, aynı zamanda kolektiviteleri zorunlu kılar. Bireylerin inançları, tutumları ve değerleri olmakla birlikte, kültür, ulus, bölge, sınıf, etnik topluluk, formal organizasyon, parti gibi bir kolektivite özelliğine dayanmaktadır²⁶⁰. Bir defa, her kültür tipi, belirli bir siyasal yapı ile birleştiğinden, siyasal kültür ile siyasal yapının uygunluğu sorunu siyasal gelişme yönünden önem taşımaktadır. Örneğin yerel kültür, merkeziyetçi olmayan bir geleneksel siyasal yapıya denk düşmekte, buna karşılık bağımlılık kültürü daha çok merkeziyetçiliğin üstün olduğu despot bir yapıyla uyum sağlamaktadır. Siyasal katılma kültürü ise, gelişmiş

²⁵⁹ SARIBAY, s.50-52 den naklen, G.A. Almond-B. Powell, Jr., Comparative Politics: System, Process and Policy, Boston, 1978, 2nd Edition, s.25-35; ÇAM s.182.

²⁶⁰ D.J.Elkins-R.E.B. Simeon, "A Cause in Search of Effect, on What Does Political Culture Explain?" Comparative Politics, 11/2 (1969), s.129. Akt: SARIBAY, a.g.e., s.52.

demokratik bir yapının türevi olan kültür şeklidir²⁶¹. İkinci olarak, siyasal kültürü belirleyen etkenlerin varlığı söz konusudur; bir toplumun maddi koşulları, toplumsal kültürün diğer boyutları, siyasal sistemi yönetenlerin tercihleri ile, toplumsal olaylar ve tecrübeler bu bağlamdadırlar²⁶².

Bütün bunlar, siyasal yapı ile siyasal kültür arasındaki ilişkinin çok yakın olduğunu göstermektedir. Nitekim, siyasal kültür, hem eğitim, hükümet ve siyasal toplum gibi siyasal olgularla ilgilidir, hem de günlük siyasal yaşamda, partiye, sorunlara ve kişilere yönelişlerle ilgilidir²⁶³. Sonuçta, siyasal kültürün siyasal yapıyla olan bu yakın ilişkisi, hem siyasal organizasyonların, dolayısıyla da siyasal partilerin yapılanmalarına, hem stratejilerinin belirlenmesine ve hem de üyelerinin düşünce, tavır ve eylemlerine etki yapmakta, belirleyici rol oynamaktadır.

C. Siyasal Kültürün Parti-İçi Demokrasiye Etkileri

a. Demokratik Siyasal Kültür

Siyasal kültürün parti-içi demokrasiye etkilerini ele alırken, ağırlıklı olarak demokratik siyasal kültürü esas alacağız. Dolayısıyla, öncelikle demokratik siyasal kültürden ne anlaşıldığı önem kazanmaktadır. Demokratik bir siyasal kültür, her şeyden önce, çalışmamızın birinci bölümünde ortaya konulan demokrasinin tanımlayıcı özelliklerine ve zorunlu koşullarına bağlılıkla belirginleşir. Şüphesiz ki, demokratik bir siyasal sistemin sahip olması gereken değerler ve kurumlar, demokratik bir siyasal kültürün de hem ön koşulu hem de belirleyicisidir. Yine de, demokratik siyasal sistem ile demokratik siyasal kültür arasındaki ilişkide öncelik ikincisindedir. Çünkü, demokratik bir siyasal sistemin varlığı ve sürekliliği, demokratik siyasal kültüre sahip demokratik bir topluma bağlıdır. Plattner'in ifade ettiği gibi, "demokrasi geniş halk kitlelerinin gözünde cazip olmasına rağmen, özellikle eğitilmiş bir nüfusa, önemli bir orta sınıfa ve demokratik bir kültüre sahip olmayan yoksul ülkelerde sürdürülmesi kolay bir hükümet şekli değildir. Son on beş yılın olayları, demokrasinin ancak zengin batı

²⁶¹ ÇAM, a.g.e., s.182-83.

²⁶² TURAN, a.g.e., s.37.

²⁶³ TURAN, a.g.e., s.40-42.

hukuk kurallarının göreceli olarak öneme sahip olmadığını, esas olanın siyasal değer, inanç ve tutumlar, yani kültür olduğunu önerenlerin fikirleridir²⁶⁹.

Lipset, Latin Amerika'daki siyasal toplulukların çoğunun ABD siyasal sistemi gibi işlememesinin nedeninin ekonomik ve kültürel etkenlerden kaynaklandığını savunmaktadır. Siyasal İnsan adlı çalışmasında da belirttiği, demokrasilerin daha zengin ve daha Protestan uluslar arasında görüldüğü fikrinin karşılıklı araştırmaların tespitleriyle doğrulandığını ileri sürmektedir. Yine, yakın zamanlarda biraz değişmekle birlikte, <<dördüncü>> veya çok az gelişmiş dünya bir yana, Katolik ve daha yoksul ülkeler daha az istikrarlı demokrasilere sahip olagelmışlerdir. Dolayısıyla, demokrasinin Protestanlıkla ve geçmişte kalmış İngiliz bağlantısıyla karşılıklı ilişkilerinde kültürel etkenler önemlidir. Örneğin, Kanada aynı idari ve anayasal düzenlemeler içinde, iki çok farklı kültüre ve siyasal sisteme sahip olmuştur. Kanada'nın <<Latin>> (Fransızca konuşan ve Katolik) Quebec eyaleti, 1960'lara değin çoğulcu bir parti sistemi ile demokratik haklar lehindeki koşullardan yoksun görünmüştür. Buna karşılık, ülkenin İngilizce konuşan ve Protestan olan bölümü, yaklaşık yüzyıllık bir süredir demokratik güvencelere ve istikrarlı bir çok partili sisteme sahip olmuştur. Nitekim, sonraları 16 yıl süre ile Kanada Başbakanlığı yapan Pierre Trudeau, Fransız Kanadalıların kendileri için demokrasiye gerçekten inanmamalarını ve işleyen bir rekabetçi parti sistemine sahip olmamalarını, "Fransız Kanadalılar Katoliktirler ve Katolik uluslar her zaman demokrasinin ateşli destekçileri olmamışlardır. Bunlar ruhani konularda otoriterdirler ve... dünyevi konulara çözüm ararken basit biçimde kafaları sayma yoluna çoğu kez eğilimli değillerdir" şeklinde açıklamıştır²⁷⁰.

Bütün bu yaklaşım biçimlerinin bize gösterdiği şey, demokratik rejim ile demokratik toplum arasında çok sıkı bir ilişkinin olduğudur. Lipset'in ifade ettiği gibi, "değişik tarihlerden türeyen kültürel etkenlere egemen olmak olağanüstü zordur. Siyasal kurumlar -seçim sistemleri ve anayasal düzenlemeler de içinde olmak üzere- daha kolaylıkla değiştirilebilir. Dolayısıyla, istikrarlı bir demokratik yöntem lehindeki

²⁶⁹ KALAYCIOĞLU, "Siyasal Kültür", s.47-49.

²⁷⁰ Seymour Martin LIPSET, "Siyasal Kültürün Merkeziliği", Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.171-72.

olanakları genişletmek isteyenler bunlar üzerinde yoğunlaşırlar²⁷¹. Nitekim Huntington da, demokrasinin, sorunların çözülebileceği anlamına gelmediğini, yöneticilerin değiştirilebileceği demek olduğunu, dolayısıyla, birincisini yapmak imkansız olduğundan, ikincisini yapmanın demokratik davranışın özü olduğunu savunur. Bundan ötürü, insanlar demokrasinin istibdat sorununa bir çözüm olmakla birlikte, diğer sorunlara bir çözüm olmadığını öğrendiklerinde demokrasi gelişmiş olacaktır²⁷².

Demokrasi, uygun ilkeler ve yöntemler yerleştikten sonra, kendi kendine işleyen bir mekanizma olmadığına göre²⁷³, bu usullerin ve yöntemlerin sağlıklı işlemesine, dolayısıyla demokrasinin istikrarlı olmasına kaynaklık edecek bir siyasal kültüre ihtiyaç vardır. Diamond'a göre, demokrasideki en temel gerilim belki de anlaşmazlık ile oydaşma arasındadır. Demokrasi ayrılık ve bölünme anlamına gelmekle birlikte, rıza ve tutarlılık temeline dayalı olması gerektiği gibi, vatandaşların politikayla ilgilenmelerini, fakat bu ilgilenmenin de çok fazla olmamasını ister. Demokratik siyasal kültürün bunlarla yakından ilgili diğer unsurları ise, muhalefet ve ayrılığa karşı hoşgörülü olmayı, akranları olan siyasal aktörlere güvenmeyi, işbirliğini, uzlaşma ve ödün vermede istekli olmayı ve böylece belirli bir yumuşaklık, ılımlılık, incelik ve kişinin partizanlığını frenleyebilmesini içerir²⁷⁴. Bizim de katıldığımız üzere, Kalaycıoğlu'nun ifade ettiği, demokrasinin oluşma ve gelişmesine katkıda bulunan özelliklerinin başında şunlar yer almaktadır: Hoşgörü, başkalarına itimat, siyasal kurumlara olan güven, etkinlik duygusu, siyasal ilgi, bilgi ve katılma eğilimleri²⁷⁵.

b. Yansımalar

Siyasal kültür, siyasal partiler bakımından bağımsız bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal kültürün rolünü önemle belirten birçok yazar, pek çok durumda toplumun değer sisteminin sosyo-ekonomik etkenlerden bağımsız olarak gelişebileceğini ileri sürmektedirler. Çünkü, sosyo-ekonomik nitelikleri yönünden

²⁷¹ LIPSET, a.g.m., s.172.

²⁷² HUNTINGTON, *Üçüncü Dalga*, s.255.

²⁷³ USIA, a.g.e., s.44.

²⁷⁴ DIAMOND, a.g.m., s.136.

²⁷⁵ KALAYCIOĞLU, "Siyasal Kültür", s.51-52.

benzer bazı toplumlarda farklı sosyal ve siyasal davranış kalıplarına rastlanılması, değer sistemlerin farklılığından kaynaklanmaktadır²⁷⁶. Lipset'e göre de, "herhangi bir toplumda, bir yanda demokrasi, öbür yanda gelir, eğitim ve din gibi şeyler arasında pek yüksek bir korelasyon olması, teorik planda bile beklenmemelidir; çünkü, toplumun siyasal alt-sistemin bağımsız olarak işlediği ölçüde, bir siyaset biçimi normal olarak o biçimin doğmasına elverişsiz koşullar altında da devam edebilir. Veya toplumun başlıca niteliklerinin başka bir şekle elverişli olmasına rağmen, tek tek tarihsel etkenlerin bir araya gelmesiyle o ortamda belli bir siyaset biçimi yerleşebilir"²⁷⁷. Nitekim, Batı demokrasileri genelde aynı kültürü paylaşırlar. Bununla birlikte, bu yapı içinde her ülkeyi kendine özgü kılan birtakım nitelik farklılıkları mevcuttur ve bunlar büyük ölçüde her ülkenin geçirdiği tarihsel gelişim sürecinden kaynaklanır²⁷⁸.

Siyasal kültür bakımından, tarihsel gelişim süreci özellikle partilerin kökenlerinin incelenmesinde açıklayıcıdır. Partilerin kökenlerindeki özellikler ise, doğal bir biçimde, sonraki yapılarını ve davranışlarını etkilemektedir. ABD'de Demokrat Parti bu duruma tipik bir örnek teşkil eder. Bu partinin, ABD'nin güney federe devletlerinde yakın zamanlara dek sürdürdüğü hakimiyet ve güneyli demokratların Demokrat Parti içindeki özel durumları, Amerikan İç Savaşı göz önünde bulundurulmadan açıklanması pek kolay olmayan bir durumdur²⁷⁹. Siyasal kültür ile siyasal partiler arasındaki yakın ilişki, özellikle siyasal partilerin fonksiyonlarında kendini göstermektedir. Nitekim, "siyasal partilerin sosyalleşme, devşirme ve menfaatleri birleştirme fonksiyonlarını yerine getiriş tarzları, bir yandan onların iç niteliklerine, öte yandan da içinde faaliyette bulundukları siyasal ve sosyal çevrenin mahiyetine bağlıdır. Toplum ve onun siyasal kültürü parti fonksiyonlarını belirleyeceği gibi, partilerin fonksiyonları da, toplumun ve kültürün değişmesinde etken olur. Yani burada, tek yönlü bir ilişki değil, karşılıklı bir etkileşim söz konusudur"²⁸⁰.

²⁷⁶ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.14.

²⁷⁷ LIPSET, *a.g.e.*, s.26.

²⁷⁸ TURGUT, *a.g.e.*, s.92.

²⁷⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.14.

²⁸⁰ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.109.

Siyasal partilerin en önemli fonksiyonlarından birisi, menfaatlerin birleştirilmesidir. Siyasal kültürün türdeş (homojen) veya parçalanmış (fragmented) nitelikte oluşu bu fonksiyonu etkiler. Siyasal kültürün parçalanmış olduğu bir toplumda, yani çeşitli sosyal grupların değer, inanç ve özlemleri arasında temel ayrılıklar bulunduğu, bu uzlaşmaz görünen menfaatlerin partilerce birleştirilebilmeleri oldukça güçtür. Bu tip siyasal sistemlerde, her parti diğerlerinden büyük ölçüde bağımsız bir alt-kültürü temsil ederler. Bundan ötürü, menfaatler ne partiler içinde ne de partiler arasında yeterince birleştirilebilirler. Bu durum, siyasal sistemin önemli kararlar alabilme yeteneğini kaybetmesine, bir başka deyimle hareketsizleşmesine (immobilism) yol açar. İtalya'daki çağdaş siyasal hayat bu durumun tipik bir örneğini oluşturur²⁸¹. Nitekim, Batı Demokrasileri genelde aynı kültürü paylaşıyor olmalarına rağmen, bu yapı içinde, her ülkenin geçirdiği tarihsel gelişim süreci, her birini kendine özgü kılan bir takım nitelik farklılıklarına yol açmıştır. Bu farklardan birisi, liberal değerlerin ya da kapitalist kültürün toplumsal yapıdaki yerleşme ve yaygınlık kazanma derecesine ilişkindir. Yerleşme derecesi ne kadar yüksekse, muhalif düşüncelerin ve partilerin etkinlikleri o derece azalacaktır. İngiltere ve ABD böyle yaygın ve hakim kültüre, Fransa ve İtalya ise aksi duruma örnek olarak gösterilebilirler²⁸². Amerikan toplumunun büyük ölçüde sınıfsız bir toplum görünümü arz etmesi, liberal değerler konusunda her yerden daha güçlü bir toplumsal anlaşmaya sahip oluşu ve sistemin tartışmazlığı esasına dayanırken, Fransız toplumunda, tarihsel olarak daha başlangıçtaki bölünmenin, daha sonra siyasal düşünce alanındaki çeşitliliğe temel oluşturması²⁸³ bu hususta önemli birer örnek oluşturmaktadır.

Neticede, bir toplumda dinler, kabile, etnik ve sınıf farklılıkları, siyasal partilerin anlamını tek başına açıklayıcı değildir. Siyasal partilerin neyi meydana getirdiklerini, bir ya da daha fazla grubun yükselen siyasal bilincinin tarihsel deneyimlerinden bir kısmı ortaya koyar. Diğerlerinin üzerinde hakimiyet kuran bir kabile, dini gruplar arasındaki tarihi çatışmalar, diğer kültürler üzerinde dilini ve tarihini

²⁸¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.94-95.

²⁸² TURGUT, *a.g.e.*, s.92.

²⁸³ Esen DERELİ, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.23-24.

zorla kabul ettirmeye çalışan egemen bir kültür, aristokrasinin hakimiyeti veya çiftçiler ya da işçiler üzerindeki sanayi sınıfının hakimiyeti gibi durumlar siyasal partilerin formasyonlarını yönlendirirler²⁸⁴.

Siyasal partilerin bir diğer fonksiyonu, siyasal sosyalleşme dediğimiz, siyasal hayattaki rollerin öğrenilmesi, siyasal kültürün benimsenmesi ve idame ettirilmesi sürecidir. Bu fonksiyonu üstlenen başka yapılar (aile, okul, kitle haberleşme araçları gibi) olmakla birlikte, siyasal partiler çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltirler ve dolayısıyla da siyasal sistemle güçlü ve sürekli bir ilişki içine sokarlar. Bu ilişki, kişilerde yeni tutum ve inançlar yaratabileceği gibi, mevcut olanları pekiştirici de olabilir. Gerçekten de, sadece inançlar eylemlere yol açmayıp, bazen da eylemler inançları yaratabilirler. Böylece, partilerin bu fonksiyonunun iki yönü söz konusu olmaktadır. Biri, mevcut siyasal kültürün pekiştirilmesi, diğeri ise değiştirilmesi, yeni değer ve inançların yaratılmasıdır²⁸⁵. Almond ve Powell'a göre, her toplum, siyasetle halkını sosyalleştirmenin yollarına sahiptir. Bununla birlikte, sosyalizasyon rolü çok farklı siyasal partiler tarafından oynanır. Bu noktada, yöneldikleri amaca göre siyasal partiler üçe ayrılırlar. Birincisi, temsilci (representative) partidir ve yarışmacı bir parti sistemine özgü olup, yasama organında azami sandalye kazanmak için çalışmayı teşvik eder. Britanya Muhafazakar Partisi, Hindistan Kongre Partisi, Fransa Komünist Partisi, Almanya Sosyal Demokrat Partisi ve iki Amerikan partisi (bu milletlerin diğer partileri gibi), bu sınıfta yer alırlar. Bunlar, sık sık hükümet ederler ya da en önemli muhalefet partisini kurarlar. İkinci grup partiler, Tanzanya Afrika Ulusal Birliği (TANU) gibi ulus kuran partilerdir (nation-building parties). TANU'nun, dar kabile menfaatlerinin baskısı ve ulusal aynılık duygusunun yaratılmasını içeren amaçları vardır. Üçüncü grup partiler ise, mobilize ya da entegre edici partilerdir. Meksika'daki Kurumsal Devrimci Parti, Çin Komünist Partisi ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi bunun örnekleridir. Bunlar, rejimin liderlerinin amaçları etrafında halkı mobilize ederler, baskıcı yarışmaya ve monopol olmaya yönelirler, katılmayı teşvik ederler ve toplumdaki ciddi grupları temsil ederler. Ancak, Meksika Partisi, siyasal hareketlerin dışındaki sınırlandırılmış

²⁸⁴ ALMOND-POWELL, a.g.m., s.85.

²⁸⁵ ÖZBUDUN, Partiler, s.108.

miktardaki yarışmayı tolere eder ve yine partinin kendi yapısı ve süreci içindeki belirli menfaat gruplarının pazarlıklarına izin verir. Sovyet ve Çin Komünist partileri ise, siyasal arenada monopoldür ve başkaca siyasal hareketler yasaklanmıştır. Parti içinde yarışan hizipler ya da menfaatler bastırılmıştır veya sadece sınırlanmış bir ifade hakkı bahşedilmiştir. Parti, bütün yönetimi kontrol eden bir seçkin kesimince kontrol edilmektedir²⁸⁶.

Buna göre, birinci grup partiler, demokratik rejimler için açıklayıcıdır. İkinci ve üçüncü gruptakiler ise, bazı az gelişmiş ülkeler ile totaliter rejimlerdeki radikal tek-parti sistemini açıklayıcıdır. Demokratik sistemlerde, siyasal kültür daha yerleşmiş ve daha istikrarlı olduğu için, siyasal partiler, bu mevcut kültürün pekiştirilmesi yönünde faaliyet gösterme eğilimini taşırlar. Ne var ki, bu eğilim siyasal sistemin işleyişi bakımından, her zaman istenilebilir sonuçlar doğurmamaktadır. Örneğin, Fransız toplumunda, mevcut siyasal kültür parçalanmış olduğundan, kültürün her alt kesimi ayrı bir siyasal parti tarafından temsil edilmektedir. Dolayısıyla, mevcut değer ve inanç kalıplarının partiler tarafından pekiştirilmesi, kültürel bölünmeleri daha da derinleştirebilir. Siyasal kültürün bu şekilde parçalanmış olması, aşırı çok-parti sistemini doğuran ve sürdüren başlıca etkenlerden biridir. Buna karşılık, siyasal kültürün nispeten türdeş olduğu toplumlarda ise, mevcut kültürün partilerce pekiştirilmeleri, siyasal istikrarı arttırıcı ve ulusal bütünlüğü geliştirici bir etken olabilmektedir. Örneğin, Amerikan partileri ulusal bütünleşmede genellikle olumlu bir rol oynamışlardır²⁸⁷.

Siyasal partilerin sosyalleştirici fonksiyonu, Almond ve Powell'in ortaya koyduğu siyasal kültürün bilgisel, duygusal ve değerlendirici unsurlarından her biri üzerinde etkili olabilir²⁸⁸. Dolayısıyla, bireyin gerek seçmen olarak gerekse parti üyesi olarak tutum ve davranışlarına etki eder.

Siyasal kültürün, hoşgörü ve bununla yakından ilgili olan uzlaşma veya çatışma eğilimi taşıyıp taşımadığı da, partilerin tutumlarını ve benimseyecekleri stratejileri

²⁸⁶ ALMOND-POWELL, a.g.m., s.85.

²⁸⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.108-109.

²⁸⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.109.

etkiler. Batı kültürü, kuramsal olarak çoğulcu (hoşgörü düzeyinin yüksek oluşu) bir nitelik taşır, fakat bu çoğulculuk, pratikte her ülkede değişen ölçülerde sınırlamalara uğrar. Sınırlamaların azlığı, hoşgörü düzeyinin yüksek olduğunu gösterdiği gibi, sorunların çözümüne barışçıl bir şekilde yaklaşılmasını da kolaylaştırır. Yine, toplumsal düzeyde ortaya çıkan değişmelerin kısmen ya da tamamen mevcut kültür içinde değiştirilerek -özümleme yoluyla- veya aynen alınması²⁸⁹, partilerin menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu bakımından olumlu etki yapar.

Kültürün çatışma veya uzlaşma eğilimi taşımaması, partilerin gerek kendi içinde, gerekse dışında sergileyecekleri tutumu ve benimseyecekleri stratejiyi de etkileyecektir. Uzlaşma ve uyumculuğu benimseyen bir siyasal kültür, ılımlı, işbirlikçi ve ödünçü bir politika çerçevesi oluşturur ve muhalefet sistem üzerinde olmaz. İsveç, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde kültürün bu niteliği belirgindir. Özellikle, Hollanda'da partiler toplumdaki sosyal bölünmeleri yansıtmalarına rağmen, önemli sorunları derinleştirmekten kaçınmakta, ılımlı çözüm yolları aramaktadır. Oysa ki, çatışma eğilimi taşıyan bir siyasal kültür, rekabetçi ve radikal nitelikte olur ve yapısal bir muhalefeti de kamçılar²⁹⁰.

Siyasal kültürde yerini bulan, devlet, siyasal sistem, anayasa ve otorite gibi konulardaki görüşler, beklentiler ve ilgiler de siyasal partilere etki ederler. Ne var ki, Powell'in ifade ettiği gibi, siyasal kültürü doğrudan ölçebilmenin imkansızlığı, istatistiki çözümlemenin sınırlılığını oluşturur. Bununla birlikte, anayasalar insanlar tarafından yapılan modeller olarak, anayasa yapıcılarının sahip oldukları değerleri, düzenlemelerin doğuracağı sonuçlardan beklentilerini ve çoğunlukla büyük güçlüklerle elde ettikleri uzlaşmayı yansıtırlar. Dolayısıyla anayasa, toplumda yaygın olarak benimsenen değerleri somutlaştırdığı sürece, hem anayasal tip hem de başarımlı örüntüsü siyasal kültürün (bir toplumda vatandaşlar ve seçkinlerce inanılan ve devam ettirilmek istenen inançlar ve tutumların görüntüleri) ürünleri olabilirler²⁹¹. Yine, çalışmamızın I. Bölümünde anlatılan, Anglo-Amerikan deneyci demokrasileri ile Kıta Avrupasının

²⁸⁹ TURGUT, a.g.e., s.92.

²⁹⁰ TURGUT, a.g.e., s.92-93.

²⁹¹ POWELL, a.g.e., s.91-92.

akılcı demokrasileri arasındaki farklılıkta siyasal kültürün etkileri bulunmaktadır. Sonuçta, devlet, siyasal sistem, anayasal normlar ve otorite gibi temel konularda, toplumdaki siyasal kültür ve alt kültürler, siyasal partilerin bunlara bakış açılarına göre yapılanmalarına ve faaliyet göstermelerine yol açacaktır.

II. PARTİ SİSTEMLERİ

1. Genel Olarak Parti Sistemleri Kavramı

Siyasal partilerin yapısı ve bu yapıdaki unsurları saptamaya yardımcı olan belirleyiciler, aynı zamanda siyasal partilerin siyasal sistem içerisinde nasıl bir fonksiyon göstereceğini de belirleyen ve bize yol gösteren yegane belirleyicilerdir. Hiç şüphesiz, siyasal partiler parti sistemleri içinde çalışırlar ve parti sistemi tipi, parti davranışları üzerinde çok derin tesirler yapar²⁹².

Çeşitli partilerin bir arada bulunuşlarının biçim ve şartları olarak ifade edilebilecek olan parti sistemleri, en az partilerin iç nitelikleri kadar büyük öneme sahiptir²⁹³. Siyasal partiler her ülkede değişik şekil ve koşullarda bir arada bulunmaktadır. Sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel etkenlere bağlı olarak partilerin sayısı, büyüklüğü, önemi, aralarındaki ilişkiler ve iktidar stratejileri bir ülkeden diğerine değişiklikler göstermektedir. Dolayısıyla, her siyasal rejim bakımından belli bir parti sisteminden söz etmek mümkündür²⁹⁴. Her ülke açısından, uzun dönemde, partilerin sayısı, iç yapıları, ideolojileri, görece büyüklükleri, ittifakları ve muhalefet tipleri bakımından belirli bir süreklilik gösterdiği söylenebilir. Bu süreklilik dolayısıyla da, bir ülkenin parti sistemini açıklayabilmek olanaklı duruma gelebilmektedir. Bu bakımdan ülkelerin parti sistemleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde bazıları arasında benzerlikler saptanabilir. Bu yöndeki çalışmalar da, parti sistemlerinin genel tipolojisini yapma çabasını doğurmaktadır²⁹⁵.

²⁹² Alan R. BALL, *Modern Politics And Government*, Fourth Edition, Chatham House Publishers, Inc., Chatham, New Jersey, 1988, s.84.

²⁹³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.111.

²⁹⁴ KAPANİ, *Politika*, s.176-77.

²⁹⁵ ÇAM, *a.g.e.*, s.459

Parti sistemlerinin sınıflandırılmasında çeşitli kriterlerin esas alındığı görülmektedir. Birçok siyasal bilimcinin, özellikle de Duverger'nin bu noktada esas aldığı kriter, partilerin sayısı olmuştur. Bu görüşe göre, parti sistemleri, sistemdeki partilerin sayısına göre, tek parti, iki-parti ve çok-parti sistemleri olarak üçe ayrılırlar²⁹⁶. Siyaset bilimcilerin diğer bir kısmı ise, genel olarak yarışmacı ve yarışmacı olmayan parti sistemleri şeklinde ikili bir ayırım yapmaktadır. Bunlar arasında, La Palambara ve Weiner, Sartori ve Hungtington gibi önemli siyaset bilimciler yer almaktadır²⁹⁷.

Sonuç olarak parti sistemlerini sınıflandırmak zordur ve Lawson'un ifade ettiği gibi, bir ülkedeki parti sayısı bağımsız değişken olmakla birlikte, siyasal sistemin yapısı bağımlı bir değişkendir. Önemli olan, bu gibi çalışmalarda kendine özgü partilerin kalitesinden öte -ki, kalite ölçü olmalıdır- bir bütün olarak siyasal sistemin kalitesidir²⁹⁸. Bu nedenle siyasal sistemin demokratik olup olmaması, o ülkedeki parti sisteminin de demokratik olup olmamasını belirleyecektir. Dolayısıyla, demokratik esaslara uygun olan veya en azından aykırı olmayan bir parti sisteminde çalışan partilerin, demokrasiye uygun bir yapıya sahip olmaları ve buna uygun olarak faaliyet göstermeleri mümkün olabilecektir.

2. Demokratik Olmayan Parti Sistemleri

Duverger'nin de ifade ettiği gibi, “popülizm ve tek parti karşıtlığı, kamuya mal olmuştur”. Yine “totaliter rejimle tek-parti, demokrasi ile de plüralizm arasındaki düşümdeşlik kaba çizgileri bakımından doğrudur”²⁹⁹. Şüphesiz gerçek anlamda bir demokrasiden söz edebilmek için, çoğulculuğa dayalı bir toplum ile buna göre şekillenmiş bir iktidar mekanizması gereklidir. Çoğulculuk, iktidar mücadelesinde yarışma serbestisini zorunlu kılar. Dolayısıyla, siyasal partilerin serbestçe kurulduğu, örgütlendiği yarışmacı bir parti sistemini gerektirir. Dolayısıyla, parti sistemleri açısından temel ayırımın, bir bakıma tek parti ile birden fazla parti arasındaki ayırım

²⁹⁶ Bkz., DUVERGER, *Partiler*, s.222 vd.

²⁹⁷ ÖZ, *a.g.e.*, s.16.

²⁹⁸ LAWSON, *a.g.e.*, s.262

²⁹⁹ DUVERGER, *Partiler*, s.222.

olduğu söylenebilir. Çünkü, bu ikisi arasındaki fark, kapalı ve tekelci bir sistemle, açık ve yarışmacı bir sistem arasındaki farkı, paylaşılmayan bir iktidarla paylaşılan bir iktidar arasındaki mesafeyi ifade etmektedir³⁰⁰.

Gerçekten de siyasal sistemin türü ile partilerin sayısı arasında bulunabilecek ilişkiler önemlidir. Bu noktada sadece bir partiye izin veren siyasal sistemleri, birçok yazarın ifadesiyle, tek parti sistemini³⁰¹ demokrasi bakımından incelemek zorunluluğu vardır. Tek partinin parti sayılıp sayılmayacağının ötesinde, sadece tek partiye izin veren sistemler var olmuştur ve halen de bulunmaktadır. Bununla birlikte, tek parti sistemlerinin ortak özellikleri olduğu gibi, birbirinden ayrıldıkları yönler de bulunmaktadır. Bir başka ifade ile, tek parti kavramı ilk bakıştaki kadar basit olmayıp, geniş bir kategori altında değişik tipleri yer almaktadır³⁰².

Tek partinin doğum nedenleri ideolojilerden fazla ülkelerin sosyal ve ekonomik koşullarına bağlıdır. Her iki blok içinde de, az gelişmiş ülkeler bulunmuştur ve dolayısıyla, sorun ideolojiler değil, ideolojilerin belli sosyal yapılarda aldığı şekildir. Tek partiler bu şekillerin temsilcileri ve uygulayıcıları olmaktadır³⁰³. Bu noktada belirtilmesi gereken diğer bir husus da, tek parti sistemleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda, farklı kriterlere dayanan sınıflandırmalar yapılmasındaki ana etkenin, partiler ve parti sistemlerine ilişkin genellemelerin yetersizliği yanında, bir ölçüde de araştırmacıların kendi amaçlarına uygun kavramlaştırmalar yapmasıdır³⁰⁴. Bizim burada kullandığımız ayırım ise, parti sistemlerinin bu konudaki tipolojilerine dayanmayıp, sadece çalışmanın birinci bölümünde ortaya koymaya çalıştığımız demokratik teorinin esaslarına uygun olup olmadığıdır. Çünkü bir ülkedeki mevcut parti sistemi, doğrudan o ülkenin demokratik olup olmamasına göre şekillenir. Bu noktada kullandığımız temel

³⁰⁰ KAPANİ, *Politika*, s.177.

³⁰¹ LAWSON, *a.g.e.*, s.262

³⁰² KAPANİ, *Politika*, s.177.

³⁰³ TUNAYA, *a.g.e.*, s.408.

³⁰⁴ ÖZ, *a.g.e.*, s.22.

kriter ise, Kapani'nin de ifade ettiği, a) sistemin çoğulcu olup olmaması ve b) iktidar yarışmasının eşit şartlar altında yapılıp yapılmadığıdır³⁰⁵.

Meşru politik faaliyet alanı iktidara geçmek için girişilen rekabet, icraat planı ve tüm topluluğun teşkilatlanma planının belirlenmesine katılma ise, tek partili rejimler, meşru politik faaliyetin tek partiye tanındığı tekeli karakterize eder³⁰⁶. Bu noktada demokratik olmayan üç parti sistemini ifade etmek mümkündür: a) Totaliter tek-parti sistemi, b) Otoriter-pragmatik tek-parti sistemi ve c) Hegemonyacı tek-parti sistemi.

A. Totaliter Tek-Parti Sistemi

Sartori'ye göre, totaliter tek partinin karakteristik özellikleri, total olarak nüfuz etme ve siyasallaştırma teşebbüsüdür. Totaliter rejim bir <<yeni insan>> yaratma amacını taşısa da taşımasa da, sadece alt sistemi yıkmak eğilimini değil, aynı zamanda her türlü alt-grup otonomisini yıkmak eğilimini taşır. Bu nedenle totalitarizm, neticede özelliklerin istila edilmesini temsil eder. Totalitarizmde, devletin kontrolü ile yaşamın özel alanları arasında karara bağlanmamış bir aşama olamaz. Bunları kapsayan bir totaliter rejim, Batı-dışı toplumlardaki gibi bireysel ve özel alanın değersizliğini daha kolayca empoze eder. Bununla birlikte, bir toplum eğer sadece siyasetlerle şekillendiriliyorsa, totaliter olarak tanımlanmalıdır. Komünal tip toplum ve bunun genel olarak kültürel olarak biçimlenmiş durumuna ilişkin uygulamaları, kavramın suistimalinden başka bir şey değildir³⁰⁷.

Totaliter sistemlerde, ideoloji büyük önem taşır ve monist bir iktidar merkezi eğilimi söz konusudur. Bunlara ek olarak, kitle katılımı ve mobilizasyonuna ilişkin

³⁰⁵ Bkz. KAPANI, *Politika*, s.180.

³⁰⁶ Raymond ARON, *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri:3, İstanbul, 1976, s.65.

³⁰⁷ SARTORI, *Parties*, s.225. Linz'e göre, totaliter partinin teorik modeli geniş ölçüde taklit edilmiş olmakla birlikte, ancak çok özel durumlarda bir tek-partinin totaliter bir parti olduğu söylenebilir. Birçok demokrasilerde, kapalı veya açık biçimde, partiler yarışmasının ortadan kaldırılması amacını güden partilere rastlarız. Çoğu zaman, kelimenin kapsamını genişletmek suretiyle bu partilere de totaliter denmekteyse de, bu, terimi yanıltıcı şekilde kullanmak olur; çünkü böyle bir parti, ancak iktidarı ele geçirdikten sonra tutkularını gerçekleştirebilir. Aslında totaliter partilerle aynı ideolojiyi ve belli örgütsel nitelikleri paylaşan bir partinin, istikrarlı bir demokraside iktidara gelmesi halinde başka türlü davranmak zorunda kalıp kalmayacağı, hatta sadık bir muhalefet veya demokratik siyasal sürecin meşru bir unsuru

benzersiz niteliklere sahip totaliter parti, bunu kendisine bağı olan yan örgütler ve bunların toplumda yerine getirdikleri fonksiyonlarıyla gerçekleştirir. 20. Yüzyılın ortaya çıkardığı benzersiz bir örgütlenme tipi olarak totaliter parti, otokrasinin modern biçimlerini, bütün geleneksel mutlakiyetçi rejimlerden ve demokratik olmayan hükümet sistemlerini, diğerlerinden açık biçimde ayırır³⁰⁸. Komünist ve -gerçek anlamda <<yeni>> bir düzen yaratma hedefi dışında- faşist tek-parti rejimleri totaliter tek-parti sisteminin tipik örnekleridir³⁰⁹.

Totaliter parti kavramının kendisi de, bir takım iç çelişkiler ve bir anlam karışıklığı gösterir; bu partilerden bazılarının, özellikle faşist ve milliyetçi tiplerinin ve birçok Nazi kuramcılarının, <<parti>> kelimesi yerine, <<hareket>> vb. başka bir kelime koymaya çalışmış olmaları bir rastlantı değildir. Parti kelimesinin anlamına göre, örgüt siyasal hayatın parçalarından sadece birisidir; oysa totaliter sıfatı, bireyin ve toplumun tümünü içine alan hayli ütopyacı bir hedefi ifade eder. Lenin'in öncü parti kavramına dayanan Komünist partiler, daima, bu bir parça olma niteliğini vurgulamışlardır. Dolayısıyla parti, komünist terminolojide bir öncü, faşist terminolojide ise bir elit olarak adlandırılan bir azınlıktır³¹⁰.

Parti-içi demokrasi bakımından totaliter tek-parti sistemleri değerlendirildiğinde, komünist ve faşist totaliter partilerin örgütsel yapılarının incelenmesi gerekmektedir. Linz'e göre, ideoloji ve politikalar bakımından değil, örgütsel yapı bakımından da birçok önemli farklar vardır. En önemli fark da, faşist partilerde ve özellikle Nazi örneğinde, Führer prensibinin vurgulanmasıdır. Her ne kadar Stalin dönemindeki uygulamalarda bu noktada benzerlikler olmuşsa da, bu husus demokratik sosyalizmin demokratik unsuruyla tezat oluşturmaktadır. Farklı ideolojik ve biçimsel ilkeler çok büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, Komünist partilerde belli ölçüde bir parti-içi demokrasi mümkün olduğu ve bu yöne yönelmek isteyenler için bir

haline gelip gelmeyeceği de tartışılabilir. LINZ, a.g.e., s.38.

³⁰⁸ LINZ, a.g.e., s.37.

³⁰⁹ KAPANİ, *Politika*, s.178.

³¹⁰ LINZ, a.g.e., s.38-39.

ideolojik temel mevcut bulunduğu halde, Nasyonal Sosyalist örnekte buna hiç bir olanak yoktur³¹¹.

Linz'in faşist partiler ve özellikle de Nasyonal Sosyalist örnekte parti-içi demokrasinin hiç bir şekilde mümkün olmadığı görüşü doğru olmakla birlikte, Komünist partilerde belli ölçüde bir parti-içi demokrasi olabileceği yaklaşımına katılmak son derece güçtür. Bir defa, "totaliter partiye ilk şekil veren ve çalışma ilkelerini harekete geçiren Lenin olmuştu. Sıkı parti disiplini, liderliğin iradesine toptan boyun eğme ve lider tarafından şekil verilen ideolojik programı kayıtsız şartsız kabul etme ilkeleri üstünde bağnazca direnmesiyle Lenin, ileride Stalin'in izleyeceği yolu başarıyla çizmiştir. Ne Yapmalı (1902) adlı kitabında Lenin, hareketin benimsediği merkeziyetçi örgütsel modelin ana hatlarını çizmiş ve üyeliğe açık geniş bir parti fikrini kabul etmemiştir³¹².

Gerçekten de, Bolşevikler parti içinde demokrasinin hakim olduğunu iddia ederek totaliter diktatörlüklerini savunmuşlardır. Belli bir sorun üzerinde parti karar alıncaya kadar, parti üyeleri o sorunun çeşitli safhalarını serbestçe tartışıp müzakere ederler. Bundan başka, parti çizgisi belirlendikten sonra bile, parti hiyerarşisinde yer alanların da, eleştiri ve otokritiği teşvik ettiğini ileri sürerler. Uygulamada ise, parti saflarındaki ayrılığın başlangıçta yıldırdığı ve ilerledikçe bir sona gelene kadar bastırıldığı görülmektedir. Eleştiri, zirveden yönetilen, kontrol altına alınmış bir eleştiridir. Daha önemli bir nokta ise, suçunu kabul etme ve kendi üzerine öfke getirmemek için, kendi kendini tenkite anlayış gösterme "fırsatı" tanınmıştır. Fakat yüksek parti liderleri, parti siyasetleri gibi, aşağıdan gelen eleştiride bile, saptanmış bir durumda partinin yanlışlığını iddia etmeyi içermez. Bir genel kural olarak, bürokrasi üzerindeki eleştiri merkezleri (noktaları) verimsizlik, rüşvet yeme ve verilen görevleri açıkça reddetmede odaklanmıştır. Bazen hükümet görevlileri, parti siyasetlerine uyum sağlamada başarısız olurlar, bazen de parti talimatlarını yanlış yorumlarlar. Böyle durumlarda, eleştiri parti liderlerinin umudu olur. Çünkü, böylece yanlış bir şeyler

³¹¹ LINZ, a.g.e., s.62.

³¹² Carl J. FRIEDRICH-Zbigniew K. BRZEZINSKI, *Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi*, Çev. Oğuz Onaran, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964, s.30.

olduğunda dikkatleri partiden saptırmak gibi bir etkiye sahip olacaklardır. Görevden ayrılan ya da ölen parti liderleri eleştiri konusu olabilir. Bu Stalin ve Kruşçev gibi liderler için dahi mümkün olmuştur. Fakat bu, daima partinin hata yapmadığı, onların ise kötülükleri olduğudur³¹³.

Marksist sistemler de, kendi kendini tenkit veya özeleştiri adı verilen bu <<samokritika>> müessesesi, klasik anlamda eleştiri hürriyetinden mahiyet itibarıyla tamamen farklıdır. Her halde bu sistemdeki tenkidin, aşağıdan ya da yukarıdan gelsin, gerçek bir ifade hürriyeti genişliğine kavuşması, hele Marksist-Leninist dogmaların kısılcından dışarı çıkması veya partinin resmi görüşüne karşı gelmesi diye bir şey söz konusu olamaz³¹⁴.

Nitekim Molyneux, <<Marksizm ve Parti>> adlı kitabında, devrimci partinin nasıl olması gerektiğini söylerken şunları ifade etmiştir: “Demokratik merkezîyetçilik konusunda, günümüz dünyasında devrimci solda çoğunlukla varolan türden yeni ve henüz küçük örgütleri, özellikle olumsuz yönde etkileyen iki tehlike vardır. Birincisi, en iyi durumda parti embriyonu olabilecek küçük bir grubun ancak bir kitle partisine uygun düşebilecek yönetsel yapıların zırhına bürünmesi ve böylece gülünç biçimde aşırı yüklü hale gelmesidir. İkincisi ise, özellikle propagandadan ajitasyona geçmek durumunda olan bir örgütün aşırı demokratik olması ve bütün sorunları sonu gelmeyecek biçimde tartışmasıdır. Parti bir tartışma kulübü değildir. Bir karara varmak için tartışılır ve alınan kararı birleşik olarak yerine getirir...Parti işçi sınıfının tarihsel çıkarlarının temsilcisi olmak şeklindeki Marksist ilkeyi temel alır. Kendi bağımsızlığını, burjuva, reformist veya merkezci herhangi bir diğer politik güce asla feda etmez. Bu tavır, diğer örgütler ile bir dizi ittifakı, uzlaşmayı, geçici anlaşmayı vb. hiç bir şekilde dışlamaz; ancak özgür eleştiri, ayrı politik çizgi ve ayrı örgüt hakkından vazgeçmeyi dışlar”³¹⁵.

³¹³ Alex N. DRAGNICH-Jorgen RASMUSSEN, **Major European Governments**, Fourth Edition, The Dorsey Press, Homewood, Illionis, 1974, s.413-14.

³¹⁴ KAPANİ, **Hürriyetler**, s.61.

³¹⁵ John MOLYNEUX, **Marksizm ve Parti**, Çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s.221.

Parti-içi demokrasinin varlığını iddia etmekle birlikte, gerek totaliter ideolojisi ve gerekse örgütlenme yapısı bakımından bundan uzak olan komünist tek-partiye karşılık, faşist tek-partiler parti-içi demokrasinin varlığını zaten kabul etmemektedir. Hitler, bizatihi kendi partisi ile ilgili şunları söylemektedir: “Parti örgütü belli bir amaca erişmek için araçtır, hiç bir zaman amacın kendisi değildir”³¹⁶. “Yeni hareket özü ve örgütü yönünden parlamentoya karşıdır. Kendi iç örgütlenmesinde olduğu gibi, hükümet başkanını, siyasilere kararını uygulamakla yükümlü bir kimse durumuna indiren çoğunluk egemenliğinin genel kuralını reddetmektedir. Hareketin istediği ilke şudur: Küçük sorunlarda olduğu gibi, büyük sorunlarda da lider itiraz kabul etmez bir otoriteye sahiptir ve bu otorite, liderin tam sorumluluğunu gerektirmektedir... Bir topluluğun başkanı, kendinden bir derece üstün olan topluluğun başkanı tarafından atanır, başkan başkaca hiç bir komisyona bağlı olmaz. Her başkan kendi emrindekilerin hareketinden sorumludur. Bütün topluluklar başkanın emri altında olup, üyelerin oy kullanma hakkı yoktur. Sorumlu olan başkan, işleri teknik komisyonlar arasında bölüştürür. Böylece, ilçe veya eyalet örgütü bu ilkeden meydana çıkar. Partinin lideri, partinin kadrosuna göre üyelerin tamamının oluşturacağı kongre tarafından seçilir. Ondan başka bir lider yoktur. Bütün komisyonlar ve organlar parti liderine bağlıdır. Parti lideri ise bağlı değildir”³¹⁷.

Mussolini’nin faşist partisi de bundan farklı değildir. 1926 tarihli, 33 maddeli parti tüzüğüne göre, Milli Faşist Parti Genel Sekreteri, Başbakanın göstermesi üzerine, kralın kararı ile atanır. Milli Faşist Parti Direktuarı üyeleri, Genel sekreterin göstermesi üzerine, Hükümet Başkanının emriyle atanırlar. Bunlar Duçe tarafından değiştirilmelerine gerek görülünceye kadar görev başında kalırlar (m.7). Genel Sekreter, Duçe’nin kararıyla politik ve yönetsel sekreterlik başta olmak üzere, birçok kuruluşun başkanlıklarını üstlenir ya da başkalarını bu başkanlıklara atar (m.10). Federal sekreter, Genel Sekreterin göstermesi üzerine Duçe’nin emriyle atanır (m.12)³¹⁸. Bu ve bunun gibi diğer düzenlemeler sonucunda, Faşist parti, demokratik bir siyasi organizasyon

³¹⁶ Adolf HITLER, *Kavgam*, 12. Baskı, Çev.Mine Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1997, s.358.

³¹⁷ HITLER, a.g.e., s.356.

³¹⁸ MUSSOLİNİ, *Faşizm-Faşist Devlet*, Çev. Hasan Tuncay-Serhat Toker-Mine Tekin, Toker Yayınları,

olmaktan tamamen uzak bir duruma getirilmiş, daha sonraları ise, totaliter partinin önemli bir örneğini sergilemiştir.

B. Otoriter ve Pragmatik Tek-Parti Sistemi

Otoriter rejimler çağımızda anayasal demokrasilerden ve totaliter rejimlerden daha yaygın ve çeşitli bir konumdadırlar. Yine, bu sistemler genellikle az gelişmiş, başka bir deyişle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bu tip ülkelerin sosyal yapılarının da çok çeşitli olması nedeniyle, otoriter sistemlerin rasyonel bir sınıflandırılmasının yapılması güçtür. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki otoriter rejimler, totaliter olmayan tek-parti rejimlerinden, askeri rejimler, karizmatik diktatörlükler, modernleşmekte olan monarşilere varıncaya kadar, çeşitli görünüm almaktadır. Bunlar arasındaki bu büyük farklılıklara karşın şüphesiz ki, otoriter olma bakımından bir takım ortak özellikler de bulunmaktadır³¹⁹.

Otoriter tek-particilik, ne iktidara sahip olmak ne de bütün toplumu kapsayan hırsın kontrol ettiği bir sistemdir. Bu tipin temel özelliği “totalizm” değildir. Buna karşılık, dışarıda kalan siyasal etkinlikleri sınırlayan bir “seçkincilik” (exclusionarism) karakterini oluşturur. Otoriter tek parti mobilizasyona başvurduğunda ise, bu mobilizasyon çabası derinlere gitmez. Çünkü otoriter tek-parti liderin karizmasına dayanır ve genellikle dış görünüşteki etkilere (kitle gösterileri, kitle toplantıları ve seçimlerde yüksek oy alma) yetinir. Bir diğer husus da, siyasetin dışında tutulmak istenen alt-grupların dikkatli bir şekilde dışlayıcı siyasetlere konu edilmesidir³²⁰.

İstanbul, 1998, s.228-42.

³¹⁹ HAZIR, *Anayasa*, s.170-71. Linz, otoriter rejimleri, yarışmacı demokrasiler ve totaliter sistemlerin ideal tipleriyle, iktidarın kullanılması, iktidarın örgütlendirilmesi ve toplumla bağlantı kurulmasının yolları, iktidarı destekleyen inanç sistemlerinin mahiyeti ve siyasal süreçte vatandaşların oynadığı rol bakımlarından karşılaştırmak suretiyle şu şekilde tanımlamıştır: “Sınırlı fakat sorumlu olmayan bir plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişmelerinin bazı aşamalarının dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler”dir. LINZ, *a.g.e.*, s.130-31.

³²⁰ SARTORI, *Parties*, s.225-26.

Pragmatik tek parti ise, bir ideolojik meşruluktan yoksundur. Dolayısıyla, sahip olduğu daha düşük potansiyelden ötürü totaliter ve otoriter partilerden ayrıldığı noktalar vardır. Pragmatik tek-particilik, dışlayıcı siyasetler izlemek için yetersiz kalır. Bu nedenle absorbe edici siyasetler dener. Pragmatik tek-parti aynı derecede ideolojik birlikten (cohesiveness) de yoksundur. Bu bakımdan, ilişkide olduğu diğer gruplara karşı zorlayıcı olmaya yönelir. Bundan başka, iç ideolojik birliği (cohesiveness)nin derecesi düşük olduğundan, pragmatik tek-parti organizasyonu tamamen başıboş (gevşek) ve bir dereceye kadar da çoğulcudur³²¹.

Kapani, az gelişmiş ülkelerdeki tek-parti sistemleri bakımından, yumuşak (ılımlı) tek-parti sistemleri ve katı tek-parti sistemleri ayrımı yapmaktadır³²². Bu ayrımdaki tanımlardan ilkinin pragmatik tek-parti sistemine, ikincisinin ise otoriter tek-parti sistemine uygun düştüğü söylenebilir. Yumuşak (ılımlı) tek-parti sistemleri, “tek parti yönetimini sürekli ve değişmez bir düzen olarak değil, fakat çok partili demokratik (hürriyetçi) düzene geçişi hazırlayan bir düzen olarak kabul etmektedirler. Demokratik mekanizmanın işleyebilmesi için gerekli ön şartların henüz mevcut olmadığı bilinmekle beraber, kişi hürriyeti kavramına değer tanınmaktadır. Parti, baskı ve şiddet metotlarına başvurmaksızın kitleleri politik yönden eğitmeyi ve yetiştirmeyi ön planda tutar...Uzun vadede kurulmak istenen totaliter bir düzen değil, fakat kişinin hür bir varlık olarak fikirleri ve eylemleriyle toplumun yönetimine katılma imkanlarına sahip olacağı <<açık>> bir düzendir”³²³.

Türk tek-partisi, bu türe örnek olarak gösterilmektedir. Duverger, Atatürk döneminde iki defa çok partili hayata geçiş denemesini bir muhalefet yaratma çabası olarak ifade etmekte ve Kemalist rejimin plüralizme üstün değer tanıdığını ve plüralist bir devlet felsefesi çerçevesinde faaliyet gösterdiği değerlendirmesini yapmaktadır. Yine Duverger’ye göre, “Türk tek partisinin yapısında totaliter bir taraf yoktur. Bu yapı, ne hücrelere, ne milise, hatta ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyordu; partiyi, yöneticilerin üyelerden daha büyük önem taşıdığı bir komite partisi olarak dahi kabul

³²¹ SARTORI, *Parties*, s.226.

³²² KAPANİ, *Hürriyetler*, s.190-91.

edebiliriz. Şüphesiz parti, kitlelere siyasal eğitim vermek amacıyla birçok açık toplantılar, halk meclisleri ve kongreler tertiplemişti. Fakat söz konusu kitleler, örgütü bakımından pek eski tipte kalan ve bu yönden de Faşizmden çok Radikal Sosyalizme yaklaşan partiye doğrudan doğruya üye olarak alınmıyorlardı... Üyelik herkese açıktı; ihraç ve temizlik mekanizması mevcut değildi; üniformalar, geçit resimleri ve sert bir disiplin yoktu. Gerçekten parti-içi demokrasi oldukça ileri görünmekteydi. Resmen, her kademedeki bütün yöneticiler seçimle iş başına geliyorlardı; uygulamada da seçimler, plüralist sistemlerdeki partilerde olduğundan daha yolsuz cereyan eder görünüyordu. Nüfuzlu kişiler etrafında birçok hiziplerin, faşist metotlara <<tasfiye>> edilmeksizin kurulmuş oldukları da kayda değer... Hizipler bile bir tek parti içerisinde serbestçe gelişebildikleri taktirde, tek parti siyasal rekabetleri ortadan kaldırmaksızın sınırlayan bir çerçeveden ibaret kalır; tek parti dışında yasaklanan plüralizm, parti içinde yeniden doğar ve orada da aynı rolü oynayabilir”³²⁴. Bununla birlikte, Öz’ün de belirttiği gibi, eğer siyasal parti “asgari düzeyde de olsa belli bir programa ve sürekli bir örgüte sahip, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının yönetimini ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan toplumsal kuruluşlar”³²⁵ ise ve “belirli bir süre siyasal hayat üzerinde söz sahibi olabilmiş tek parti”³²⁶ söz konusu ise, “özünde merkeziyetçi ve monolitik bir karaktere sahiptir ve sonuçta bürokratik bir siyasi/idari yapı üretir veya üretmek zorunda kalır. Bu açıdan, tek-parti sistemlerinde (kelimenin tam anlamıyla) bir parti içi demokrasi uygulaması mümkün olamaz”³²⁷.

Katı tek-parti sistemleri ise, tek-particiliği sürekli bir yönetim sistemi olarak benimsediklerinden, parti toplumun öncüsüdür ve hep <<tek öncü>> olarak kalacaktır. Kapalı bir elit grubundan meydana gelen yönetici kadro, iktidar dizginlerini günün birinde elinden bırakmak veya başka gruplarla paylaşmak niyetinde değildir. Tekelci bir otokratik rejim kuran bu tip partiler, genellikle katı bir doktriner (faşist veya marksist-

³²³ KAPANİ, *Hürriyetler*, s.190.

³²⁴ DUVERGER, *Partiler*, s.292-93.

³²⁵ ÖZ, a.g.e., s.9.

³²⁶ ÖZ, a.g.e., s.23, dn.56.

³²⁷ ÖZ, a.g.e., s.23.

leninist eğilimli) temele dayanmaktadırlar. Dolayısıyla, ileride yönetime katılmaya hazırlama amacıyla kitleleri politik bakımdan eğitmekten çok, onları <<şartlandırma>> yoluna gitmektedirler. Bir başka bakımdan ise, bunların ılımlı tek parti rejimlerine oranla baskı ve şiddet metotlarına başvurma eğilimlerinin daha kuvvetli olduğu görülmektedir³²⁸.

C. Hegemonyacı Parti Sistemleri

Bir ülkede birden fazla partinin mevcut olmasına karşılık, düzenin gerçek niteliği nedeniyle tek-parti sistemi değerlendirmesinin yapıldığı durumlar bulunmaktadır³²⁹. Sartori, eğer tek-parti tasnifi sadece bir partiye dayanmaktaysa, bu durumda, <<ikinci sınıf>> küçük partileri içeren ve bunların tali nitelikte olduğu bir parti merkezli değişik düzenlemeden ayrıldığını ifade etmektedir. Buna göre, ya bu alt partilerin uydurma (hayali) olduğu durumu, ya da parti çoğulculuğundan doğarak ortaya çıkan ekstrem bir durum söz konusudur ve kendine özgü (sui generis) kalıptır. Sartori buna hegemonyacı adını vermekte ve ikili bir ayırım yapmaktadır: 1)ideolojik-hegemonyacı parti ve 2)pragmatik-hegemonyacı parti. Sartori, Doğu Bloku yıkılmadan önceki Polonya parti sistemini birinci türe, Meksika'nın PRI'sını da, birçok yazarın aksine, ikinci türe tipik örnek olarak göstermektedir³³⁰.

İktidar mücadelesinin ne biçimsel ne de gerçek anlamda bulunmadığı hegemonyacı parti sisteminde, hegemonyacı parti dışındaki partilerin varlığına ancak uydu partiler olarak izin verilmektedir. Hegemonyacı partiyle eşit koşullar altında ve onun hasımları olarak mücadele etmeleri de söz konusu değildir. Bu parti sisteminde, iktidarın el değiştirmesi durumu hem fiilen, hem de teorik bir ihtimal olarak düşünülemez. Hegemonyacı partinin daima iktidarda kalması, oyunun temel kuralıdır. Bu nedenle, hegemonyacı parti, monokratik sistemler kategorisinde yer alır³³¹. Örneğin, bazı Marksist rejimlerde (Polonya'da, Doğu Almanya'da, Çin Halk Cumhuriyeti'nde olduğu gibi) iktidardaki Komünist partisinin dışında bazı partilerin kurulmasına izin

³²⁸ KAPANİ, *Hürriyetler*, s.191.

³²⁹ KAPANİ, *Politika*, s.179.

³³⁰ SARTORİ, *Parties*, s.230-34.

verilmiştir. Ancak bunların fonksiyonu, çoğulcu sistemlerdeki veya üstün parti sistemindeki muhalefet partilerinin fonksiyonlarından farklıdır. Bu küçük partilerin başlıca rolü, bir yandan Komünist partisinin doktrin ve programını çeşitli sosyal gruplara benimsetmek, diğer yandan ise, halk arasındaki istek ve eğilimleri yöneticilere ulaştırmaktır. Diğer bir ifadeyle, <<uydu>> partiler, Komünist Partisinin karşısında değil, onun yanında olup, onunla işbirliği ve dayanışma halindedirler. Bu bakımdan, hegemonyacı parti sistemini, çok partili görünüş arkasında gerçekte (fiilen) bir tek-parti sistemi olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır³³².

3. Yarışmacı (Demokratik) Parti Sistemleri

Demokratik olmayan parti sistemleri görüldüğü üzere ya birden çok partiye izin vermeyen, izin verse de partiler arası rekabetin olmadığı, diğer bir ifade ile, yarışmacı olmayan parti sistemleridirler. Yarışmacı parti sistemleri de, yine kendi aralarında çeşitli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Sartori yarışmacı parti sistemlerini dört grupta ele almaktadır. Bunlar; kutuplaşmış çoğulculuk, ılımlı çoğulculuk, iki parti sistemi ve hakim parti sistemidir³³³.

A. Kutuplaşmış Çoğulculuk

Sartori'nin kutuplaşmış çoğulculuk adını verdiği sistem, aşırı çok-parti sistemidir ve sistemin temel değer ve kurumları üzerindeki mutabakatın zayıf olduğu ve bundan ötürü siyasal sistemin <<aşırı>> uçlar arasında kutuplaştığı bir durumu ifade etmektedir ve siyasal partiler arasında keskin ideolojik ayrılıklar bulunmaktadır. Bu tür bir parti sisteminin egemen olduğu ülkelerin kaderi siyasal istikrarsızlıklar, yaşanan hükümet bunalımlarıdır. Bugünkü İtalya'nın yanı sıra, Federal Almanya'nın Weimer Cumhuriyeti (1919-1933) ile Fransa'nın III. Cumhuriyet (1875-1939) ve IV. Cumhuriyet (1956-1958) dönemleri bu parti sisteminin genel örneklerini oluşturmuşlardır³³⁴.

³³¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.115.

³³² KAPANİ, *Politika*, s.180-81.

³³³ SARTORI, *Parties*, Chapter 6.

³³⁴ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.219.

Fonksiyonel nitelikleri bakımından, Sartori kutuplaşmış çoğulculuğun sekiz özelliği olduğunu ifade etmektedir:

1- Birinci özellik, sistem karşıtı partilerin varlığıdır. Bu sistem özellikle komünist ve faşist partiler başta olmak üzere, diğer sistem karşıtı bir muhalefetin varlığı ile karakterize olur.

2- İkinci özellik, iki yanlı muhalefetin mevcudiyetidir. Burada, güçlerle birleşmeyen (onlara katılmayan) karşılıklı dışarıda tutulan iki muhalefet bulunur. Gerçekte, iki muhalefet yapan grup da kapalıdır.

3- Tek yanlı muhalefetten iki yanlı muhalefete geçiş hayret verici olduğu gibi, aynı zamanda kutuplaşmış çoğulculuğun üçüncü özelliğini de ortaya çıkarır: Bir partinin (İtalya) ya da bir grup partinin merkeze yerleşmesi. Hem sol, hem de sağ cephenin olması gerekir ki, bir merkez üzerine sistem yarışmacı tekniklerin dayanak noktalarında çok kutuplu olsun. İlimli çoğulculuk, kesinlikle tek kutuplu iken, kutuplaşmış çoğulculuk, çok kutupludur ve bir dualistik modelle açıklanamaz.

4- Bir diğer özellik, merkeze doğru (merkezcil) yarışmanın yıldırılmasıdır.

5- Muhtemelen merkezciler üzerine merkezkaç güçlerin hakim olması beşinci özelliği oluşturur. Sistemin gelişim özelliği, ısrarlı bir oy kaybı ile merkezin zayıflatılmasıdır.

6- Kutuplaşmış çoğulculuk, yapısı itibarıyla ideolojik olarak kalıplaşmıştır. İlkeler ve temeller üzerindeki ayrılıklar önemli boyutlardadır ve dolayısıyla partilerin takip ettikleri siyasetler arasında büyük ideolojik ayrılıklar bulunmaktadır.

7- Bütün bunlar, kutuplaşmış çoğulculukta sorumsuz muhalefeti doğurur. Bu özellik, merkez-temelli politikaların devrilmesinin yönetsel özel teknikleriyle yakından ilgilidir. Bir yanda merkez parti (ya da merkeze liderlik eden parti) değişiklik yapamaz, diğer yanda, ekstrem partiler sisteme muhalefet ederler.

8- Kutuplaşmış çoğulculuğun son özelliği ise, tam anlamıyla yarışmacı siyasetlerden çok farklı olarak aşırı ümit verici bir hükümet şekli gösteren kalıbın derecesidir. Yarışmacı siyasetler, sadece yarışma mahiyetinde değildir, aynı zamanda yarışma kuralları söz konusudur. Kutuplaşmış devlet şekillerinin hayatta kalma şansı bakımından, sistem karşıtı partilerin varlığı bizi düşündürcektir. Mesele, mevcut siyasal düzendeki bu gibi partilerin sistem tarafından yeterince uzun zaman absorbe edilerek yönetilip yönetilemeyeceğidir³³⁵.

Duverger ise, aşırı çok-parti sisteminin oldukça değişken mahiyetteki genel sebeplerle açıklanabileceğini savunmaktadır. İlk olarak “çok sayıda tarihsel veya ırksal gruplara bölünmüş olan ülkelere özgü, bir milliyetçi veya etnik aşırı çok-parti sisteminden söz edilebilir; bu ülkelerde, ırk çatışmaları, sosyal ve siyasal çatışmalara eklenerek, son derece karmaşık bir durum doğurur”. I. Dünya Savaşı öncesinde Viyana parlamentosunda bunu yansıtan tam yirmi beş parti bulunmaktaydı.

İkinci olarak, “birçok ülkede sağ kanadın aşırı çok-parti eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Fransa’da, yüzyılın başından beri sol, sınırları açıkça belli iki veya üç büyük partide toplanmakta; sağ ise, bir yığın küçük gruplara dağılmaktadır. Aynı şekilde Hollanda’da sol, sosyalist parti etrafında toplanmış olduğu halde, dinsel bölünmeler daha çok sağın ve merkezin parçalanmasına yol açmaktadır... Marksistlerce ileri sürülen parti ve sınıf özdeşliği, ancak az gelişmiş ve az farklılaşmış ilkel sosyal sınıflar bakımından geçerlidir; bir sınıfın gösterdiği ilerleme, o sınıfta çeşitlilik yaratır ve bu da, siyasal plana ve partiler bütünlüğüne yansıma eğilimi taşır”.

“Nihayet, Latin uluslarında vatandaşların derin bireyciliği, kişisel orijinallik merakı ve yaratılışlarındaki anarşik karakter, oldukça belirgin bir aşırı çok-parti eğilimi yaratır”. İtalya ve İspanya’da yaşanmış bölünmeler bunu göstermektedir³³⁶.

Sartori’nin kutuplaşmış çoğulculuk ile ilgili tespitleri ve Duverger’nin ifade ettiği genel sebepler, parti içi demokrasinin işleyişi bakımından önemli sonuçlar

³³⁵ SARTORI, *Parties*, s.132-140.

³³⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.253-54.

doğuracaktır. Bir defa, partiler bütünlüklerini sağlamak ve stratejilerini gerçekleştirebilmek için aşırı disiplinli partiler olmak durumunda kalacaklardır³³⁷. Bir diğer durum, otoriter tek-parti sistemlerinde olduğu gibi dışlayıcılık ağır basacaktır. Dışlayıcılığın en aşırı sonucu ise, partinin üyeleri bakımından çoğulculuğun ortadan kalkması ve farklı eğilimlerin, fraksiyonların ve hiziplerin yok edilerek gerçek anlamda demokratik bir parti olmaktan çıkmasıdır. Belki de en önemli husus olarak da, Sartori'nin altını önemle çizdiği, yarışma kurallarının ortadan tamamen kaldırılabilir. Dolayısıyla, partilerin iç düzeni ve işleyişinde demokratik kurallar işlemeyecek ve belki de parti içinde bir nevi sindirme politikaları geçerli olacaktır.

B. İlmli Çoğulculuk

Sınırlı ve ılımlı çoğulculuk, iki parti sisteminden ve aşırı kutuplaşmış çoğulculuktan ayrılır. Aşırı çoğulculuğun aksine, sınırlanmış çoğulculuk söz konusudur ve ilgili 3-5 parti, temel olarak sistemi oluşturur. Federal Almanya, Belçika, İrlanda (3 parti formatı), İsveç, İzlanda ve Lüksemburg (4 parti formatı), Danimarka (1950'ye kadar 4, 1960'larda 4-5 parti), İsviçre, Hollanda, ve Norveç (5 parti formatı) Batı ülkeleri olarak ılımlı çoğulculuk sisteminin örneklerini oluşturmuşlardır³³⁸. İlmli çoğulcu bir sistem üç özelliği ile belirginleşir: 1)Partiler arasındaki ideolojik uzaklık, göreceli olarak küçüktür, 2)Sistem iki kutupludur ve 3)Yarışma merkeze doğru, yani merkezcidir³³⁹.

Birinci özellikte, "sistem içinde yer alan partiler, ideolojik olarak birbirlerinden çok fazla uzakta değildirler. Siyasi görüşleri ve ülke sorunlarına bakışlarında, genel bir benzerlik vardır. Başka bir ifadeyle, ortalama vatandaşın büyük bir kesiminin dünya

³³⁷ Nitekim, aşırı çok parti sisteminde, "seçimlerin belirleyici olmaması, merkezdeki muhalefet partilerini seçimlerde işbirlikçi-rekabetçi, parlamentoda da yine işbirlikçi-rekabetçi ya da koalisyon stratejisi izlemeye iter. Sistem karşıtı muhalefetin ise kural olarak izlemesi gereken yöntem devrimci strateji olup, bunda muhalefet sahip olduğu tüm olanaklardan yararlanarak, politik sürecin normal işleyişini durdurmak, sistemi gözden düşürmek, meşruluğunu yıkmak, parlamentoda engellemelere başvurmak yönetimi aksatmak ve kendisinin iktidarı ele geçirme olanağını artırmak politikası izler". Robert Dahl, (ed.), *Political Oppositions in Western Democracies*, 1966, New Haren and London, Yale University Press, third Printing, s.346. Akt: TURGUT, a.g.e., s.77.

³³⁸ SARTORI, *Parties*, s.173.

³³⁹ SARTORI, *Parties*, s.179.

görüşü ve kültürel değerleri ile de uyum içindedirler. Sistem karşıtı partiler tabi ki, bu çok partili rejim içinde olmakla birlikte, güçleri bir ağırlık taşımamaktadır”.

İkinci özellikte, “sistem içindeki partiler, aslında iki kutup meydana getirirler ve ittifaklar bu kutuplar içinde oluşur. Siyasi partilerin uzlaşması çok kolaydır. Parti programları birbirine benzer. Dolayısıyla seçim sisteminin bir gereği olarak ittifak yapmak ve koalisyon kurmak bu parti sistemindeki partiler yapısı için zor değildir. Siyasi partiler iki parti anlayışında olduğu gibi daha ziyade merkez oylarını almaya ve seçimlerde rakiplerine fark yapmaya çalıştıklarından, ılımlı bir politika izlemek durumundadırlar”.

Üçüncü özellik ise, partilerin “benzer sistemleri olması nedeni ile ayırt edici özellikleri, eşitler arası yarış gibidir. Bilgi, beceri ve meselelerin tasnifi ile getirdikleri çözüm önerilerinin anlaşılır ve kabul edilebilir bulunması, lider ve aday kadrolarında yer alan politikacıların şahsiyetleri ve uzman kişilikleri sonuçları tayinde etkilidir”³⁴⁰.

İlımlı çok parti sisteminin işleyişi, birçok bakımdan iki-parti sistemiyle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla, parti sistemlerinin tasnifi bakımından önemli bir sınır çizgisi söz konusudur ve Duverger’in iddia ettiği gibi, bu iki-parti ve çok-parti sistemleri arasından değil, çok-parti sisteminin iki alt tipi (ılımlı ve aşırı çok-parti sistemleri) arasından geçmektedir³⁴¹. Duverger’ye göre, “bütün çatışmalar mahiyetleri gereği, düalisttir; birbirine taban tabana zıt iki görüş arasında bir rekabeti içerir (ancak bu görüşlerden her birinin de, ya ılımlı bir şekilde, ya da büyük bir güçle savunulabileceğini unutmamak gerekir); fakat eğer çeşitli çatışmalar, birbirlerinden büyük ölçüde bağımsız nitelikteyse, bir alanda bunlardan birinin kabul edilmesi, kişiyi diğer alanlarda kendisine bir görüş seçmekte nispeten özgür bırakır. Çok-parti sistemi, çatışmaların bu karşılıklı bağımsızlığından doğar”³⁴².

³⁴⁰ Hasan TUNÇ, *Anayasa Hukukuna Giriş*, 2.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999, s.222-23.

³⁴¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.134.

³⁴² DUVERGER, *Partiler*, s.247.

İlimli çok-parti sisteminin bu özellikleri, parti yapısı, dolayısıyla da parti-içi demokrasi bakımından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Bir kere, partilerin bütünlüklerini bozmaları ile stratejilerini oluşturmaları ve gerçekleştirmeleri için aşırı disiplinli olmalarına gerek yoktur. İkinci olarak, sistemin merkezci olması, uzlaştırıcı politikaların da zeminini oluşturmaktadır. Yine rejim üzerindeki oydaşmanın varlığı, temel politikaların saptanmasını kolaylaştırmaktadır. Bir diğer durum, yarışmacı sistemin kurallarının sağlıklı işleyebilmesinden ötürü, parti-içi grupların ve hiziplerin muhalefeti sağlıklı sonuçlar doğurmaktadır. Nihayet profesyonel politikacıların öne çıkması, liyakat esası bakımından olumlu sonuçlar doğurmaktadır.

C. İki Parti Sistemi

İki parti sistemi, Sartori'ye göre en iyi bilinen kategoridir. Bunun nedeni, göreceli olarak temel bir sistem olması, önemli ülkelerin iki-particilik uygulaması ve paradigmatik bir durumu göstermesidir³⁴³. Bununla birlikte, iki-parti sistemi incelenirken, sistemin biçimsel yapısıyla (format) fonksiyonel niteliklerinin (mechanics) birbirinden ayrılması gerekir³⁴⁴.

Gerçekten, bir yargıda bulunarak, “A ülkesi iki-parti sistemine sahiptir” denildiğinde, bununla ya o ülkede iki parti bulunduğu, ya da o ülkedeki parti sisteminin işleyişinin iki-parti özelliğinde olduğunu kastediliyor olabilir. Ancak, bu iki anlamın birbiriyle çakışmadığı durumlar vardır. Parti sistemleri salt yapısal anlamda düşünülse bile, konu ilk bakışta görüldüğü kadar basit değildir. Örneğin, bir sistemin iki-partili mi, yoksa çok partili mi olduğunu araştırırken, küçük partilerin durumunu nasıl değerlendirilecektir? Herkesin tereddütsüzce iki-partili olarak nitelendirdiği ülkelerde bile, aslında iki büyük partinin dışında birçok küçük partiler de bulunmaktadır. Bunların, ne zaman sayıma katılacağı ne zaman katılmayacağı nasıl tayin edilecektir?”³⁴⁵.

³⁴³ SARTORI, *Parties*, s.185.

³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., SARTORI, *Parties*, s.186-92.

³⁴⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.128..

Sartori'ye göre, ikipartiliğin kurallarına uygun fonksiyonlara sahip bir sistemin dört ılımlı koşulu vardır: 1) İki parti, parlamentodaki sandalyelerin salt çoğunluğu için bir yarışma pozisyonunda olmalıdır; 2) İki partiden biri, gerçekten de yeterli parlamento çoğunluğunu kazanmayı başarmalıdır; 3) Bu parti, tek başına yönetecektir; 4) İktidarın değişmesi ve rotasyonu (deveranı) için geride güvenilir bir beklenti kalmalıdır³⁴⁶.

Bu dört koşulun gösterdiği gibi, iki-partili bir sistemde, siyasal hayatta iki partinin varolduğu anlaşılmaz. Bir ülkede ikiden fazla parti mevcut olmakla birlikte, iktidar yarışması esas itibarıyla iki büyük parti arasında geçmektedir ve küçük partiler iktidara ağırlıklarını koyabilme gücünden yoksundurlar. Bu sistemin belirgin olarak yürürlükte bulunduğu ülkelerde, seçimlerde kullanılan oyların yüzde doksanından fazlası iki büyük parti arasında paylaşılmaktadır. Dolayısıyla, büyük partilerden birinin parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayarak, koalisyona gitme zorunda kalmaksızın tek başına hükümet kurabilmesi sistemin karakteristik özelliğini oluşturur. Parlamentoda iki ana parti arasındaki sandalye farkı çok az olmaktadır. Eğer bu partilerden biri hükümeti kurabilmek için üçüncü bir partinin desteğine ihtiyaç duyarsa, “saf” şekliye iki-parti sisteminden uzaklaşmış demektir. Böyle bir durumda, destekli iki-parti sistemi (Fransız siyaset bilimci Jean Blondel buna iki buçuk parti demektir) denilebilir³⁴⁷.

³⁴⁶ SARTORI, *Parties*, s.188.

³⁴⁷ KAPANİ, *Politika*, s.181-82. Jean Blondel, partilerin sayısını ve nispi büyüklüklerini hesaba katan bir parti sistemi tasnifi yapmıştır.

Parti Sistemleri	Varsayımsal Sandalye Payları	Partilerin Sayısı
İki-parti sistemi	45-55	2.0
İki-buçuk Parti sistemi	45-40-15	2.6
Hakim partili çok-parti sistemi	45-20-15-10-10	3.5
Hakim partisiz çok-parti sistemi	25-25-25-15-10	4.5

Kaynak: Jean Blondel, “Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies”, *Canadian Journal of Political Science* 1, no.2 (Jane 1968): 184-87. Aktaran LIJPHART, *a.g.e.*, s.105.

Lijpart bu tabloyu şöyle açıklamaktadır: “İki-parti sistemlerine parlamentoda başka küçük partiler olsa bile, iki büyük parti hakimdir. Örnekler, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Yeni Zelanda ve Avusturya’dır. Eğer iki büyük partiye ek olarak, onlardan çok daha küçük fakat koalisyon potansiyeline sahip ve önemli rol oynayan bir parti (mesela Almanya ve Lüksembourg’da liberaller, İrlanda İşçi Partisi, Kanada’daki Yeni demokratlar) varsa, Blondel bu duruma “iki-buçuk parti sistemi” adını vermektedir. <<Yarım>> partinin başka bir örneği de Avustralya Kırsal Partisidir. Oysa Blondel’in kendisi, Liberal Parti ile Kırsal Partinin tek bir parti oluşturduğu gibi şüpheli bir varsayıma dayanarak, Avustralya’yı iki-

İktidarın el değiştirebilmesi için, her iki büyük partinin de seçimle işbaşına gelip, yine seçimle işbaşından uzaklaşmayı benimsemiş olması gerekir. Duverger'nin ifade ettiği gibi, “partilerden biri, yerleşik düzeni yıkmak istediği takdirde, iki parti sistemi varlığını devam ettiremez; hiç değilse, ancak bu parti muhalefette kaldığı sürece devam ettirebilir... Şu halde, iki-parti sisteminin iki tipini ayırt etmek gerekir: Rejimin genel siyasal felsefesinin ve temel ilkelerinin her iki tarafça da kabul edilmiş olduğu ve iki rakip arasındaki karşıtlığın sadece araçlara ve tali amaçlara ilişkin bulunduğu teknik iki-parti sistemi; ve partiler-arası rekabetin, rejimin kendi mahiyetine, hayatın temel kavramlarına taalluk ettiği ve bir din savaşı havasına büründüğü metafizik iki-parti sistemi. Bunlardan yalnız ikisinin yaşama yeteneği vardır. Diğer bir deyişle, partilerden biri totaliter yapıda olduğu takdirde, iki-parti sistemi düşünülemez”³⁴⁸.

İki-parti sistemi hakkında, lehte ve aleyhte görüşler bulunmaktadır. Bununla birlikte, iki-partili sistemler uygulamada pek fazla görülmez. ABD ve İngiltere bu sistemin klasik örnekleri olarak kabul edilmekte, Avusturya ve Yeni Zelanda parti sistemleri de bu kapsama dahil edilmektedir. Özellikle ABD ve İngiltere'deki partiler arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. En önemli husus partilerin tutarlılığına ve parti-içi hiziplerin varlığına bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Amerikan düşüncesi, partiler içerisindeki politika tercihlerinin ılımlaştırılabilmesi için, partilerin çeşitli sorun boyutlarını bünyelerinde barındırmalarından yanadır. Buna karşılık İngiliz düşüncesi, seçmenlere açık alternatifler sunulmasının üzerinde durmakta, dolayısıyla da, iki-parti sistemini ancak partiler-arası yarışmanın tek boyutlu olması durumunda desteklemektedir³⁴⁹. Yine Lijphart'ın ifade ettiği üzere, “bazılarınca Amerikan parti sistemi, Liberal Demokratlardan, Muhafazakar Demokratlardan, Liberal Cumhuriyetçilerden ve Muhafazakar Cumhuriyetçilerden oluşan bir dört-parti sistemine; veya her iki parti içinde sol, merkez ve sağ kanatların bulunduğu bir altı-parti sistemine; hatta her federe devlette değişik Demokrat ve Cumhuriyetçi partilerin bulunduğu bir yüz-parti sistemine daha yakındır. Hepsisi de hayli yapay olan bu öneriler,

parti sistemi olarak sınıflandırmaktadır. Biz Kırsal Partiyi ayrı bir parti olarak gördüğümüzden, Avustralya'nın iki-buçuk parti konulması gerekir” LIJPHART, a.g.e., s.105.

³⁴⁸ DUVERGER, *Partiler*, s.230-31; Aynı yönde bkz. TEZİÇ, a.g.e., s.338; KAPANİ, *Politika*, s.183.

³⁴⁹ LIJPHART, a.g.e., s.101-102.

duruma gerçek bir açıklık getirmemektedir”³⁵⁰. Bunun yanısıra, Amerikan partileri hiçbir ideolojik veya sosyal temele dayanmamakta, türdeşlikten tamamen yoksun unsurları ve doktrinleri içine almaktadır. Bunlar, gerçekte idari ve siyasal mevkiler için “ön-seçimler”de aday tespit etmeye yönelmiş örgütlerden ibarettir. Buna karşılık, İngiliz partileri klasik siyasal parti anlayışına çok daha yakındırlar³⁵¹.

Bir diğer önemli durum ise, İngiliz ve Amerikan iki-parti sistemlerinin, partilerin yapısı bakımından birbirinden farklı oluşudur. “İngiltere’de bu yapı, oldukça yüksek bir merkeziyete dayanır; Muhafazakarların merkeziyetçiliği, İşçi Partililerinkinden daha zayıf olmakla beraber, Atlantığın öte yakasına oranla sınırsız derecede kuvvetlidir. ABD’de ise komiteler, birbirlerinden geniş ölçüde bağımsızdır; gerçi precinct görevlileri (captains) ve komiteleri ilçe (county) komitelerine bağlıdır, ilçe komiteleri de Federe devlet liderlerinin ve komitelerinin otoritesi altındadır ama, Devletlerin üzerinde hemen hemen hiçbir örgüt yoktur; ulusal liderlerin ve komitelerin yetkileri son derece sınırlıdır. Bununla İngiltere’deki durum arasında çok açık bir fark mevcuttur; orada merkez, parti maliyesini sıkı bir kontrol altında bulundurur ve yöresel komitelerce teklif edilen adayları onaylama hakkını elinde tutar. Dominyonlarda merkeziyet derecesi, hiçbir zaman ABD düzeyine düşmemek şartıyla, değişmektedir”³⁵².

Amerikan ve İngiliz partileri arasındaki bu temel farklar göz önüne alındığında, iki-parti sistemi ile parti-içi demokrasi arasındaki ilişki oldukça karmaşık bir hale gelmektedir. Çünkü iki klasik örnek olan bu saf iki-parti sistemine sahip olan ülkelerin siyasal partileri, tutarlılık, örgütlenme ve yapı itibarıyla, Lijphart’ın ifadesiyle “birbirinden iki ayrı dünya kadar farklıdır”³⁵³. Bütün bunlara rağmen, yine de söylenebilecek şey, partilerin merkezci politikalar uygulamaları, rejim üzerinde oydaşmaları ve aşırı uçlardan uzak durmaları gerçeğidir. Dolayısıyla, bu esaslardan

³⁵⁰ LIJPHART, a.g.e., s.102.

³⁵¹ DUVERGER, *Partiler*, s.226.

³⁵² DUVERGER, *Partiler*, s.225-26.

³⁵³ LIJPHART, a.g.e., s.102.

uzaklaşmak İngiliz partilerinde parti disiplini duvarına çarpmaya, Amerikan partilerinde de kendilerine yer bulamamaya yol açmaktadır.

D. Hakim (Üstün) Parti Sistemi

Hakim parti sisteminde, birden fazla parti meşru olarak bulunmaktadır. Sistem, birden çok partinin iktidar mücadelesine katılabileceği bir siyasal hayattır; dolayısıyla yarışmacı bir sistemdir. Bununla birlikte, sistemin ayırt edici özelliği, birden fazla parti arasında birinin, yani hakim partinin, seçmen kitlesi içinde sahip olduğu büyük güçten ötürü, uzun bir zaman boyunca parlamentoda çoğunluğu sağlayabilmesidir³⁵⁴. Nitekim Sartori'de hakim (predominant) partiyi yarışmacı sistemler içinde ele alıp değerlendirmiştir³⁵⁵.

Bununla birlikte, Sartori'nin hakim parti anlayışıyla, Duverger'nin hakim parti anlayışı arasında çok temel bir fark bulunmaktadır. Duverger'ye göre, hakim parti "bütün öteki partilerden daha büyük olan, hepsinin başında gelen ve uzunca bir süre boyunca diğerlerinden daha güçlü olan bir partidir... Belli bir süre boyunca diğerlerinden daha güçlü olan her parti, mutlaka hakim nitelik taşımaz; bu maddi unsurun yanında sosyolojik unsurlar da vardır. Bir parti, belli bir çağla özdeşliği; doktrinleri, fikirleri, metotları, tabir caizse üslubu o çağınkilerle aynı olduğu takdirde, hakim partidir... Hakimiyet kuvvetten çok nüfuzla ilgili bir olaydır; aynı zamanda inançla da ilgisi vardır. Hakim parti, kamuoyunun hakimiyetine inandığı bir partidir... Hatta partinin düşmanları bile, ona oy vermeyen vatandaşlar dahi, onun üstün durumunu ve nüfuzunu teslim ederler; bu durumu, üzüntüyle de olsa, kabullenirler"³⁵⁶.

Duverger'nin hakim parti tanımına göre, parlamentoda çoğunluk sahibi olmayan bir partinin de hakim parti sayılması mümkündür. Nitekim, Duverger'nin örnek olarak gösterdiği Fransız Radikal Sosyalist Partisi, Üçüncü Cumhuriyet dönemi

³⁵⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.114; KAPANİ, *Politika*, s.179; TEZİÇ, *a.g.e.*, s.339-40.

³⁵⁵ Bkz. SARTORİ, *Parties*, s.192 vd.

³⁵⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.324-25.

boyunca diğer partilerden daha kuvvetli olmakla birlikte, hiçbir zaman parlamentoda çoğunluğa sahip olamamış, hatta buna yaklaşamamıştır³⁵⁷.

Sartori'ye göre ise, hakim-parti sistemlerinin parti çoğulculuğuna ait olduğu sorgulanamaz. Çünkü büyük partinin dışındaki diğer partilerin varlığına sadece izin verilmez, bunlar aynı zamanda hakim partinin yasal ve meşru rakipleri olarak (etkileri olmasa da) vardır. Öyle ki, küçük partiler, gerçekten de hakim partinin bağımsız muhalifleridirler. Bundan başka, hakim parti sistemi gerçekten de, rotasyonun olmadığı bir partinin hakimiyetine dayanır. Hakim parti sisteminde, temel olarak aynı parti kazanmakta ve yönetmektedir. Hakim parti, oyların olmasa bile, parlamentodaki sandalyelerin salt çoğunluğunu kazanmaktadır³⁵⁸.

Burada önemli olan, öncelikle sistemin niteliği, buna bağlı olarak da, iktidar yarışının ve seçimlerin hangi koşullar altında yapıldığıdır. Her şeyden önce, “üstün parti sistemi özü itibarıyla çoğulcu bir sistemdir”³⁵⁹. Dolayısıyla, sistem niteliği itibarıyla çoğulcu olduğundan, hakim partinin her zaman için hakimiyetini kaybetmesi mümkündür³⁶⁰. İktidar yarışı ise, hakim parti sisteminde, en azından eşit şartlar altında yapılmakta ve partiler serbestçe faaliyet göstermektedirler³⁶¹. Uzun bir süre parlamentoda salt çoğunluğu kazanabilen hakim partinin bu başarısı, “hileli seçimlerin ya da seçim eşitliğini bozucu yasaların değil, dürüst ve serbest seçimlerin sonucudur”³⁶².

ABD'nin birçok güney eyalet devletlerinde Demokrat Parti, Hindistan'da Kongre Partisi, Japonya'da Liberal Demokrat Parti, Uruguay'da Colorado Partisi, 1945-1965 döneminde Norveç İşçi Partisi, hakim-parti sisteminin başlıca örneklerini oluşturmuşlardır³⁶³. Hakim-parti sistemine örnek olup olmaması bakımından,

³⁵⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.114, dn.1.

³⁵⁸ SARTORI, *Parties*, s.195.

³⁵⁹ KAPANİ, *Politika*, s.180.

³⁶⁰ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.114.

³⁶¹ KAPANİ, *Politika*, s.179.

³⁶² ÖZBUDUN, *Partiler*, s.114.

³⁶³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.114.

Meksika'nın Devrimci Kurumlar Partisi (PRI) tartışmalıdır. Meksika'nın özü bakımından demokratik bir hakim-parti sistemine sahip olduğu³⁶⁴ görüşüne karşılık, PRI'nın tek-parti çoğulculuğu düşüncesiyle sadece tek-parti demokrasisine izin veren pragmatik-hegemonyacı parti³⁶⁵ olarak tanımlandığını da görmekteyiz.

III. ANAYASAL YAPI

1. Genel Olarak

Hiç şüphesiz, siyasal partiler, iktidar mücadelesi yapan organizasyonlar olarak, içinde bulundukları siyasal toplumun en geniş anlamda örgütlenme biçimi olan devlet ve onun kurumlarının işleyiş biçimini ortaya koyan hükümet yapısından bağımsız olarak değerlendirilemezler. Özbudun'un ifade ettiği gibi, siyasal partilerin sosyolojik ve davranışçı açılardan incelenmesi yaygın bir rağbet görmekte, buna karşılık yapısal ve anayasal değişkenler üzerinde nispeten daha az durulmaktadır. Yine, Özbudun'un Lipset'ten aktardığı gibi, “şekli siyasal yapıların, toplumu pek az etkileyen tali önemde üst-olgulardan ibaret sayılması, teorik bakımdan yanlış olduğu gibi, pratik bakımdan da sakıncalıdır. Anayasalar ve seçim sistemleri, bir ülkenin sosyal sistem tipini devamlı olarak etkileyebilecek kararların mahsulüdür”³⁶⁶. Bir diğer durum da, siyasal partilerin yerine getirdikleri fonksiyonlar itibarıyla, bireylerin ve toplumun, devlet ile olan ilişkilerindeki büyük etkisidir. Siyasal partiler, en önemli siyasal katılma araçları olmaları, toplumdaki farklı menfaatleri birleştirmeleri, devlet iktidarına talip liderler ve kadrolar yerleştirmeleri, toplumu ve bireyi eğitici özellikleri olmaları gibi bir çok özelliği dolayısıyla, devletin kurumlarının ve bunların işleyiş biçiminin doğrudan muhatabıdır.

Nitekim, Lipson'un ifade ettiği gibi, “eğer partiler demokratik oyundaki çeşitli rollerini oynayan aktörlerse, devlet de, kurumları aracılığı ile sahneyi ve dekoru sağlamaktadır. Sahnenin bazı sınırlılıkları vardır. Büyüklüğü ve biçimi sınırlıdır, oyun ve hareketler bu gereklere uymalıdır. Dekor, imgelemi etkiler ve düşsel bir dünya

³⁶⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.123.

³⁶⁵ SARTORI, *Parties*, s.232.

³⁶⁶ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.130.

yaratır. Bu etik, bir ölçüde yapılan düzenlemelerin, bir ölçüde de beklentilerin sonucudur. Sahne ve dekorlar, bir arada, belirli bir eylem biçimini de belirlerler. Oyun yazarı ve oyuncular için, olanakları düzenler. Devletin yapısı da böyledir. Kurumlarımızı oluştururken, siyasetin amaçlarının, bilinen ve benimsenen kurallar bütünü içinde gerçekleştirilmesini sağlamak isteriz. Oluşturulan çerçevenin kendine özgü bir mantığı vardır. Bu çerçevenin alt bölümleri, karmaşık bir görünümde olsa bile, genel bir düzenleme içinde oluşmuşlardır ve bir model içinde bütünleşirler. Ana çizgileriyle anayasa denen şey budur”³⁶⁷, ve organlardan, yetkilerden, iktidar ve haklardan oluşan devlet mekanizması, sistemli bir ilişkiler örgüsüdür³⁶⁸.

Devlet ve hükümet yapısının siyasal partileri etkileyen bir çok yanı olmakla birlikte, biz bu başlık altında, demokratik yapıya sahip olanları esas almak suretiyle, üniter ve federal devlet yapısı, devletin iktidarları arasındaki ilişkiyi belirleyen kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda yasama-yürütme ilişkileri ve anayasal-yasal bağlamdaki normatif düzenlemelerin siyasal partilere etkileri üzerinde duracağız.

2. Üniter Yapı-Federal Yapı

A. Genel Olarak

Günümüzde devletler, dış görünüş ve yapı bakımından, tek yapılı devletler ve karma yapılı devletler olmak üzere iki grupta toplanmaktadırlar. Her modern anayasal devletin, bu iki büyük gruptan birine girdiğini söyleyebiliriz³⁶⁹. Denilebilir ki, modern anayasal devletleri sınıflandırabilmek için, bu ayrım sağlam bir temel oluşturmaktadır. Çünkü, günümüz anayasal devleti, söz konusu yapıdaki devletlere ilişkin olarak, çok farklı örnekler bulunmasına rağmen, tamamen bu kategori dışında değildirler³⁷⁰.

Devlet egemenliğinin yapısı bakımından yapılan tek yapılı-karma yapılı devletler klasik ayrımının, bugün geldiğimiz noktadaki süreç bakımından ne olacağı ise

³⁶⁷ LİPSON, a.g.e., s.339.

³⁶⁸ Leslie LİPSON, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, 2.Baskı, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, AÜHF Yayını, Ankara, 1978, s.66.

³⁶⁹ STRONG, a.g.e., s.63.

³⁷⁰ STRONG, a.g.e., s.65.

belirsizlikler taşımaktadır. Dahl'in ulusötesi siyasal sistemler veya ulusötesi federalizm adını verdiği³⁷¹, Avrupa Birliği gibi bölgesel oluşumların hangi noktalara varacağı, üzerinde çok tartışılan konulardır. Bir anlamda <<ulusötesi bütünleşme>>³⁷² yönündeki bu gelişmeler, devlet egemenliğinin tartışılmasını, dolayısıyla da çeşitli yaklaşım biçimlerini doğurmuştur. Hiç şüphesiz, siyasal partiler de bunun dışında değildir.

Tek yapılı bir devlet, tek bir merkezi güç tarafından organize edilmiştir. Bir ülke, değişik bölgelerinin sahip olduğu yetkiler ne olursa olsun, merkezi güç tarafından bir bütün olarak yönetilir ve onun kontrolü altındadır. Merkezi güç, aynı zamanda, hukukun onun parçalarına verdiği özel yetkilerle herhangi bir şekilde sınırlandırmaksızın, bütünü üzerinde üstündür. Bu durum siyasi düşüncede <<ünitarizm>> olarak Dicey tarafından “bir merkezi gücün yüksek yasama otoritesinin daimi uygulamasıdır” şeklinde tanımlanmıştır³⁷³. Tek yapılı (unitaire-unitary) bir devlette, salt bir hukuk ve yasa birliği söz konusu olup, ülke sınırları içinde de yasama, yürütme ve yargılama birliği vardır³⁷⁴. Buna karşılık, Fransızca bir sözcük olarak <<unitaire>> kavramının “siyasal planda birliği hedefleme”yi ifade ettiği ve bu amacın bütün devletler için söz konusu olması dolayısıyla, gerçekte bütün devletlerde siyasal iktidarın tek olduğu, yani üniter olduğu, bununla birlikte, siyasal birliğin çok değişik tekniklerle sağlanmaya çalışıldığı ileri sürülen görüşlerdendir³⁷⁵.

Karma yapılı bir devlet biçimi olan federal devlet ise³⁷⁶, ortak bir amaç için bir araya gelen ve birden çok işbirliği halinde bulunan federe devletlerden oluşmaktadır. Dicey buna şu ilaveyi yapmaktadır: “Bir federal devlet, devlet haklarını sürdürme yetkisi ile, milli birliğin sağlanmasının uzlaştırılmasını amaçlayan siyasi bir

³⁷¹ DAHL, a.g.e., s.253.

³⁷² Bu konuyla ilgili olarak bkz., Atilla NALBANT, *Üniter Devlet (Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.223, 344.

³⁷³ STRONG, a.g.e., s.63.

³⁷⁴ TEZİÇ, a.g.es.121.

³⁷⁵ NALBANT, a.g.e., s.17-18.

³⁷⁶ Karma yapılı devletler bakımından, günümüzde var olmayan şahsi ve hakiki birlikler yanında, Britanya Ulusları Topluluğu ve Konfederasyon tipi örgütlenmeler de söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. STRONG, a.g.e., s.103-104; TEZİÇ, a.g.e., s.123-125.

oluşumdur”³⁷⁷. Powell’a göre de, “federalizm, coğrafi olarak farklı olan birimlerin sistematik biçimde ulusal temsilini ve bölgesel özerkliğin bir ölçüde gerçekleştirilmesini sağlamaya yönelik anayasal düzenlemelerin varlığı anlamına gelir”³⁷⁸.

Lijphart’a göre, çoğunlukçu ve oydaşmacı demokrasi modelleri arasındaki farklardan birisi de, “iktidarın merkezi yönetimle, daha alt düzeydeki yönetimler arasında bölünmesi konusundadır. Bütün demokrasilerde iktidar, merkezi ve merkezi olmayan yönetimler arasında bir dereceye kadar bölünür ama, çoğunlukçu demokraside bu hayli tek yönlü bir bölünmedir. Çoğunluk yönetimini sürdürebilmek için çoğunluğun, sadece merkezi yönetim aygıtını değil, aynı zamanda merkezi-olmayan ve kendisiyle rekabet edebilecek bütün yönetimleri de elinde bulundurması gerekir. Dolayısıyla, çoğunlukçu hükümet sistemi, tekçi ve merkezden yönetimcidir. Oydaşmacı model ise, karşıt amaçtan esinlenir. Bunun yöntemleri, federalizm ve yerinden yönetimdir. Federalizm, merkezi yönetimle, federasyonun üye birimlerinin veya kurucu birimlerinin (devletler, eyaletler, kantonlar, Lander) yönetimleri arasında, anayasa ile güvence altına alınmış bir iktidar bölünmesi demektir. Bu, çoğu zaman, yerinden yönetimle, yani federasyon üyelerine tanınmış geniş bir özerklikle bir arada bulunur... Ancak federalizm, yerinden yönetimin ne zorunlu, ne de yeterli şartıdır... Biçimsel bakımdan tekçi devletlerde de, yerinden yönetime dayalı iktidar mevcut olabilir”³⁷⁹.

B. Yansımalar

Devlet yapısının tekçi ya da federalist, merkeziyetçi ya da ademi merkeziyetçi oluşu, siyasi partileri tutarlılık, strateji ve disiplin gibi konularda etkileyecektir. Federalist yapı, siyasal karar alma merkezlerini ve dolayısıyla da yetkileri ülke çapında yaygınlaştırdığından ötürü, siyasal partiler de faaliyetlerini ve stratejilerini bu duruma paralel olarak belirleyeceklerdir. Ülkenin bu durumundan ötürü, siyasal partilerin, belli bir ilkeye ya da siyasaya dayalı stratejiler izlemesi güç olacaktır. Yine federalizm, seçimlerde partilerden ve parti programlarından ziyade, adaya oy verme eğilimini teşvik

³⁷⁷ STRONG, a.g.e., s.64.

³⁷⁸ POWELL, a.g.e., s.292, dn.9.

³⁷⁹ LIJPHART, a.g.e., s.147.

etmektedir. Bu durumda da, partiler, halkın karşısına belli bir politika ile çıkmakta güçlük çekecekleri gibi, yerel güçlerin eğilimlerini ağırlıklı olarak gözönüne almak zorunda kalmaktadırlar³⁸⁰. Bu noktada, bir ülkenin yönetim geleneğinin ve idari örgütlenme biçiminin, partileri etkilemesi bakımından, federal ve konfederal sistemlerde partilerin örgütsel yapısının genellikle devlet yapısına uyduğu ve yetki dağılımında da benzeri anlayışların egemen olabildiği söylenmektedir. Dolayısıyla, yöresel yönetim birimlerinin merkeze karşı özerkliğinin artmasıyla, yöresel parti birimlerinin de parti merkezine karşı daha özerk olacakları³⁸¹ bir önerme olarak ileri sürülmektedir. Ball'a göre de, siyasal partilerin örgütsel yapısı, aynı zamanda var olan siyasal kurumlara ve hükümet yapılarına karşılık vermektedir. Buna göre, federal bir hükümet yapısı, daha çok bölgesel partiler üretir³⁸².

Nitekim, ABD siyasal partilerinde ön seçim çok büyük bir önem taşımaktadır. Amerikan partileri bakımından bir önemli durum da, Lijphart'ın belirttiği üzere, bunların birlik ve tutarlılık içinde olmayışlarının sebeplerinden birisinin, sosyal temellerinin çok farklı olmasıdır. Bununla birlikte, bu farklılıklar birbiri ile taban tabana zıt parti programları haline dönüşmemiş olup, sadece sosyo-ekonomik ve kültürel-etnik konularda ana Amerikan Partileri (diğer ülkelerle karşılaştırıldığında pek göze çarpıcı olmasa da) önemli ölçüde farklılaşırlar³⁸³. Bir diğer durum da, merkeziyetçilik eğilimi ile ilgilidir. Bryce'a göre, "Demokratlara nispetle Cumhuriyetçilerde devlet müdahalesi eğilimi daha belirlidir. Ancak her iki parti de, mesele üzerinde esaslı bir şekilde durmamış ve bu konuda İngiltere'deki Liberaller ve Muhafazakarlardan daha kesin bir politika tespit etmemiştir³⁸⁴.

Bazı Amerikan siyaset bilimcileri, Amerikan partilerinin disiplinsizliğini, diğer faktörlerle birlikte, federal hükümet sistemine de atfetmektedirler. Bunu destekleyecek mantıki deliller ileri sürülebilir. "Bir defa federal sistem, yöresel menfaat gruplarının,

³⁸⁰ Bkz. TURGUT, a.g.e., s.83.

³⁸¹ TURAN, a.g.e., s.109.

³⁸² BALL, a.g.e., s.82.

³⁸³ LIJPHART, a.g.e., s.34-35.

³⁸⁴ James BRYCE, *Amerikan Siyasi Rejimi*, Çev. Türkkaya Ataöv-Arif Payaslıoğlu, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul, 1962, s.145.

federe devlet mekanizmasını ele geçirmek veya etkilemek suretiyle siyasal sistemde önemli bir güç kazanmalarına yol açmakta ve böylece siyasal partilerin ulusal planda birleştirici ve tutarlı siyasetler izlemelerini zorlaştırmaktadır. İkincisi, federal sistemde devlet iktidarının bölünmüş olması, parti-içi iktidarı da parçalama eğilimi göstermekte, parti içinde birbirinden bağımsız ve çoğu zaman menfaatleri bir birbirininkiyle çelişik iktidar merkezlerinin doğmasını teşvik etmektedir. Örneğin, federal kongre üyelerinin, mensup oldukları federe devletin valisi veya o devletteki parti örgütü ile ilişkileri, çoğu zaman, kendi siyasal kariyerleri bakımından, başkanla veya kongredeki parti grubu liderliği ile olan ilişkilerinden daha büyük önem taşımaktadır. Nihayet federalizm, federal devletin kontrolüne tabi olmayan patronaj kaynakları yaratmak suretiyle, yöresel parti örgütlerini mali bakımından da, ulusal parti liderliğinden bağımsız kılmaktadır”³⁸⁵.

Buna karşılık, federalizm, her yerde partilerin disiplinsiz olmalarına yol açmamıştır. Avustralya, Kanada ve Federal Almanya’da siyasal partiler disiplinlidirler. Yine, ABD’de ulusal partilerin disiplinsiz olmaları bir dereceye kadar federalizmle açıklanabilmekle birlikte, bu ülkede federe devletlerdeki partilerin kendi içlerinde de disiplinsiz oluşu federalizmle açıklanamamaktadır. Dolayısıyla, federalizmin disiplinsiz partiler yönünde bir eğilimi yarattığı, ancak diğer bir çok etkenlerin bu eğilimi etkisiz kılarak disiplinli partilerin gelişimine imkan vereceği söylenebilir³⁸⁶.

Nitekim, Powell’a göre, federalizmin demokratik çıktılar üzerinde etkileri sürekli olarak önemli olmadığından, her şey ulusal güçler karşısında yerel güçlerin canlılığına ve bunların parti sisteminde ifade edilebilmesine bağlıdır. Örneğin, Avusturya’da çok güçlü ulusal partiler federal düzenlemelerin özerklik anlamını bir anlamda ortadan kaldırmıştır. Kanada’da Quebec ve ABD’de Güney, en önemli bölgesel güçler olarak, 20.Yüzyılın neredeyse tamamında temel ulusal bir partiyle yakın bir bağ içine girdikleri gibi, bu bağı siyasal durumlarının temel bir parçası haline getirmişlerdir³⁸⁷. Oysa ki, Kanada’nın durumu ABD’ye göre daha farklıdır. Bu ülkede, iki toplum (İngiliz ve Fransız kökenli) arasındaki ilişki, zaman zaman ayrılıkçı

³⁸⁵ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.136.

³⁸⁶ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.136-137.

noktalara kadar varabilmiştir. 1993 yılında, ayrılıkçı Quebec Bloku eyalet seçimlerini büyük bir çoğunlukla kazandığı gibi, federal parlamentoda da ana muhalefet partisi konumuna gelmiştir³⁸⁸. 1994'deki referandumda ise, Quebec eyaletindeki siyasal bağımsızlık için yapılan referandumda, bu durum çok az farkla reddedildi.

Sonuçta, çoğunlukla, anayasalarda federal devlet ile federe devletler arasındaki yetki dağılımı ve her birinin yetkileri belirlendiği halde, uygulamada asıl önemi merkezi federal devletin oluşturduğu gözlenir. Bu gözlem özellikle Avrupa'daki federal yapılarda belirgin olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca federe birimlerin sayısının azlığı da, devlet yapısını bir ölçüde tekçi devlete yaklaştırarak merkezi devletin önemini arttırıp, federalizmin yol açacağı etkileri engelleyebilir³⁸⁹.

3. Yürütme-Yasama İlişkileri

A. Genel Olarak

Kuvvetler ayrılığı, bir ilke olarak, Batıda 17. ve 18. Yüzyıl siyasal felsefesine bağlı olarak gelişmiştir ve bir bütün olan devlet iktidarının fonksiyonlarının düzenlenişini ve aralarındaki ilişkileri belirtmektedir. Buna göre, tek olan devlet iktidarının yargılama fonksiyonu, demokratik rejimlerde niteliği gereği siyasi olmayıp, hukuki gerçeği ortaya çıkarma faaliyeti olarak görülmekte, dolayısıyla, siyasi rejimin niteliğini belirlemede yürütme-yasama ilişkilerindeki üstünlük ve kuvvet dengesi örüntüleri esas alınmaktadır³⁹⁰.

Bununla birlikte, kuvvetler ayrılığı teorisinin, siyasal partilerin gelişimi ile birlikte, ortak siyasi gerçeklikleri ifade etmediği ileri sürülmektedir. Duverger'ye göre, "partilerin gelişmesi, Aristo veya Montesquieu'den esinlenen eski siyasal kategorileri altüst etmiştir. Parlamenter rejim, başkanlık rejimi ve meclis hükümeti sistemi arasındaki klasik karşıtlık, artık modern anayasa hukukunun merkezi olmaktan

³⁸⁷ POWELL, a.g.e., s.293, dn.9.

³⁸⁸ Oktay UYGUN, "İki Toplumlu Siyasal Sistemler", *İÜHFEM*, C.LIV, Sy.1-4, (1991-1994), s.161, dn.34.

³⁸⁹ TURGUT, a.g.e., s.83.

³⁹⁰ Bkz. TEZİÇ, a.g.e., s.388; ÖZBUDUN, *Anayasa*, s.18-19; LIJPHART, a.g.e., s.62.

çıkmiştir”³⁹¹. Buna göre, bir defa Marksist doktrinden kaynaklanan sosyalist rejimler, kuvvetler ayrılığını uygulamamışlardır. Liberal çoğulcu rejimler bakımından ise, teori artık aşılmış ve eskimiştir. Kuvvetler ayrılığının, çağımız siyasi rejimleri ile uyumlu olmamasının nedeni, bu teorinin ileri sürüldüğü tarihlerde, henüz modern anlamdaki siyasi partilerin bulunmayışlarından kaynaklanmaktadır. Kuvvetler ayrılığının ortaya konduğu dönemde iktidarla ilgili başlıca sorunlar, kurumsal nitelikteydi ve değişik organlar, bunların yetkileri ve işleyişleri ile ilgili olarak, kuvvetler ayrılığı teorisi arzulanan dengeyi sağlayabilmekteydi. Günümüzde ise, siyasi hayata yön veren siyasi partiler olup, kurumlar, bunlara yalnızca biçimsel bir çerçeve sağlamaktadırlar. Artık bir yanda hükümet, diğer yanda parlamento değil, partilerden oluşan, seçimleri kazanan ve parlamento çoğunluğu içinden çıkan hükümet ile, bunun karşısında yer alan muhalefet bulunmaktadır³⁹². Duverger’ye göre de, siyasal partilerin etkisi hükümet yapısının göreceli olduğunu göstermiştir. Ülkedeki siyasal güçlerin ilişkilerinde meydana gelecek basit bir değişiklik, bu yapıyı da değiştirecektir. Bu durum, bizi, klasik anayasal tanımların sertliğinden uzaklaştırıcı bir rol oynamaktadır³⁹³.

Her şeye rağmen, yürütme-yasama ilişkisi örüntüleri, siyasal rejimin niteliğini belirlemede önemlidir. Lijphart’a göre, Westminster tipi ve oydaşmacı demokrasi modelleri arasındaki farklardan birisi de, devletin yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkileri ilgilendirmektedir. Bununla birlikte, gerçek siyasal yaşamda, tam denge ile aşırı dengesizlik durumları arasında çeşitli örüntülere rastlanılabilir³⁹⁴. Sonuçta, yasama-yürütme ilişkilerinin biçimsel düzenleniş tarzı, genelde klasikleşmiş

³⁹¹ DUVERGER, *Partiler*, s.410.

³⁹² TEZİÇ, *a.g.e.*, 393-395. Aynı yönde bkz. ÖZBUDUN, *Anayasa*, s.19.

³⁹³ DUVERGER, *Partiler*, s.411.

³⁹⁴ LIJPHART, *a.g.e.*, s.62. Yine Sartori’nin ifade ettiği gibi, “tıpkı seçim sistemlerinin çoğunlukçu ve nispi olarak bölünmeleri gibi, demokratik siyasal sistemler de, genellikle, başkanlıkçı ve parlamenter sistemler olarak bölünürler. Bununla birlikte, bu ikinci ayrımı yapmak, birincisinden daha güçtür. Elbette başkanlık sistemleri ve parlamenter sistemler birbirlerini karşılıklı olarak dışlayıcı biçimde tanımlanabilir. Elbette bir başkanlık sistemi, parlamenter değildir ve bir parlamenter sistem de başkanlık sistemi değildir. Ancak, gerçek dünyadaki örneklerin, bu iki sınıfa dağıtımı, ortaya imkansız yatak arkadaşlıkları çıkarır. Bunun nedeni, bir yandan başkanlık sistemlerinin genellikle yetersiz şekilde tanımlanmış olması, öte yandan da parlamenter sistemlerin kendi aralarında ortak isimlerini aldatıcı bir birlikteliğin yanlış adı haline getirecek derecede farklılıklar göstermeleridir” (bkz. Giovanni SARTORI, *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği (Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme)*, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s.113.

bir ayrıma tabi tutulmaktadır (Başkanlık hükümeti, Parlamenter hükümet ve Meclis hükümeti) ve hükümet şekilleri bakımından yapılan bu biçimsel düzenleniş tarzlarının siyasal partilere olan etkileri³⁹⁵ önemlidir ve buna ilişkin ciddi deliller bulunmaktadır.

B. Yansımalar

Demokratikleşme sürecinde, yürütme-yasama ilişkileri, başlangıçta, temsil organı olmasından ve parlamenter meşruiyetin yaygınlaşmasından dolayı, yasamanın yürütmeye üstünlüğüne dayanmıştır. Avrupa'daki bu genel eğilimin dışında kalan ABD'de ise, yürütme organının başlangıçtan beri seçimler sonucu ortaya çıkması, yürütmenin yasama karşısında gelişimine yol açmıştır. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşından itibaren başlayan ve II. Dünya Savaşından sonra belirginleşen bir yürütmeyi güçlendirme eğilimi söz konusu olmuştur³⁹⁶.

Bugün, demokratik bir prensip olarak kabul edilen yargı erkinin bağımsızlığı bir tarafa bırakılacak olursa, devletin diğer iki temel erki (yürütme, yasama) arasındaki ilişkiler kompleks bir görünüm arzetsede de, iki ana tipin varlığı üzerinde tartışılmaktadır: Başkanlık rejimi ve parlamenter rejim. Bunun yanında, meclis hükümeti ve yarı-başkanlık olarak adlandırılan rejimler bulunmaktadır ve Lijphart bunları kendi tipolojisinde "Melez Hükümet Şekli" olarak adlandırmaktadır³⁹⁷.

³⁹⁵ Bu duruma karşılık, siyasal partilerin, özellikle de parti sisteminin hükümet şekillerine olan etkileri de vardır. Duverger'in ifade ettiği gibi, "kuvvetler ayrılığının derecesi, anayasa hükümlerinden çok, parti sistemine bağlıdır. Örneğin, anayasa, açık bir ayrılığı öngörmüş olsa bile, tek-parti, çok sıkı bir kuvvetler toplanmasına yol açar; parti hükümetinin çeşitli organlarını sıkıca birbirine bağlar. Partinin plüralist bir sistemdeki rolü de, daha az belirgin olmakla beraber, bundan farklı değildir. Partiler arası rekabet, her partinin parlamentoya hükümet arasında kurabileceği bağı zayıflatır. Dolayısıyla, anayasal kuvvetler ayrılığı, bir dereceye kadar etkinlik kazanır, buna, her partinin belli bir görevde uzmanlaşmasından doğan bir partiler ayrılığı da eklenebilir. Bu alanda, iki-parti ve çok-parti sistemleri, tamamen farklı sonuçlara yol açar. Partilerin kuvvetler ayrılığı üzerindeki etkisi, bunların sadece sayılarına değil, iç yapılarına, hatta karşılıklı güçlerine bağlıdır. Genellikle, zayıf ve ademimerkeziyetçi örgüt, bazı istisnalarla, kuvvetler ayrılığını artırır; bazı durumlarda çoğunluğun değişmesi de, bu ayrılığı derinden etkiler. Bu etkenlerden herbiri, parlamenter rejimde, başkanlık rejiminde ve meclis hükümetinde farklı biçimlerde işler. Dolayısıyla, gerçek kuvvetler ayrılığı, parti sistemiyle anayasal çerçevenin bir bileşkesidir". DUVERGER, *Partiler*, s.411.

³⁹⁶ Georges VEDEL, "Teşri ve İcranın Münasebetleri Problemi", *AÜSBFD*, C.XV, Sy.3, (Eylül,1960), s.49-52.

³⁹⁷ Bkz., LIJPHART, *a.g.e.*, s.64.

Yürütme-yasama ilişkileri, anayasal düzenlemelerin en çok üzerinde durduğu birincil önemde konulardandır. Bu düzenlemelerin ortaya çıkardığı hükümet şekilleri ile, siyasal partiler arasındaki ilişki dikkatleri çekmiştir. Nitekim, “yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, anayasa mühendisliğinin özünü oluşturur. 20. Yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı ve komünizmin Doğu Avrupa’da yıkılmasından sonra, hükümet ile parlamentonun ahenk içinde dengelenebileceği görüşü terk edilmiştir. Ortaya çıkan alternatifler, ya kamuoyuna duyarlı olmayan parlamentodan üstün ve güçlü bir hükümet ya da parlamentodaki partilerin arzu ve kاپrislerine bağımlı bir hükümet olmaktadır”³⁹⁸.

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, Amerika kıtasında başkanlıkçı rejimlerin, Avrupa kıtasında ise parlamenter rejimlerin yaygın olmasıdır. Sartori’nin başkanlık sistemi tanımına göre³⁹⁹, “çoğu latin Amerika’da toplanmış, 20 civarında ülke vardır. Avrupa’da hiçbir saf başkanlık sisteminin bulunmayışı, buna karşılık, Kanada’nın güneyinden itibaren iki Amerika kıtasının tümünde bunlara rastlamamız, tarihsel bir olgu olup, bilinçli bir tercihi ifade etmez. Avrupa devletleri anayasal hükümeti uygulamaya başladıklarında bunların hepsi, (1870’de bir Cumhuriyet olmuş bulunan Fransa hariç) monarşiydi; monarşilerin de irsi bir devlet başkanı vardır. Avrupa’da (en azından 1919’a kadar) seçilmiş başkanlara yer olmadığı halde, Yeni Dünya’da yeni devletlerin hemen tümü (Brezilya ve bir bakıma Meksika geçici istisnalar) cumhuriyetler olarak bağımsızlıklarına kavuştular ve dolayısıyla, seçilmiş devlet başkanlarına, yani başkanlara sahip olmaları gerekti”⁴⁰⁰.

Başkanlık sisteminin prototipini oluşturan ABD hükümet yapısı, Sartori’ye göre, asla anayasası sayesinde değil, anayasaya rağmen işlemektedir. Sistem, işleyebildiği ölçüde, kendini harekete geçirebilmek için üç faktöre ihtiyaç duymaktadır.

³⁹⁸ Mehmet TURHAN, “Anayasa ve Anayasacılık”, *AİD*, C.27, Sy.3, (Eylül,1994), s.

³⁹⁹ ki bunun üç unsuru vardır; başkan, 1-halk oyundan çıkıyorsa, 2-önceden belirlenmiş görev süresi içinde parlamentonun oyuyla görevden uzaklaştırılmıyorsa ve 3- atadığı hükümetlere başkanlık ediyor veya onları başka şekillerde yönlendiriyorsa, bu başkanlık sistemidir. SARTORI, *Anayasa*, s.115.

⁴⁰⁰ SARTORI, *Anayasa*, s.116-117.

Bunlar; 1) ideolojik ilkesizlik, 2) zayıf ve disiplinsiz partiler, ve 3) yerel sorunlara yönelik siyaset⁴⁰¹.

Sartori'nin, ABD başkanlık sisteminin işleyebilmesi için belirttiği bu üç faktör, şüphesiz ki, siyasal partilerin örgütlenme ve işleyiş tarzlarını ortaya koymaktadır. Nitekim, genellikle kabul edilen bir düşünce tarzına göre, başkanlık rejimi parti disiplinini zayıflatmakta, buna karşılık, parlamenter rejim disiplinli partileri teşvik etmektedir⁴⁰². Bu sistemde, Başkan, Kongre'nin güvenine ve işbirliğine bağlı olmadığından, Kongre üyeleri, başkanın yasama programını desteklemek, ya da onun iktidarını sona erdirmek gibi bir ikilemle karşı karşıya değillerdir. Dolayısıyla, bir Kongre üyesi, kendi kişisel görüşleri veya seçmenlerinin tercihleri doğrultusunda oy kullandığında, mensubu olduğu parti bakımından onarılması güç sonuçlara yol açmamaktadır⁴⁰³.

ABD sisteminde, Kongre çoğunluğuna sahip partinin aynı zamanda başkanlık seçimini kazanması, bir başka deyimle, "kuvvetler toplanması"nı ortaya çıkarır. Duverger'ye göre, iki parti sistemi kuvvetler toplanmasına yol açmaktadır ama, bu toplanmanın derecesi, hatta varlığı, anayasal yapıya geniş ölçüde bağlıdır. Başkanlık rejimi, parlamenter rejimin aksine, hükümet ve parlamentonun tam ayrılığına, bunlardan her birinin kendi görev alanı içinde kapanıp kalmasına ve diğeri üzerinde güçlü bir etkide bulunamamasına yol açıcı niteliktedir. Dolayısıyla, başkanlık rejiminde kuvvetler toplanması, parlamenter rejimden daha az olmaktadır. ABD başkanlık sisteminde, İngiliz sistemindeki gibi bir kuvvetler toplanması olmayışının nedeni, (bir partinin aynı zamanda, hem başkanlığı, hem de kongre çoğunluğunu elinde bulundurduğu durumlarda) Amerikan partilerinin yumuşak örgütlerinden ötürü, çoğunluk partisinin gerçekleştirdiği kuvvetler toplanmasını hafifletmesindendir. Buna karşılık, Kongre ile Başkanlık aynı partilerin elinde ise, iki parti sistemi, anayasal kuvvetler ayrılığını daha da arttırır. Böyle bir durumda, eğer Amerikan Partileri de, İngiliz partileri gibi

⁴⁰¹ SARTORI, **Anayasa**, s.120.

⁴⁰² ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.137.

⁴⁰³ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.138.

merkeziyetçi ve hiyerarşik olsalardı, rejimin felce uğraması ihtimali son derece güçlü olurdu⁴⁰⁴.

Başkanlık sistemi, partilerin muhalefet ve iktidar fonksiyonlarını da etkilemektedir. Yürütme-yasama ayrılığı, muhalefetin gerek seçim dönemlerindeki, gerek normal zamanlardaki faaliyetlerinin dağılmasını, dolayısıyla da, kendini yoğun ve belirgin olarak ortaya koymasını güçleştirir. Başkanlık ve parlamento seçimlerinin farklı tarihlerde olması durumunda, bunları farklı partilerin kazanması ihtimalinden ötürü, muhalefetin özellikle parlamentodaki faaliyetlerinde etkinliği artmakta, bununla birlikte iktidar ile muhalefet arasındaki sınır bulanıklaşmaktadır. Başkanlığın ülkedeki en önemli güç oluşu, partilerin bu seçime daha çok önem vermelerini ve sıkı bir rekabete girişmelerini zorunlu kılmaktadır. Buna karşılık, başkanlığa sahip olmayan parti, parlamento çoğunluğuna sahip olsa bile, hükümeti görevden düşürme yetkisi olmadığından, bu alandaki faaliyetini ister istemez hükümetin siyasetini etkileme yönünde yoğunlaştıracaktır. Buradaki en önemli yöntem ise, baskı gruplarının araya sokulmasıdır⁴⁰⁵. Bu durum, özellikle ABD sistemi için geçerlidir. Sartori'nin ifade ettiği gibi, "Amerikan hükümeti ister bölünmüş ister bölünmemiş olsun, her iki durumda da aldığı kararların çoğu, sağlam uzlaşmalardan çok, kötü yapılmış mozaiklere yol açan, sorundan soruna değişen, yöresel çıkarlar sağlanmasını gerektirir. Amerikan sistemi (kendisine göre) işlemektedir ama, bu, Amerikalıların onu işletmekte azimli oluşlarındandır. Mesele bu kadar basit ve aynı nedenle de bu kadar güçtür. Zira Amerikalıların anayasa makinesi, tıkanıklıklar için imal edilmiştir; bu kusur, başkanlık sistemi ihraç edildiğinde bütün haşmetiyle kendisini göstermektedir"⁴⁰⁶.

Başkanlık sisteminin büyük bir çoğunluğu, Latin Amerika'da bulunmaktadır. Bu bölge, aynı zamanda başkanlık sistemlerinin endişe verici bir kırılganlık ve istikrarsızlık siciline sahip oldukları yerdir⁴⁰⁷. Şüphesiz, gerek Latin Amerika başkanlık rejimlerinin, gerekse diğerlerinin (Filipinler, Güney Kore, Nijerya ve Sri Lanka), ABD

⁴⁰⁴ DUVERGER, *Partiler*, s.412-14.

⁴⁰⁵ TURGUT, *a.g.e.*, s.86.

⁴⁰⁶ SARTORI, *Anayasa*, s.123-124.

⁴⁰⁷ SARTORI, *Anayasa*, s.124.

başkanlık sisteminin işleyişiyle kıyaslandığında bir çok sorunlarla karşı karşıya oldukları ve eleştirilere uğradıkları bilinmektedir⁴⁰⁸. Sartori, Latin Amerika başkanlık sistemlerinin sorunlarından birinin yanlış parti sistemleri üzerine kuruluşundan kaynaklandığını ve yine Latin Amerika'nın büyük bir bölümünün parlamenter bakımdan uyumlu partilere sahip olmadığı ve sahip olmaktan da henüz çok uzak olduğunu savunmaktadır. Buna göre, muhtemelen günümüzde dünyanın hiçbir ülkesi, gerek teoride ve gerekse pratikte Brezilya kadar parti-karşıtı değildir ve bu siyasal kültür parlamentarizmle uyumsuz partileri beslemektedir. Parlamentarizme geçişi kaldıracabileceği düşünülebiyecek ülkelerden Şili'nin çok-parti düzeni, güçlü kutuplaşma ile aşırı derecede parti parçalanmasını birleştiren bir kutuplaşmış plüralizm geçmişine dayanmaktadır. Arjantin iki partili sisteminde partiler "sağlam" değillerdir ve başkanlığı kazanmak noktasında ayakta durmaktadırlar. Belki Venezüella, iki güçlü ve disiplinli partisi nedeniyle parlamentarizme geçişi göze alabilir⁴⁰⁹. Bununla birlikte, 1993 seçimlerinde başkanlık seçimini bu iki partinin (Sosyal Demokratik Eylem ve Sosyal Hristiyan COPEİ) dışında, 17 siyasal grubun desteğiyle bağımsız Caldera kazanmıştır ve Venezüella'da parlamentarizme geçişi kaldırma noktasında risklidir⁴¹⁰.

Sonuçta, Başkanlık sisteminin genel olarak partileri disiplinsiz olmaya yönelttiği, hatta Linz'e göre daha güçsüz daha az sorumlu kıldığı⁴¹¹ buna karşılık, parlamentarizmin partileri daha farklı yönde etkilediği ileri sürülmektedir.

Ne var ki, Sartori'nin ifade ettiği gibi, parlamentarizm tek bir şeyi ifade etmez. Eğer parlamenter sistemlerin performansları oldukları kadar farklı ise, bu, onların çok farklı yürütme-yasama bağlantılarıyla ilişkilidir ve aynı zamanda onun sonucu olmaları dolayısıyladır. Parlamenter sistemlerin en azından belli başlı üç türü vardır: Bir uçta İngiliz-tipi, yürütmenin parlamentoya güçlü biçimde egemen olduğu başbakanlık veya kabine sistemi; diğer uçta yönetmeyi hemen hemen imkansız hale getiren Fransız tipi (III. ve IV. Cumhuriyet) meclis hükümeti; ve orta bir yol olarak da parti denetiminde

⁴⁰⁸ Örneğin bkz. LINZ, adı geçen makaleler.

⁴⁰⁹ SARTORI, *Anayasa*, s.125-130.

⁴¹⁰ SARTORI, *Anayasa*, s.130, 135 dn.22.

⁴¹¹ LINZ, "Parlamentarizm", s.183.

parlamentarizm⁴¹². Buna ilave edilmesi gereken bir diğer durum ise, hükümetin başıyla, onun hükümetinin üyeleri arasındaki ilişkilerin yapısıdır. Bu da üç şekilde ifade edilebilir: 1) Eşitsizler üzerinde birinci; bu, aynı zamanda parti lideri olan, parlamentonun oyuyla düşürülmesi güç bulunan ve kabine üyelerini dilediği gibi atayan ve değiştiren yürütme başıdır. 2) Eşitsizler arasında birinci; partinin resmi lideri olmayabilir, ama gene de parlamentonun salt bir güvensizlik oyuyla düşürülemez ve kabine üyeleri değişse bile makamında kalması beklenir. 3) Eşitler arasında birinci; kabinesiyle birlikte düşen, genellikle dayatılmış bakanlardan oluşan hükümet takımıyla işe girişmek zorunda olan ve takım üzerinde fazla bir denetimi bulunmayan bir başbakandır⁴¹³. Bütün bunların öncesinde ise, parlamenter hükümeti başkanlık hükümetinden temelde ayıran iki kriter -ki bunlar aynı zamanda parlamenter rejimi tanımlarlar- yürütme iktidarının yasama iktidarından kaynaklanması ve yasamaya karşı sorumlu olmasıdır⁴¹⁴.

Parlamenter sistemlerin sahip oldukları bu temel hususlar, hiç şüphesiz siyasal partileri doğrudan etkilemektedir. Sartori'nin ifade ettiği gibi, parlamenter biçimlerden her birinin özel nitelikleri vardır. Bununla birlikte, meclis oylamalarında parti çizgisinin çiğnenmediği partilerin olması gerekliliği, bütün parlamenter sistemlerdeki ortak sorundur. ABD örneğindeki gibi, parti disiplinsizliği bir olumlu unsur olabilirken, parlamenter örnekte parti disiplinsizliği, daima ve zorunlu olarak olumsuz bir unsur olmaktadır. Parlamentarizmle uyumlu partiler, her şeyden önce, kendi atadıkları hükümeti (genellikle bir koalisyon) destekleme hususunda bir araya gelen partilerdirler. Bundan ötürü, parlamentarizmin anlaşılması, partileri kimin denetlediğinin ve diğer yandan da partilerin neyi denetlediğinin anlaşılmasını gerektirir⁴¹⁵.

Gerçekten de, parlamenter rejimin uygulandığı ülkelerde, genellikle disiplinli partilerin varlığı gözlemlenmektedir⁴¹⁶. Burada öncelikle ele alınması gereken husus,

⁴¹² SARTORI, *Anayasa*, s.137-138.

⁴¹³ SARTORI, *Anayasa*, s.139-140.

⁴¹⁴ LIJPHART, *a.g.e.*, s.62-63.

⁴¹⁵ SARTORI, *Anayasa*, s.138.

⁴¹⁶ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.142.

parlamente sistemlerin temel özelliği olan yürütmenin yasamadan kaynaklanması ve yasamaya karşı sorumlu olmasının siyasal partileri genel olarak nasıl etkilediği, daha sonra ise, dünyada belli başı parlamente sistemlerde, siyasal partilerin parlamente biçimden nasıl etkilendikleridir.

İlk olarak, parlamente rejimlerde hükümetin oluşması ve görevine devam edebilmesi, parlamentonun güvenine bağıdır. Bundan ötürü, “önemli konulardaki hemen bütün oylamalar, hükümet bakımından açık veya zımni bir güven oyu niteliğini almaktadır. Açık bir güvensizlik oyu ile karşılaşmasa bile, siyaseti ve programı bakımından önem taşıyan bir konuda yenilgiye uğrayan hükümetin istifa yoluna gitmesi, parlamente rejimin mantığına ve teamüllerine uygundur. Bu ise, iktidar partisine veya partilerine mensup milletvekillerini güç bir durumda bırakmaktadır. Milletvekili, oyunu kullanırken, sadece belli bir hükümet tedbirinin kabul veya reddini değil, aynı zamanda kendi partisinin hükümetinin iktidarda kalmaya devam edip etmeyeceğini tayin etmektedir. Çoğunluk partisi milletvekillerinin hükümet aleyhine kullanacakları oy, o milletvekilinin belli bir konudaki muhalefetini tescil etmekle kalmamakta, fakat hükümetin düşmesi ve rakip partinin iktidara gelmesi sonucuna yol açabilmektedir... Gerçekten, partilerinin iktidarı kaybetmesine sebep olacak bir davranış, asgari bir parti dayanışması ve partiye sadakat duygusu ile bağdaşmayacak nitelikte olduğundan başka, asi milletvekillerini iktidarın tabii nimetlerinden yoksun bırakmak ve belki seçim şanslarını da ciddi şekilde zedelemek gibi, sırf kişisel menfaatler açısından da istenmeyecek sonuçlar doğurabilecektir. Kısacası, parlamente rejimde bir parti, hükümet edebilmek veya hükümet etmeye layık olduğunu gösterebilmek için, disiplinini korumaya mecburdur”⁴¹⁷.

Bir diğer durum, “parlamente rejimde hükümetin, çoğunluk partisi meclis grubunun güvenine dayanması zorunluluğu, hükümetin kuruluşunda ve hükümet siyasetinin tayininde, genellikle, iktidar partisi içindeki çeşitli eğilimlerin nazara alınmasına yol açmaktadır. Diğer bir deyimle, parlamente rejimde hükümet siyasetinin, parti çoğunluğunun görüşlerini temsil edecek nitelikte olması ihtimali daha büyüktür;

⁴¹⁷ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.137-138.

sistemin mahiyeti, iktidar partisinin birleştirici bir siyaset izlemesini teşvik etmekte, hatta zorunlu kılmaktadır. Parti-içi görüş ayrılıkları, çoğu zaman, kabine içinde çözümlenmekte ve bundan sonra kabine, kollektif sorumluluk ilkesine uygun olarak, meclis grubu karşısına tek bir vücut halinde çıkmaktadır”⁴¹⁸. Hükümetin bir koalisyon olması durumunda ise, her parti bakımından bu durumun ayrı ayrı söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncü bir durum ise, iktidar partisi veya partilerinin dışında, muhalefet partisi veya partilerinin de, hükümetin yasamaya karşı sorumluluğu dolayısıyla, faaliyetlerini burada yoğunlaştırmasına yol açmaktadır⁴¹⁹. Dolayısıyla, muhalefet partileri de, iktidar alternatifini olmalarından ötürü, gerek disiplinlerini gerekse tutarlılıklarını korumak zorundadırlar.

Nihayet, parlamenter rejimlerde yürütmenin yasamadan kaynaklanması, siyasal partilerin hedeflerini de esas olarak buraya yöneltmelerine ve parlamentoda en çok sandalyeyi kazanmayı amaçlamalarına yol açmaktadır. Bu durum, doğal olarak, parti meclis gruplarının önemini daha da arttırmakta, parti liderliği belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla, partiler daha çok merkezileşmekte, aday belirleme yöntemleri parti yönetiminin kontrolüne geçmekte ve parlamento-dışı örgütleri ya zayıflatmakta ya da meclis grubunun gölgesinde kalabilmektedir.

Bütün bu genellemelerin dışında, parlamenter rejime sahip ülkelerde, farklı tiplere rastlanılmakta ve siyasal partilere etkileri farklılaşabilmektedir.

Parlamenter rejimin ana vatanı olarak kabul edilen İngiltere’de, genel seçimlerden sonra kimin Başbakan olacağı çok açık bir biçimde bellidir. Günümüz İngiltere’inde bütün siyasal partiler kendi liderlerini kendileri saptadıklarından, Kraliçe Avam Kamarasında açık bir parti çoğunluğuna sahip partinin liderini Başbakan olarak atamak durumundadır⁴²⁰. İngiliz başbakanlık (kabine) sistemi, tek-parti hükümetini

⁴¹⁸ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.139.

⁴¹⁹ Aynı yönde bkz. TURGUT, *a.g.e.*, s.87.

⁴²⁰ Mehmet TURHAN, “Başbakanın Seçimi ve Atanması”, *AİD*, C. 26, Sy. 3, (Eylül 1993), s.25-26.

gerektirmekte, sistem koalisyon hükümetlerinde tökezlemektedir. Bu durum, sıkı parti disiplini gerektirmektedir; kendi hükümetine karşı oy kullanmak, hükümeti muhalefete sunmak anlamına gelmektedir⁴²¹.

Duverger de, İngiliz iki-parti sisteminin tek-parti hükümeti olduğunu, seçimi kazanan partinin yasama ile yürütmenin belli başlı ayrıcalıklarını kendinde topladığı, dolayısıyla da, sistemin kuvvetler toplanmasına yol açtığını ifade etmektedir. Buna göre, “Hükümet makamları, parti doktrin ve programını seçim <<platform>>unda ifade bulan şekilde uygulayan parti liderinin elindedir; kanun tasarıları, partinin araştırma bürolarınca hazırlanır, parti adına partili bir milletvekili tarafından meclise sunulur, parti meclis grubunca kabul edilir ve parti hükümeti tarafından uygulanır. Parlamento ile hükümet, aynı motor, yani parti tarafından harekete geçirilen iki makineye benzer...kabine, aşağı yukarı, galip partinin kurmay heyetinden oluşur; her bakanın ortak kararlar üzerindeki etkisi bile, çoğu zaman, bunların hükümetteki görevlerinin öneminden çok, parti içindeki durumlarıyla belirlenir”⁴²².

Bütün bunlar, İngiliz Parlamenterizmi ile siyasal partileri arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. Nitekim, Eckstein’in ifade ettiği gibi, “kabine hükümetinin belli başlı ilkeleriyle, bu hükümet sistemine temel teşkil eden başlıca psikolojik tutumlar, büyük İngiliz partilerinde daima karşılıklarını bulmaktadır... iktidardaki parti bakımından böyle bir uygunluk mutlaka mevcut olduğu gibi, muhalefette bulunan ve herhalde iktidar özlemi çeken bir parti bakımından da mevcut olması muhtemeldir. Aksi halde, kabine hükümetinin bir parti temeli üzerinde işleyebilmesi imkansızlaşır; İşçi partisinin, nadiren de olsa, kabine sistemi modelinden ayrılıp, şekli tüzüğüne gerçekten inanıyormuşçasına hareket ettiği hallerde, bir çok İngiliz’in hissettiği endişe, bundan ileri gelmektedir”⁴²³.

⁴²¹ SARTORI, *Anayasa*, s.141.

⁴²² DUVERGER, *Partiler*, s. 412.

⁴²³ Harry ECKSTEIN, “Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi”, Çev. Ergun Özbudun, *AÜHFED*, C.XXIV, Sy.1-4, (1967), s.49.

Parlamenter rejimin, başkanlık rejiminden farklı olarak, siyasal partileri nasıl etkilediğini gösteren en iyi örnek olarak Kanada gösterilmektedir⁴²⁴. Lipset'e göre, birbirine yakın kıta büyüklükleri ve federal siyasal örgütlenme biçimleri içinde yer alan başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasındaki fark, Birleşik Devletlerde iki güçsüz partiye, Kanada'da ise çok sayıda güçlü partinin varlığına yol açmıştır. Kanada, 1921'den bu yana, yarım düzineyi aşan üçüncü partilerin yükseliş ve düşüşlerine tanık olmuştur. Bu durum, daha çok, siyasal sistemden kaynaklanmaktadır. Disiplinli partilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaç, Kanada'da siyasal protestonun, toplumsal hareketlerin, bir kimsenin kendi bölgesindeki egemen partiden duyduğu hoşnutsuzluğun veya yaşamın diğer yönlerinin, üçüncü, dördüncü veya beşinci partilere dönüştürülmesini teşvik etmiştir⁴²⁵.

Epstein'e göre de, "Kanada partileri, zayıf disipline yol açması gereken bir sosyal ortam içinde faaliyet göstermektedirler. Etnik çeşitlilik, kuvvetli yöresel bağlar, sosyal ve yapısal federalizm, sınıf bilincinin zayıflığı, parti sisteminin sınıf esasına göre kutuplaşmamış olması, partiler arasındaki ideolojik farkların önemsizliği, bu ortamın başlıca özellikleridir. Öte yandan, Kanada partilerinin yapısal nitelikleri de, kuvvetli bir parti disiplinini teşvik edecek mahiyette görünmemektedir. Her iki ana parti, açıkça ademi merkezîyetçi bir yapıya sahip bulunan, geniş bir aidatlı üye kütlesine dayanmayan ve parlamento-dışı örgütleri zayıf olan, tipik <<kadro>> partileridir. Üyeliğin mahiyeti bakımından da, bu partilerin <<ferdi temsil partisi>> kategorisine girdikleri şüphesizdir. Böylece, hemen her yönden Amerikan partilerine yakın bir benzerlik gösteren Kanada partilerinin, onlardan farklı olarak, kuvvetli bir disipline sahip bulunmaları, ancak Amerika'da başkanlık sisteminin, Kanada'da ise parlamenter rejimin yürürlükte bulunuşu ile izah edilebilir"⁴²⁶.

Parlamenter rejimin siyasal partiler üzerindeki etkisi, genel olarak Kara Avrupası siyasal rejimlerinde de söz konusudur. Sartori'nin de ifade ettiği gibi, "yeter

⁴²⁴ ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.142.

⁴²⁵ LİPSET, **agm.**, s.170-171.

⁴²⁶ Leon D. EPSTEIN, "A Comparative Study of Canadian Parties", *American Political Science Review*, 58 (March 1964), s.55-56. Akt:ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.142-143.

ki, şu hayati şart daima gerçekleşsin, yani partiler parlamentarizmle uyumlu ve dolayısıyla yeterince denetlenebilir ve denetir olsunlar”⁴²⁷. Bununla birlikte, yasama-yürütme ilişkileri bakımından iki örnek üzerinde ayrıca durmakta yarar vardır. Bunlardan birincisi, meclis hükümeti adı verilen rejimler, diğeri de Fransız yarı-başkanlık rejimidir.

Sartori, meclis hükümetini yedi özelliğı ile tanımlamaktadır; “1) kabine yasamayı yönlendirmez; 2) iktidar birleşmiş değil, dağılmış ve atomlaşmıştır; 3) sorumluluk tümünden kaybolmuştur; 4) parti disiplini zayıfla yok arasındadır; 5) başkanlarla kabineleri hızlı ve kararlı biçimde hareket edemezler; 6) koalisyon uzlaşmazlıklarını nadiren çözebilirler ve yasamanın desteğinden hiçbir zaman emin değillerdir; ve 7) hükümetler hiçbir zaman tek ve açık bir sesle hareket edemez ve konuşamazlar”⁴²⁸.

Bu rejimin prototipi olarak, milletvekilleri cumhuriyeti adı da verilen Üçüncü Fransız Cumhuriyeti⁴²⁹ ile, İsviçre ve anti-demokratik rejimler olarak da Marksist düşüncüyü benimsemiş siyasal sistemler ifade edilmektedir⁴³⁰. Marksist düşüncenin yaptığı etkiden olsa gerek, “günümüzde komünizm sonrası parlamenter deneyimlerin çoğı, meclis hükümeti türündendir”⁴³¹.

Lipson’a göre, İsviçre yönetilmesi zor bir ülke olup, ölçek, nüfus ve alan açısından küçük olmakla birlikte, içerisinde her şey inanılmaz ölçüde karışıktır⁴³². Yine, Lipson’a göre, “İsviçre’nin siyasal yaşamında bütün partilere egemen olan bir takım özellikler vardır. Federal birlik altında geçen bir yüzyıldan sonra siyasetin ağırlık merkezi, hala piramidin tepesinden çok tabanına yakındır. Partiler ulusal düzeyden çok, kanton düzeyinde örülmüşlerdir. Gerçekten de, İsviçre’de tek bir parti sistemi değil de,

⁴²⁷ SARTORI, *Anayasa*, s.147.

⁴²⁸ SARTORI, *Anayasa*, s.149.

⁴²⁹ SARTORI, *Anayasa*, s.148.

⁴³⁰ Bkz. Mehmet TURHAN, *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, DÜHF. Yayını, Diyarbakır, 1989, s.24-31.

⁴³¹ SARTORI, *Anayasa*, s.149.

⁴³² LIPSON, *Demokratik*, s.304.

kantonların sayısı kadar çok parti sistemleri olduğunu söylemek neredeyse doğrudur. Orada da komşu kentlerin rekabeti, partilerin kendilerini uyarlamak zorunda oldukları ek güçlükler yaratmaktadır: Örneğin, Basel ile Zürih, Cenevre ile Lozan, Lugano ile Lucarno arasındaki rekabet. Ulusal partiler, Birleşik Devletler ve Kanada’da olduğu gibi, bir federal birlik içinde birer federal birliklerdir. Bir kantondan öbürüne adları da, öbür partilerle olan ilişkileri de değişmektedir. Örneğin, Radikaller Zürih kantonunda en Sağ’daki partidir; buna karşılık, Basel-Stadt’da Sağ’ı Liberaller doldurmaktadır ve böylece Radikaller daha bir merkeze kaymış durumdadır. Lucerne kantonunda yine Merkez konumunda olan Radikaller 1995 yılında Sosyalistlerle birleşerek bir Katolik-Muhafazakarı Eyalet Meclisindeki sandalyesinden devirmişlerdir. Radikallerle Sosyalistler arasında böyle bir işbirliği düşünilemeyecek bile olan Zürih’te ise, kanton seçimlerinde rakip olan Radikaller ile Demokratlar federal seçimlerde ortak liste çıkarmaktadırlar. İşte ulusal mozaik böyle farklı taşlardan örülmüştür!”⁴³³.

İsviçre’de belirli bir partinin iktidara gelmesi söz konusu olmadığından, gerçek anlamda alternatif bir hükümet olarak muhalefetin de bulunmaması sonucunu doğurmaktadır. Kural olarak mecliste en çok oyu alan parti, hükümet seçiminde daha etkindir. Bununla birlikte, gerçekte hükümet (federal konsey) hiçbir kişi ya da partiye kumanda pozisyonu sağlamayacak bir biçimde, belli başlı çıkarların temsilcisi olan büyük partilerin tümünü kapsayan sürekli bir koalisyon hükümeti niteliği taşımaktadır⁴³⁴.

Fransa, hem meclis hükümetinin uygulandığı ve milletvekilleri cumhuriyeti olarak adlandırılan Üçüncü Cumhuriyet döneminde, hem parti iktidarının (partitokrasi) bunu sınırlandığı zamanlar da olsa Dördüncü Cumhuriyet döneminde⁴³⁵ ve hem de 1958’den itibaren Beşinci Cumhuriyet döneminde uygulanan Yarı-Başkanlık rejiminde, siyasal partiler bakımından diğer ülkelerden farklılık göstermiştir. Özbudun, bu farklılığı anlayabilmenin, parlamenter rejimi ancak parti sisteminin mahiyeti ile birlikte

⁴³³ LIPSON, *Demokratik*, s.313.

⁴³⁴ TURGUT, *a.g.e.*, s.86-87.

⁴³⁵ SARTORI, *Anayasa*, s.148-149.

ele alınması suretiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir⁴³⁶. Lipson'da, Fransız kabinelerinin 1876 ile 1940 (III. Cumhuriyet) ve 1946 ile 1958 (IV. Cumhuriyet) yılları arasındaki işleyişinin, yasama yürütme ilişkisinin, Fransız siyasal yaşamını açıklayamayacağını iddia etmiştir. Yazara göre, Fransa'da kabine, İngiltere'nin aksine, yasamanın denetiminde olmakla birlikte, her iki durumda da, partiler kabine tarafından değil, tersine kabinenin niteliği partiler tarafından belirleniyordu. Dolayısıyla, Fransız partileri üzerinde kurumsal etkenler, Fransa bakımından hiçbir durumu açıklamazlar⁴³⁷.

Özbudun da, Fransa'daki aşırı plüralist parti sisteminin, siyasal partileri kurumsal etkenlerden daha fazla etkilediğini belirtmektedir⁴³⁸. Nitekim, Fransız partileri, aşırı plüralizm altında, ideolojik yandan çeşitlilik göstermekte, bazıları kadro, bazıları kitle partisi tipi örgütlenmeyi benimsemekte, yapısal bağlantı bakımından kuvvetli ya da zayıf olabilmektedir. Yine, Fransız partileri, bir yandan hem merkezci hem de merkezkaç bir yapıya sahip olmaları yönünden çeşitlilik göstermekte, diğer yandan da tutarlılık ve disiplin yönünden çeşitlilik göstermektedirler⁴³⁹. Fransa'da siyasal partilerin bu görünümü, 1958'den itibaren uygulanan yarı-başkanlık rejimi altında devam etmiştir. Aradaki fark, Fransa'nın istikrarlı bir hükümet rejimine kavuşması olmuştur. Bununla birlikte, Beşinci Cumhuriyet döneminde, parlamentoda çoğunluk sağlayan partiler bakımından, parlamenter rejimin parti disiplinini güçlendirici etkisi bu partiler üzerinde kendisini göstermiştir⁴⁴⁰.

4. Normatif Düzenlemeler

Siyasal partilerin pozitif hukukun düzenleme alanına yakın zamanlarda konu edildiğine daha önce işaret edilmişti. Her ne kadar pozitif hukukta siyasal partilere ilişkin düzenlemelere günümüzde rastlanılsa da, siyasal partilere ilişkin özel kanuni düzenlemeler oldukça sınırlıdır. Bir başka deyimle, "parti hayatının tümünün kapsayıcı

⁴³⁶ Bkz. ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.143.

⁴³⁷ LIPSON, *Demokratik*, s.328.

⁴³⁸ Bkz. ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.144-147.

⁴³⁹ Bkz. DERELİ, *a.g.e.*, s.97-109.

⁴⁴⁰ DERELİ, *a.g.e.*, s.108.

bir düzenlemeye tabi tutulması, çok yeni ve henüz istisnai niteliğini koruyan bir eğilimdir”⁴⁴¹.

Siyasal partilerin hukuk tarafından düzenlenmesinde, mevcut durumdan anlaşılacağı üzere, lehte ve aleyhte düşünceler bulunmaktadır. Bir yaklaşıma göre, yasayla demokratik yapı içerisinde çalışan parti örgütü kurabilmek hayaldir. Böyle bir parti örgütü, siyasal davranışa, kültüre bağlı olup, sistematik değildir⁴⁴². Buna karşılık, parti örgütünde demokrasinin işletilebilmesinde siyasal kültürün önemi kabul edilmekle birlikte, bazen hukuk yoluyla da toplumsal ve siyasal değişimin sağlanabileceği yaklaşımı söz konusudur⁴⁴³. Bu yaklaşım tarzı, bazı olumlu değişimlerin hukuk tarafından yapılan düzenlemelerle sağlanabileceğini savunmakla birlikte, salt hukukun yeterli olacağını önermemektedir. Oysa, bu konuda oldukça radikal yaklaşımlar da söz konusudur. Nitekim, “bazılarınca siyasal partilere atfedilen gerçek veya abartılmış <<kötülüklerle>> savaşmanın bir yolu da, siyasal partilerin hukukça düzenlenmesidir”⁴⁴⁴.

Bunlardan da görüleceği üzere, siyasal partilerin pozitif hukukça düzenlenmesinde iki uç alternatiften söz edilebilir: Siyasal partileri hiçbir özel düzenlemeye tabi tutmaksızın dernekler ve benzeri özel hukuk tüzel kişileri ile aynı hukuki çerçeve içinde mütalaa etmek, ya da onları anayasa ve özel bir kanunla düzenleyerek kendilerine özgü bir anayasal statüye bağlamak⁴⁴⁵. Bu iki alternatif, bazı yazarlarca şöyle değerlendirmektedir: İkinci alternatif, yani siyasal partilerin bir anayasal statüye bağlanması, onların bir kamu hukuku kuruluşu ya da bir anayasa organı olarak kabul edilmesinin sonucudur. Siyasal partilere bir devlet organı veya anayasa organı rolü yüklenmesi, devlet idaresinin bir parçası ve devletin müdahale alanı içerisinde olan kuruluşlar anlamına gelmekte, devletin düzenlemesi ve müdahalesi sonucunu doğurmaktadır. Buna karşılık, birinci alternatif, siyasal partileri devletin

⁴⁴¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.165.

⁴⁴² KALAYCIOĞLU, “Parti-İçi Demokrasi”, s.73.

⁴⁴³ İlter TURAN, “Parti-İçi Demokrasi”, *Anadolu Stratejik Araştırmalar Vakfı Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi*, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.77.

⁴⁴⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.165.

müdahale alanı dışında tutmak suretiyle, özgür kuruluşlar olduğunu, özel hukuk kuruluşları olduğunu kabul eden demokratik tavidir⁴⁴⁶.

Bu düşüncede bazı noktalarda haklılık payı bulunmakla birlikte, hukuksal düzenlemelere yönelik aşırı bir tepki olduğunu söyleyebiliriz. Siyasal partilerin hukukça düzenlenmesi, öncelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Savaş öncesi yaşanan ve Almanya ile İtalya’da liberal demokrasinin totaliter partilerce yok edilmesinin bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, bir anlamda, o dönemdeki militan demokrasi anlayışının bir sonucudur. Bununla birlikte, günümüzde gelinen noktada, siyasal partilere ilişkin hukuksal düzenlemeleri, demokratik siyasal yaşamın işleyişindeki en önemli organizasyonlar olmalarının bir sonucu olarak görmek gerekir. Üstelik, siyasal partiler halkoyunu elde ederek hükümet olmaya talip olan kuruluşlardır. Burada önemli olan husus, bir ülkenin anayasal rejimi ne kadar demokratikse, hukukun üstünlüğü ne kadar benimseniyorsa ve siyasal toplum demokratik değerleri ne kadar özümsemişse, siyasal partilere ilişkin normatif düzenlemeleri o ölçüde etkileyeceğidir. Diğer bir husus, normatif düzenlemeler, siyasal partilerin demokratik siyasal yaşama olan katkıları dikkate alınmalı, onları kısıtlayıcı veya yasaklayıcı değil, önlerini açıcı nitelikte olmalıdır. Bununla birlikte, demokrasilerin kendilerin yok edebilecek örgütlenmeleri çağdaş demokratik ilkelere uygun normatif düzenlemelerle önlemesini de haklı görmek gerekir.

Siyasal partilerin pozitif hukukça düzenlenmesini, onları anayasal organ veya devlet organı olarak kabul etmek olduğu hukuki bakımdan da yanlıştır. Nitekim, Teziç’in ifade ettiği üzere, “siyasal partilerin anayasada yer almalarından sonra, bunları <<anayasa organı>> olarak nitelendirmek yerinde değildir. Bir kuruluşun anayasa organı olabilmesi için her şeyden önce anayasanın tüzel kişiliği olması gerekir. Anayasanın tüzel kişiliği olamayacağına göre, bunun organından söz etmek olanağı yoktur. Tüzel kişiliği olan devlettir ve olsa olsa devletin organlarından söz edilebilir. Bu açıdan siyasi partileri devletin organları olarak nitelendirmek de yanlış olacaktır.

⁴⁴⁵ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.1.

⁴⁴⁶ Doğu PERİNÇEK, “Siyasi Partilerin Hukuki Rejimleri”, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Sempozyum: Siyasal Partiler ve Demokrasi, TESAV Yayını, Ankara, 1995, s.145-46.

Örneğin, parlamento, hükümet, bağımsız mahkemeler devlet organlarıdır. Çünkü tüzel kişiliği olan devlet iradesini ortaya koyarlar. Oysa partiler, devlet örgütü dışında tüzel kişiliğe sahip olup, sadece devlet iradesinin ortaya çıkışında birer araçlardır. Siyasi partilerin anayasada düzenlenmiş olmaları onların devlet örgütü içinde yer almaları sonucunu doğurmamaktadır”⁴⁴⁷.

Siyasal partilerin Anayasa tarafından düzenlenmesi, onların demokratik siyasal yaşamdaki özel önemlerinden ötürü olduğuna göre, buradaki amaç, siyasal partilere bu özel önemleriyle orantılı birtakım anayasal güvenceler sağlamaktır. Bir başka ifadeyle, bazı anayasa koyucular, siyasal partileri herhangi bir özel hukuk tüzel kişisinden daha güvenceli bir hukuki statüye kavuşturmak istediklerinden dolayı onları anayasayla düzenleme yolunu seçmiştir⁴⁴⁸. Tek-parti veya onun çeşitlerinin (ana partinin cephesi ve uydu partiler) demokrasinin tam anlamıyla inkarı, buna karşılık siyasal partilerin çokluğunun demokrasinin şartlarından birini oluşturduğunu savunan Vedel’e göre, bunun anayasa tarafından garanti edilmesi ve partilerin yasal düzenlenmesinde asgariyi tercih etmek gerekir. “Bu düzenleme, şunlarla sınırlı kalmalıdır: (1) Bir parti, anayasal düzeni şiddet veya komplo yoluyla devirme amacını gütmemelidir; (2) demokratik şekilde örgütlenmiş olmalıdır; (3) gelir kaynakları bilinmelidir (şeffaflık). Partinin kuruluşunun veya işleyişinin bu ilkelere uygun olup olmadığına ilişkin tüm uyuşmazlıklar, siyasi bakımdan tamamen bağımsız veya tercihen Anayasa Mahkemesi tarafından karara bağlanmalıdır”⁴⁴⁹.

1949 Federal Alman Cumhuriyeti Anayasasının 21. maddesi, siyasal partilere ilişkin genel ilkeleri düzenlemektedir. Buna göre;

<< (1) Partiler, halkın siyasi iradesinin oluşumuna yardım ederler. Kurulmaları serbesttir. İç düzenleri demokrasi ilkelerine uygun olmalıdır. Maddi olanaklarının kaynağı hakkında açıkça hesap vermek zorundadırlar.

⁴⁴⁷ Erdoğan TEZİÇ, **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976, s.31.

⁴⁴⁸ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.1.

⁴⁴⁹ Georges VEDEL, “Temel Hukuki Seçenekler”, **UniDem Konferansı**, Çev. Ergun Özbudun-Levent Köker, BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı, Ankara, 1993, s.77.

(2) Amaçlarına ve taraftarlarının tutumuna göre, hür ve demokratik düzeni zedelemek ya da ortadan kaldırmak ya da Federal Alman Cumhuriyeti'nin varlığını tehlikeye atmak eğiliminde olan partiler, anayasaya aykırıdır. Anayasaya aykırılık sorunu hakkında, Federal Anayasa Mahkemesi karar verir.

(3) Konunun ayrıntılarını federal kanunlar düzenleyecektir>>⁴⁵⁰.

Alman Anayasası, siyasal partilere ilişkin olarak ayrıntılı düzenleme getiren anayasalardan biridir. Anayasanın 21. maddesinin (1). bendi, siyasal partilerin <<iç düzenlerinin demokrasi ilkelerine uygun olmaları>> hükmüyle, parti-içi demokrasinin zorunluluğunu benimsemektedir. Yine , (2). bentte, siyasal partilerin hür ve demokratik düzeni zedelemek ya da ortadan kaldırmak amacını taşıması ve partinin taraftarlarının tutumunun buna yönelmesi durumunda, siyasal partinin kapatılacağını öngörmekte, dolayısıyla demokrasiye aykırı bir parti örgütlenmesini yasaklamaktadır. Maddenin (3). bendinde yer alan, siyasal partilere ilişkin ayrıntılı düzenlemelerin, federal kanunlarla düzenleneceğini öngören hükmü ise, daha sonraki yıllarda özel bir siyasal partiler kanunu çıkarılmak suretiyle yerine getirilmiştir. Almanya, siyasal partiler yasasına sahip olma bakımından ender ülkelerden birisidir. Alman Anayasasının 21. maddesi, Nazizm uygulamalarını yaşamış bir ülke olarak, siyasal partilere ilişkin genel esasları belirtilmiş, onların demokrasiye aykırılıklarını önlemeye çalışmış ve parti-içi demokrasiyi bunun bir güvencesi olarak görmüştür.

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, siyasal partilere ilişkin olarak oldukça ayrıntılı hükümler öngören bir anayasa olup, kanun tarafından düzenlenmesi gerekli hükümleri barındırmaktadır. Anayasanın 68. maddesi, parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılmayı, 69. madde ise, siyasal partilerin uyacakları esasları belirtmektedir. Buna göre, <<siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları>> olup (m. 68/2), <<siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü

savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez>> (m. 68/4). 69. madde, bu yasakların ihlali durumunda, ihlalde bulunan siyasal partinin kapatılacağını ifade etmektedir. Anayasa, parti-içi demokrasiyi partiler için bir koşul olarak öngörmektedir. Buna göre, <<siyasal partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur. Bu ilkelerin uygulanması kanunla düzenlenir>> (m. 69/1). Burada dikkati çeken husus, parti-içi demokrasiye ilkelerin kanunla düzenleneceğidir. Nitekim, 1961 Anayasasında da siyasal partilerle ilgili ayrıntılı düzenlemeler bulunmaktaydı (m. 56-57) ve bu Anayasa döneminden bu yana, Türkiye özel bir siyasal partiler yasasına sahip bulunmaktadır. Ne var ki, Türkiye'deki yasal düzenlemeler, ilginçtir ki, özellikle parti-içi demokrasiyi engellediği bakımından, biraz ileride de görüleceği üzere, eleştirilere uğramıştır. 1982 Anayasası, bunların dışında, siyasal partilere üyelikle ilgili yasaklar ve sınırlamalar ile, siyasal partilerin kapatılmasına ilişkin, bir anayasada yer almaması gereken ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir.

Siyasal partilere ilişkin ayrıntılı düzenleme getirmeyen ya da genel esaslarını belirtmeyen, bununla birlikte, onların demokratik siyasal yaşamdaki önemlerini vurgulayan anayasalar da bulunmaktadır. Örneğin, 1958 Fransız Anayasasının 4. maddesine göre, siyasal partiler <<ulusal egemenlik ve demokrasi ilkelerine saygı göstermekle yükümlüdürler>>⁴⁵¹. 1949 İtalyan Anayasasının 49. maddesine göre de, <<tüm yurttaşların, demokratik yöntemle, ulusal politikanın belirlenmesine katılmak üzere, partiler halinde özgürce birleşmek hakları vardır>>⁴⁵².

Görüldüğü üzere, Fransız ve İtalyan Anayasaları da, siyasal partilerin demokratik ilkelere saygı göstermesini ve demokratik yöntemleri uygulamalarını öngörmekte, fakat ayrıntılı bir düzenleme getirmemektedir. Sonuçta, günümüzde demokratik ülkelerde, anayasal normlar bakımından farklı tutumlar olduğu görülmektedir. Bazı ülkeler, siyasal partilere ilişkin olarak çeşitli boyutlarda anayasalarında yer vermekte, bazı ülkeler (örneğin ABD) ise, anayasalarında yer

⁴⁵⁰ Yaşar GÜRBÜZ, *Anayasalar*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981, s.54.

⁴⁵¹ GÜRBÜZ, a.g.e, s.107.

vermemektedir. İngiltere gibi bir takım ülkeler de, hem yazılı bir anayasalarını olmadığından böyle bir durum söz konusu olmamakta, hem de siyasal partilere ilişkin özel yasal düzenleme getirmemektedir.

Siyasal partilere ilişkin olarak anayasada bir düzenleme yapılması, Federal Alman ve Türk Anayasalarında olduğu gibi, onların özel bir kanunla düzenlenmesine de yol açmıştır. 1967 tarihli Federal Almanya Siyasal Partiler Kanunu, 41 maddeden oluşmaktadır⁴⁵³. Kanunun 1. maddesinde, siyasal partilerin <<anayasanın verdiği ve teminat altına aldığı bir kamu görevini>> yerine getirdikleri ifade edilmektedir. Bununla birlikte, Federal Anayasa Mahkemesi, gördükleri fonksiyon itibarıyla siyasal partileri anayasal organ olarak nitelendirirken, partilerin hukuki düzenleme çerçevesinde, statüleri nedeniyle devlet cihazının bir parçası oldukları şeklinde anlaşılmaması gerektiğini ifade etmektedir⁴⁵⁴.

Kanunun İkinci Bölümü, (6-16. maddeler) siyasal partilerin <<iç düzen>>lerine ilişkin hükümlerdir. Söz konusu hükümlerle, parti program ve tüzüğü, parti örgütü ve partinin iç işleyişine ilişkin düzenlemeler bulunmaktadır. 6. madde, parti tüzüklerinde düzenlenmesi gereken hususları bildirmekte, fakat bunların içeriklerinin siyasal partilerce serbestçe belirlenebilmesine imkan tanımaktadır. Kanunun yaklaşımı, doğru bir biçimde, genel ilkeleri belirtip, ayrıntıları partilere bırakmak olmuştur. Kanunun diğer düzenlemeleri ve genel olarak parti-içi demokrasiye yaklaşımı da aynı şekilde yorumlanabilir. Almanya'da kanuni düzenlemelere paralel olarak, Federal Anayasa Mahkemesi de kararlarında partilerin iç düzenlerine yer vermiştir. Mahkeme bir kararında, partilerin iç düzenlerinin şu şartlara uygun olması gerekliliğini ifade etmiştir: Örgütlenme tabandan tavana doğru olmalı, özellikle irade oluşumu sürecinde üyeler dışlanmamalı, üyelerin eşitliği güvence altına alınmalı, partiye giriş ve çıkış

⁴⁵² GÜRBÜZ, a.g.e., s.139.

⁴⁵³ Kanunun Türkçe metni için bkz., Doğu PERİNÇEK, **Federal Almanya Siyasal Partiler Kanunu**, AÜHFD, C.XXIV, Sy.1-4, Ankara, 1967, s.105-123.

⁴⁵⁴ Mustafa YILDIZ, "Federal Almanya'da Siyasal Partiler", **Hukuk Araştırmaları**, MÜHF Yayını, C.2, Sy.1, (İstanbul,1987), s.22.

özgürlüğü temin edilmiş olmalıdır⁴⁵⁵. Kanun, üyelerin ve mahalli teşkilatların haklarını da güvence altına almakta, ancak parti ilkelerinin veya parti düzeninin ağır derecede ihlal edilmesi halinde, partiden ihraç ve mahalli teşkilatın feshinin mümkün olacağını hükme bağlamaktadır (m.10,16). Kanun genel olarak tüzüklere atıfta bulunmak suretiyle, siyasal partilerin iç düzeninde genel ilkeleri ortaya koymakta ve asgari düzeyde kanuni sınırlamayı benimsemektedir.

Siyasal partilere ilişkin olarak özel bir kanun çıkaran ülkelerden birisi de Türkiye’dir. İlk olarak 1965 yılında bir Siyasal Partiler Kanunu çıkaran Türkiye, halen yürürlükte bulunan ve 124 maddeden oluşan 1983 tarihli bir Siyasal Partiler Kanunu ile oldukça ayrıntılı düzenlemeler öngörmektedir. Kanun bir çok bakımdan, özellikle de parti-içi demokrasi bakımından eleştirilere uğramıştır. Özbudun’a göre Kanun, “Avrupa partilerinin büyük çoğunluğunun benimsediği ve özünde demokratik ideolojiye tamamen uygun olan bir örgütlenme tipinin Türkiye’de gerçekleşmesine imkan vermemektedir. Partilerin örgütlenme modeli büyük ölçüde onların sosyal yapı ve ideolojisiyle ilişkili olduğuna ve Batı demokrasilerinde çeşitli örgütlenme modellerini benimseyen siyasi partiler bir arada bulunduğuna göre... Siyasi Partiler Kanunu’nun tek tip bir örgütlenme modeli empoze etmekten vazgeçmesi ve partileri bu konuda serbest bırakması uygun olur. Sadece, siyasi partilerin parti içi çalışmalarının demokrasi esaslarına aykırı olamayacağı bir Anayasa ilkesi (m. 69/3) olduğuna göre, bu ilkeyi hayata geçirebilmek için, Alman Siyasi Partiler Kanunu’nun 8’inci maddesine benzer şekilde, <<üye kongresi ve yönetim kurulu, partinin ve yerel örgütlerin zorunlu organlarıdır>> yolunda bir hükümle yetinilmesi yeterli olacaktır. Böylece, her kademedeki üye veya delegelerin oluşturduğu parti kongrelerinde beliren üye kitlesi iradesinden kaynaklanması sağlanacaktır. Gene, parti-içi demokrasi ilkesinin gereği olarak üye veya delege kongrelerinde tabii üyelerin belli bir yüzdeyi aşmaması da belirtilmelidir. Bu çok genel ve demokratik çerçeve içinde partiler, kendi örgüt modellerini diledikleri gibi belirleyebilmelidirler”⁴⁵⁶. Nitekim, Kanun’un 7. maddesi, partiler için tek tip örgütlenme modeli belirlemekte, ocak-bucak örgütlenmesini

⁴⁵⁵ YILDIZ, a.g.m., s.23.

⁴⁵⁶ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.5-6.

yasaklamak suretiyle, siyasal partileri gerçek bir örgütlenmiş tabandan yoksun bırakmakta, dolayısıyla da parti-içi demokrasinin gereklerine aykırı bir durumu bizzat yaratmış olmaktadır⁴⁵⁷.

Türkiye’de parti-içi demokrasi eksikliğinin temelde demokrasi eksikliği ve demokrasi kültürünün gelişmemiş olmasından kaynaklandığı, bu kültürün gelişmesi zaman alıcı bir süreç olmakla birlikte, siyasal partilerin katı, hiyerarşik yapılanmalarının Siyasi Partiler Kanunu’ndan kaynaklandığı ve yasanın demokrasi kültürünün gelişmesine katkıda bulunacak bir zemine oturtulması gerekliliği ile, parti-içi demokrasiyi geliştirecek ve koruyacak düzenlemeleri içermesi⁴⁵⁸ de savunulan görüşler arasındadır. Ne var ki, siyasal partilere ilişkin kanuni düzenlemeler parti-içi demokrasiyi tesis etmez⁴⁵⁹. Parti-içi demokrasi, her şeyden önce rejimin demokratikliğine ve toplumdaki demokratik siyasal kültüre bağlıdır. Buna karşılık, yasal düzenlemeler belki siyasal partilerin demokrasiye aykırı örgütlenmelerinin ve faaliyetlerinin engellenmesine katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, sınırlayıcı ve yasaklayıcı bir yasa söz konusu olduğu takdirde, siyasal partilerin gerek siyasal yaşamdaki önemini etkisizleştirici bir durum ortaya çıkabilecek, gerekse, parti-içi demokrasinin uygulanmasını olanaksızlaştırıcı bir ortam yaratabilecektir.

Siyasal partilerin özel bir yasayla düzenlenmediği ülkelerde de, parti faaliyetlerinin bazı yönleri kanunla düzenleme konusu olabilmıştır. Örneğin, partilere devlet tarafından mali yardım yapılması, kamuya ait kitle iletişim araçlarından yararlanmaları, partilerin seçim harcamaları ve partilere yapılacak bağışların sınırı gibi konular ilke olarak benimsendiğinde, bunların esasları yasayla düzenleme konusu olacaktır. Örneğin, ABD’de seçimli kamu makamları için aday belirleme işleri birtakım hukuk kurallarına bağlanmıştır ve kamu denetimi altında cereyan etmektedir. Sonuçta, günümüzde siyasal partilere ilişkin normatif düzenlemeler kabul görmektedir. Burada önemli olan husus, siyasal partilerin gevşek ve asgari bir anayasal ve yasal düzenleme

⁴⁵⁷ Bkz., ÖZBUDUN, **Partiler**, s.166; ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.3-4; KABASAKAL, “Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesindeki Kısıtlamalar”, TESAV Sempozyumu: Siyasi Partiler ve Demokrasi, TESAV Yayını, Ankara, 1995, s.136-37.

⁴⁵⁸ ÇAPOĞLU, a.g.m., s.3.

çerçevesinde kendi iç yapılarını ve faaliyetlerini serbest bir şekilde belirleyebilmeleridir⁴⁶⁰. Çünkü, siyasal partiler için yapılacak kapsayıcı bir düzenlemenin olası en büyük sakıncası, siyasal sorunlara hukuksal çözümler getirmeye çalışmak olup, böyle bir durum, gerçekçi olamayan bir noktadan hareket etmek anlamına gelir⁴⁶¹.

IV. SEÇİMLER VE SEÇİM SİSTEMLERİ

1. Genel Olarak

Siyasal partiler, nasıl ki demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarıysalar, seçimler de demokrasinin olmazsa olmaz koşullarındandır ve yarışmacı ve adil seçim ilkesi, klasik demokrasinin temel ilkelerindendir⁴⁶². Nitekim, demokratik yönetimler halkın rızasına ve onayına dayanır ve ancak bu şekilde meşruiyetini sağlayan siyasal sistemlerdir. Dolayısıyla, yönetilenler, siyasi iktidara karşı, düzenli aralıklarla yapılan seçimlerde muvafakat verirler ve seçmenler hukuki ve siyasi bir usul olan seçim yoluyla iktidara muvafakat etmek, önceki muvafakatlerini yenilemek veya geri almak şeklinde irade belirtebilirler. Yönetilenlerin, yönetenler karşısında iktidarı belirleme ve denetleme hakkı da herşeyden önce bu yolla kullanılmış olmaktadır⁴⁶³.

Ne var ki, demokratik bir toplumun varlığı için zorunlu bir unsur olan seçim, başlı başına yeterli olmamaktadır. Seçimin yapılacağı ortam, ancak kamu özgürlükleri ve siyasi özgürlüklerle birlikte değerlendirilebilir⁴⁶⁴. Bir diğer ifadeyle, ülke yönetimine katılmak, seçme ve seçilme haklarının tam olarak kullanılabilmesi, dolayısıyla halkın iradesinin serbest seçimler yoluyla ifade edilebilmesi, özellikle düşünce, düşüncüyü açıklama ve yayma, basın, haberleşme, bilgi edinme, kitle haberleşme araçlarından yararlanma, dernek, sendika ve siyasal parti kurma, bağımsız olarak veya bir siyasal

⁴⁵⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.166.

⁴⁶⁰ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.2-3.

⁴⁶¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.166.

⁴⁶² Bkz., SOYSAL, a.g.e., s.79-81.

⁴⁶³ Hasan TUNÇ, *Türk Seçim Sistemi (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Konya Sağlık Eğitim Enstitüsü Yayın No: 21, Konya 1995, s.4.

parti içinde siyasal faaliyette bulunma gibi diğer temel hak ve özgürlüklerin var olmasına bağlıdır⁴⁶⁵.

Lipson, bir siyasal sistemin demokratik olup olmadığının kriterini belirtirken “en az iki büyük parti, makul aralıklarla yer alan dürüst seçimlerde, adaylarını ve programlarını halkın seçimine sunmalıdır” demektedir⁴⁶⁶. Lipson'un ifade ettiği bu kriter, seçimler ile siyasal partiler arasındaki yakın ilişkinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bir defa, seçimlerde yarışan en az iki büyük partinin varlığı, demokratik bir sistemi, demokratik olmayandan ayırır. Tek partili bir rejimde de seçim vardır; ancak burada seçim, halkın siyasi iktidarın kullanılmasına katılmasını sağlamaktan çok, bir kişinin ya da bir partinin diktatörlüğünü kabul etme sonucunu doğurmaktadır⁴⁶⁷. Üstelik tek parti rejimlerinde yapılan seçimler veya bazı siyasal parti ya da adayların gerek hukuken gerekse fiilen avantajlı kılındığı uygulamalar, <<serbest>> seçimler olmayıp, demokrasilerin benimsediği seçim anlayışından uzaktır⁴⁶⁸. Buna karşılık, demokratik bir seçimden söz edebilmek, farklı görüşlerin açıklanabildiği ve bu görüşlerin siyasal partiler yolu ile örgütlenebildiği, iktidar yarışı için siyasi rekabetin serbestçe uygulandığı bir rejim için mümkündür⁴⁶⁹.

Burada vurgulanması gereken iki önemli husus bulunmaktadır: Birincisi, her ne kadar, “siyasal partiler arası seçim yarışı temsili demokrasinin vazgeçilmez unsuru olmakla birlikte, aynı zamanda onun küçük, fakat önemli bir zayıf noktasıdır. Kamu makamları için açık rekabet sosyal ve siyasi olarak bölücüdür; politika yapanların ulaşmaları gereken hedefler yüksektir. Bundan dolayı, demokrasiyi yaşatmanın şartı kaybeden partileri ve onların destekçilerini hükümetin dışlamamasıdır. Kaybeden taraf diğer bir seçimde daha başarılı olacağı hususunda kendi yeteneğine güvenmelidir. Bu

⁴⁶⁴ TEZİÇ, *Anayasa*, s.238-239.

⁴⁶⁵ Hikmet Sami TÜRK, “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanunu Önerisi”, *AÜHFED*, C.44, Sy.1-4, (1995), s.554.

⁴⁶⁶ LIPSON, *Demokratik*, s.236.

⁴⁶⁷ TEZİÇ, *Anayasa*, s.239.

⁴⁶⁸ Fuad ALESKEROV-Hasan ERSEL-Yavuz SABUNCU, *Seçimden Koalisyonu Siyasal Karar Alma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.173.

⁴⁶⁹ TEZİÇ, *Anayasa*, s.239.

mağlubiyete rağmen, kaybeden tarafın hükümeti eleştirme, kampanyalar düzenleme hakkı zedelenmemelidir”⁴⁷⁰. İkinci olarak altı çizilmesi gereken husus ise, siyasal partilerin adaylarının ve programlarının halkın onayına seçimlerde sunulmasıdır. Nitekim, “günümüz çoğulcu toplumlarında seçim, artık yalnızca temsilcileri belirleme işlevinden uzaklaşmıştır. Çünkü farklı ve değişik görüşleri savunan siyasal partilerin, iktidar yarışı için seçmenlere sundukları <<geleceğin icraat programı>>, seçmenin tercihlerinde başlıca faktör olmaktadır. Kısaca, çoğulcu bir toplumda, siyasal tercihler, değişik programlar içinden yapılabilmektedir”⁴⁷¹.

Sonuçta, demokratik rejimlerde siyasal partiler ve seçimler, birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrı düşünülemeyecek kavramlardır⁴⁷². Bu ikisi arasındaki ilişki, çok partili demokrasinin özünü ve erdemini teşkil eder. Çünkü, demokratik rejimlerde iktidar yetkisini meşru kılan seçimlerdir ve çok partili demokrasilerde genel seçimlerin amacı, bir seçim dönemi boyunca hangi parti/partilerin hükümet, hangi parti/partilerin muhalefet görevini yapacağını belirlemektir. Halk, bir sonraki seçimlerde, barış içinde ve seçim mekanizması yoluyla, isterse bu görevlerde değişiklik yapabilecektir⁴⁷³.

Demokraside seçimler, çoğulcu bir toplum yapısı temelinde, halkın iktidara katılmasını (daha çok onaylamasını) ifade ederken, seçim sistemi, temsilcilerin (yöneticilerin) belirlenmesinde kullanılan teknik bir usulü ifade eder. Bununla birlikte, seçim sistemi sadece oyların sandalyelere dönüştürülmesini sağlayan teknik usullerden ibaret olmayıp, aynı zamanda siyasal bir özellik de taşırlar. Hatta her seçim sistemi, siyasal yaşam üzerinde değişik sonuçları da beraberinde getirmektedir⁴⁷⁴. Üstelik, bir seçim sisteminin saptanması, anayasa ya da kanun koyucular bakımından, en önemli

⁴⁷⁰ BEETHAM-BOYLE, a.g.e., s.11.

⁴⁷¹ TEZİÇ, Anayasa, s.239.

⁴⁷² TÜRK, a.g.m., s.554.

⁴⁷³ Hikmet Sami TÜRK, “Türkiye için Nasıl Bir Seçim Sistemi”, TESAV Sempozyumu: Türkiye için Nasıl Bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları, TESAV Yayını, Ankara, 1995, s.3.

⁴⁷⁴ TUNÇ, Seçim Sistemi, s.7.

siyasal tercihlerden biridir. Bunun nedeni, seçim sisteminin başta siyasal partilerin sayısı olmak üzere, siyasal sistemin bir çok unsurunu derinden etkilemesidir⁴⁷⁵.

2. Parti-İçi Demokrasiye Etkileri

A. Seçimler Bakımından

Lipson, seçimlerin etkilerinin üç ayrı yönde duyulabileceğini ifade eder: “Hükümet politikalarında, partilerin örgütlenmesinde ve yurttaşların oylarında”⁴⁷⁶. Seçimlerin partilerin örgütlenmelerinde etkilerinin olması, parti içi demokrasi bakımından da sonuçlarının olmasını beraberinde getireceğinden, bunların neler olabileceği bizim açımızdan öne çıkmaktadır.

Konuyu ele alırken bir hareket noktası tespit etmek yerinde olacaktır kanaatindeyiz. Bu hareket noktası, seçimden olan beklentiler ve seçime karşı olan tutumlar olarak ifade edilebilir. Söz konusu beklentiler ve tutumlar, hem seçimler bakımından, hem de siyasal partiler bakımındandır⁴⁷⁷.

Seçmenin beklentileri ve tutumları, seçmenin ilgisine, bilgisine, siyasal kanaatlerine ve sadakatlerine göre şekillenir. Şüphesiz bunları etkileyen pek çok etkenden söz edilebilir ve <<oy verme>> üzerine yapılmış çokça araştırma söz konusudur. Siyasal partilerin seçimlerden beklentileri ve seçimlere karşı olan tutumları ise daha sınırlıdır. Marjinal partileri bir tarafa bırakacak olursak, siyasal partiler genel olarak seçimleri kazanmayı, veya oylarını artırmayı, hiç olmazsa daha önceki oylarını kaybetmemeyi hedefler. Siyasal partiler bu hedeflerine ulaşabilmek için, Lipson'un da ifade ettiği gibi, seçimle gelecekleri görevleri arayanların karşılarındaki seçmen niteliklerini dikkate almaları mantığa uygundur⁴⁷⁸. Siyasal partiler yarışmacı demokrasilerde tek tek vatandaşların bireysel oy verme tercihleri ile bunların seçimsel

⁴⁷⁵ Ergun ÖZBUDUN, “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, AÜHFD, C.44, Sy.1-4, (1995), s.521.

⁴⁷⁶ LIPSON, **Demokratik**, s.252.

⁴⁷⁷ Seçimlerdeki bağımsız adaylar veya başka kişi ya da grupların olabilecek beklentileri ve tutumlarını bunun dışında değerlendiriyoruz.

⁴⁷⁸ LIPSON, **Demokratik**, s.253.

çıktılar biçiminde toplanmasını birbirine bağlayan kurumlar⁴⁷⁹ olduğuna göre, adaylarını belirlerlerken, buna dikkat etmeleri kendileri bakımından bir gerekliliktir.

Herşeyden önce, seçimlerin siyasal partilere etkileri bakımından, genel oy sisteminin kabulünün yol açtığı etkiler önemlidir. Bir defa, genel oyun kabulüyle birlikte, büyük halk kitleleri seçme hakkına kavuşmuştur ve bunları örgütlendirecek kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Gelişmiş biçimde ve çağdaş anlamda siyasal parti örgütleri genel oyun kabulüyle birlikte belirmeye başlamıştır⁴⁸⁰. İkinci olarak, genel oyun kitle katılımı olgusunu ortaya çıkarması, halkın onayı temelini olabildiğince genişlettiği için, çağdaş hükümetin hedeflerini de tamamen değiştirmiştir. Kitle katılımı olgusuna dayanan bir seçimi kazanmak için gerekli stratejiyi tespit noktasında ise, siyasal partiler herkes için bir şeyler içeren programlar hazırlamak durumunda kalmışlardır⁴⁸¹. Bu durum, siyasal partilerin önemini ve sayılarını arttırmış, bir bakıma kitle demokrasisinin <<sine qua non>> unsurları haline gelmişlerdir. Sonuçta siyasal partiler, şekilsiz ve dağınık durumdaki kitlelere yön, biçim ve bilinç kazandıran bir fonksiyon görmeye başlamışlardır⁴⁸².

Kitlelere yön, biçim ve bilinç kazandırıcı bir işlevi yerine getiren siyasal partiler, bütün modern demokrasilerde, farklı gruplar arasındaki çatışmaları temsil etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, toplumda, başta sınıf olmak üzere, din, bölge, cinsiyet, yaş gibi parti desteğiyle bağıntılı yapısal bölünmeler vardır⁴⁸³. Bu durum, bize siyasal partilerle, seçmenlerin oy vermedeki tercihleri arasında bir ilişkinin bulunduğunu gösterir. Dolayısıyla, siyasal parti, toplumdaki bir yapısal bölünmeyle bağıntılıysa daha az özerklik gösterecek, bu sosyal gücün taleplerine göre bir örgüt yapılanmasına gidecek ve parti stratejisi, parti programı ve adaylarını belirlerken, söz konusu sosyal gücün menfaatlerini ve beklentilerini öne alacaktır. Açıktır ki, bütün bunlar parti-içi demokrasi bakımından bir takım engeller oluşturacaktır.

⁴⁷⁹ POWELL, a.g.e., s.158.

⁴⁸⁰ Tunçer KARAMUSTAFAOĞLU, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, AÜHF Yayını, Ankara, 1970, s.85.

⁴⁸¹ LIPSON, *Demokratik*, s.253.

⁴⁸² KARAMUSTAFAOĞLU, a.g.e.,s.91.

Nitekim, Powell'ın işaret ettiği gibi, bazı ülkelerde ulusal partiler belirli demokratik gruplarla yakın ve sağlam bağlar içindedirler. Örneğin 1969'da Avusturyalı seçmenler üzerinde yapılan bir araştırma, bir parti veya diğerinin çeşitli gruplar için daha iyi olacağını düşünme noktasında, Katolikler ve çiftçiler Halk Partisinin kendileri için iyi olacağını, aynı orantıda işçilerin de kendileri için Sosyalist hükümetin lehlerine olacağını düşündüklerini göstermiştir. Diğer birçok Batı Avrupa parti sisteminde de muhtemelen aynı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Buna karşılık, diğer ülkelerde partiler, ABD'de olduğu gibi, daha yaygın ve daha az farklılaşmış desteğe veya çok sayıda gelişmekte olan ülkedekine benzer biçimde, yerel örgütler ve hiziplerle değişen ittifaklara dayanırlar. Sonuçta, bu bağlantılar göreceli olarak istikrarlı olduklarında, partiler daha az bilgi sahibi ve ilgisiz bir seçmene, olacak seçimlerde bile, sorunlar ve aday tercihleri konusunda nasıl yorumda bulunabilecekleri ile ilgili ip uçları vermiş olurlar. Yine, partiler ve sosyal grupların menfaatleri hakkında güçlü ve sürekli beklentilerin olduğu durumlarda, sadece vatandaşlar için tercihlerin kolayca belirlenebilmesi durumu değil, aynı zamanda partiler bakımından olası destekleyicileri arama ve bunları seçim zamanı mobilize etme de kolaylaşacaktır. Örneğin, sendikalar ve dinsel dernekler gibi, partiler ile örgütlenmiş sosyal ve ekonomik örgütler arasında dayanıklı ilişkilerin yaratılması, hiç şüphesiz parti ve grup menfaatlerinin de böylece saptanmasına kolaylık sağlamaktadır. Bu bağlantılar, bağlar hakkında beklentilerin çoğalmasına katkıda bulunmakta ve bu örgütlerin kendileri, vatandaşları mobilize etmede önemli bir rol oynayabilmektedir⁴⁸⁴.

Siyasal partilerin, toplumdaki siyasal güçlerle bağlantılarının zayıf olması durumunda ise, bunun partinin gerek yapılanması ve gerekse işleyişi üzerinde ciddi etkilerinin olmayacağı açıktır. Bu anlamda olmak üzere, gerek bu zayıf bağlantılı partilerin, gerekse sosyal güçlerle yapısal bağlantısı olmayan partilerin, parti-içi demokrasi bakımından, bu noktada engellerle karşı karşıya olmayacağını savunabiliriz. Bununla birlikte, seçimlerde oy alabilmek bakımından, parti stratejisi oluşturulurken,

⁴⁸³ LIPSET, a.g.e., s.208-209.

⁴⁸⁴ POWELL, a.g.e., s.158-159.

gerek parti programının, gerekse adayların tespitinde, toplumun niteliklerinin göz önüne alınacağı açıktır.

Seçim kampanyaları ise, siyasal partilerin kendilerini kamuoyuna tanıtmak, seçmenin genelde ilgisini siyasal sürece ve özelde de kendi yanlarına çekmek için üstlendikleri bir bilgilendirme sürecidir⁴⁸⁵. Bu noktada, demokratik siyasal sistemlerde, siyasal partilerin kendilerini tanıtmak ve seçmenleri kendilerine oy vermeye yöneltmek için, parti örgütünün demokrasiye olan sadakatini göstermesi, demokratik meşruluk anlayışına uygun olacaktır. Bu bakımdan, parti programının demokrasiye ve seçmen beklentilerine uygun olması, o siyasal partinin lehine olacaktır. Yine, adayların seçmenlerin desteğini alabilecek kişiler olması gerekir. Hiç şüphesiz, bütün bunlar, seçmenlerin seçimlere karşı tutumları ve beklentileri ile örtüştüğü oranda, siyasal partinin şansını artıracaktır. Bir başka ifadeyle, parti-içi demokrasinin gereklerini yerine getiren bir parti, bunu yeterince yerine getirmeyen partilere karşı daha başarılı seçim sonucu elde edebilecektir. Şüphesiz, kendi içinde tutarlı, örgüt yapısında toplumdaki farklı kesimlere yer veren ve parti-içi kanallarda bunların önünü açık tutan, parti programında öncelikle parti içindeki eğilimlere ve sonra ülke sorunlarına olan duyarlılığını ortaya koyan ve nihayet parti örgütlerinin onayına dayanmak suretiyle adaylarını tespit eden partiler, seçmen desteğini daha sağlıklı bir şekilde sağlayabileceklerdir.

B. Seçim Sistemleri Bakımından

Seçim sistemleri, oyların parlamentoda sandalyelere nasıl dönüştürüleceğini belirleyen teknikler olarak, seçmen davranışını (aynı zamanda parti davranışını da) etkilerler. Burada kriter, oyların sandalyelere dönüştürülmesinin nisbi olup olmadığıdır. Bundan ötürü, seçim sistemleri arasındaki temel ayırım, nisbi ve çoğunlukçu temsil arasındadır. Bunun ötesinde, seçim sistemleri aynı zamanda, sistemin partiye mi, kişilere mi oy vereceği üzerinde de etkili olur. Buradaki kriter ise, adayların seçimini

⁴⁸⁵ ALESKEROV-ERSEL-SABUNCU, a.g.e., s.119.

kimin kontrol ettiği olup, temel ayırım <<kişiye oy verme>> nin mevcut olup olmamasıdır. Her iki kriter bakımından da dereceler ve karışımlar söz konusudur⁴⁸⁶.

Seçim sistemlerinin gerek parti sistemleri ile olan ilişkisi, gerekse demokrasi modelleriyle ilişkisi inceleme konusu olmuştur. Seçim sistemleriyle parti sistemleri arasındaki ilişki ilk defa kapsamlı ve sistematik bir biçimde Duverger'nin Siyasal Partiler çalışmasında incelenmiştir⁴⁸⁷. Lijphart'a göre de, çoğunlukçu demokrasinin tipik seçim sistemi, tek-isimli nisbi veya mutlak çoğunluk sistemi, oydaşmacı modelin seçim sistemi ise, normal olarak, nisbi temsil sistemidir⁴⁸⁸.

Seçim sistemlerinin hem parti sistemleriyle, hem de demokrasi modelleriyle olan ilişkisi, seçim sistemlerinin parti-içi demokrasiye olan etkilerini, özellikle bunlarla birlikte yansıması sonucunu doğurur. Diğer bir ifadeyle, seçim sistemleri tek başına parti-içi demokrasi bakımından bazı sonuçlar doğursa da, özellikle parti sistemi ve demokrasi modeliyle birlikte sonuçlar doğurmaktadır.

Bottomore'a göre, “batı demokrasilerindeki parti sistemlerinin çeşitliliği toplumsal, kültürel ve tarihsel etkilerin yanı sıra bizzat seçim sistemlerinin bir sonucudur”⁴⁸⁹. Bununla birlikte, seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkileri bilimsel kanunlar haline getirmek suretiyle bir genelleme yapmak, doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmeyebileceği gibi⁴⁹⁰, bu ilişki bakımından, zorunlu ve yeterli şartlar açısından formüle edilmiş kanunlar olma niteliği taşıyan kurallarla ilgili çalışmalar da bulunmaktadır⁴⁹¹.

Duverger'ye göre, seçim sistemi, parti sistemini belirleyen unsurlardan biridir. Bunun temel nedeni, oy verme şeklinin, bir ülkedeki bütün partilerin yapılarını aynı yönde etkilemesindendir. Dolayısıyla, seçim sisteminin partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsil üzerinde önemli etkileri vardır. Şüphesiz parti sistemi de seçim

⁴⁸⁶ SARTORI, *Anayasa*, s.15.

⁴⁸⁷ ÖZBUDUN, “Seçim Sistemleri”, s.522.

⁴⁸⁸ LIJPHART, *a.g.e.*, s.131.

⁴⁸⁹ BOTTOMORE, *Sosyoloji*, s.29.

⁴⁹⁰ Bkz., TUNÇ, *Seçim Sistemi*, s.39.

sistemi üzerinde hayati bir rol oynamaktadır. İki-parti sisteminin, tek-turlu çoğunluk usulünü teşvik etmesi gibi. Bu bakımdan, parti sistemi ile seçim sistemi birbirlerine çözülmez şekilde bağlı olup, bazen çözümleme yoluyla bile ayrılmaları güç iki gerçekliktir. Seçim sisteminin genel etkisi şu üç formülle şemalaştırılabilir:

1-Orantılı (nisbi) temsil, sert, bağımsız ve (coşkusallık akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini teşvik eder;

2-İki-turlu çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nisbeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok-parti sistemini teşvik eder;

3-Tek-turlu basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik eder.

Ancak bu pek genel nitelikteki önermeler, sadece temel eğilimleri belirlemekte olup, seçim sisteminin parti sistemleri üzerindeki bütün etkilerini kapsamaktan uzaktır⁴⁹².

Çoğunlukçu sistemler ile, nisbi sistemler bakımından büyük ölçüde çeşitlemeler mümkün olmakla birlikte, çoğunlukçu sistemlerin bireysel adaylar ya da kişiler önermelerine karşılık, nisbi sistemler genellikle parti listeleri önerirler⁴⁹³. Çeşitlemeler de gözönüne alındığında, bütün partilerin üzerinde birleşecekleri bir seçim sistemi bulmak olanaksızdır. Özellikle çoğunluk sistemi büyük partilerin lehine sonuçlar doğurmakta, tam bir orantılılık öngören nisbi temsil türleri ise, küçük partilerin işine gelmektedir. İngiltere'de, bundan dolayıdır ki, onyıllardır seçim sistemi tartışmaları devam etmektedir⁴⁹⁴.

Duverger'ye göre nisbi temsil sisteminde, benzer eğilimli partileri birleşmeye itecek bir taraf yoktur; çünkü bu partilerin bölünmüş durumları, onlara ya hiç zarar vermez veya pek az zarar verir. Keza sistem, parti-içi bölünmeleri de engellemez; çünkü

⁴⁹¹ Bkz., SARTORI, *Anayasa*, s.46 vd.

⁴⁹² DUVERGER, *Partiler*, s.220-21.

⁴⁹³ SARTORI, *Anayasa*, s.15,16.

iki ayrı hizbin toplam milletvekili sayısında, seçim sisteminin sonucu olarak, mekanik bir azalma olmaz; gerçi bölünmenin seçmenlerde yarattığı şaşkınlık, psikolojik sebeplerle bir azalmaya yol açabilir; ama bunda seçim sisteminin hiçbir rolü yoktur. Sadece orantılı temsilin kollektif niteliği, yerleşik bir çok-parti sisteminin devamı yönündeki temel eğilimi zayıflatır; orantılı temsil, partilerde bir örgütü, bir disiplini, bir yapıyı gerekli kılar⁴⁹⁵.

Popper'a göre de, demokrasiye ilişkin eski teori ve inanç (halkın, halk tarafından, halk için yönetimi), nisbi temsil lehine bir iddiaya zemin hazırlamaktadır. Ne var ki, nisbi temsilin sonuçları tahripkardır. "Herşeyden önce, nisbi temsil siyasi partilere, -dolaylı da olsa- başka türlü elde edemeyecekleri bir anayasal statü sağlar. Çünkü, artık beni temsil edeceğine güvendiğim bir kişiyi seçmem; ancak bir partiyi seçebilirim. Partiyi temsil edecek kişileri de sadece parti seçer. Halbuki, insanlar ve onların görüşlerinin daima büyük saygıya layık olmalarına karşılık; partilerin benimsedikleri görüşler (ki bunlar, entrikalara başvurmayı da içine alan kişisel yükselme ve iktidarın tipik araçlarıdır) olağan insani görüşler olarak tanımlanamazlar; bunlar ideolojilerdir... Nisbi temsil sisteminde aday, anayasa ne derse desin, bir partinin temsilcisi olarak seçilmeye çalışır. Eğer seçilirse, esas olarak, belli bir partiye mensup olduğu ve onu temsil ettiği için seçilir. Bunun için de, onun bağlılığı partisine ve partisinin ideolojisine olmalıdır; insanlara değil (belki parti liderleri hariç). Bu yüzden, onun hiçbir zaman partisine karşı oy vermek görevi olmaz. Aksine, parlamentoya temsilcisi olarak gönderildiği partiye ahlaken bağlıdır. Ve, artık partisile mutabık olmadığı kanaatine varması halinde; sadece partisinden değil fakat -anayasa kendisine böyle bir yükümlülük getirmemiş olsa bile- parlamentodan da istifa etmesi, kanaatimce onun ahlaki görevi haline gelir. Gerçekten, temsilcinin seçilmesine imkan vermiş olan bu sistem, onun sorumluluğunu da alıp götürür ve onu düşünen ve hisseden bir kişi olmaktan çok, bir oy verme makinesi haline getirir... Ama, eğer partiler gerekliyse; nisbi temsili kabul ederek, temsilcilerimizi parti makinasına ve parti

⁴⁹⁴ ÖZBUDUN, "Seçim Sistemleri", s.533.

⁴⁹⁵ DUVERGER, **Partiler**, s.264.

ideolojisine bile bile köle yapmaktan kaçınmak iyi olur”⁴⁹⁶. Bu eleştirilerle birlikte, nisbi temsil, genellikle parti hakimiyetini kuvvetlendirme eğilimi doğurmakla beraber, tercihli oya izin verildiği durumlarda bu eğilimi zayıflatabilir⁴⁹⁷.

Çoğunluk sistemleri bakımından, geçerli olan husus, burada oyların dağılımını yansıtan bir parlamentonun amaçlanmayıp, açık bir galibin ortaya çıkarılmasıdır. Burada sadece parlamento üyeleri değil, aynı zamanda zımni de olsa, bir hükümet seçilmektedir. Çoğunluk sistemleri arasındaki başlıca fark, bunların nisbi (basit) bir çoğunluk mu, yoksa mutlak bir çoğunluk mu öngördüğüdür. Her ikisi bakımından da, genellikle tek isimli seçim çevreleri sözkonusudur⁴⁹⁸. Duverger ve Neumann, liste usulünün ve özellikle nisbi temsilin parti disiplinini kuvvetlendirme eğilimine karşılık, tek isim usulünün, seçimlerin kişisel nitelik taşıması ve seçim çevrelerinin parti etiketinden çok, bir şahsa bağlı bulunması dolayısıyla, parti disiplinini zayıflatma eğilimi taşıdığını savunmuşlardır⁴⁹⁹.

Bununla birlikte, seçim sistemlerinin parti disiplini üzerindeki etkisini fazla büyütmemek gerekir. Tek isim usulü, İngiliz partilerini kuvvetli bir disipline sahip olmaktan alıkoymamıştır⁵⁰⁰. Nitekim, bir ülkede uygulanan seçim sistemi muhalefeti de etkileyecektir. Ancak bu, mutlak bir nitelik taşımadığı gibi, her zaman doğrudan doğruya da gözükmemektedir. Burada da, seçim sisteminin parti sistemiyle olan ilişkisi büyük ölçüde rol oynamaktadır⁵⁰¹. Sonuçta, seçim sistemlerinin parti-içi demokrasi

⁴⁹⁶ POPPER, *a.g.m.*, s.27-28.

⁴⁹⁷ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.132.

⁴⁹⁸ SARTORI, *Anayasa*, s.17,18.

⁴⁹⁹ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.132.

⁵⁰⁰ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.133.

⁵⁰¹ TURGUT, *a.g.e.*, s.79.

bakımından etkileri genelde göreceli olup, ancak parti sistemi ve demokrasi anlayışı ile birlikte sonuçlar doğuracağı söylenebilir.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PARTİ-İÇİ DEMOKRASİ: YAPISAL FAKTÖRLER

Yapısal faktörlerden anlaşılması gereken şey, siyasal partilerin kendi bünyesindeki temel etkenlerdir. Bu temel etkenler çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bir siyasal partinin yapısı incelenmesinde söz konusu etkenlerin ele alınması gerekmektedir. Parti yapısı, siyasal partilere etki eden dış faktörlerden ayrı olarak, onların kendi iç düzenlerine ilişkindir. Ball'ın da ifade ettiği üzere, siyasal partilerin yapıları, onların yöntemleri ve işlevleri ile yakından ilgilidir⁵⁰². Duverger, parti yapısını üç temel etkenle açıklamaya çalışmıştır: Partilerin örgütü, parti üyeliği ve parti liderliği⁵⁰³. Ball ise, parti yapısının herhangi bir incelenmesinde, altı faktörün göz önüne alınması gerektiğini söylemektedir: 1) Liderliğin rolü ve seçilme yöntemi, 2) Örgütün merkezîyetçiliğinin derecesi. 3) Liderliğin örgüt hiyerarşisindeki iktidarı; disiplin yetkisinin kapsamı; politika belirleme ve karar almada katılma yetkisi, 4) Parti bürokrasisinin kontrolü, 5) Parlamento kanadı ile partinin diğer bölümleri arasındaki ilişki ve 6) Üyeliğin temeli ve kapsamı⁵⁰⁴. Bazı yazarlar bu altı faktöre bazı ilaveler yapmaktadır; ideolojinin parti politikasındaki ağırlık ve etkinlik derecesi ve parti tutarlığı (üyeler arasındaki tutum ve davranış birliği) gibi⁵⁰⁵. Siyasal partilerin yapısı, aslında parti-içi demokrasiyi ele almakta doğrudan olan konuları içermektedir. Biz, bütün bunları kapsayacak bir biçimde konuyu ele almaya çalışacağız.

⁵⁰² BALL, a.g.e., s.79.

⁵⁰³ Bkz., DUVERGER, *Partiler*, s.20-221.

⁵⁰⁴ BALL, a.g.e., s.81.

⁵⁰⁵ Bkz., KAPANİ, *Politika*, s.175.

I. PARTİ ORGANİZASYONUNUN KURUCU UNSURLARI

1. Parti Örgütü

A. Genel Olarak

Siyasal partilerle ilgili araştırmalarda siyasal partilerin örgütlerinin incelenmesi oldukça önemli bir yer tutmaktadır⁵⁰⁶. 19. Yüzyıl sonlarından itibaren, önce Batı Avrupa’da, daha sonra ise dünyada görülen değişim ve gelişmeler çağımızın bir örgütlenme çağı olduğunu göstermektedir. Yine, Robert Michels’in vurguladığı gibi, siyasal sistem örgütler arasındaki (veya siyasal partiler arasındaki) etkileşimlerin egemenliğine girmektedir. Burada gözönünde bulundurulması gereken bir önemli husus ise, örgütlerin oluşmasına neden olan gelişmenin, siyasal katılma olgusunun yaygınlık kazanması olduğudur⁵⁰⁷. Siyasal katılma aracı olarak siyasal partilerin günümüz siyasal sistemleri ve özellikle de demokrasiler bakımından taşıdığı büyük önem gözönüne alındığında, siyasal partilerin örgütlerinin önemi de o derece belirginlik kazanmaktadır. Yine, “siyasal partilerin organizasyonları ile demokrasi arasındaki ilişki siyaset bilimcilerini meşgul edegelen önemli bir konudur. Siyasal partiler üzerine yapılan ilk sistematik incelemelerde, bu konuyu doğrudan ele alanlar, siyasal partilerin iç organizasyonları ile demokrasi idealinin hangi noktalarda bağdaşabileceğini; bir başka deyişle, partilerin örgütsel yapıları ile demokrasinin gerekleri arasında ne derecede bir uyum olduğu konusunu çözümlemeye girişmişlerdir”⁵⁰⁸.

Duverger’ye göre “...global topluluk, koordinasyon mekanizmalarıyla birbirine bağlanmış, küçük temel toplulukların birleşmesinden meydana gelir. Modern partilerde bu örgüt büyük önem kazanır; üyelerin faaliyetlerinin genel çerçevesini, bunlar arasındaki dayanışmaya verilen biçimi teşkil eder; liderlerin seçim mekanizmalarını ve yetkilerini belirtir. Çoğu zaman, bazı partilerin niçin güçlü ve etkin, diğerlerinin ise güçsüz ve etkisiz olduklarını açıklar”⁵⁰⁹. Siyasal partiler sözkonusu olduğunda, ne derece gevşek yapıda olursa olsun, akla bir “örgüt” gelmektedir. Siyasal karar-alma

⁵⁰⁶ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.57.

⁵⁰⁷ KALAYCIOĞLU, *a.g.e.*, s.315.

⁵⁰⁸ SARIBAY, *a.g.e.*, s.117.

⁵⁰⁹ DUVERGER, *Partiler*, s.20.

sürecinde rol oynayacak adayları saptamak ve seçmenlerin oy desteğini sağlamak gibi faaliyetleri sürekli ve düzenli olarak yapmak durumunda olan siyasal partileri anomik bir biçimde düşünmek mümkün değildir. Böyle bir görünüm ancak çöküş durumundaki ve işlevlerini hemen hemen kaybetmiş bir siyasal parti için olasıdır⁵¹⁰. Unutulmamalıdır ki, partilerin doğası ve yeni bir partinin kurulmasının nedeni, organize olmuş partiler yoluyla çokça şey yapabilmektir. Bir siyasal parti, yönetimde güç kazanmak veya iddia etmek isteyen bireylerce ve parti koşullarında yönetimde temsilcilerini bulundurmak için, geniş vatandaş kitlelerini inandırmak suretiyle güç kazanmayı araştıranlar tarafından kurulmaktadır⁵¹¹. Siyasal partilerin böyle bir amaca yönelik olarak kurulmuş olması, ülke çapında etkinliklerini sürdürmek, amaçlarına ulaşabilmek için kitleleri saflarına çekmek istemelerindendir. Dolayısıyla da, partiler ülke çapında bir örgüte kavuşabilmek için mahalli ve merkezi planda örgütlenmek zorundadırlar⁵¹².

Siyasal partilerin örgütlenme biçimleri, herşeyden önce yöneldikleri amaca göre şekillenmektedir. Bu durum çeşitli örgütlenme biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Örgütlenmenin biçimi organizasyonun iç işleyişini belirlemekte olduğuna göre, farklı örgütlenme biçimlerinin farklı iç işleyiş düzenleri oluşturması da kaçınılmazdır. Dolayısıyla, parti örgütlenmesi parti-içi demokrasiyi de etkilemekte ve hatta büyük ölçüde belirlemektedir. Çünkü, parti örgütü örgüt yapısıyla olduğu kadar, üyeleri ve siyasal sistemle olan ilişkileri bakımından da karmaşık bir sistemdir. Bu karmaşık yapıdaki olumsuzluklar nedeniyle, parti örgütü bazı yazarlar (Ostrogorski, Michels, Schumpeter...) tarafından demokrasi açısından olumsuz olarak nitelendirilmiştir. Bu noktadaki yaklaşım esas itibarıyla katılcı demokrasi anlayışı bakımından belirlemekte ve parti örgütünün katılcı demokrasi ile uyumlu olup olmadığında odaklaşmaktadır⁵¹³.

Siyasal partileri ortaya çıkaran etkenlerin de parti örgütünün biçimini etkilediği görülmektedir. Siyasal gelişme ile parti örgütlenmesi arasında koşut bir ilişki bulunmaktadır. Parti tiplerinin birbirinden ayrılmasında, çevrenin tarihsel, sosyo-

⁵¹⁰ KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.334.

⁵¹¹ LAWSON, a.g.e., s.249.

⁵¹² Erdoğan TEZİÇ, *Partiler*, s.56.

ekonomik, siyasal ve kültürel yapılarına bakmak gerekir. Siyasal mücadelenin modern toplumun karmaşıklığı dolayısıyla örgütleşmeyi zorunlu kılması, varolan örgütlere yenilerinin eklenmesini gerektirmiştir. Bu durum, örgütlerin tutum ve davranışlarında belirli özellikler göstermesine yol açtığı gibi, aynı zamanda tutum ve davranışlarının da değişen koşullara göre yenilenmesini zorunlu kılmıştır⁵¹⁴.

Örgüt kavramı, çok çeşitli boyutları bulunan ve birçok alt-unsurları içine alan karmaşık bir kavram olması nedeniyle, parti örgütlerinin incelenmesinde de bütün bunların gözönüne alınması gerekmektedir. Parti örgütünün genel olarak altı boyutundan söz edilebilir: Özerklik, örgütlenme derecesi, merkeziyet, tutarlık, katılma ve amaçlar. Bunlardan parti örgütünün özerklik ve amaçlar boyutu çeşitli örgütsel sorunları yakından ilgilendirmekle birlikte, partilerin dış çevreyle arasındaki ilişkileri de belirli bakımlardan ilgilendirmektedir⁵¹⁵. Parti örgütlenmesinin parti-içi demokrasi bakımından incelenmesinde de parti örgütünün anılan boyutları büyük önem taşımaktadır.

Huntington'a göre, "en somut anlamında özerklik, sosyal güçlerle siyasal örgütler arasındaki ilişkileri ilgilendirir. Sosyal güçler, insanların sosyal ve ekonomik faaliyetlerde bulunmasına yarayan gruplaşmaları içine alır: aileler, klanlar, iş grupları, kiliseler, ırk ve dil gruplaşmaları gibi. Özerklik anlamında siyasal kurumsallaşma, belli sosyal grupların menfaatlerini ifade araçlarından ibaret olmayan siyasal örgüt ve usullerin gelişmesi demektir"⁵¹⁶. Bu yaklaşıma göre, "örneğin tek bir sosyal grubu temsil eden parti, çeşitli sosyal grupların çıkarlarını savunan ve birleştiren bir partiden daha az özerktir"⁵¹⁷. Buna karşın, özerklik kavramına daha dar bir anlam verenler, partilerin parti-dışı örgüt ve kuruluşlar ile aralarında yapısal bağlantılar olup olmadığını

⁵¹³ SARIBAY, a.g.e., s.118.

⁵¹⁴ Esat ÇAM, a.g.e., s.383.

⁵¹⁵ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.58 vd. Janda, özerklik ve amaçlar unsurlarının, partilerin iç örgütlerinden çok, partilerle dış çevreleri arasındaki ilişkileri ilgilendirdiğini savunmaktadır. Fakat her iki unsur, çeşitli örgütsel sorunları yakından ilgilendirmektedir. ÖZBUDUN, **Partiler**, s.58.

⁵¹⁶ Samuel P. HUNTINGTON, "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", Çev. Ergun Özbudun, AÜHFD., C. XXII-XXIII, Sy.1-4, (1965-1966), s.73.

⁵¹⁷ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.58.

kastetmektedirler⁵¹⁸. Bir diğer ifadeyle, parti özekliği, “örgütün diğer örgütlerden bağımsız fonksiyon görme derecesinde toplumda işgal ettiği bağımsız yerdir. Bu anlamda bir partinin özerk olup olmadığı esas itibariyle parti üyelerinin hangi kaynaktan devşirildiğine bağlıdır”⁵¹⁹. Burada önemli olan, partilerin mali özerkliği ve üyelerin kaynağı bakımından parti-içi demokrasiyi etkilemeleridir.

Örgütlenme derecesi, parti içindeki ilişkilerin biçimsel usul kuralları ya da yazısız kurallar ve gelenekler yoluyla açık ve belirli davranış kalıplarına bağlanmasını ifade etmektedir. Partinin örgütlenme derecesi, anılan ilişkilerin ne kadar kalıplaşmış, düzenlenmiş ve yapılaşmış olmasına paralel olarak yüksek veya düşük düzeyde olduğunu ortaya koyar⁵²⁰. Huntington’un siyasal kurumlaşmanın kriteri olarak kabul ettiği karmaşıklık (complexity) unsurunun da, partinin örgütlenme derecesiyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre, bir örgüt ne kadar basitse o kadar kolay yozlaşmakta, buna karşılık⁵²¹, ne kadar karmaşıksa o kadar kurumlaşmış olmaktadır. Karmaşıklık, hem örgütsel alt-birimlerin (subunits) hiyerarşik ve fonksiyonel bakımdan çoğalması, hem de çeşitli alt-birim tiplerinin farklılaşması anlamına gelir. Bir örgütün alt-birimleri sayıca ne kadar çok ve çeşitli ise, o örgütün, üyelerinin sadakatini kazanma ve devam ettirme yeteneği de o derece büyüktür. Üstelik, birçok amaçları olan bir örgüt, amaçlarından herhangi birinin ortadan kalkmasına, tek amaçlı bir örgütten daha kolay katlanabilir⁵²². Dolayısıyla, örgütlenme boyutu, yapısal farklılaşma denilen örgüt içerisinde farklı fonksiyonları yerine getiren çeşitli yapıların ortaya çıkmasını ve bunlar arasındaki iş bölümünün yüksek bir düzeye ulaşmış olmasını da ifade etmektedir. Örgütlenme derecesi bakımından başlıca dört değişken söz konusudur: a) Partiyi meydana getiren çeşitli unsurlar ve organlar arasındaki ilişkilerin düzenleniş tarzını belirleyen yapısal bağlantı (Duverger bu noktada, zayıf ve kuvvetli bağlantılı partiler ayrımını yapmaktadır). b) Partinin üye sayısı ve üyeliğin taşıdığı anlam ile, partiyi

⁵¹⁸ Bkz., ÖZBUDUN, *Partiler*, s.58.

⁵¹⁹ SARIBAY, a.g.e., s.119.

⁵²⁰ Kenneth Janda, *A Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*. Beverly Hills, California: Sage Publications, Comparative Politics Series, 1970, s.105-106. Aktaran: ÖZBUDUN, *Partiler*, s.61.

⁵²¹ HUNTINGTON, a.g.m., s.72.

⁵²² HUNTINGTON, a.g.m., s.71.

oluşturan temel unsurların niteliğini ortaya koyan örgütün yoğunluğu. Buna göre, çok sayıda üyeyi daha yakın ve sıkı bir ilişki içinde bir araya getiren partiler, daha yoğun bir örgütlenme göstermektedir. c) Parti örgütünün ülkeye ne ölçüde yayılmış olduğunu anlatan örgütün alanı. d) Bazı partilerin, normal örgütlerine ek olarak yan veya yardımcı örgütler kurdukları ya da mevcut örgütlerle ilişkilere girdikleri görülmektedir. Sınırlı partiler-totaliter partiler ayrımında önemli bir yer tutan bu durum, örgütün yaygılığını ifade eder⁵²³.

Merkeziyet boyutu, siyasal partiler literatüründe genellikle örgütlenme derecesi boyutuyla karıştırılmaktadır. Uygulamada, çoğunlukla görüldüğü üzere, iyi örgütlenmiş partilerin aynı zamanda merkeziyetçi partiler olduğu görülmekle birlikte, aslında bu iki değişken arasında zorunlu bir ilişki bulunmamaktadır. Merkeziyet, parti-içi iktidarın ne ölçüde dağılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu anlatır⁵²⁴.

Tutarlık boyutu, örgüt üyeleri arasındaki tutum davranışların birliğini ifade etmektedir⁵²⁵. Bu nedenle, siyasal bir organizasyon olarak belli amaçlara yönelik olarak örgütlenen partiler bakımından, bu amaçları gerçekleştirebilmeleri için tutarlı olmaları gerekir. Huntington'un ifade ettiği gibi, "bir örgütün birlik ve tutarlığı ne kadar kuvvetli ise, kurumlaşma düzeyi de o kadar yüksektir; örgüt, birlikten ne derece yoksunsa, o derece az kurumlaşmıştır. Şüphesiz, belli ölçüde bir oydaşma (consensus), her sosyal grup için varlığın ön-şartıdır. Etkin bir örgüt, en azından, grubun fonksiyonel sınırları üzerinde ve bu sınırlar içinde doğacak uyuşmazlıkların çözüm yolları hakkında güçlü bir oydaşmaya sahip olmalıdır. Oydaşma, sistemde aktif rol oynayanları içine almalıdır"⁵²⁶. Tutarlık veya oydaşma, örgüt üyelerinin gerek tutumları ve gerekse davranışları bakımından söz konusu olduğuna göre, bunun saptanması önemli bir sorundur. Davranış birliğinin ölçüsünü saptamaya yarayacak nispeten kolaylaştırıcı bir takım dış göstergeler ve kriterler bulunmaktadır. Bunlar arasında, özellikle yasama tutarlılığı, parti disiplini ve hizipleşme önemlidir. Buna karşılık, parti üyeleri arasında

⁵²³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.62-66.

⁵²⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.67.

⁵²⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.70.

⁵²⁶ HUNTINGTON, *a.g.m.*, s.75-76.

hangi sorunlar üzerinde ne ölçüde bir tutum birliği olduğunu saptamak, ancak anket yöntemiyle mümkün olabilir⁵²⁷.

Katılma boyutu, üyelerin parti faaliyetlerine katılımının niteliğini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. Katılma, gerek Duverger, gerekse Neumann tarafından, çok önemli bir değişken olarak ele alınmıştır. Aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Duverger'nin sınırlı ve totaliter partiler, Neumann'ın da bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri ayrımı, parti örgütünün bu boyutuna dayanmaktadır⁵²⁸.

Amaçlar boyutu ise iki yönlüdür. Bunlardan birincisi, aslında siyasal partilerin programsal fonksiyonuna ilişkin olup, bütün partilerin yakın amacını oluşturan kendi temsilcilerini iktidar mevkilerine getirmektir. İkincisi ise, parti üyeliğinin amaçları ile ilgilidir; bireyleri siyasal partilere üye olmaya, parti eylemlerine katılmaya iten güdüler ya da özendirici etkenler nelerdir ve bunların niteliği parti örgütünü ne yönde etkilemektedir⁵²⁹.

B. Parti Örgütünün Özerkliği

Siyasal partilerin örgütlenme biçimleri bakımından, örgütün özerk olması büyük önem taşımaktadır. Bu husus herşeyden önce, siyasal partilerin alacakları kararları ve belirleyecekleri stratejileri, her hangi bir dış etki altında kalmaksızın alabilmeleri bakımından önem taşır. Yukarıda, Huntington'a göre bir siyasal partinin, örneğin tek bir sosyal gruba dayanması durumunda, çeşitli sosyal grupların çıkarlarını savunun bir partiye göre daha az özerk olacağı yolundaki görüşü belirtilmişti. Bir başka yazara göre ise daha dar anlamda olmak üzere özerklik, partilerle par-dışı örgüt ve kuruluşlar arasında yapısal bağlantı bulunup bulunmadığıdır⁵³⁰. Bununla birlikte, özerklik kavramına hangi anlam verilirse verilsin, her iki durumda asıl önemli olan husus, her hangi bir siyasal partinin, gerek üye ve gerekse mali kaynağı bakımından bağımsız karar alabilme yeteneğidir.

⁵²⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.70.

⁵²⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.73.

⁵²⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.77-78.

⁵³⁰ Bkz., ÖZBUDUN, *Partiler*, s.58.

a. Parti Üyeliğın Kaynağı Bakımından

Duverger parti üyeliğının kaynağı bakımından dolaylı ve dolaysız partiler arasında bir ayırım yapmaktadır. Dolaysız partiler, “bir üyelik formunu imzalamış olan, aylık bir aidat ödeyen ve yöresel ocak toplantılarına oldukça düzenli şekilde katılan bireylerden kuruludur”. Dolaylı partiler ise, “ortak bir seçim örgütü kurma amacıyla birleşmiş sendikalardan, kooperatiflerden, yardımlaşma derneklerinden ve aydın gruplarından meydana gelmiştir; burada, partinin taraftarları veya üyeleri değil, sadece kurucu grupların, sendikaların, kooperatiflerin, yardımlaşma derneklerinin, vd., üyeleri mevcuttur”⁵³¹.

Duverger’ye göre, dolaylı ve dolaysız partilerin teorik şemasında, dolaysız partilerde üyeler başka sosyal grupların yardımı olmaksızın parti topluluğunu kendileri meydana getirmektedirler. Dolaylı partiler ise, temel sosyal grupların (mesleki veya diğer) birleşmesinden meydana gelmektedir. Dolaylı parti kavramı, temel sosyal gruplardan ayrı bir parti topluluğunun mevcut bulunmadığını varsayar. Dolayısıyla, gerçek anlamda bir partinin üyesi değil, partiye kollektif şekilde bağlanmış bir sosyal grubun üyesidir. Bununla birlikte, bu teorik şema uygulamada sık sık değişikliğe uğramaktadır⁵³². Uygulamada, dolaylı partilerin genellikle kollektif üyelik yanında bireysel üyeliğe de izin vermelerinden ötürü, bu partilerin saf dolaylı partilerle saf dolaysız partiler arasında yer aldıkları söylenebilir⁵³³. Weber’e göre, “belli bir durumda, partiler <<sınıf konumu>>nca ya da <<statü konumu>>nca belirlenmiş çıkarları temsil ediyor olabilirler; yandaşlarını da statü gruplarından toplayabilirler. Ama salt <<sınıf>> partisi ya da salt <<statü>> partisi olmaları gerekmez. Çoğunlukla kısmen sınıf kısmen de statü partileridirler, ama kimi zaman da bunlardan hiçbirisi değildirler. Geçici ya da kalıcı yapıları temsil ediyor olabilirler”⁵³⁴.

Duverger’nin ifade ettiğı gibi, “dolaysız partiler kural, dolaylı partiler istisnadır; yani bunlardan birincisi, ikincisinden çok daha yaygındır. Bu bakımdan, bir partiyi,

⁵³¹ DUVERGER, *Partiler*, s.21.

⁵³² DUVERGER, *Partiler*, s.21-22.

⁵³³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.59.

⁵³⁴ Max WEBER, *Sosyoloji Yazıları*, 3.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.190.

klasik dolaysız örgüt yolunu izleyecek yerde, dolaylı bir yapı kabul etmeye iten etkenler” önemlidir⁵³⁵. Çünkü, “üye kaynakları bakımından parti-dışı bir kuruluşa dayanan partilerin, tamamen bireysel üyelere oluşan dolaysız partilere oranla daha az özerk oldukları kabul edilebilir”⁵³⁶.

Parti oluşmaları ve gruplaşmalarında tarihi koşulların, örgütsel yeteneklerin, stratejilerin ve zamanlamanın oldukça karmaşık bir bileşimi vardır. Bu durum, aynı zamanda ince farkları ve ayrıntıları da meydana getirmektedir. Böylece, parti desteği ile mesleki, dini ve etnik özelliklerin temel gruplaşmalarının, siyasal partilerin sosyal çevre ve demokratik çıktı arasındaki aracı rolüne yansımaları önemlidir⁵³⁷.

Dolaylı partilerin başlıca örneklerini İşçi partileri ile bazı Katolik partiler oluşturmaktadır. İşçi partilerinde partiye kolektif olarak işçi sendikaları, kooperatifler ve diğer birtakım sosyalist dernekler bağlanmaktadır⁵³⁸. Duverger, dolaylı partilerin üçüncü bir çeşidi olarak Çiftçi partilerini de zikretmekte, işçi sendika ve kooperatiflerinin Sosyalist (İşçi) partilerde oynadığı rolü, bunlarda tarım sendika ve kooperatiflerinin oynamış olduğunu ifade etmektedir⁵³⁹. “Nüfusun dinsel inancı seçmen gruplaşması örüntüsü ile çok güçlü bir biçimde bağlantılıdır. Avusturya, Fransa, Belçika ve İtalya gibi Katolikliğin zafere ulaştığı toplumlarda vatandaşların dinsel ilgileri ve kiliseye karşı tutumları parti desteğinin en güçlü açıklayıcısıdır. Protestanlığın üstün olduğu toplumlarda 20. Yüzyılın başlarında dinin siyasetteki rolü büyük ölçüde önemsizdi. Örneğin, Britanya ve İskandinav ülkelerinde mesleki bölünmeler dinsel olanlardan çok daha önemli idi. Dinsel olarak bölünmüş ülkelerde -Hollanda, Almanya ve İsviçre- dinsel faktör duyarlı bir faktördür ve hem Protestan-Katolik bölünmesini hem de dinsel ve dinsel olmayan gruplar arasındaki bölünmeleri içermektedir. Bu gruplaşmalar, oldukça doğrudan bir biçimde parti sistemlerinin incelenmesinden

⁵³⁵ DUVERGER, *Partiler*, s.28.

⁵³⁶ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.59.

⁵³⁷ POWELL, a.g.e., s.118.

⁵³⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.59.

⁵³⁹ DUVERGER, *Partiler*, s.22.

anlaşılabilir. Batı Avrupa’da parti desteğinin temelleri konusundaki araştırmalar da bu sonuçları doğrulamaktadır”⁵⁴⁰.

1921 ve 1945 yılları arasındaki Belçika Katolik Partisi ve Avusturya Halk Partisi dolaylı yapı göstermişlerdir. Buna karşın, bu partiler dolaylı işçi partilerinden farklı olarak tek bir sosyal sınıfın mensuplarını birleştiren örgütler olmamışlardır. Çeşitli sınıflara mensup Katolikleri kendi sınıfsal örgütleri içinde ayrı ayrı örgütlendiren kuruluşlardan oluşmuşlardır. Belçika Katolik Partisi’nde Katolik Birlik adı altında dört temel kuruluş bir araya gelmekteydi: Tutucu burjuvaziyi temsil eden eski Katolik Gruplar Federasyonu; Flaman köylüler ligi; sendikalardan, kooperatiflerden ve yardımlaşma derneklerinden meydana gelen Hristiyan İşçiler Ulusal Ligi; ve esnaf ve zanaatkarları bir araya getiren Orta Sınıflar Federasyonu. Avusturya Halk Partisi ise, köylüler, beden ve fikir işçileri ve orta sınıflar olmak üzere meslek esasına dayanan üç gruptan kuruludur. Kültür ve spor grupları gibi diğer kuruluşlar ise bunlara federatif şekilde bağlıdır⁵⁴¹.

Üye kaynakları bakımından tamamen parti-dışı örgüt ve kuruluşlara dayanan partilerle, tamamen bireysel üyelerden oluşan partiler arasında parti-içi demokrasi bakımından bir farklılık oluşmaktadır. Bu, partinin özerkliği ile ilgili bir durumdur. Huntington’un ifadesiyle, “Bir sosyal grubun (aile, klan, sınıf) aracı olan bir siyasal örgüt, özerklik ve kurumlaşmadan yoksundur...Siyasal kurumların özerkliği de, bu kurumların, kendilerine özgü ve diğer sosyal güçlerinkinden farklı menfaat ve değerlere sahip olma derecesi ile ölçülür...Siyasal kurumların özerkliği... çoğu zaman sosyal güçler arasındaki rekabetin sonucu olabilir. Örneğin, tek bir sosyal grubun (işçiler, işverenler veya çiftçiler) menfaatlerini dile getiren bir siyasal parti, çeşitli sosyal grupların menfaatlerini savunan ve birleştiren bir parti derecesinde özerk değildir. Bu ikinci kategoriye giren bir parti, belli sosyal güçlerden ayrı, kendine özgü bir varlığa sahiptir”⁵⁴².

⁵⁴⁰ POWELL, a.g.e., s.118.

⁵⁴¹ DUVERGER, *Partiler*, s.27-28.

⁵⁴² HUNTINGTON, a.g.m., s.73-74.

Belirli bir sosyal gücün etkisinde olan bir siyasal kurumun, herşeyden önce bu sosyal gücün çıkarları doğrultusunda bir yapılanmaya gideceği ve hareketlerinde onun çıkarlarını ön plana alacağı açıktır. Böylesi bir durum açıktır ki, parti-içi demokrasi bakımından bir blok niteliği taşımaktadır. Gerek parti stratejisinin belirlenmesi, gerekse parti yönetiminin oluşması aşamalarında söz konusu sosyal gücün çıkarları ağır basacağından, bunun dışındaki fikirlerin ve hiziplerin parti-içi mücadelelerinde, kurumun dayandığı sosyal gücün çıkarları aleyhine bir faaliyette bulunmaları hemen daima başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkumdur.

b. Partilerin Mali Kaynakları Bakımından

Siyasal partilerin özerkliği bakımından önemli bir diğer husus ise, onların mali kaynaklarının ve desteklerinin neye dayandığıdır. Bu konuda önemli olan durum ise, siyasal partilere yapılan mali yardımların bir baskı aracına haline gelip gelmediğidir. Açıktır ki, eğer yapılan mali yardımlar baskı aracı haline geliyorsa, bu durumda, buna maruz kalan partinin iradesi demokratik bir biçimde ortaya çıkmayacaktır. Bundan dolayı, bir çok ülkede yasal düzenlemelere gidildiği görülmektedir⁵⁴³.

Bir siyasal partinin tüye kaynakları bakımından olduğu gibi, mali kaynakları bakımından da özerkliği önemlidir. Batı demokrasilerinde siyasal partilerin finansmanı bakımından üç yöntem söz konusudur: (1) İç finansman; (2) dış finansman; ve (3) devlet tarafından sağlanan mali destek⁵⁴⁴.

Burada öncelikle iki tip partiyi birbirinden ayırdetmek gereklidir; mali kaynakları bakımından az sayıda kişinin büyük bağışlarına dayanan partiler ve gelirini çok sayıda üyenin küçük aidatlarından elde eden partiler. Birinci tipteki partiler, partiye büyük bağışlarda bulunan az sayıda kişinin nüfuzlarına açık hale gelmektedirler. İkinci tipteki partilerde ise, çok sayıda kişinin ödedikleri küçük miktardaki aidatlar dolayısıyla nüfuzları ise, açıktır ki çok daha sınırlı olacaktır ve dolayısıyla da, diğer parti tiplerine göre daha fazla özerk olacaktır. Bu ayrım kadro partileri-kitle partileri ayrımını yakından ilgilendirmekle birlikte, aralarında tam bir paralellik bulunmamaktadır.

⁵⁴³ Aynı yönde bkz., PERİNÇEK, a.g.e., s.175-76.

⁵⁴⁴ SARIBAY, a.g.e., s.120-21.

Nitekim, dolaylı partiler kitle partileri olmakla birlikte, üye kaynakları bakımından olduğu gibi, mali kaynakları bakımından da parti-dışı kuruluşlara bağlı bulunduklarından fazla özerk sayılmazlar. Buna karşılık ABD’nde örneklerine rastlanıldığı gibi, kadro partileri kayıtlı ve aidat ödeyen bir üye kitlesine sahip olmamalarına karşılık, gelirlerini oldukça geniş bir taraftar kitlesinin küçük çapta bağışlarından toplayabilmekte ve seçim masraflarını bu şekilde karşılayabilmektedir⁵⁴⁵. Duverger’ye göre de finansman yöntemi son derece önemlidir. Örneğin, seçim giderlerinin büyük kısmının adaylar ve onların taraftarlarınca karşılığında burjuva partilerinde, tabandaki komiteler merkezden daha zengin, dolayısıyla da bağımsızdır. Buna karşılık, mali destekçiler doğrudan doğruya merkeze yardım ediyorlarsa, bu durumda merkez yöresel gruplar üzerinde daha etkin olurlar⁵⁴⁶.

Siyasal partilerin, üye aidatları, giriş aidatları ve bağışlar dışında da çeşitli gelirleri söz konusudur ve bunların yasalarca düzenlendiği durumlar görülmektedir. Örneğin Federal Alman Siyasi Partiler Kanunu’nun 24 ve 27. maddeleri ve Türk Siyasi Partiler Kanunu’nun 61. maddesi, siyasal partilerin gelirlerin nelerden oluşacağını belirtmiştir. Bu maddelere göre, üye aidatları, giriş aidatları, bağışlar, krediler, meclis grup üyeleri aidatları, parti yayınlarından ve etkinliklerinden elde edilen gelirler, parti malvarlığından elde edilen gelirler, seçimlerde partiden aday olanlardan alınacak özel aidatlar ve devlet yardımları, siyasal partilerin gelirlerini oluşturmaktadır.

Bütün bunların dışında, siyasal partilerle ilgili olarak özel yasal düzenleme bulunmayan ülkelerde dahi, yaklaşık olarak son otuz yıldan bu yana, Batı demokrasilerinde siyasal partilerin mali işlerini iki bakımdan düzenleme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi siyasal partilere devletçe yapılacak mali yardımları, diğeri de siyasal partilerin harcamalarının, özellikle seçim giderlerinin sınırlandırılmasıdır. Siyasal partilere devlet tarafından yardım yapılmasının başlıca gerekçelerini, partilerin özel konumları dolayısıyla kamu yararına çalışan kuruluşlar olmaları ve devletin yapacağı mali yardımın onları mali bakımdan güçlü kişi ve kuruluşlara aşırı ölçüde bağımlı olmaktan kurtarmak oluşturmaktadır. Bununla birlikte, siyasal partilere devletçe

⁵⁴⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.61.

⁵⁴⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.74.

yardım yapılması çeşitli bakımlardan eleştirilmiştir. Bu eleştiriler arasında, yardımın yeni ve küçük partilerden çok, yerleşik ve büyük partileri yararlandırmak suretiyle, zaten sınırlı olan mevcut parti alternatiflerini dondurma eğilimi gösterdiği, parti merkez organlarının ve parti bürokrasisinin gücünü sıradan üyeler ve yerel örgütler aleyhine arttırdığı, nihayet parti giderlerinin artmasına yol açtığı gibi sakıncalar yer almaktadır. Bu eleştirilere karşın, devlet yardımının yararlarının sakıncalarından fazla olduğu düşüncesiyle, devlet yardımı birçok Batı demokrasisinde kabul edilmiştir. Almanya, İsveç, Kanada ve İtalya bu ülkeler arasındadır. Partilerin mali işlerinin düzenlenmesi bakımından var olan ikinci eğilimin gerekçesini ise, partilerin seçim giderlerinin ve partileri yapılacak bağışların sınırlandırılması suretiyle, yolsuzlukların önlenmesi, partiler arası yarışta haksız rekabetin engellenmesi ve aşırı giderlerin sınırlandırılması amacı oluşturmaktadır⁵⁴⁷.

C. Parti Örgütünün Temel Unsurları

Parti üyelerini bir araya getiren örgüt biriminin niteliği, parti örgütünün yoğunluğu ile ilgili bir durumdur⁵⁴⁸. Duverger'ye göre, bir parti, birçok toplulukların oluşturduğu bir bütün, ülke içinde dağılmış ve koordinatör kurumlar vasıtasıyla birbirlerine bağlanmış küçük grupların (ocaklar, komiteler, yöresel dernekler, v.b.) meydana getirdiği bir birliktir. Parti organizmasına vücut veren bu hücreler, <<temel unsurlar>>dır. Bu anlamda, dolaylı ve dolaysız partiler karşıtlığı <<yatay>> planda yer alırken, temel unsurlar kavramı ise <<dikey>> planda söz konusu olmaktadır. Dolaylı bir partiyi oluşturan korporatif veya mesleki gruplardan her birinin kendisi de, temel unsurlardan (sendikalar, kooperatifler, orta-sınıfların ligleri, v.b.) kurulu bir birlik olmakla birlikte siyasal nitelik taşımazlar. Parti, bu unsurların ya sadece zirvede ya da farklı kademelerde bir araya gelmeleriyle doğmaktadır. Temel unsurlar partinin ana hücreleri olduğundan <<yardımcı örgütler>> (gençlik hareketleri, kadın örgütleri, spor kulüpleri, kültürel örgütler, v.b.)den farklıdırlar. Bununla birlikte, birleşerek dolaylı partilere vücut veren mesleki veya korporatif topluluklardan söz konusu yardımcı örgütleri ayırmak her zaman kolay olmamaktadır. Örneğin sendikalar, bazen dolaysız

⁵⁴⁷ ÖZBUDUN, "Partiler ve Demokrasi", s.15-19.

⁵⁴⁸ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.65.

bir partinin yardımcı örgütleri, bazen de dolaylı bir partinin bir dalı niteliğinde olabildiği için, bu ikisinin ayırdedilebilmesi, ancak partinin yapısının genel bir çözümlemesiyle mümkün olabilir. Temel unsurlar bakımından, her partinin kendine özgü bir yapısı söz konusudur. Fransız Radikal Sosyalist komitesi, Fransız Sosyalist Partisinin ocağı, Amerikan partilerinin komiteleri ve seçim ajanları, Komünist partilerin hücreleri, İtalyan Faşist partisinin <<fascies>>i, kendine özgü bir yapıya sahip olmuşlardır. Her biri, birbirinden derin farklarla ayrılan kurumlardır. Her bir partinin, diğer partilerin yapısına benzemeyen, kendine özgü yapıları bulunur. Bütün bunlara rağmen, temel unsurların başlıca dört tipinden (komite, ocak, hücre ve milis) söz edilebilir ve mevcut partilerin çoğunu bunlardan birisine dahil etmek mümkündür⁵⁴⁹.

Batıda partilerin eğilimlerine göre farklı örgütlenme biçimleri söz konusu olmuştur. Partiler niteliklerine göre, bazı temel öğelerden yaralanmaktadırlar. Komite tipi örgütlenmeyi liberal partiler, ocak tipi örgütlenmeyi sosyalist partiler, milis tipi örgütlenmeyi faşist partiler ve hücre tipi örgütlenmeyi komünist partiler tercih etmektedirler. Bununla birlikte, bir partinin bu dört temel unsurdan sadece birine dayandığı durumlar enderdir. Siyasal partiler, genellikle örgütlenmelerinde birden fazla unsuru birlikte kullanırlar⁵⁵⁰. Özbudun'un da belirttiği üzere, "ocak ya da şube birimi üzerinde örgütlenme, Avrupa işçi ve sosyalist partilerinin en önemli örgütsel özelliklerinden birini oluşturur. Genelde komite esasına göre örgütlenen ve üye yazılımına pek fazla önem vermeyen sağ partilerin aksine, sosyalist partiler açısından üye yazımı, üyelerle parti arasında sürekli ve yoğun bir ilişkinin sürdürülmesi ve üyelere bir siyasal eğitim verilmesi büyük önem taşır. Genellikle köy ve mahalle gibi dar bir coğrafi bölgede kurulan ve üyelerin birbiriyle sürekli iletişim halinde bulunabileceği ocak, bu amaçların gerçekleştirilmesi bakımından zorunlu bir örgüt birimidir. Üstelik günümüzde ocak temeline dayanan kitle partisi modeli, sadece sosyalist partilerle sınırlı kalmamış, bir çok muhafazakar, liberal veya Hristiyan Demokrat parti tarafından da, her zaman tam bir başarıyla olmasa bile, taklit edilmiştir. Maurice Duverger'nin <<soldan gelen bulaşma>> olarak adlandırdığı bu olayın tek

⁵⁴⁹ DUVERGER, *Partiler*, s.32-33.

⁵⁵⁰ KABASAKAL, "Örgütlenme", s.136.

nedeni, siyasal etkinlik faktörü, yani orta-sınıf partilerinin siyasal mücadelesinde sosyalist rakiplerinden aşağı kalmama isteği değildir. Komitelerin ve onlara dayanan kadro partilerinin açıkça oligarşik niteliklerine karşılık, herkese açık olan, mali bakımdan üyelerinin aidatlarına dayanan ve liderlerini (hiç değilse teoride) geniş bir üye kitlesinin oylarıyla seçen kitle partisi⁵⁵¹, siyasal demokrasinin gereklerine çok daha uygundur. Günümüzde demokratik ideoloji, siyasal iktidarın meşruluğunu belirleyen en yaygın inanç olduğuna göre, kitle partisi, Duverger'ye göre çağdaş partilerin <<meşru>> yapı tipidir. Böylece orta-sınıf partilerinin ocak temeline dayanan kitle partisi modelini taklit etmelerinde, çağdaş meşruluk anlayışına verilen bir ödün anlamı da vardır”⁵⁵².

Sonuçta, hücre ve milis tipi örgütlenmeler, bir siyasal partide tek başına uygulanmasa da, totaliter partilere ait bir özellik olarak karşımıza çıkarken, komite ve ocak tipi örgütlenmeler demokratik partilerin örgütlenme biçimi olarak belirmektedir. Bununla birlikte, aslolan örgütlenmedeki komite veya ocak unsuru olmayıp, örgütlenme modelinin demokrasiye aykırı amaçlar taşımamasıdır. Dolayısıyla, bir siyasal partinin örgütlenmesinde tercih ettiği model, demokratik siyasal sistem içinde, demokratik iktidar mücadelesini yapabilmesini sağlamaya yönelik olmalıdır. Bir diğer bakımdan, Duverger'nin örgütlenmedeki temel unsur olarak nitelendirdiği form, parti üyelerinin parti ile olan ilişkilerini sağlıklı ve demokratik amaçlar bakımından geçerli kılabildiği ölçüde serbest olmalıdır. Totaliter partilerle demokratik partiler arasındaki asıl fark burada ortaya çıkmaktadır.

Daha önce görüldüğü üzere, Türk Siyasal Partiler Kanunu'nun öngördüğü ocak tipi örgütlenme yasağı, Batı'da siyasal partilerin yaygın olarak benimsediği bir modeldir. Dolayısıyla, bir ülkede siyasal partilerin örgütlenme modeline ilişkin düzenlemelerin de, demokratik ilkeler bakımından sınırlayıcı olmaması esastır. İleriki dönemlerde, siyasal partilerin özellikle parti-içi demokrasiyi gerçekleştirebilmek bakımından yeni modeller bulabileceği olasılığı da bunu gerektirmektedir.

⁵⁵¹ Kadro partileri ile kitle partileri, özellikle parti üyeliğine ait kavramlar olduğundan, aşağıda parti üyeliği başlığı altında ele alınacaktır.

⁵⁵² ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.4-5.

2. Parti Üyeliği

Duverger'ye göre, şekli bir üyelik sisteminin bulunmadığı partilerde üç katılma çemberi ayırdedilebilir; seçmenler, taraftarlar ve militanlar. Bunlardan birincisi en geniş çember olup, yöresel ve ulusal seçimlerde partinin gösterdiği adaylara oy verenleri kapsar. İkinci çemberi oluşturan taraftarlar belirsizlik taşıyan bir kavram olmakla birlikte, hem seçmendirler, hem de partiye olan sempatisini gizlemeyerek onu savunur ve bazen de mali yönden destekler, hatta partinin yardımcı örgütlerine girerler. Militanlar ise, üçüncü ve içteki çemberi oluştururlar. Bunlar, kendilerini partinin üyeleri ve parti topluluğunun unsurları sayarlar. Aynı zamanda, partinin örgütlenmesini ve işleyişini sağlarlar ve partinin propagandasını ve genel faaliyetlerini yürütürler. Kadro partilerinde komite üyeleri militanlardır. Üyelere sahip olan partilerde ise, taraftarlar ve militanlar arasında yer alan dördüncü bir grup olarak karşımıza çıkarlar⁵⁵³. Ancak, seçmenler, taraftarlar, üyeler ve militanlar, partiyle olan bağlarının yoğunluğundan ziyade, bu bağların niteliği bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Buradaki temel sorun, katılmanın mahiyetidir⁵⁵⁴.

Ne var ki, günümüz Avrupa partilerinde üyelik kategorileri, Duverger'nin kategorileştirmesine oranla daha çok genelleştirmeler yapılmakta ve bunlar birbirlerinden ayırt edilmektedir. Bunlardan birisi, basit olarak destekleyiciler, taraftarlar ve militanlardır. Destekleyiciler, hemen hemen daima parti adayları için oy kullanırlar. Taraftarlar, boş bir üyeliği doldurarak ve üyelik aidatı ödeyerek resmi olarak partiye bağlanırlar. Militanlar ise, zarfları dolduran, kitapçıkları dağıtan ve her fırsatta partinin niçin var olduğunu ve amacını vazeden, bu gibi olağan, zor ve zevksiz işleri yerine getiren, parti aktivitelerinde çalışanlardır⁵⁵⁵. Bir diğer ayrım, taraftarlar, üyeler, militanlar ve propagandacılar arasında yapılmaktadır. Parti üyeliğinde, üye ile parti arasında resmi bir bağ bulunmaktadır fakat, parti üyeliği, partiye katılma ve etkinlik

⁵⁵³ DUVERGER, *Partiler*, s.105-106.

⁵⁵⁴ DUVERGER, *Partiler*, s.131.

⁵⁵⁵ LAWSON, a.g.e., s.252.

bakımından türdeş bir nitelik taşımamaktadır. Dolayısıyla, üyeler içinde de, militanlar, liderler, profesyonel politikacılar gibi ayrımlar söz konusudur⁵⁵⁶.

Siyasal partilerin, her ne isim altında olursa olsun, farklı boyutlarda bağluları bulunmaktadır. Önemli olan husus, parti üyeliğinin taşıdığı anlam ve üyelerin partiye katılışlarının niteliği olup, ancak bunlar bir siyasal partiyi tanımamızda ve onu demokratik ilkeler bakımından çözümlememizde, daha doğrusu parti-içi demokrasiyi değerlendirmemizde önemlidir. Dolayısıyla asıl kriter, parti üyeliğinin taşıdığı anlam ve üyelerin parti faaliyetlerine katılmalarının niteliğidir.

A. Üyeliğin Sayısı ve Taşıdığı Anlam

Kadro ve Kitle partileri ayrımı, Duverger'nin üyelik kavramı bakımından 1951'de yapmış olduğu ve bazı yönlerden eleştirilmekle birlikte genellikle benimsenmiş bir sınıflandırmadır⁵⁵⁷. Duverger'ye göre, üyelik kavramı kadro partilerinden kitle partilerine giden bir evrimin sonucudur ve aralarındaki ayrım, bu partilerin büyüklüğü ve üye sayısına değil, yapı farklılığına dayanır⁵⁵⁸.

Kadro ve kitle partileri ayrımının tarihsel bir süreci söz konusudur. İlk siyasal partiler ve onların uzantıları yapısal olarak <<kadro partileri>> olarak adlandırılabilir. Genellikle ekonomik bakımdan güçlü toplum kesimlerinin temsilcileri olan bu partiler, az sayıda, fakat ekonomik bakımdan güçlü üyelere sahiptirler. Üstelik, bu tip partiler, genel oy ilkesinin geçerli olmadığı, ancak belirli bir düzeyde vergi verenlerin oy hakkına sahip oldukları bir dönemde doğmuşlardır⁵⁵⁹. Bununla birlikte, genel oy ilkesinin kabulü, hemen gerçek kitle partilerinin oluşumuna yol açmamıştır. Kadro partileri, saflarını kitlelere açar gibi görünmek suretiyle örgütlerini daha esnekleştirmeyi amaçlamışlardır. "İngiliz Liberal partisinde Birmingham komitesi (caucus) sistemi, Muhafazakar partide Primrose Ligi, Amerika'da ön-seçimlerin kabulü, bu ilk safhaya tekabül eder. Problem, bir yandan kütlelere belli bir siyasal faaliyet alanı bırakmak, bir yandan da komiteyi meydana getiren seçkinlere iktidarlarını halktan almış görünüşü

⁵⁵⁶ TEZİÇ, *Partiler*, s.45; Arif PAYASLIOĞLU, *Siyasi Partiler*, AÜSBF Yayını, Ankara, 1952, s.28-30.

⁵⁵⁷ KAPANİ, *Politika*, s.168.

⁵⁵⁸ DUVERGER, *Partiler*, s.79.

⁵⁵⁹ KIŞLALI, *a.g.e.*, s.238-39.

vermektedir. İlk iki örnekte kitle partisine yaklaşılmış, şekli bir üyelik sistemi ve düzenli bir aidat usulü mevcut olmuştur. Fakat partinin gerçek hayatı, üyelerin dışında cereyan ediyordu: Asıl partiden ayrı bir örgüt olan Primrose Ligi, bir sosyal kaynaşma amacı gütmekteydi; yalnız Birmingham komitesi mahalle ocaklarıyla, gerçek bir kitle partisinin habercisi olmuş, fakat geçici bir deneme olmaktan öteye geçmemiştir. Bu devrede kitle partilerinin siyasal ve mali temelleri henüz mevcut değildir. Ne adayları ve seçimleri kapitalist finansmandan kurtarmak, ne de kütleleri eğiterek faaliyetlerinden siyasal hayatta doğrudan doğruya yararlanmak söz konusuydu. Burada daha çok, kütlelerin siyasal ve mali gücünü yardımcı bir kuvvet olarak kullanma durumu mevcuttu”⁵⁶⁰.

Kadro partilerinden kitle partilerine giden süreçte, genel oyun kabulünün etkisiyle Amerika hariç her yerde kurulan Sosyalist partilerin gelişimleri önemlidir. Başlangıçta, burjuva partilerinden pek farklı olmayan ilk sosyalist gruplarda kitle partisine yönelik gelişmeler ülkeden ülkeye farklılık gösterse de zaman içerisinde kitle yapısına kavuşmuşlardır. Bunda etken olan şey, Marksist sınıf partisi anlayışı olmuştur. Bu anlayışa göre, eğer parti bir sınıfın siyasal ifadesi ise, bu durumda doğal olarak, sınıfın tümünü örgütlendirmeye, ona siyasal bakımdan şekil vermeye, içlerinden siyasal ve yönetsel elitleri çıkarmaya çalışması gerekir. Böylece, seçimlerin kapitalist finansmanına ancak küçük bir ilave olarak yer verilebilir, esas kollektif finansmandır. Yine, burjuva siyasal basına karşı bir işçi siyasal basını kurabilmek gerekliydi. Bu da ancak sermaye toplamayı ve gazetenin dağıtımını örgütlemeyi mümkün kılan bir kitle partisiyle gerçekleşebilirdi. Bu durum, kadro ve kitle partileri ayrımının, sağ ve sol, burjuva ve işçi partileri ayrımına niçin hemen hemen denk düştüğünü de ortaya koymaktadır⁵⁶¹.

Duverger bu sınıflandırmasını, tarihsel açıdan ele almaktadır. Burada ayrım noktaları olarak da, bir yandan partinin üye sayısını ve üyeliğin taşıdığı anlamı, diğer yandan da partiyi oluşturan temel unsurların niteliği esastır. Örgütün yoğunluğuyla ilgili olan bu ayrıma göre, daha çok sayıda üyeyi daha yakın ve sıkı bir ilişki içinde bir araya

⁵⁶⁰ DUVERGER, *Partiler*, s.81-82.

⁵⁶¹ DUVERGER, *Partiler*, s.82-83.

getiren partiler, daha yoğun bir örgütlenmeye sahiptirler⁵⁶². Bu ayrımın temel kriterleri ise, Batı demokrasilerinde partilerin ortaya çıkışları, kurucuları, mali kaynakları, ideolojileri, parti disiplini, parti meclis grubu-örgüt-parti yöneticileri arasındaki ilişkileri, parti içi eğitimi ve partinin yapısının yumuşak ya da katılığı⁵⁶³ gibi unsurlardır.

Söz konusu temel kriterler kadro partileri-kitle partileri ayrımında başkalaşmaktadır. Kadro partilerinin kuruluşunda yaygın bir toplumsal destek arayışının olmadığı, buna karşılık daha çok yerel düzeydeki seçkin ve nüfuzlu kişileri kazanmak amacının güdüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla, bunların asıl amacı üye sayısını arttırmak olmayıp, belli bir seçim bölgesinde önde gelen kişileri partiye çekmek suretiyle seçimi kazanmak ve iktidar olmaktır. Bundan ötürü, bu tür partilerin faaliyetleri esas itibarıyla seçim dönemleriyle sınırlı kalmaktadır. Partinin örgütlenmesi ise, devamlı ve yaygın bir parti örgütü yerine, seçim komiteleri şeklinde faaliyet göstermek üzerine kuruludur. Bu nedenle, bu tür partilere <<komite partileri>> de denmektedir. Günümüzde bu modele en çok yaklaşan partiler, ABD'deki iki büyük parti olan Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Partidir⁵⁶⁴.

Kadro partilerinin yönetici kadrosunu da bu seçkin ve nüfuzlu kişiler oluşturmaktadırlar. Bu yönetici kadro ile, partiye oy veren seçmen (tarafar) kitlesi arasında ayrıca örgütlenmiş bir <<üye>> topluluğu bulunmaması, buna ihtiyaç duymamasından kaynaklanmaktadır. Epstein'ın tezine göre, eğer partilerin başlıca amacı seçim kazanmaksa, yönetici kadronun meydana getirdiği <<iskelet örgüt>> bu amacın gerçekleştirilmesi için yeterlidir. Modern seçim kampanyaları, kitle haberleşme araçlarının etkinlikleriyle paralel olarak, çok üyeden kurulu bir kitle örgütünü gereksiz kılmıştır. Pratikte de, partilere kayıtlı üyelerin küçük bir azınlığı bu faaliyetlere katılmaktadır. Bu nedenle, partilerin seçim kampanyalarını çok az bir militanlar topluluğuyla, ve hatta her kampanya için (ad hoc şekilde) toplanacak gönüllülerle

⁵⁶² ÖZBUDUN, *Partiler*, s.63.

⁵⁶³ ÇAM, *a.g.e.*, s.400-401.

⁵⁶⁴ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.216.

karşılamları mümkündür. Nitekim. Amerikan partileri kayıtlı üye kitlelerine sahip olmamakla birlikte, seçim kampanyalarını etkin bir biçimde yürütebilmektedirler⁵⁶⁵.

Kitle partileri ise, adının da ifade ettiği gibi, faaliyetlerini kitleye yönelten, dolayısıyla olabildiğince çok sayıda kişiyi üye yapmaya çalışan partiler olmakla birlikte, kadro partilerinden çok sonraları, demokrasinin gelişiminin doğal sonuçlarından biri olan oy hakkının genişlemesinden sonraki süreçte, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmışlardır. Geniş halk yığınlarının oy hakkına sahip olması ve işçi sendikalarının kurulmasıyla birlikte yeni görüşlerin ve yeni çıkarların savunulması, bu tip partilerin kuruluşunda önemli bir rol oynamışlardır ve sosyalist akımların bunda büyük rolü olmuştur. Bundan ötürü, başlangıçta sosyalist partilere özgü bir örgütlenme modeli iken, bugün artık Batı demokrasilerinin olağan parti modeli durumuna gelmiş bulunmaktadır⁵⁶⁶.

Partilerin bir kitle örgütüne sahip olması, seçimlere yönelik fonksiyonlar bakımından zorunlu olmadığına göre, bazı partilerde bir kitle örgütünün varlığı, söz konusu partilerin seçim-dışı fonksiyonlarının varlığıyla açıklanabilir. Kitle örgütünü ortaya çıkaran sosyalist partiler, salt seçim kazanma amacına yönelik olarak değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik düzende demokratik yoldan köklü değişiklik yapma amacıyla kurulmuşlardır. Aslında kitle örgütünün sosyalist partiler için vazgeçilmez bir zorunluluk olması, bu tip partilerde seçimin başlı başına bir amaç olmayıp, ana amacı gerçekleştirmeye yarayan bir araç olmasından kaynaklanmaktadır⁵⁶⁷. Duverger de, sosyalist partiler için kitle örgütünü hem siyasal hem de mali bakımdan bir zorunluluk olarak ifade etmektedir: “Kadro partileriyle kitle partileri arasındaki ayrım, bunların büyüklüklerine, üye sayılarına dayanmaz; burada söz konusu olan, büyüklük değil, yapı farkıdır... Bir defa parti, işçi sınıfını siyasal bakımdan eğitme, bu sınıf içinden ülkenin hükümet ve yönetimine ele alabilecek bir elit yetiştirme amacını gütmektedir; dolayısıyla üyeler, partinin bizzatihi maddesi ve faaliyet malzemesidir. Üyeleri olmadığı takdirde parti, öğrencisiz bir öğretmene benzer. Mali yönden de parti, esas itibarıyla,

⁵⁶⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.63-64.

⁵⁶⁶ ÇAM, a.g.e., s.403; KAPANİ, *Politika*, s.169; ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.217.

⁵⁶⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.64.

üyelerinin ödediği aidatlara dayanır...Böylece parti, siyasal eğitim çalışmaları ve günlük faaliyetleri için gerekli olan fonları toplar; seçim giderlerini de aynı yoldan karşılayabilir; burada işin mali ve siyasal yönleri birleşmektedir”⁵⁶⁸. Bununla birlikte, günümüzde artan kampanya ve diğer giderleri karşılamak için Sosyalist partilerin de üye aidatlarının dışında, toplu bağışlar kabul etme (İngiltere), devlet yardımı (Almanya) ve kar getirici ticari işletmeler kurma (İtalyan Komünist Partisi) gibi alternatif finansman usullerine yöneldikleri gözlemlenmektedir⁵⁶⁹.

Bu ayrımda totaliter (Komünist ve Faşist) partilerin durumunu da kısaca belirtmek gerekmektedir. Bunların temel özelliklerini Linz’i takip ederek belirtebiliriz: “Totaliter sistemlerde, ideolojinin taşıdığı önemden, monist bir iktidar merkezi eğiliminden, kitle katılması ve mobilizasyonu üzerindeki vurgudan doğan benzersiz nitelikler dizisi, en saf ifadesini totaliter partide, onun bağlı ve yan örgütlerinde ve bunların toplumda yerine getirdikleri fonksiyonlarda bulur. Benzersiz bir örgütlenme tipi olarak totaliter parti, otokrasinin modern biçimlerini, bütün geleneksel mutlakiyetçi rejimlerden ve demokratik olmayan hükümet sistemlerinin diğer pek çok şeklinden en açık biçimde ayırır”. “Parti komünist terminolojide bir öncü, faşist terminolojide ise bir elit olarak adlandırılan azınlıktır”. “Bir örgüt içerisinde iktidarı elde etme amacı, totaliter partilerin incelenmesindeki önemli bir sorunu, parti ile devlet arasındaki ilişkiyi aydınlığa çıkarır. Partilerdeki bütün bürokratlaşmaya, parti liderliğindeki bütün oligarşik sürekliliğe, hatta lider ve üyelerin hukuken ayrıcalıklı statülerine rağmen, parti ve devlet liderlikleri ne kadar iç içe geçmiş olursa olsun, partiler, devlet örgütünden, makamlarından ve bürokrasiden özenle ayrı tutulur... Totaliter parti, ilke olarak, toplumun yahut toplumdaki belli sınıfların dileklerini, özlemlerini ve menfaatlerini açıklama fonksiyonunu korur. Bu anlamda totaliter parti, devlet ve toplum ikiliği olmaksızın düşünülebilmesi mümkün olmayan modern bir olgudur. Totaliter partinin, hukuken idare örgütüyle bütünleşen kapalı bir grup haline gelme eğilimine rağmen, gönüllü başvuru ve üyeliği içeren biçimsel kriter, partileri modern veya patrimoniyal

⁵⁶⁸ DUVERGER, *Partiler*, s.79.

⁵⁶⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.64.

devlet bürokrasilerinden ve modern orduların çoğundan ayırır”⁵⁷⁰. Totaliter partileri diğer partiler ayıran temel özellikler, kendisini parti liderliği, parti fonksiyonları ve partinin devlet ile olan ilişkisidir⁵⁷¹. Bütün bunlara rağmen, totaliter partileri kitle partileri olarak nitelendirmek mümkündür⁵⁷².

Kadro partileriyle kitle partileri arasındaki üyeliğin farklı anlam taşımasının en önemli göstergesi, partiye katılım biçimi ile kendisini göstermektedir. “Yığın partilerinde, partiye giriş belgesinin doldurulması, düzenli aidat ödenmesini gerektiren biçimsel kayıt işlemleri üyeliğin temel koşullarından biri. Aidat üyeliğin ve partiye katılmanın psikolojik bir unsuru oluyor aynı zamanda; hem bir bağlılık belirtisi, hem de partiye bir sadakat kaynağı oluyor. Kadro partilerinde bu durum görülüyor; üyeliğe giriş resmi formalitelere bağlı değil. Sürekli aidatın yerini, zaman zaman yapılan bağışlar alır. Kadro partilerinde, pratik bakımdan, üyelik gerçek bir anlam taşıyor. Bu bakımdan, kadro partilerinde, aslında üyelikle militanlık birbirine karışan kavramlar oluyor. Bu tür partilerde komiteler yoğun faaliyette bulunan militanlardan kuruludur.

⁵⁷⁰ LINZ, a.g.e., s.37-40.

⁵⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., LINZ, a.g.e., s.49 vd.

⁵⁷² Linz ve Duverger, totaliter partilerin kitle partileri olduklarını ifade etmektedirler. Linz’e göre totaliter parti, “otoriter rejimlerdeki birçok tek-partilerin aksine, bir yönetici grubun kamu görevlilerinden, yöresel eşraftan, sivil giyinmiş subaylardan, belki bazı memurlardan ve mevki arayışındaki birkaç üyeden kooptasyon yoluyla oluşturduğu bir makam sahipleri örgütünden ibaret olmadığı gibi; sendikalarda, kooperatiflerde, meslek kuruluşlarında ve benzerlerindeki dolaylı üyeliğe dayanan bir örgüt de değildir. Şüphesiz, totaliter partilerin bu çeşit fonksiyonel örgütlerle yakın ilişkileri vardır. Mesela NSDAP, şu örgütleri birbirinden açıkça ayrı tutmuştur: Bir kadro ve üyelik örgütü olan parti, partinin bölümleri (Gliederungen), Hitler Gençliği (Jugend), SA ve SS, çok sayıda yan örgütler (angeschlossene Verbände) yani meslek ve menfaat grupları ki, bunlara dev işçi örgütü, Deutsche Arbeitsfront (DAF) da dahildir. Komünistler de, bu tür örgütleri iletim kayışları olarak görmektedirler. LINZ, a.g.e., s.42. Duverger de, bir sorudan hareket ederek konuya yaklaşmaktadır: “Acaba karşıımızdaki partiler hala gerçek kitle partileri midir, yoksa yeni bir anlayışa, üçüncü bir kategoriye (kadro partilerinden daha açık, kitle partilerinden daha kapalı mahiyetteki müminler partisine) doğru tedrici bir evrim mi mevcuttur? Leninist anlayışa göre parti, işçi sınıfının tümünü içine almamalı, onun sadece öncü kuvveti, savaşı kanadı, <<en bilinçli>> kesimi olmalıdır. Bu, artık sınıf-parti anlayışı değil, elit-parti anlayışıdır. Faşist doktrinler, bu konuda daha da açıktır; Nietzsche’ci, eşitlik aleyhtarı ve temelden aristokratik olan bu doktrinler, partiyi en iyilerden, en sadıklardan, en cesurlardan, en istidatlılardan kurulu bir tarikat olarak görürler. Kitleler çağı geride bırakılmış, seçkinler çağına girilmiştir. Dolayısıyla, <<üye>> kavramı da çeşitlilik göstermektedir. Partinin kendi içinde bile, farklı sadakat ve faaliyet derecelerine tekabül eden iç içe çemberlere rastlanmaktadır. Nasyonal Sosyalist partide, en önce partinin kendisi, sonra S.A., daha sonra da S.S. geliyordu. Komünist partisinde, eşitlikçi resmi doktrin böyle bir hiyerarşiye karşı olmakla birlikte, istikrarlı ve sağlam bir iç << iç çevre>>nin varlığını tesbit etmek mümkündür; genellikle oldukça istikrarsız görünen sıra üyeleri kitlesi, bu iç çevrenin etrafında yer alır ‘savaşta önceki Fransız Komünist partisinde bu fark çok belirginde)...Nisbeten özel karakterlerini hatırd tutmak şartıyla, Komünist ve Faşist partileri, daima kitle partileri olarak sınıflandırmak mümkündür”. DUVERGER, **Partiler**, s.86-87.

Kadro partilerinde, yığın partilerinde görülen türde, biçimsel üyelik mevcut olmadığı için, bu militan üyeler, yığın partilerin tersine, taban oluşturamayacak kadar sayıca azdırlar. Bu parti tipinin ayrıca özelliği olan komiteler, tamamen militanlardan kuruludur. Bunun etrafında da, parti topluluğuna dahil olmayan taraftarlar toplanır”⁵⁷³.

Kitle partilerinde üyeliğin bu kadar önemli olması, mali güçlüklerin ötesinde, partinin ideolojisinden kaynaklanmaktadır. Belli bir ideolojiye sahip olma ve bu ideolojinin partinin genel politikasını belirlemesi, kitle partilerinin ayırdedici özelliklerindendir. Üyelerin ve taraftarların partiyle olan ilişkilerini sürekli kılmak ve canlı tutmak için siyasal eğitim uygulanmaktadır. Gece dersleri, parti broşür ve gazeteleri, toplantılar hem taraftarlarla partinin organik bağının kurulması hem de aidatların devamlılığını sağlamak için de gerekli görülmektedir. Bu özellikleri dolayısıyla, kitle partileri kadro partilerinden farklılıklar göstermektedir. Üyeliğin bu denli kapsamlı ve sıkı bir ilişki arzemesi parti-içi demokrasi bakımından da önemli etkiler doğurmaktadır. Kitle partileri yapılarından dolayı parti-içi demokrasiyi esas tutmak zorundadırlar. Buna göre, parti yöneticilerinin üyeler tarafından belirlenmesi gerekliliği vardır. Kadro partilerinde milletvekili adayları saygın ve belirli özelliklere sahip kişilerden seçilirken, kitle partilerinde ise partinin uygun göreceği kişiler belirlenmek durumundadır. Kadro partilerinde parti iktidarı milletvekillerindeyken, kitle partilerinde ise, iktidarın aidatları veren üyelerde olduğu, parti yöneticilerinin demokratik, parti-içi seçimlerle belirlenmesi ilkesi kabul edilmiştir⁵⁷⁴. Bununla birlikte, kitle partilerinin kuruluşlarındaki amaçlarından ve yapısal nitelikleri bakımından sapmalar olabileceği ve olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Eleştiriler, parti bürokrasisi ve siyasal profesyonelleşme noktasında odaklaşmaktadır. Teorik olarak parti iktidarı aidatlarını veren, parti-içi seçimlerde oy kullanan üyenin olmakla birlikte, gerçekte bu iktidar örgüte ve örgütün yöneticilerine geçmiştir. İktidarı belirli sayıda, değişmeyen profesyonel bir parti oligarşisi ele geçirmekte ve bu grup içinde yer alanlar

⁵⁷³ TEZİÇ, *Partiler*, s.51.

⁵⁷⁴ ÇAM, *a.g.e.*, s.403.

uzun süre yöneticilikte kalmakta, sonuçta profesyonel parti yöneticisi tipi kitle partileri için ciddi bir sakınca oluşturmaktadır⁵⁷⁵.

Duverger'nin kadro partileri-kitle partileri ayrımı günümüzde de kullanılmakla birlikte, yapılan bazı çalışmalarla, bu tipolojideki eksiklikleri tamamlayabilmek için yeni kategoriler ortaya atılmıştır. Bunların en ilgi çeken, Otto Kirchheimer'in <<Cath-All Party>> (toplayıcı parti) olarak adlandırdığı parti tipidir⁵⁷⁶. Özellikle II. Dünya Savaşından sonraki dönemde Batı ülkelerinde gelişen özellikleri tanımlamaya yönelik bu kavram, ne tam anlamıyla bir kadro partisi, ne de gerçek anlamda bir kitle-sınıf partisi (ya da sosyal bütünleşme partisi) sayılmaktadır⁵⁷⁷. Kirchheimer'ın catch-all partisinin genel olarak ifade ettiği şey, parti üyeliğinin de ulusun kendisinin heterojen insanları gibi olduğudur⁵⁷⁸. Bazı yazarlar da, tarihsel yaklaşım kullanıldığında, bu yöntemin kadro, kitle ve toplayıcı partiler ayrımını zorunlu kıldığını ifade etmektedirler. Buna göre, bu sınıflandırma partilerin çıkış noktalarını ele alır ve onların şu andaki karakterlerini anlamamızı sağlar⁵⁷⁹.

Catch-all partileri, kadro ve kitle partilerinin 1945'ten sonraki durumlara cevap verebilmeleri için takip ettikleri politikalara bir tür başkaldırasal yoldan ortaya çıkmıştır. Bu tip partiler, ulusal menfaati gerçekleştirmeye çalışırlar ve tek bir sosyal grubun temsilcisi değildirler. Bu tip partiler, geniş ve aktif bir üye tabanıya dolaylı değil de, liderleriyle televizyon vasıtasıyla iletişim kurarlar⁵⁸⁰. Dolayısıyla, sınıf çizgilerini aşarak mümkün olduğu kadar geniş bir seçmen kitlesine hitap etmeye çalışan ve ideolojik eğilimi oldukça yumuşak, pragmatik yönü ağır basan bir parti görünümündedirler. Bu tür partilerin amaçları, toplumsal yapıdaki değişiklikler sonucunda sayıları giderek azalan seçmenleri, ılımlı bir programla kendi yanlarına çekmek ve böylece kitlesel tabanlarını olabildiğince genişletmek suretiyle iktidar

⁵⁷⁵ ÇAM, a.g.e., s.406.

⁵⁷⁶ Diğer parti kategorileri için bkz., LAWSON, a.g.e., s.261-62.

⁵⁷⁷ KAPANİ, *Politika*, s.175.

⁵⁷⁸ LAWSON, a.g.e., s.253.

⁵⁷⁹ Bkz., HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.132.

⁵⁸⁰ HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.132.

yarışını kazanabilmektedir⁵⁸¹. Bu anlamda olmak üzere catch-all partiler, mümkün olduğunca çok seçmenin en yakın menfaatlerini yerine getirmek için pragmatik, kısa vadeli vaatleri somutlaştırmaya çalıştığından, menfaatlerin toplanmasından önceki bir başka yapıyı ifade etmektedir⁵⁸².

Bu parti tipine örnek olarak, ABD'deki Demokrat Parti, Fransa'daki Cumhuriyet İçin Toplanma Partisi (RPR), Hindistan'nın Kongre Partisi, Meksika'daki Devrimci Kurumlar Partisi, Alman ve İtalyan Hristiyan Demokrat Partiler gibi Avrupa'daki çoğu merkez-sağ partiler ve Alman Sosyal Demokrat Partisi gibi bazı ılımlı sol partiler ve genel olarak Türkiye'deki partiler örnek olarak gösterilmektedir⁵⁸³.

B. Üyelerin Parti Faaliyetlerine Katılışının Niteliği

Üyelerin parti faaliyetlerine katılımının niteliği oldukça önemli bir değişken olarak kabul edilmektedir. Bu konuda çeşitli sınıflandırmalar bulunmakla birlikte, Duverger ve Neumann'ın yapmış oldukları tasniflerin genel kabul gördüğünü ifade edebiliriz. Duverger, üyelerin parti faaliyetlerine katılımı bakımından sınıflandırmasını sınırlı ve totaliter partiler ayırımına, Neumann ise sınıflandırmasını bireysel temsil partileri ve sosyal bütünleşme partileri ayırımına dayanmaktadır⁵⁸⁴.

Sınırlı partiler ve bireysel temsil partileri genellikle aynı kabul edilmektedir. Totaliter partilerle topyekün bütünleşme partileri için de durum aynıdır. Neumann'ın Duverger'den farklı olarak ortaya koyduğu tip ise, demokratik bütünleşme partileridir.

Bireysel temsil partileri, faaliyetlerinin neredeyse tamamını, seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları gibi salt siyasal çalışmalar üzerinde toplamaktadırlar. Bunların amaçları, siyasal iktidarı elde edebilecek çoğunluğu sağlamaktır. Bundan ötürü, partinin parlamento-dışı örgütleri sadece seçim kampanyaları boyunca yoğun bir çalışma göstermekte, bunun dışındaki zamanlarda ise hareketsiz kalmaktadır. Parti üyeliği, yalnızca belli siyasal ilkelerin ve davranış kalıplarının kabulünü gerektirmekte, buna karşılık olarak, üyelerin siyaset-dışı

⁵⁸¹ KAPANİ, *Politika*, s.175-76.

⁵⁸² LAWSON, *a.g.e.*, s261.

⁵⁸³ Bkz., LAWSON, *a.g.e.*, s.253; KAPANİ, *Politika*, s.176.

⁵⁸⁴ Bkz., ÖZBUDUN, *Partiler*, s.73.

faaliyetleri hiçbir şekilde partinin müdahale ve kontrolüne tabi tutulmamaktadır. Üyelerin parti faaliyetlerine katılmaları, seçimlerde parti adaylarına oy vermek ve en fazlası partinin seçimleri kazanması için çalışmaktan öteye geçmemektedir. Dolayısıyla, üyelerin yaşamında parti sınırlı ve ikinci derecede bir role sahiptir ve parti bağları, üyenin aile, sınıf ve meslek örgütleri gibi diğer sosyal gruplarla olan bağlarına oranla daha zayıf nitelik taşımaktadır. Bu durum, üyelerin sadece maddi faaliyetleri bakımından değil, fikri faaliyetleri bakımından da söz konusudur. Bireysel temsil partileri, ideoloji bakımından pragmatik ve rölativist nitelikte olmakla birlikte, partinin siyasal değer ve inançlardan tamamen yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Söz konusu değer ve inançlar açık, sistemli, kapsayıcı ve kurumsallaşmış bir ideoloji niteliğinde olmayıp, birbirine gevşek biçimde bağlanmış, systemsiz ve genellikle açıklıktan yoksun birkaç siyasal ilke ya da eğilimden ibarettir. Bundan ötürü, parti siyaseti belirlenirken, ideoloji değil, mümkün olan en geniş seçmen kitlesine ulaşabilme isteği belirleyici olmaktadır. Bütün bunların sonucu olarak, bu tip partilerde üyenin partiye katılımı sınırlı ölçüdedir⁵⁸⁵. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak, parti disiplini bu partilerde zayıftır⁵⁸⁶. Bireysel temsil partilerinin, sahip oldukları bu yapısal niteliklerinden dolayı, genelde modern kitle demokrasisinin politik gerçekleriyle pek bağdaşmadığı da bir iddia olarak ileri sürülmektedir⁵⁸⁷. Ne var ki, günümüz kitle demokrasisi anlayışının, özellikle Doğu Bloku'nun yıkılması ve sosyalist akımların gerilemesiyle birlikte gelişmekte olduğu yönün ne olacağının daha fazla belirginleşmesi, bu yaklaşımı doğrulamayabilecektir kanaatindeyiz. Muhafazakar, liberal ve radikal partiler bireysel partilere örnek oluşturmuşlarsa da⁵⁸⁸, ABD'deki Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler ile, Fransız Radikal partisi bu tipe en çok uyan kuruluşlar olarak kabul edilmektedir. Yine İngiliz ve İskandinav partileri de birçok bakımdan bireysel temsil partilerine daha yakın özellikler taşımaktadırlar⁵⁸⁹.

⁵⁸⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.73-74. Ayrıca bkz., DUVERGER, *Partiler*, s.132-33.

⁵⁸⁶ ERDOĞAN, *Anayasa*, s.217.

⁵⁸⁷ Bkz., KAPANİ, *Politika*, s.173.

⁵⁸⁸ TEZİÇ, *Partiler*, s.48.

⁵⁸⁹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.77.

Sosyal bütünleşme partileri, 20. Yüzyılın başlarında meydana gelen sosyal, siyasal buhranların ve siyasal katılmanın genişlemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır⁵⁹⁰. Bu tip partilerin esas amacı, gerek üyelerini ve gerekse bireyleri siyasal toplumla birleştirmektir. Dolayısıyla, taşıdıkları bu amaç, onları bireylerle daha yakın ve sıkı bir ilişkiye sevketmekte, bunun sonucu olarak da, üyelerinin ideolojik ve organik bir çatıda bütünleştirilmesini sağlamaktadır⁵⁹¹.

Sosyal bütünleşme partilerinin iki alt tipinden topyekün bütünleşme partileri ya da diğer adıyla totaliter partiler, faaliyetlerini sadece devlet yönetimine ve seçimlere yöneltmemekte, parti üyelerinin bütün sosyal, siyasal ve hatta kişisel hayatlarını da kapsamaktadır. Bu tip partilerin prototiplerini Komünist ve Faşist partiler oluşturmuşlardır. Bunların uygulamalarında görüldüğü üzere, parti ile üyeler arasındaki bağ son derece sıkıdır ve en alt kademedен başlamak üzere, parti örgütü üyelerin davranışları üzerinde geniş bir düzenleme ve kontrol yetkisine sahiptir. Bir diğer bakımdan, topyekün bütünleşme partilerinde ideoloji faktörü son derece büyük öneme sahiptir. Bu ideoloji, bir fikir ve eylem programı olmanın ötesinde, katı ve kapsayıcı nitelikte bir totaliter dünya görüşüdür. Bunun sonucu olarak, bütün üyelerden bu sistemli dünya görüşüne <<iman>> derecesine varan bir bağlılık ve sadakat beklenmektedir. Dolayısıyla, üyelerin bağımsız davranışları, partinin belirlediği ideolojik çizgiden sapma olarak nitelendirilmekte ve bunlara göz yumulmamaktadır. Bunun için de, her şeyden önce, üyelerin günlük yaşayışının neredeyse tamamı, yardımcı kuruluşlar ve yan örgütler aracılığıyla partinin gözetim ve denetimi altına alınmaktadır. Totaliter ideolojinin, birbirine sıkı sıkıya bağlanmış her noktası tutarlı bir bütün oluşturarak, parti üyelerinin bu ideolojiyi tümüyle kabul etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu tip partilerin mutlak bir oy ve eylem birliği üzerinde durmaları da bundan dolayıdır. Sonuçta, bireysel temsil partilerinde doktrin farklılıklarının bulunması ve bunların hoşgörülle karşılanması ne kadar doğal bir durumsa, totaliter partilerde bunların yasaklanması da o ölçüde doğal bir neticedir. Bunun başlıca nedeni ise, bu tip

⁵⁹⁰ HAZIR, *Anayasa*, s.127.

⁵⁹¹ ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.217.

partilerde doktrin ayrılıklarına izin vermek, ideolojinin bütünlük ve tutarlılığını, dolayısıyla da partinin birliğini feda etmek anlamına gelmektedir⁵⁹².

Demokratik bütünleşme partileri, bütünleşme kavramı altında tanımlanıyor olsa da, topyekün bütünleşme partilerinden ayrılmaktadırlar. Bu tip partiler, parti üyeliğinin niteliği bakımından, bireysel temsil partileriyle, totaliter partiler arasında yer almaktadırlar. Parti ile üyeler arasındaki bağ, totaliter partilere oranla zayıf, bireysel temsil partilerine oranla kuvvetlidir. Parti salt bir siyasal örgüt ve seçim kazanma makinesi olmayıp, belli bir sınıf, etnik grup veya dinsel cemaatin, kutsal saydıkları değerleri siyaset planında gerçekleştirmek için oluşturdukları bir örgüttür. Dolayısıyla, bu tip partilerde de yan örgütler ve yardımcı kuruluşlar parti üyelerinin sosyal yaşamlarında geniş bir yer kaplamakta, bu şekilde üyelerini partiyle bütünleştirmeye çalışmaktadırlar. Üyeler, partiyi yalnızca oylarıyla destekleyen kişiler olarak değil, aynı zamanda partiye kendilerini adanmış militanlar olarak değerlendirilmektedir. Demokratik bütünleşme partilerinin, totaliter partiler derecesinde katı olmasa da, sistemli, kapsayıcı ve bağlayıcı ideolojileri bulunmaktadır. Bu ideoloji, manevi değerler dünyası ile pratik siyasal eylem dünyası arasında bir ayrım öngörmektedir. Parti, maneviyat alanında belli bir dinsel veya ahlaki doktrinin kutsallığı, ya da belli bir sosyo-ekonomik sistemin yüksek ahlaki değeri üzerinde ısrarla durmaktadır. Buna karşılık, pratik siyasal eylem alanında, durumun gerektirdiği ödünleri vermek bakımından tereddüt göstermez. Kıta Avrupası'nın Sosyalist partileri ve daha sonra bundan esinlenen Katolik partiler bu parti tipinin başlıca örnekleridirler⁵⁹³.

Tarihsel süreç gözönüne alındığında, en eski parti tipi, bireysel temsil partileridir. Sosyal bütünleşme partileri ise, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve yirminci yüzyılın ilk yarılarında Batı ülkelerinin karşılaştıkları derin sosyal ve siyasal buhranların sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Hızlı endüstrileşme ve şehirleşme, geleneksel grup bağlarının çözülmesine ve geleneksel sosyal ve siyasal kurumların zayıflamasına yol açmıştır. Sosyal bütünleşme partileri, yalnızlaşan bireylerden oluşan toplumdaki sosyal çözülmeye ve sosyal atomlaşmaya bir tepki olarak

⁵⁹² ÖZBUDUN, *Partiler*, s.74-75; KAPANİ, *Politika*, s.173-74; ERDOĞAN, *Demokrasi*, s.218.

⁵⁹³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.76.

doğmuştur. Bu tip partilerin, genel olarak. Sosyal değişimin en hızlı, buhranlı ve sarsıntılı olduğu, geleneksel kurumların tamamen çöktüğü veya çok zayıfladığı ülkelerde, özellikle de Kıta Avrupasında görüldüğü söylenebilir. Daha önce de ayrıntılı olarak görüldüğü üzere, totaliter (Komünist ve Faşist) partiler ise oldukça yeni bir olgudur. İlginç bir durum olarak, günümüzde bazı ülkelerde her üç tip parti birarada bulunmaktadır. Örneğin, Fransa'da ve İtalya'da bireysel temsil partileri (Fransız Radikal sosyalist Partisi ve İtalyan Liberal Partisi), demokratik bütünleşme partileri (Sosyalistler ve Hristiyan Demokratlar) ve totaliter partiler (Fransız ve İtalyan Komünist partileri ve İtalyan Neo-Faşistleri) parti sisteminde birarada bulunmaktadır⁵⁹⁴.

3. Parti Liderliği

A. Parti Liderliği Kavramı

Bertrand Russell, örgütü, <<ortaklaşa amaçlara yönelmiş eylemler dolayısıyla biraraya gelmiş insanlar takımı>> olarak tanımlamaktadır. Yine, örgüt klüpler gibi gönüllüler tarafından kurulmuş olabileceği gibi, bir aile ya da klan gibi doğal bir biyolojik grup veya bir demiryolu şirketi gibi karmaşık bir karışım olabilir. Örgütün amacı ve karakteri ne olursa olsun, her örgütte iktidar dağılımı ve düzenlenmesi bulunması gerekmektedir. Bütün örgüt adına karar alan ve hiç değilse örgütün kuruluş amaçları bakımından, tek tek üyelerin her birinden daha çok iktidara sahip olan bir yönetim bulunmalıdır. Üye sayısının çok az olmadığı bir örgütte, bireyler topluluğunun aldığı kararlar, güç birliğinin bir sonucu olarak yönetimler tarafından uygulanmak zorunluluğundadır. Bu bakımdan, yönetim modern bir uygar topluluğun yaşamında, sanayileşme öncesi dönemdeki toplumların yaşamında oynadığından daha büyük bir rol oynamaktadır. Bütünüyle demokratik (böyle bir şey mümkün olabilseydi) bir yönetimde dahi iktidar dağılımı gereklidir⁵⁹⁵.

⁵⁹⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.77.

⁵⁹⁵ Bertrad RUSSELL, *İktidar*, Çev. Metin Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s.162-63.

Her siyasal örgütün başında bir yönetici bulunmaktadır ve bu etkilenmekten çok etkileyen kişi, lider olarak tanımlanmaktadır⁵⁹⁶. Bununla birlikte, liderin mutlaka resmi (formel) lider olması ve en önemli mevkileri işgal etmesi gerekmemektedir. Siyasal yaşamda, gayri resmi (informel) liderlere de oldukça sık rastlanılmaktadır. Örneğin, ABD’de William Mc Kinley 1897-1901 yılları arasında Başkan olduğu halde, gerçek lider, perde arkasındaki kuvvetli adam, Cumhuriyetçi Partinin etkili siması Boss Mark Hanna olmuştu. Bütün liderlik durumlarında olabileceği gibi, siyasal partilerde de lider, örgütün görünüşte başı olabilmektedir⁵⁹⁷.

Örgütler, iki önemli husus bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar. Bunlardan birisi büyüklük, diğeri de üyelerini kontrol altında bulundurabilme derecelerini gösteren iktidar yoğunluğudur⁵⁹⁸ ve iktidar koyuluğu ya da başka bir deyimle örgüt yoğunluğu ile ilgili sorunlar karmaşık ve önemlidir⁵⁹⁹. Siyasal partiler yakın zamanlara kadar dağınık birer örgütlüler ve bu nedenle üyelerinin etkinliklerini kontrol etmek amacıyla fazla bir girişimde bulunamıyorlardı. 19. Yüzyıl boyunca, Meclis üyeleri çoğunlukla kendi Parti liderlerine karşı oy kullanmışlardır ve bu karşı oy kullanmaların doğurduğu bölünmeler bütün tahminleri geride bırakmıştır. Oysa, günümüzde benzer bir durumun yaratacağı sonuçlar az çok kestirilebilmektedir⁶⁰⁰.

Özellikle genel oy ilkesinin kabulüyle birlikte, başlangıçta kadro partileri görünümünde olan partilerin, daha sonra kitle partilerine dönüşmeleri, onların geniş yığınları etkileyen ve onlara yön veren geniş örgütlü partiler haline dönüşmelerine yol açmıştır. Bu tip partiler, siyasal düşüncenin ve iradenin oluşumuna katılan, hatta ona egemen olan ve bütün ülkeyi kapsayan, en küçük yerleşim birimlerinden merkeze kadar geniş ve hiyerarşik bir örgüte sahiptirler. Yığın (kitle) partilerinin bu nitelikleri, parti faaliyetlerinin yürütülmesi için bir parti bürokrasisini de beraberinde getirmiştir⁶⁰¹. Dolayısıyla, modern siyasal partiler organizasyonu, iktidar araştıran örgütlenmeler

⁵⁹⁶ Bülent DAVER, *Siyaset Bilimine Giriş*, 3.Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.134.

⁵⁹⁷ DAVER, a.g.e., s.135.

⁵⁹⁸ RUSSELL, a.g.e., s.164.

⁵⁹⁹ RUSSELL, a.g.e., s.172.

⁶⁰⁰ RUSSELL, a.g.e., s.174.

⁶⁰¹ PERİNÇEK, a.g.e., s.26-27.

olarak, farklı unsurları bünyelerinde barındırmaktadırlar ve bunlardan birisi de, siyasal liderler ve onlara bağlı olarak işleyen bir siyasal kurmay heyetidir⁶⁰². Bununla birlikte, bir örgütte üyeler ile yönetenler birbirinden karmaşık bir şekilde ayrılırlar; bir çok kimse, kendisinden alt düzeyde yer alanlara göre yönetici, daha yüksek düzeyde yer alanlara göre yönetilen, yatay bağlantılar düzeyinde ise eşit durumdadır⁶⁰³.

Gerek siyasal partilerle ilgili yasal düzenlemelerde ve gerekse siyasal partilerin tüzüklerinde, partinin teşkilatlanması ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerden de açıkça görüldüğü gibi, başta siyasal partinin <<genel başkanı>> merkez yönetim ve karar alma organları, disiplin organları, parti meclisi, parti il ve ilçe başkanları olmak üzere çeşitli hiyerarşik organları vardır ve bunların parti yönetiminde iktidarlara bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, bir siyasal partinin meclis grubu başlı başına bir parti-içi iktidar odağıdır ve parlamento grubu ile partinin dış örgütü arasındaki ilişkiler son derece önemlidir. Sonuç olarak, parti liderliği kavramından anlaşılması gereken şey, bu parti bürokrasi içinde yer alan ve partinin yönetilmesi ile ilgili kararları alan kişilerdir. Nitekim, “bugün bir partiden söz etmek meclisteki bir gruptan söz etmek değildir. Artık demokrasilerde partiler, bütün ülke çapında, onbinlerce kişinin aktif katılımıyla örgütlenen, parlamentodaki temsilciler yanında bütün taraftarlarını ve seçmenlerini çeşitli derecelerde hiyerarşik bir yapılanma içinde toplamaya çalışan organlardır. Partiler, oy toplayan, program ve fikir geliştiren, geleceğin liderlerini seçen, eğiten ve yetiştiren, mali kaynak bulmaya çalışan kuruluşlardır. Tabiatıyla, bütün bu görevlerin üstesinden gelmek için sıkı bir şekilde teşkilatlanmaları gerekmekte ve bunun belirli sonuçları olmaktadır”⁶⁰⁴.

B. Siyasal Partiler ve Oligarşi

Raymond Aron’un ifade ettiği gibi, “bir anlamda, oligarşik olmayan bir rejim düşünülemez. Bizzat politikanın ruhu kararların topluluk tarafından değil, topluluk için alınmasıdır. Kararlar herkes tarafından alınamaz”. “Rejimin adı ister liberal demokrasi, ister halk demokrasisi olsun, bir oligarşiyi nasıl içermez? Bütün sorun bu oligarşinin

⁶⁰² Nermin ABADAN, “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, AÜSBFD, C.XIV, Sy.2-3, (Temmuz,1959), s.110.

⁶⁰³ DUVERGER, Sosyoloji, s.176.

iktidarı nasıl kullandığıdır. Hüküm sürerken tabi olduğu kurallar nelerdir? Topluluğa neye mal olmakta ve ne yarar sağlamaktadır?”⁶⁰⁵. Duverger’ye göre de, “her insan topluluğunda iktidarın yapısı, iki karşıt gücün sonucudur: Bir yanda inançlar, öte yanda pratik zorunluluklar. Dolayısıyla, siyasal partilerin liderliği, günümüzdeki sosyal grupların çoğu (sendikalar, dernekler, şirketler, v.b.) gibi, ikili bir özellik gösterir; yani görünüşte demokratik, gerçekte oligarşiktir”⁶⁰⁶.

Gerek Aron’un siyasal rejimlerin, gerekse Duverger’nin siyasal partilerin oligarşik niteliklerini vurgulaması, bu durumu demokrasi karşıtı bir durum olarak kabul etmeleri sonucunu doğurmamaktadır. Nitekim, Aron’a göre, “sınai medeniyetle birleşen anayasaya bağlı-çoğulcu rejimler, bütün yurttaşlara üst mevkilere yükselmede elbette aynı şansları vermez. Şans eşitliğinin ideal şekli hiçbir yerde gerçekleşmez. Ama yönetici politik azınlık artık kapalı değildir ve ona ulaşmanın birçok yolları vardır”. Üstelik, “Anayasaya bağlı-çoğulcu rejim, yönetilenlere en çok garanti veren rejimdir”⁶⁰⁷. Duverger’ye göre de, siyasal partilerin görünüşte demokratik, gerçekte oligarşik olmaları, her şeyden önce, demokrasiye karşı gösterilen evrensel saygının ve onun çağdaş insanın meşruiyet kabulünün bir sonucudur. Siyasal partiler, doğrudan doğruya demokratik doktrinlerin sürekli olarak söz konusu olduğu siyaset alanında faaliyet gösterdikleri için, bu hususu dikkate almak zorundadırlar. Oligarşik bir yapı, demokratik bir devlet çerçevesi içinde faaliyet gösteren ve tek meşru iktidar biçiminin demokratik iktidar olduğuna inanan kitlelerin desteğini sağlamaya çalışan bir siyasal parti tarafından ileri sürüldüğünde, bu durum çok büyük sarsıntılara yol açacaktır. Bundan ötürü, siyasal partiler, kendilerine demokratik görünüşte bir liderlik sağlama hususunda son derece dikkatli olma durumundadırlar. Buna karşılık, pratik etkinlik, siyasal partileri demokratik ilkelerin karşıt yönüne doğru kuvvetle itmektedir. Demokratik ilkeler, liderliğin bütün kademelerinde seçimli olmasını, sık sık yenilenmesini, kolektif nitelik taşımasını ve zayıf bir otoriteye sahip bulunmasını

⁶⁰⁴ YAYLA, *Siyaset*, s.181.

⁶⁰⁵ ARON, *a.g.e.*, s.121-22.

⁶⁰⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.149.

⁶⁰⁷ ARON, *a.g.e.*, s123-25.

gerektermekle birlikte, böylece örgütlenmiş olan bir siyasal parti, siyaset mücadelesi için gerekli silahlara sahip olmamaktadır⁶⁰⁸.

Payaslıoğlu, parti oligarşisini şu şekilde tarif etmektedir: Her parti, bütün mensuplarıyla birlikte, ulusun geri kalan ayrılan bir grup oluşturduğu gibi, parti içinde de, mensuplar arasında partiye iştirak ve parti faaliyetlerini belirleme bakımından bir kademelenme bulunmaktadır. Böylece, partinin ona oy verenleri, hatta bazı durumlarda ülkenin tamamını temsil etmek durumunda oluşu ve bizzat partinin de sınırlı bir zümre tarafından yönetilmesi olgusu <<parti oligarşisi>>dir. Bilindiği üzere, oligarşiden maksat küçük bir zümrenin büyük bir zümreyi idare etmesidir. Hakim düşünceye göre, siyasal partiler, demokratik rejim içerisinde böyle bir oligarşiye sahiptirler⁶⁰⁹. Nitekim, Duverger'nin ifadesiyle, her örgüt az çok hiyerarşik bir modele göre kurulmuştur ve iktidar örgüte katılanlar arasında karmaşık bir biçimde dağıtılmıştır. Örgütleri incelemek, bir anlamda iktidar ve hiyerarşiyi incelemektir⁶¹⁰.

Ostrogorski'ye göre, genel oy hakkı, profesyonel politikacıların egemenliğindeki sürekli parti örgütlerinin kurulmasına yol açmış, yani parti örgütü bürokratikleşmiştir. Bunun sonucu olarak, örgütsel amaçlar ideolojik amaçlara oranla öncelik kazanırlar. Dolayısıyla, parti örgütü, üyelerinden ve seçilmiş temsilcilerinden tam bir sadakat ve disiplin isterler⁶¹¹. Siyasal partilerin bürokratik bir yönetim mekanizmasına sahip büyük örgütler haline gelmesi ve onların oligarşik bir yapıda kuruluşlar olarak kabulü, siyasal iradenin oluşumunun lider grupların tekelinde olduğu, siyasal partilerin iç düzenleriyle ilgili tartışmalar bakımından önemlidir⁶¹². Siyasal partilerin örgütlenmesini, özellikle de 19. Yüzyıl sonu sosyalist Avrupa partileri içinde incelemeyi amaçlayan R. Michels'in <<Çağdaş Demokraside Siyasal Partinin Sosyolojisi>> adlı çalışması, siyasal parti örgütünün ve lider-kitle ilişkisinin, modern siyasal parti içinde sistemli olarak incelenmesi çabalarından birisini oluşturmuştur⁶¹³.

⁶⁰⁸ DUVERGER, *Partiler*, s.149-50.

⁶⁰⁹ PAYASLIOĞLU, *a.g.e.*, s.46.

⁶¹⁰ DUVERGER, *Sosyoloji*, s.175-76.

⁶¹¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.7.

⁶¹² PERİNÇEK, *a.g.e.*, s.131.

⁶¹³ KALAYCIOĞLU, *a.g.e.*, s.334.

Sartori'nin ifadesiyle, Michels'in soruşturma yolu, açıkça ve katı bir biçimde demokrasinin olanaksız olduğu sonucuna varmaktadır. Michels'in yasası -oligarşinin demir yasası- düpedüz demokrasinin olabilirliği sorununu soruşturmaktadır. Michels, bir genel demokrasi teorisi ileri sürmeyip, siyasal parti üzerinde durmakla birlikte, çözümlemesi çıkarılacak sonuçlar iki bakımdan önemlidir. Bunlardan birincisi, demokratik siyasal sistemin gerçekten de, çoğu kez bir parti sistemi olarak işleridir. ABD dışında, siyasal partiler öyle bir temel öge durumuna gelmişlerdir ki, birtakım yazarlar demokrasiyi yalnızca bir parti sistemi değil, gerçek iktidar yerinin hükümet ve parlamentodan parti yöneticilerine kaydığı ve iktidarın (yetkinin) bunlarda toplandığı bir parti zorbalığı anlamına gelen <<partikrasi>> biçiminde algılamışlardır. İkinci olarak, partiler fenomenolojisinin tipik örnekse bir anlam ve öneminin bulunması durumudur. Demokratik yaşam biçimi, küçük ve özgür birliklerin, kurumların iradeleriyle kendi aralarında kurdukları şeylerden doğmaktadır ve dolayısıyla, partiler de iradi birlikler olarak kurulurlar. Bundan ötürü de, gerçekte bu birliklerin geniş-ölçekli demokratik devletler içindeki tipik siyasal ifadeleri olurlar. Bu bakımdan, her gerçek siyasal demokrasi modeline en çok benzeyen ya da benzemesi gereken siyasal organizma tipi, siyasal partilerdir⁶¹⁴.

Michels'e göre, pratik, teknik ve taktik zorunluluklar dolayısıyla, ne kadar güçlü bir biçimde iddia edilirse edilsin, hiçbir siyasal parti örgütü demokratik olamaz. Çünkü, her örgü veya siyasal parti, küçük bir azınlığın aldığı kararlara göre yönetilmektedir. Bu azınlık dışında kalanların özellikle önemli kararlara etkide bulunması imkansızdır. Sağlam inşa edilen her örgüt, işlevler ve organların farklılaşması için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Bir örgütün resmi yapısı ne kadar dallanmış ve budaklanmış olursa, üyelerinin sayısı, hazinesinin zenginliği, yayınlarının tirajı ve onları izleyenlerin sayısı da o kadar artacaktır. Bunun sonucunda ise, üyelerin liderleri doğrudan doğruya denetlemesinin imkansızlaşması, tam tersi olarak yönetilenlerin denetlenmesi için oluşturulan komite ve komisyonlarının gücünün artması durumunu oluşturacaktır. Nihayet, parti örgütünün gelişip farklılaşması neticesinde, komiteler her türlü önemli sorunun ele alındığı yerler haline gelecek ve parti genel kongrelerinin bu tür işlevleri

⁶¹⁴ SARTORI, *Demokrasi*, s.162.

tamamen yitirmeleri, en demokratik olduğunu iddia eden siyasal partilerde bile, gelişmeyle birlikte kaçınılmaz bir olgu olarak belirecektir. Son derece karmaşık, hiyerarşik bir bürokrasi, siyasal parti geliştikçe, buna paralel olarak oluşacaktır. Bunun yanı sıra, modern siyasal parti, aynı zamanda siyasal anlamda savaşı bir örgüttür (fighting organization). Siyasal parti, diğer partilerle sürekli bir iktidar mücadelesi içindedir. Gerek bu mücadeledeki süreklilik ve gerekse mücadelenin olduğu ortam olan modern toplumun olağanüstü karmaşık yapısı ve geniş kitlelerden oluşan nüfusundan ötürü, siyasal parti taktik yasaların ilk ve en önemlisi olan, en kısa sürede, mümkün olan en büyük sayıdaki üyeyi partinin amaç ve çıkarları doğrultusunda harekete geçirebilme gerçeğinin etkisi altındadır. Bu durum, modern siyasal partinin karşılaştığı sorunlar karşısında hızlı karar vermeyi gerektirecek bir niteliğe sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Bu hıza, büyük kitlenin katılımı ile elde edilecek kararlar aracılığıyla ayak uydurabilmek imkansız olduğundan, savaşı bir parti, hiyerarşik bir örgüt kurmak zorunluluğundadır ⁶¹⁵.

Duverger'ye göre de, diktatoryal bir devletle savaş halinde bulunan demokratik bir devletin, rakibini yenebilmek için onun metodlarını gitgide benimsemesi gibi, siyaset savaşında ve partiler düzeyinde de aynı durum kendisini gösterir. Dolayısıyla, demokratik yapıdaki partiler, varlıklarını koruyabilmek için, diğerlerini kopya etmek zorunda kalırlar. Liderler, doğal olarak iktidarlarını korumak ve arttırmak eğilimindedirler. Üyeler ise, bu eğilimi engellemek bir tarafa, aksine liderleri putlaştırmaktadırlar. Bu iki olgu da, Michels'in çözümlemesini doğrulamaktadır. Bununla birlikte, siyasal partiler, demokratik görünüşü sürdürme çabasına devam ederler. Otoriter ve oligarşik yöntemler, genellikle parti tüzüğünün izni olmaksızın, birtakım dolambaçlı, fakat etkili yollardan gerçekleştirilir. Bundaki amaç, demokratik formüllerin ve dekorların arkasında otokratik bir iktidar kurmaktır. Bu durum genel bir eğilim olmakla birlikte, derecesi partilere göre değişmektedir ve yaygınlığının kapsamı birçok etkene bağlıdır: Siyasal partinin bileşimi, demokrasi duygusunun parti üyeleri arasındaki gücü, partinin yapısını açıkça ifade eden parti doktrini ve partinin yaşı. Bütün

⁶¹⁵ Robert MICHELS, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**, (Çev. Eden ve Cedar Paul), New York, The Free Press, 1962, s.71-79. Aktaran: KALAYCIOĞLU, a.g.e., s.334-36.

insan grupları gibi siyasal partiler de muhafazakar olup, evrim kendilerini değiştirmeye zorlasa bile kolay kolay yapılarını değiştirmezler. Bazı siyasal partiler daha demokratik karakterleri, bunların daha otoriter nitelikteki örgütlenme usullerinin geliştirilmesinden önce doğmuş bulunmalarından kaynaklanmaktadır⁶¹⁶.

Ne var ki, Duverger daha sonraki bir çalışmasında daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Her şeyden önce, bazı örgütler otokratik, bazı örgütler ise demokratiktir. Siyasal partilerin bazıları demokratik, bazıları da her iki yöntemi birden uygulamaktadır. “Michels’in şeması, kısmen, gerçeği yansıtmaktadır... Tüm örgütlerde <<sorumlular>>, üyelerle karşı karşıya gelme, oldukça kapalı bir çember oluşturma ve bu iç içerisinde kendilerini otokratik yollardan devam ettirme yönünde bir eğilim taşırlar... Örgütlerin çoğunda, hatta demokratik olanlarda bile oligarşik bir eğilim görülür. Ancak bu eğilim tüm örgütlerde aynı güçle çıkmaz ortaya ve demokratik örgütler bu eğilime diğerlerinden daha fazla direnebilirler... Yöneticilerin örgüt üyelerince seçilmesi, oylamanın gizliliği, yetkililerin düzenli aralıklarla yenilenmesi, <<iç çemberin>> aldığı kararların gözden geçirilmesi için kurultay ya da kongrelerin toplanması gibi usullerse hep, bir oligarşinin gelişmesine sınırlar koyan olanaklardır. Miches’in ihmal ettiği bir başka öğeyi daha gözönünde bulundurmamız gerekir. Bu, yöneticilerle örgüt üyelerinin kendi açılarından gerçekleştirmeyi umdukları hedeflerin türüyle ilgilidir. Her örgüt ortak bazı hedefleri gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Fakat, üyelerin bu hedefleri benimseme dereceleri, durumdan duruma değişir... O halde katılımın özgür olduğu gönüllü örgütlerle, katılımın bir zorunluluktan doğduğu zorunlu örgütler arasında bir ayrım yapılabilir. Siyasal partilere katılım gönüllüdür”⁶¹⁷.

Sartori, Michels’in örgütlenme sorunu ele almak suretiyle çok incelikli bir noktaya parmak bastığını belirtmektedir. Nitekim, karışıklık içinde de olsa, gitgide daha çok örgütlenen bir dünyada yaşamaktayız. Günümüzde, insanın örgüt peşinde koşmadığı veya örgütünü genişletmeye ve/veya tamamlamaya çalışmadığı hiçbir uğraş kalmamıştır. Bu bakımdan, Michels’in iletişi önemlidir. Bu ileti, özet olarak, örgütlenmenin demokrasiyi yıktığı ve onu oligarşiye çevirdiğidir. Michels’in sözleriyle

⁶¹⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.150-51.

⁶¹⁷ DUVERGER, *Sosyoloji*, s.176-79.

söylenecek olursa; “Örgütlenmek demek, oligarşiye yönelmek demektir... Örgütlenme düzeneği... liderin konumunu yığınlar bakımından tamamen tersine çevirir... Örgütlenmenin güçlü olduğu yerlerde, demokrasinin daha az derece uygulandığını görmekteyiz”. Michels’e göre bu, bir <<demir yasa>>dır; ne kaçınılabılır, ne de önlenebilir bir süreçtir. Michels incelemesini şu savla bitirmiştir: “Başkanlık, toplumsal yaşam biçimlerinin hepsinde doğuştan var olan bir olaydır. Bunun iyi veya kötü olduğunu araştırmak bilime düşmez...Ama yine de, her liderlik/hükümdarlık sistemi demokrasinin en temel postülalarına aykırı bir olgu olarak saptamakta hem bilimsel, hem de pratik açıdan büyük yarar vardır”.

Sartori’ye göre, Michels’in bu teşhis ve tahminleri çeşitli bakımlardan eleştirilebilir. Bunlardan birincisi, Michels’in oligarşi ve örgütlenmelerden bu kavramları hiç tanımlamadan söz etmesidir. Oysa, çok çeşitli örgütlenme türleri vardır ve hiçbir sınırlama yapmaksızın bütün oligarşilerin demokrasiye aykırı oldukları sonucuna varamayız. İkincisi, Michels gözlem alanını daraltarak, kendi zamanının Alman Sosyal Demokrat Partisi ile sınırlamasıdır. Üçüncü bir husus ise, Michels’in <<partiler demokratik değildir>> önermesinden, <<demokrasi demokratik değildir>> sonucuna varması, gösterdiği kanıtın oldukça dar olması dolayısıyla haklı görülemez. Bununla birlikte, Michels’in tezine karşı yöneltilebilecek eleştirilere uygun karşılıklar verilebilir. Ne var ki, Michels demokrasiyi Rousseau gibi anlamıştır ve sorunu dile getiriş biçimi Proudhon, Marks veya Bakunin’den farklı değildir. Bunların hepsi, iradi birliklerin kaynağına değinmek ve bunu bir ölçü gibi kullanmak suretiyle, kendilerinin ve bizim yaşadığımız demokraside, yüz yüze bir demokrasiden, ülke kapsamında bir demokrasiye ilerleme modeline uygun hiçbir örgütün bulunmadığı sonucuna varmaktadır. Bizim geniş-ölçekli demokrasiler dediğimiz şeyler, onlarca düzmece şeylerdir. Oysa bu demokrasinin gerçekte nasıl meydana geldiğini hiçbir zaman kavrayamamışlardır; demokrasiye karşılıklı etkileşimlerde değil, yapılarda aramışlardır. Demokrasiyi gruplar ve örgütler arasındaki hareketlilik ve etkileşimde arayacakları yerde, hareketsiz duran şeyde veya hareketsiz şeyin içinde aramak istemişlerdir. Yapılar elbette önemlidir, fakat makrodemokrasinin meydana geliş biçimi açısından yapıların asıl önemi, onların karşılıklı etkileşiminde toplanmaktadır. Michels demokrasiyi büyük örgüt içinde aramıştır. Ancak, örgüt başka türlü yönetilemeyecek büyüklüğün

yönetilmesi için bir çaredir ve örgütlenmeden ve örgütlere başvurmadan amacımız, demokratik bir yapı yaratmak değil, herşeyden önce düzenli ve verimli çalışan bir örgüt kurmaktır. Dolayısıyla, bir siyasal toplumun nasıl demokratik olabileceğini anlamaya yönelik sorunuz. Tam Michels'in bıraktığı noktadan başlamaktadır ve önemli olan, örgütlerin içine bakmak yerine, dışarıya, yani çekişen ve yarışan siyasal örgütlerin aralarındaki karşılıklı etkileşimine bakmaktır⁶¹⁸.

Sartori'nin bu yaklaşımlarıyla paralellik arzeden görüşler daha önceleri de ifade edilmiştir. Buna göre, modern toplumun çoğulcu düzeni, Michels'in Rousseau'dan esinlendiği demokrasi tasavvurundan oldukça farklı bir yapıdadır. Modern demokrasilerde siyasal partiler, menfaat birlikleri ve kamuoyu önemli birer hukuk dışı sosyal faktör rolünü oynamaktadırlar. Bu koşullar altında, bürokratik teşkilatlanma ve liderlerin seçimi demokratik bir soysuzlaşmanın eseri değil, modern anayasa ile müesseselerin özel gelişiminin yansımalarıdır. Oligarşik eğilimlerin bazı koşullar altında demokratik düzeni tehdit edip yok edebilecekleri kabul edilebilmekle birlikte, bunların demokrasiyi kaçınılmaz bir biçimde ortadan kaldıracabileceğini savunmak doğru değildir. Bir diğer önemli husus, siyasal partilerin oligarşik eğilimlerinin aynı zamanda içinde faaliyet gösterdikleri anayasa sistemine karşı besledikleri uzlaşma derecesine de değişiklik göstermektedir. Örneğin, İngiltere'deki belli başlı siyasal partiler, Michels'in tasvir ettiği oligarşik gelişimleri geçirmiş olmalarına karşılık, sonuç demokrasi lehine olmuştur ve bu durum, <<İngiliz düşüncesi ve anayasanın ruhu birbirinin aynıdır!>> formülünde açık ifadesini bulmaktadır. Buna karşılık, Weimar anayasanın liberal ruhunu benimsemeyen Alman siyasal partileri, demokratik usul ve özgürlükleri, totaliter bir oligarşinin iktidarı ele geçirmesini sağlayabilmek için kullanmışlardı⁶¹⁹.

Görüldüğü üzere, Michels'in ileri sürdüğü görüşler, siyasal partilerinin yapılarının oligarşik olması bakımından genellikle kabul görmüştür. Bununla birlikte, Sartori'nin ifade ettiği gibi, demokrasiyi aramamız gereken yerin neresi olduğu daha önemlidir. Bu yaklaşımı benimseyen yazarlara göre, "demokrasi, mutlaka partilerin kendi içlerinde de demokratik bir yapıya sahip olmalarını gerektirmez. Demokrasinin

⁶¹⁸ SARTORI, *Demokrasi*, s.162-65.

⁶¹⁹ ABADAN, *a.g.m.*, s.116.

daha mütevazı fakat daha gerçekçi anlamı, seçmenlerin, birden çok yönetici ekip arasında serbest bir tercih yapabilmelerinden ibarettir. Başka bir deyişle demokrasinin, partiler içinde değil, partiler arasında mevcut olması gerekli ve yeterlidir”⁶²⁰. Bir diğer husus da, 19. Yüzyılın sonundan başlayarak, yakın bir tarihe kadar, siyasal partilerinin temel rolünün ne olduğu noktasındaki düşüncedir. Açıktır ki, bu dönem boyunca siyasal partilerin temel rolü, siyasal yaşamın temelinde toplumsal çatışmaların yattığını kabul etmek olarak görülmüştür. Siyasal partilerin, liderlerinin otoritesiyle sınırlı kalmış olsa da, eşrafın cumhuriyetinde olduğu ölçüde sınırlı kaymayan bir fonksiyonu ise, seçmenlerin seçilenleri bir ölçüde denetlemesi olmuştur⁶²¹. Bugün gelinen noktada ise, siyasal partiler toplumsal çatışmaları değil, birliktelikleri temsil etme noktasına doğru gitmektedirler. İleride görüleceği üzere, siyasal partiler arasındaki ideolojik farklılıkların neredeyse yok olma durumuna gelmesi bu durumun bir kanıtıdır.

Biz, demokrasinin öncelikle partiler arasındaki mücadelede işleminin deyim yerindeyse bir <<ön koşul>> olduğu, fakat bununla birlikte, partilerin içinde de asgari demokratik ilkelerin varlığının zorunlu olduğu düşüncesindeyiz. Unutulmamalıdır ki, demokratik yönetime talip olanların, demokratik ilkeleri benimsemeleri ve öncelikle bu ilkelere kendi alanlarında hayatiyet kazandırmaları önemli bir husustur. Bununla birlikte, demokratik siyasal toplumdaki ilişkilerin demokrasiye uygunluğunun, siyasal örgütlenmelerde de asgari ölçüde kendisini göstereceği düşüncesindeyiz. Bu noktadaki görüşler, kanaatimizce, demokrasinin gerçekleşebilmesi bakımından <<eşitlik yoluyla özgürlük>> ve <<özgürlük yoluyla eşitlik>> temel yaklaşımlarının arasındaki farklarla örtüşmektedir. Bilindiği üzere, demokratik bir siyasal sistemde, siyasal partilere üyelik özgür iradenin bir ürünü olduğu gibi, bu üyelikten vazgeçmek de özgür iradenin bir sonucudur. Bununla birlikte, çalışmamızın tümünde ortaya koymaya çalıştığımız üzere, siyasal partilerin parti-içi demokrasiyi esas almaları demokratik siyasal toplum bakımından önemlidir ve bu noktada tatmin edecek bir noktada bulunmadığımız açıktır. Bütün bunlara karşılık, Yayla’nın da belirttiği üzere, cevabını aramamız gereken soru, demokratik olmayan siyasal partilerle demokrasinin ayakta tutulup tutulamayacağı

⁶²⁰ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.164.

⁶²¹ TOURAINE, *a.g.e.*, S.139.

hususundadır. Popüler söylemde, parti-içi demokrasinin olmadığı yerde demokrasinin başarılı ve istikrarlı olamayacağı söylenmekle birlikte, ilişki bu şekilde doğrudan değildir. John Plamenatz'ın dediği gibi, iç işleyişi demokratik olmayan bir parti demokrasi için tehlikeli olabilir, fakat ille de öyle olması şart değildir. Aslında siyasal partilerin yapılarında oligarşinin hakim olduğu noktasındaki düşüncenin yanılgısı, kendisi bizzatihi bir örgüt olan, böyle olmak zorunda olan siyasal parti ile, bir örgüt olmayan demokrasinin birbirine karıştırılmasıdır. Çünkü, demokrasinin bir siyasal örgütlenme biçimi olduğu söylenebilirse de, demokrasi bir örgüt değildir. Üstelik, bazı bakış açılarına göre, demokrasi bir anlamda partilerde toplanan ve şekillenen lider grupları arasında bir yarışır⁶²². Nihayet, Dahl'ın ifade ettiği gibi, “Siyasal partilerin oligarşik olduklarını kabul etsek bile, bundan, rekabet halindeki siyasal partilerin zorunlu olarak oligarşik bir siyasal sistem yaratacakları sonucu çıkmaz... Michels... bugün yazıyor olsaydı, bir siyasal parti içinde gözlemlediği oligarşiden, siyasal partilerin son derece rekabetçi bir biçimde yer aldıkları bir siyasal sistemde de oligarşinin kaçınılmaz olduğu sonucuna bu kadar gelişigüzel bir biçimde varamazdı”⁶²³.

Nitekim, Özbudun'un belirttiği üzere, yapılan yeni araştırmaların, siyasal partilerin iç yapılarındaki oligarşinin varlığına ilişkin iddiaların abartılan yanları olduğu yönündedir. “Eğer oligarşi deyimiyle, parti-içi iktidarın bütün üyeler arasında eşit şekilde dağılmadığını, bir yönetici azınlığın elinde toplandığını ifade ediyorsak, elbette partilerin oligarşik bir iç yapıya sahip oldukları açıktır; fakat bu anlamda oligarşi, sadece siyasal partilerin değil, bütün geniş çapta sosyal örgütlerin doğaları gereğidir. Buna karşılık <<oligarşi>>yi daha dar ve teknik bir anlamda kullanıyor, bu deyimle Michels'in anlatmak istediği gibi partilerin, kendi içerisinde örgütlü, bilinçli, uyumlu ve türdeş <<tek>> bir elit tarafından yönetildiğini ve bu kadronun bir çeşit fiili kooptasyon yoluyla partinin gelecek lider kadrolarını da kontrol ettiğini kastediyorsak, birçok ampirik bulguların bu iddiayı kanıtlamadığını belirtmemiz gerekir. Genellikle siyasal partilerin iktidara gelebilmek için çeşitli sosyal grupların desteğine ihtiyaç duymaları, partilerin sosyal yapısına ve dolayısıyla lider kadrolarına bir <<koalisyon>> niteliği

⁶²² YAYLA, *Siyaset*, s.182.

⁶²³ DAHL, *a.g.e.*, s.351-52..

verir. Bu bakımdan, lider kadrosunun kendi içinde bile çatışma unsurları hiçbir zaman ortadan kaldırılamaz ve partinin kendi kurumsal menfaatleri açısından buna bir ölçüde hoşgörü gösterilmesi gerekir”⁶²⁴.

C. Liderlerin Özellikleri, Liderlerin Seçimi ve Merkezîyet Derecesi

Siyasal partilerin en önemli işlevlerinden birisinin elitlerin devşirilmesi olduğu gözönüne alındığında, liderlerin seçiminin de önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Herşeyden önce, siyasal etkinliğin kapsamının ve halk katılımının genişlemesi ile birlikte, siyasal partiler, siyasal liderlerin belirlenmesinde ve ikmalinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu durum, sosyalist rejimlerde olduğu gibi, yarışmacı parti sistemlerinde geçerli olup, dikkate değer bir husustur. Siyasal partilerin bulunmadığı veya çok zayıf olduğu siyasal sistemlerde, siyasal seçkinler miras yoluyla ya da yönetimi elinde bulunduran geleneksel seçkinlerce belirlenir⁶²⁵. Siyasal partilerin etkin ve güçlü olduğu siyasal sistemlerde ise seçkinler ve liderler, siyasal partileri tarafından veya onların vasıtasıyla seçilmektedirler. Bununla birlikte, seçkinlerin devşirilmesi hususunda, siyasal sistem tipleriyle paralel olarak siyasal partiler rolleri bakımından devşirme yöntemlerinde farklılaşırlar. Sosyalist tek-parti sistemlerinde, partiye sadakat belirleyicidir ve parti dışından devşirme söz konusu değildir. Yarışmacı parti sistemlerinde ise, siyasal partiler bu hususta da yarışma mecburiyetinde kalmaktadırlar⁶²⁶. Siyasal partilerin seçkin devşirmesiyle, liderlerin seçimi arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Herşeyden önce, devşirilenler duruma göre ya başlangıçta ya da sonraları genellikle parti yönetim kadrolarında yer almaktadırlar. İkinci önemli bir husus ise, siyasal seçkinlerin devşirilmesinde etkin ve belirleyici olanlar (en azından kural ve usullerin saptanması bakımından) parti yöneticileridirler. Nitekim, Lawson’un da ifade ettiği gibi, diğer gruplar ve bireylerin genellikle küçümsediği devirlerde bile, siyasal partiler iktidar olmak amacıyla, partiyi kamunun dikkatini çekecek bir duruma getirmek ve kamunun gerekli desteğini ele geçirmek için potansiyel liderlerini

⁶²⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.164.

⁶²⁵ BALL, *a.g.e.*, s.77.

⁶²⁶ ALMOND-POWELL, *a.g.m.*, s.87.

muhtemelen sessiz bir yapıda belirleyerek, ilgilerin toplanması, siyaset yapma ve yönetime talip olmada egemen olmuşlardır⁶²⁷.

Çağımızın yaygın meşruluk anlayışının demokrasi olduğu gözönüne alındığında, Duverger'nin de ifade ettiği üzere, parti liderleri resmen hemen daima demokratik kurallar uyarınca üyeler tarafından ve kısa süreler için seçilirler. Uygulamada ise, demokratik seçim sisteminin yerini otokratik devşirme yöntemleri (kooptasyon, merkezce atanma, aday gösterme, v.b.) almakta olup, partinin gerçek liderlerinin çoğunlukla görünüşteki liderlerden farklı oluşu da, bu durumu daha fazla ağırlaştırmaktadır. Sadece Faşist partiler bu yöntemi açıkça reddetmek suretiyle, yukarıdan atama yöntemini kabul etmişlerdir. Yaşamı boyunca görevinde kalan ve kendi kendisince atanmış bulunan yüksek şef, halefinin seçilmesinde de kooptasyon yoluna başvurur⁶²⁸.

Bununla birlikte, parti liderliğine gelen kişilerin , bu konuma nasıl geldikleri sorusu önemlidir. Lawson, liderlerin kendi gayretleriyle mi, yoksa bir sıçrama neticesinde mi oraya geldikleri sorusunu sormakta ve sorunun uçurumun dibinde bulunan cinayet kurbanlarının sırları hakkındaki gibi, parti organizasyonlarının zirvesinde bulunan bireyler hakkında sorulmuş olabileceğini söylemektedir. Yine, liderleri partilerin hazırlayıp hazırlamadığı, bir diğer ifade ile, liderlerin özelliklerinden dolayı mı bir sıçrama yaptıkları ya da yeni bir üye adayın diğerlerince itilmiş veya çekilmiş mi oldukları sorusu önemlidir. Bir çok durumda, lider adayını kişisel özelliklerinin mi, yoksa diğerlerinin ustaca birbirlerini etkileme çabalarının mı ortaya çıkardığı kesinlik taşımaz⁶²⁹.

Duverger, liderlerin seçimi konusunda <<otokrasi eğilimi>>nin altını çizmektedir. Otokrasi eğiliminin iki türü söz konusudur. İlki, istisnai olan açık otokrasi olup, meşruluğun temeli olarak seçimin yerini führer prinzip'in aldığı, Faşist ve Faşist-taklidi siyasal partilerde görülür. Bu tip partilerin en üst yönetimi, kişisel niteliği veya koşullar dolayısıyla bu yetkiyi kendi kendisine vermiş bulunan bir lidere aittir. Otokrasi

⁶²⁷ LAWSON, a.g.e., s.256.

⁶²⁸ DUVERGER, Partiler, s.151.

⁶²⁹ LAWSON, a.g.e., s.253-54.

eğiliminin diğer türü ise, kural olup, örtülü bir otokrasi söz konusudur. Faşist olmayan siyasal partilerde otokrasi ancak kısmen kabul edilmiştir ve bunlarda, seçimli liderlerin yanı sıra, onların etkisine karşılayabilecek güçte, atanmış veya kooptasyonla (merkez organın onayıyla) gelmiş liderlere rastlanır. Otokrasinin ölçüsü büyük veya küçük olabilmekle birlikte, otokratik unsur daima varlığını korur. Resmen demokratik bir yapıya sahip olan bütün partiler tarafından örtülü otokrasi yöntemleri kullanılır. Otokrasiyi maskelemekte iki yöntemden yararlanılabilmektedir: Seçimlere hile karıştırılması ve gerçek liderlerle görünüşteki liderlerin ayrılması. Siyasal partilerde hileye sistemle bir şekilde başvurulmakta ve bu, liderlerin devşirilmesine belirgin bir otokratik karakter vermektedir. Bu noktada, herşeyden önce, dolaylı temsil yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Temel unsurlar olan ocak veya hücrenin dışında, parti liderleri, doğrudan doğruya üyeler tarafından değil, kendileri de seçilmiş olan delegeler tarafından seçilmektedirler ve delegasyon sistemi, çoğu zaman bir çok aşamada kendini göstermektedir. Bütün partiler, hepsi sıkı sıkıya olmasa da, bu yöntemi kullanırlar. Oysa dolaylı temsil, bir yandan demokrasiyi uyguladığını ileri sürerken, diğer yandan onu ortadan kaldırmanın mükemmel bir yoludur. Seçim hilelerine ilişkin diğer yöntemler ise, aday gösterme usulü ve oylamalarda kendini gösterir. Bazı partiler tüzüklerinde bir aday gösterme usulü belirlemek suretiyle seçmenlerin seçme özgürlüğünü kısıtlarlar. Yine, oylamanın biçimsel düzeni demokratik ilkeler bakımından gizli oyu gerektirirse de, bu koşul her zaman gerçekleşmez. Bütün seçim hilelerinin genel sonucu, otokratik denilebilecek bir atamayı, az çok demokratik bir görünüş altında gizlemektir. Seçim hileleriyle kullanılabilecek bir diğer yöntem de aynı sonucu sağlayabilecek niteliktedir. Bu yöntem, parti içinde iki lider kategorisi tesisine dayanmaktadır. Birinciler, seçimle gelen görünüşteki liderler olup, iktidarın teorik sahibidir. İkinciler ise, otokratik şekilde tayin edilen gerçek liderler olup, iktidarı ya fiilen kullanır ya da birincilerle paylaşırlar. Buradaki genel sorun, iktidarın gerçek sahiplerinin kim olduğudur. Bu problem, birçok partide gerçek otoritenin görünüşteki otoriteden çok farklı olmasından ötürü, siyasal partiler açısından oldukça önemlidir. Ancak bu konuda ihtiyatlı davranmak gerekir,

Çünkü birçok siyasi parti, bu gerçek ve görünüşteki iktidar düalizmini dolaylı olarak bilirler. Bazı durumlarda ise, resmi liderleri aynı zamanda gerçek liderleridir⁶³⁰.

Duverger'nin bu yaklaşımları bazı bakımlardan haklı unsurlar taşıyabilmekteyse de, esas olarak çeşitli bakımlardan eleştirilebilir. Birincisi, dolaylı temsil hakkındaki görüşleri, kendisinin de belirttiğı gibi Rousseau'dan esinlenmiştir ve temsilin olduğı yerde demokrasi yoktur sonucuna götürmektedir. Hiç şüphesiz, geniş-ölçekli bir demokrasinin ancak temsil müessesesi ile gerçekleştirilebilmesinin mümkün olması gibi, siyasi partilerde de delegeler vasıtasıyla birçok seçimin uygulanıyor olması aykırı bir durum yaratmaz. İleride ayrıntılı olarak göreceğimize üzere, siyasi partilerin aday belirleme süreç ve yöntemleri son derece önemli olmakla birlikte, bu konuda başvuru olan yöntemlerin, bir siyasi partinin iktidar olabilmek için halkoyu desteğine olan ihtiyaından ötürü bütünüyle halka rağmen olması gibi bir durum söz konusu değildir. Nitekim, "siyasi partilerin temel gücünü, dayandıkları toplum kesimlerinin oluşturuğı söylenebilir. O toplumsal tabanın sorunlarının ve o sorunların sonucu olan gereksinmelerinin, partinin programına ve uygulamalarına yansımaları gerekir. Tabanın eğilimlerine ters düşen bir önderin ya da yöneticiler grubunun, kişisel güçleri ne olursa olsun, partinin başındaki konumlarını koruyabilmeleri zordur"⁶³¹. Oylamalarda başvuru seçim hileleri bakımından ise, bunların olmaması öncelikle kurumsallaşma düzeyiyle ilgilidir. Nitekim, partilerin görünüşteki liderleri ve gerçek liderleri ayrımı, bir siyasi partinin içinde faaliyet gösterdiği toplumun g dengelerinden ayrı olarak değeriendirilemez. Günümüz modern toplumundaki baskı ve menfaat gruplarının varlığı ve bunların meşru olarak kabul edilmesi, siyasi partilerin de bunlarla olan ilişkileri bu konuda parti liderliğinin bir düalizmi olduğı sonucunu doğurmamalıdır. Bununla birlikte, siyasi partilerin içindeki hiyerarşinin dışarıdan bağımsızlığı önemlidir. Nitekim, Duverger, Siyaset Sosyolojisi adlı çalışmasında, partilerdeki seçimler bakımından daha farklı bir yaklaşım göstermiştir: "Kuşkusuz, yönetici durumunda olan kişiler, iktidarda kalabilmek ya da kendi seçtikleri kimseleri işbaşına getirebilmek için seçimleri kontrol etmeye çalışırlar. Kuşkusuz bu yöneticiler, kendi görüşlerinden yana

⁶³⁰ DUVERGER, *Partiler*, s.151-63..

⁶³¹ KIŞLALI, *a.g.e.*, s.243-44.

ya da hiç değilse, onlara en az rahatsızlığı verecek türden, kaypak, <<ne ak ne de kara>> türünden önergeleri benimsetmek için, kurultay ve kongreleri avuçları içine almaya kalkışır. Ve yine kuşkusuz, bunu çoğu zaman başarırlar da. Ama bu başarı hiçbir zaman tam değildir. İstenmeyen yöneticiler, eninde sonunda elenirler. Kendi yerleri için önerdikleri adaylarsa, eğer tutulan kişiler değilse, pek zor gelebilirler iktidara. Zaman zaman, kurultay ve kongrelerin önderler üzerindeki denetimi oldukça etkin olmayı başarır. Demokratik süreçlerden yararlanarak, kitlelerin özlemlerini dile getirdikleri için onlar tarafından desteklenen yeni önderler ortaya çıkabilir ve iktidarı ele geçirebilirler. Demokratik olmayan örgütlerde ise, bunlardan hiç birisi görülmez”⁶³².

Liderlerin seçimi hususunda parti-içi demokrasinin değerlendirilmesinde de hareket noktası olarak demokrasinin esas alınması gereklidir. Bu noktada, nasıl ki demokrasinin tanımı bakımından vatandaşların çeşitli yönetici ekipler arasında serbest seçim yapabilmeleri temel bir unsur oluşturmaktaysa, parti-içi demokrasi de, öncelikle, partili üye kitlesinin alternatif yönetici kadrolar arasında tercihte bulunabilmesidir. Bu durum, tıpkı ideal demokrasi anlayışında olduğu gibi, parti-içi iktidarın bütün parti üyeleri arasında tamamen eşit şekilde dağıldığı ideal bir demokrasi tablosu olmaktan uzaktır. Buna karşılık, partili üyelerin alternatif yönetici kadrolar arasında tercih yapması olgusu gerçek bir anlam taşımaktadır. Yine bazı partiler ideolojilerinin bir gereği olarak, parti-içi demokrasiyi mümkün olan en yüksek düzeye çıkarabilmek için çaba gösterirler. Bunu gerçekleştirmek için de benimsedikleri bazı kurumsal tedbirler bulunmaktadır. Bunlar arasında, bütün kademelerde parti yöneticilerinin demokratik ilkelere uygun olarak seçilmeleri, üyelerin belli bir oranının talebi üzerine bir konunun bütün parti üyelerinin katılabilecekleri bir referanduma sunulması, parti organlarında azınlık hiziplerinin orantılı temsili, yönetim ve disiplin kurullarının organik bakımdan birbirlerinden ayrılması gibi hususlar bulunmaktadır. Açıktır ki, bu ve buna benzer tedbirler, parti-içi oligarşiyi sınırlandırmak ve parti-içi demokrasiye daha gerçek bir anlam vermek bakımından önemli bir rol oynayacaklardır. Siyasal partilerin hukukça

⁶³² DUVERGER, *Sosyoloji*, s.177.

düzenlenmesi yönündeki talepler ve bu yönetime başvuranların da yöneldikleri amaç, esas itibariyle bu noktadan hareket etmektedir⁶³³.

Weber, siyasal partilerin sosyolojik yapısının esas olarak, etkilemek istedikleri toplumsal eylemin türüne göre değiştiğini ifade etmiştir. Bu durum, topluluğun statü ya da sınıf esasına göre tabakalaşması bakımından değişebilir. Bununla birlikte, siyasal partilerin yapısı her şeyden önce, o topluluktaki egemenliğin yapısına göre belirlenir. Parti liderlerinin asıl işi de, bir topluluğun fethedilmesidir⁶³⁴. Weber'in bu yaklaşımından hareket edecek olursak, liderlerin kişisel özellikleri, seçilmelerinden başlayarak, yönetimlerinin her safhasında önem taşımaktadır.

Lawson, uygulamaya ve her dönemeçteki safhalara bakarak, liderlerin seçilmelerinde başlıca özellikleri belirtmektedir. Öncelikle, kişisel özelliklerle siyasal liderlik arasında kuvvetli bir uygunluk bulunmaktadır. Liderler, genellikle kendilerini takip edenlerin yetiştikleri ortamdan daha yüksek sosyo-ekonomik arkaplandan gelmekle birlikte, bunun neyi teşkil ettiği kültürden kültüre değişebilir. Bunun yanı sıra, liderler takipçilerinden farklı olarak, ailelerden geçen partizanlıktan öte, genellikle daha fazla politize olmuş yerlerde olgunlaşmışlardır. Bunun sonucu olarak da, siyasal etki oluşturmada daha kuvvetli bir etkiye sahiptirler ve partinin çeşitli pozisyonlarıyla uyum bakımından genellikle tekdüze görüşleri tutarlar. Bir başka olgu ise, bir siyasal partinin hiyerarşisi içine yükselmek, dış faktörlerle de fazlasıyla ilişkilidir. Örneğin, eğer bir ulus bölünmüşse ve parti bu bölünmelerin dışında kalmayı arzulamaktaysa, belirli bir alt-grup ile kimliğini kuvvetlice özdeşleştirmemiş bir lider araştırmak ya da bütün önemli grupların katıldığı bir liderler konseyi koymak durumundadır. Bir başka örnek, seçim sistemi bakımından söz konusu olabilir. Nitekim, bir seçim sistemi eğer aşırı ideolojilere göre merkezci adaylara daha iyi bir şans tanıyorsa, siyasal partiler adaylarını muhtemelen buna göre seçerler. Bir başka durum, eğer bir siyasal parti kazanma şansı taşımıyorsa, muhtemelen ideolojik saflığa sahip adaylar öne çıkacaktır. Bir diğer dış etken, büyük siyasal sorunların varlığı ya da yokluğudur. Eğer belirli ve duyarlı olunan bir sorun söz konusu ise, adayın geçmişi ve soruna ilişkin mevcut yaklaşımları

⁶³³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.165.

⁶³⁴ WEBER, *a.g.e.*, s.190.

dikkatlice gözden geçirilmelidir. Eğer ulus ekonomi veya dış siyasette şiddetli bir değişim ihtiyacı duymaktaysa, parti karizmatik birisini –ulusu hem geleneksel olarak en iyi, hem de gelecekte arzu edilen devleti temsil edebilecek yetenekte- araştırmalıdır. Fransızların 1958’de Charles de Gaulle’ü seçmesi buna örnektir⁶³⁵.

Bir diğer durum ise, liderlerin mizacı olup, siyasal partilerin performansları ve liderlerin otoritesi ile doğrudan ilişkilidir. Liderlik, bütün kurumlarda olduğu gibi, siyasal partilerde de önemlidir. Gerçekte, yönetimin genellikle bir zümreye bırakılması pratik bir zorunluluktan doğmaktadır. Program hazırlamak, parti görüşmeleri ve anlaşmaları yapmak, herhangi bir anda ortaya çıkan sorunları çözmek gibi hususlar bakımından, yönetici grup ister istemez nihai kararları vermek durumundadır. Bununla birlikte, parti disiplinin bu yönetici zümre tarafından uygulanması da, liderlerin otoritesini daha da arttırmaktadır ve parti adaylarının belirlenmesinde parti yönetici grubunun rolü büyüktür⁶³⁶. Duverger’ye göre, liderlerin otoritesi bakımından belli başlı iki olgu, siyasal partilerin 20. Yüzyılın başından bu yana geçirdikleri evrime hakim olmuştur: Liderlerin otoritesinin kuvvetlenmesi ve kişisel otorite yönündeki eğilim. İktidarın kuvvetlenmesi ve iktidarın kişiselleşmesi. Bu iki olay, sadece partilerde değil, birçok başka insan gruplarında da gözlemlenmektedir⁶³⁷.

Liderlerin diğer kurumlarda olduğu gibi, demokratik kurumlarda da özel ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Her şeyden önce, lider temsil edebilme yönüyle belirli yetkiler kullanmaktadır. Buna karşın, Batı demokrasilerinde siyasal parti liderliğinden anlaşılan keyfi bir buyurganlık değil, demokratik bir imaj taşımaktadır ve yönetimin başı olarak koordinasyon görevi üstlenmektedir. Bununla birlikte, liderlerin tutum ve davranışları onun siyasal kültürüne, siyasal bilincine, eğitim ve ekonomik düzeyine ve nihayet demokratik ilkelere bağlılığın ölçüsüne göre değişmektedir⁶³⁸.

Kitlenin karar verme sürecine katıldığı klasik doğrudan demokrasi kavramını reddeden Weber’e göre, bu demokrasi tipi ancak küçük topluluklarda geçerli olabilir.

⁶³⁵ LAWSON, a.g.e., s.254-55.

⁶³⁶ PAYASLIOĞLU, a.g.e., s.46-47.

⁶³⁷ DUVERGER, *Partiler*, s.184.

⁶³⁸ Suavi TUNCAY, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.73.

Bu, çağdaş toplum için tamamıyla geçersizdir. Demokrasinin herhangi bir formunun, insanların insanlar üzerinde kurduğu egemenliği tahrip edebileceği yönündeki herhangi bir düşünce ütöpik olup, liderlik modern devletin kaçınılmaz bir özelliğidir. Demokrasi ile bürokrasi arasında temel bir çelişki bulunmaktadır. Kendileri de bürokratik <<makinalar>> olan geniş-ölçekli partilerin varlığı ise, demokratik düzenin kaçınılmaz bir özelliğidir. Ne var ki, eğer bu partiler siyasal uzmanlık ve inisiyatif sahibi liderler tarafından yönetildiği takdirde bürokratik resmiyetin egemenliğinden kaçınılabılır. Dolayısıyla, temsili demokrasinin gelişebilmesi için sınırlı seçenek bulunmaktadır: Partilerle birlikte lider demokrasisi ya da lidersiz demokrasi yani bir mesleği ve bir lideri oluşturan içsel karizmatik nitelikleri olmaksızın profesyonel siyasetçilerin egemenliği⁶³⁹.

Liderlerin karizmatik özelliklere sahip olmaları genellikle aranan bir özellik olmuştur. Buna karşılık, Drucker, günümüzde siyasal liderlere yönelik taleplerde değişimler olduğunu vurgulamakta, yeni siyasal gerçekler için genel siyasal kuralın, <<karizmaya dikkat!>> olması gerektiğini ileri sürmektedir. O'na göre, karizma istemek, siyasal ölüm isteğidir. Asıl önemli olan şey, liderin doğru yolda öncelik etmesi ve yanlış yola sürüklememesidir. Günümüz koşulları altında karizmatik lider ancak yanlış yöne sürükleyebilir. Karizmatik liderlerin yönlendirmesi, yeni gerçeklerden çok düne doğru olacaktır. Oysa, gerçeklik karizmatik liderin vaatlerine, programlarına ve ideolojilerine boyun eğmez. Geleneksel siyasal sloganlar, geleneksel seçim çevreleri, geleneksel politikalarla bugünkü yeni ve çetin görevlerin ele alınması mümkün değildir ve yeni siyasal görevlerin hiçbir ideolojik nitelikli değildir. Üstelik, bunlar çıkar meseleleri olmadığı gibi, çoğu ulusal meseleler bile değildir. Geleneksel siyasal liderler, meselelerin, yani amaçlara ilişkin görüş farklılıklarının etrafında örgütlenmekteydiler.

⁶³⁹ Anthony GIDDENS, **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, 2. Baskı, Çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s.21-23. Nitekim, Weber'e göre, "görevlerin her türlü bürokratik örgütlenişinin tersine, karizmatik yapı, hiçbir düzenli atama ve atma prosedürü ya da sistemi tanımaz. Kurallara bağlanmış <<kariyer>>, <<yükselme>> sahibi olmaları gibi kavramlara yer vermez. Denetim ya da temyiz organı, yerel ya da işlevsel yetki alanları tanımaz; günümüzdeki <<bürokratik>> bölümler gibi, kişilerden ve kişisel karizmalardan bağımsız, kalıcı kurumlara yer vermez. Karizma yalnızca içsel irade ve denetim kabul eder. Karizmatik önder kendine göre olan bir işe el atar ve salt taşıdığı misyona dayanarak itaat ve yandaş kitlesi ister. Bunları bulup bulamayacağını başarısı belirler. Onlara gönderildiğine inandığı kişiler onun misyonunu tanımazlarsa, karizmatik iddiası çöker". WEBER, a.g.e., s.218.

Buna karşılık, yeni siyasal liderlerin görevleri ise, giderek daha büyük oranda, amaçlara ilişkin örgütlenmek, hatta amaçlar hususunda ortaya çıkan görüş birliğini harekete geçirmektir. Günümüzde siyasal liderlerin meselelerden ve programlardan uzak durmaları ve kendilerini taahhütlerle mümkün olduğu kadar az bağlamaları, sadece ABD'ye özgü bir durum değildir. İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, işbaşında olduğu uzun dönem boyunca çabalarını yalnızca üç görev üzerinde yoğunlaştırmıştır: İşçi sendikalarının boğucu egemenliğini kırmak; sanayide, konut sorununda, eğitimde özelleştirmeye gitmek ve Avrupa Ekonomik Topluluğuyla giderek derinleşen bağların, İngiltere'nin ABD ile olan özel ilişkilerini tehlikeye düşürmemesini güvence altına almak. Oysa, bunların dışında kalan her konuda pragmatik, durumu göz önüne alarak ve kendisini taahhüt altına sokmadan davranmıştır. 1981'de Fransa Cumhurbaşkanı olan Mitterand, "Sosyalistlerin Düşü"ndeki Fransa'yı yaratmak iddialı bir programla görevine başlamasına rağmen, daha beşinci ayda bu düşten vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bundan sonraki politikası ise, görev başında kalmak ve kendi destekçilerini devlet içinde ve iş dünyasında kilit konumlara yerleştirmek olmuştur. Japonya ve Almanya'da da durum bunlardan farklı değildir⁶⁴⁰.

İsrail'de de lider seçiminde, Hazan'ın dramatik demokratikleşme olarak adlandırdığı örnek çarpıcıdır. İsrail'in büyük partileri bu sisteme ABD'nden etkilenecek ulaştılar. Parti üyeleri şimdi genel seçimlerde partilerinin ulusal listelerindeki adayları da kapsayan tüm adayları seçmektedirler. Üyeler, lider adaylarını içeren uzun liste içerisinde 20 adayı seçerler. İyi isim salmış adayların en iyi dereceyi kazanarak, politikacıları kamuoyunun isteklerine göre yönlendirmeleri mümkün olmaktadır. Hazan sonuç olarak İsrail parlamentosu olan Knesset'in, bireylerin bileşimi anlamına gelen partilerin birleşmesiyle şekillendiği sonucuna varmaktadır. Mair, günümüzde artan şekilde daha çok partinin parti başkanı seçiminde üyelerine daha fazla imkan tanıma eğiliminde olduklarını söylemektedir. Elbette, ABD'nde uzun süredir parti içindeki anlaşmalarla başkan adayları belirlenmektedir. Kanada'da da hem Liberaller hem de Muhafazakarlar 1920'den beri liderlerini benzer bir usulde seçmektedirler. İngiltere'de de en büyük üç partinin Muhafazakarlar, İşçi Partisi ve Liberal Demokratların hepsi

⁶⁴⁰ Peter F. DRUCKER, *Yeni Gerçekler*, 6. Baskı, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür

üyelerine liderlerinin seçiminde az da olsa söz hakkı tanımaktadırlar. Parlemantoya üye vermenin geleneksel yolu olan parti lideri seçiminin parti kontrolü altında olması terk edilmekte ve adayların medya yoluyla daha geniş kitlelere ulaşarak seçilme şanslarını artırma istekleri şeklinde bir eğilim ve uygulama belirmektedir⁶⁴¹.

Bir diğer husus ise, parti liderliği ile merkeziyet arasındaki ilişkidir. Örneğin, karizmatik liderliğin önemli bir sonucu, parti merkezinin güçlenmesidir. Bu durumda, partiye yönelen destek, kitlelerin parti liderinin şahsına duyduğu yakınlık ve sevgi ile açıklanabilmekteyse, yerel örgütler, kendi güçleri lidere dayandığından ötürü merkezin eğilimlerini kabule daha yatkın olacaklardır. Buna karşılık, liderliğin zayıflamasına paralel olarak, parti merkezinin örgütün çeşitli birimlerini denetleme gücü de zayıflayabilir⁶⁴².

Çeşitli gözlemler, siyasal partilerin liderliği ile merkeziyet arasında yakın bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Parti-içi iktidarın ne ölçüde dağılmış veya bir merkezde toplanmış olduğunu ifade eden merkeziyet değişkeni, aynı derecede örgütlenmiş ve aynı yapısal bağlantı sistemine sahip iki parti, farklı özellikler gösterebilmektedir; birinde bütün önemli kararların merkez organınca alınması, diğerinde ise bu yetkilerin önemli bir kısmının yöresel organlara bırakılmış olması gibi. Bir partinin merkeziyet derecesini ölçebilecek yöntem tam olarak bulunmamış olmakla birlikte, buna ilişkin bazı göstergeler şunlardır: (a) Örgütteki astların merkezin talimatlarına tabi olma derecesi; (b) Örgüt üyelerinin ve özellikle alt kademe liderlerinin merkez tarafından seçilmeleri ve merkezin disiplinine tabi olmaları; (c) Örgüt gelirlerinin merkezde toplanması ve merkezin istediği şekilde harcanması; (d) Yaygın bir bildirim ve denetim sisteminin varlığı ve örgüt işlemlerinin kaydının merkezce toplanması; (e) Alt kademelerin kendi karar konularında merkezle danışma halinde bulunmaları; (f) Örgüt üyelerinin örgütün belli birimlerinden çok, örgütün yüksek liderliğiyle özdeşmeleri ve ona karşı bağlılık duymaları⁶⁴³. Özellikle bu son durum, parti liderinin karizmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bunun yanı sıra, merkeziyet ile ilgili

Yayınları, Ankara, 1998, s.107-13.

⁶⁴¹ HAGUE-HARROP-BRESLIN, a.g.e., s.133-34.

⁶⁴² TURAN, a.g.e., s.109.

⁶⁴³ ÖZBUDUN, Partiler, s.67.

göstergeler bir bütün olarak göz önüne alındığında, parti liderliğinin parti-içi demokrasi bakımından son derece önemli olduğu görülmektedir. Nitekim, merkezi bir yapı içinde tartışılmadan alınan kararlar parti içinde huzursuzluk ve güvensizlik kaynağı olabilecektir. Böyle bir durumda ise, parti yöneticilerinin icraatlarına kuşku ile bakan üyeler ve teşkilatlar, temsilcilerinin ve parti üst kurullarının kendilerini özgür iradelerine uygun yönetemeyeceğini düşüneceklerinden, seçilen milletvekillerinin temsil güçlerine de kuşku ile bakacaklardır. Parti yöneticileri, partili tabana, teşkilatlara ve parti grubuna karşı davranışlarında demokratik yöntemleri benimsemelidir. Açıktır ki, bu sorumluluktan uzaklaşılması, partinin iç yapısında otoriter eğilimleri güçlendirecektir⁶⁴⁴.

Bununla birlikte, “belki totaliter partiler istisna edilirse, hiçbir partide çeşitli örgüt kademeleri arasındaki ilişkiler, askeri bir disiplin ve hiyerarşi içinde düzenlenemez. Parti faaliyetlerinin gönüllü niteliği, yetenekli gönüllülerin azlığı, bu militanların faaliyetlerini maddi bakımdan mükafatlandırmanın zorluğu, yöresel örgütlerin parti içindeki önemini artırır. Üstelik partinin seçimlerde kazandığı başarı, çoğu zaman, yöresel örgütlerin çabalarıyla orantılıdır. Dolayısıyla kağıt üzerinde en merkeziyetçi görünen partiler bile, yöresel örgütlere belli ölçüde bir özerklik vermeyi yöresel militanların şevkini yok edecek derecede müdahaleci bir tutumdan kaçınmayı, pratik bir zorunluluk olarak karşılarlar. Diğer bir deyimle, çok aşırı bir merkeziyetçilik, büyük uygulama güçlükleriyle karşılaşabileceği gibi, parti menfaatleri açısından da fonksiyonel olmayabilir. Görülüyor ki, gerek merkezi liderlik içerisinde, gerek merkez ve yöresel örgütler arasında kendini gösteren bölünmeler, parti lider kadrosunun tek ve türdeş bir yönetici elit teşkil ettiği iddiasına şüphe düşürmektedir. Bu bölünmeler, partiler-arası yarışmanın tüm seçmen kitlesi bakımından oynadığı rolün benzerini, partiler içinde de yerine getirebilir”⁶⁴⁵.

⁶⁴⁴ TUNCAY, a.g.e., s.75.

⁶⁴⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.164-65.

II. PARTİ ORGANİZASYONUNUN İŞLEYİŞİNDEKİ TEMEL UNSURLAR

1. Parti Disiplini

A. Genel Olarak

Parti disiplini, partilerin yapısal özellikleri arasında yer alır. Dolayısıyla, siyasal rejimlerin işleyişi üzerinde son derece önemlidir. ABD siyasal sisteminin, pek çok demokratik ülkeden farklı olmasının nedenlerinden birisinin, bir yönüyle de Amerikan partilerinin disiplinsiz oluşlarından kaynaklanması gibi⁶⁴⁶.

Siyasal partiler, belirli bir görüşe ve programa sahip kuruluşlar olarak, seçmenler önünde savundukları görüş ve programlarıyla bağlıdırlar. Günümüzde seçmenlerin oy kullanmasındaki en önemli etken, belli bir görüşe ve programa destek vermek amacıdır. Bu bakımdan, parti üyelerinin ve partinin parlamentodaki temsilcilerinin, herhangi bir konuda parti görüş ve programına aykırı tutum içinde olmamaları gibi bir beklenti, daha doğrusu gereksinim doğmaktadır. Dolayısıyla, bu noktada parti disiplini, parti birliğini sağlamak amacıyla, partili üyeleri ve partinin parlamentodaki temsilcilerini, herhangi bir siyasal konuda, farklı kişisel eğilimleri nedeniyle, partisiyle uyuşmazlığa düşmemesi için bundan vazgeçirme yolu olarak anlaşılmaktadır⁶⁴⁷.

Parti disiplini terimi ile zaman zaman karıştırılan deyimler söz konusudur. Bunlar, parti tutarlığı (party cohesion) veya parti birliği (party unity)dir. Huntington'a göre, daha fazla birleşmiş ve tutarlı (insicamlı) bir organizasyon, oldukça yüksek düzeyde kurumsallaşmış olup, bünyesinde büyük uyumsuzluk ve ayrılık taşıyan bir organizasyon ise az kurumsallaşmış olmaktadır. Şüphesiz, konsensus ölçütü, herhangi bir sosyal grup için önceden gerekli olan bir şeydir. Etkili bir organizasyon, asgari olarak, grubun fonksiyonel sınırlarında önemli bir konsensusu ve bu sınırlar içinde kalan anlaşmazlıkları çözecek prosedürleri gerektirir. Konsensus, sistemdeki bu

⁶⁴⁶ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.2.

⁶⁴⁷ TEZİÇ, *Partiler*, s.83.

aktiviteyi kapsamına almalıdır. İştirak etmeyenler ya da bunu sadece ara sıra yapanlar ve sistemdeki marjinal katılımcılar konsensusa dahil değildir⁶⁴⁸.

Ranney ve Kendall'a göre, bir sosyal grubun tutarlılığı belli bir durumda grup üyelerinin, grup amaçlarını gerçekleştirebilmek için, birlik halinde ve aynı yönde faaliyet göstermeleridir. Disiplin terimi ise, genel olarak iki anlama gelmektedir:

1. Lider veya liderin emirlerinin, grup üyelerince muntazaman kabul ve ifa olunması suretinde ortaya çıkan tutarlık.

2. Liderin elinde, itaatsiz üyeleri, emirlerini kabul ve ifaya zorlayacak bazı yöntem ve araçların bulunması⁶⁴⁹.

Bu durumda disiplin, ya tutarlığın emir-itaat ilişkisine dayanan özel bir türünü, ya da böyle bir tutarlığı sağlamak amacıyla kullanılan bir yaptırımlar sistemini ifade etmiş olmaktadır. Burada tutarlık, kısaca hangi sebepten doğmuş olursa olsun, bir sosyal grup içinde mevcut bulunan objektif bir birlik ve beraberlik durumunu anlatırken, disiplin ise, tutarlığın kaynaklarından birisidir. Başka şekilde ifade edilecek olursa, bir siyasal parti, disiplinli olmaksızın tutarlı olabilir; fakat tutarsız yani birlikten yoksun bir parti, aynı zamanda disiplinsizdir. Böylece tutarlığın disiplinden başka bir kaynağı olarak oydaşma (consensus) ortaya çıkmaktadır. Disiplin ve oydaşma, parti tutarlılığının iki belli-başlı kaynağıdır⁶⁵⁰ ve bu ikisi arasındaki ilişki, Amerikan Siyasal Bilim Derneğinin Siyasal Partiler Komisyonu raporunda şu şekilde ifade edilmiştir: “Şüphesiz, etkin bir parti, sadece veya esas itibariyle sadakatsizin partiden çıkarılmasına dayanamaz. İradi bir kuruluştaki disiplin zorlamalarına, ancak son çare olarak ve kuruluş içinde yaygın bir oydaşma mevcut olduğu takdirde gidilebilir. Disiplin ve oydaşma, aynı paranın yazı ve turasından başka bir şey değildir. Bu itibarla, parti disipliniyle ilgili düşüncelerde, ilkin parti siyasetleri üzerinde güçlü ve genel bir görüş birliği yaratacak

⁶⁴⁸ HUNTINGTON, *Political Order*, s.22.

⁶⁴⁹ Austin Ranney and Wilmoore Kendall, *Democracy and the American Party System*, New York, 1956, s.257-258 Aktaran: ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.2.

⁶⁵⁰ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.3.

olumlu tedbirlere önem verilmelidir. Bu sağlandıktan sonra disiplin tali ve marjinal bir problem haline gelir”⁶⁵¹.

Parti disiplini ile siyasal partilerin tarihsel gelişimi arasında bir paralellik bulunmaktadır. gerçek anlamda parti disiplininden söz edebilmek, ancak genel oyun kabulü ve parlamento dışı parti örgütlenmelerinin ortaya çıkışıyla mümkün olmuştur. Bununla birlikte, siyasal parti disiplini kavramının ilk belirtileri, siyasal parti olayından daha önce, yasama-yürütme arasındaki ilişkilerde görülüyor. Bunda, yürütmenin yasamaya karşı siyasal sorumluluğu ve hükümetin sürekliliğini sağlama endişeleri gibi faktörler rol oynamıştır. Parlamenter rejimin tarihsel gelişiminde, yasama ile yürütme arasında kurulan dengede disiplin önemli bir faktör olmuştur. Günümüz itibariyle de, parlamenter rejimlerde iktidar ile muhalefet partileri arasında kurulan denge parti disiplini sayesinde gerçekleşmektedir⁶⁵².

Yukarıda ifade edilen disiplin tanımı, parti disiplinini parti lideri bakımından ele almıştır. “Böyle bir tanımın, disiplin kavramını daralttığı; disiplinin her zaman lidere itaat şeklinde ortaya çıkmadığı; bazı hallerde bir grup veya kurulun, örneğin partilerin parlamento gruplarının çoğunluk kararıyla, o grup veya kurulun azınlıkta kalan üyelerini bağladığı; dolayısıyla bu gibi durumlarda lidere değil, grup çoğunluğuna itaatin söz konusu olduğu ileri sürülebilir. Ancak, burada kullanılan anlamda <<lider veya liderler>> deyiminin, sadece partinin resmi ve şekli başkanını değil, parti içinde fiilen üstün iktidara sahip bulunan bütün yöneticileri içine aldığı; parti grup ve kurullarının kararlarının ise, hemen daima bu yönetici çekirdeğin görüşlerini yansıttığı ve tescil ettiği düşünülürse, çoğunluğa itaat gibi görünen durumların da; son tahlilde, liderliğe itaat şeklinde yorumlanabileceği sonucuna varmak gerekmektedir”⁶⁵³.

B. Serbest Partiler - Disiplinli Partiler

Siyasal parti yöneticilerinin üyeler ve partili parlamenterler üzerinde bir otoriteye sahip olup olmadıklarına göre böyle bir ayırım yapılmaktadır. Bu aynı

⁶⁵¹ Toward a More Responsible Two-Party System, Areport of the Committee on Political Parties, American Political Association (New York and Toronto, 1950), s.21. Aktaran: ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.3.

⁶⁵² TEZİÇ, **Partiler**, s.85-86.

⁶⁵³ ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.3-4.

zamanda, çağdaş demokrasi anlayışı bakımından da önem taşımaktadır⁶⁵⁴. “Serbest veya yumuşak (souple) partiler, üyelerini, milletvekillerini ve bakanlarını sert bir disiplin düzenine sokmayan partilerdir. Bu çeşit partiler, ne seçimlerde, ne parlamento çalışmalarında, ne de hükümet içerisinde üyelerinden mutlak bir sadakat isterler. Parti, birçok konularda üyelerini tamamen serbest bırakır. Belli bazı durumlarda parti liderleri, üyelerinin davranışlarını etkilemeye çalışırlarsa da, bu etkileme bağlayıcı ve zorlayıcı nitelikte olmaz; sadece ikna ve pazarlığa dayanır. Parti kararlarına uymayan veya parti liderlerinin isteklerine aykırı hareket eden herhangi bir üyenin disiplin işlemine geçilmesi söz konusu olmaz”⁶⁵⁵.

“Disiplinli veya sert (rijide) partiler, gerek parlamento, gerekse parlamento-dışı örgütleri içinde, üyelerini parti tüzüğü, programı ve kararları ile sıkı sıkıya bağlayan partilerdir. Bu çeşit partilerde, parti birliğini bozucu davranışlar, disiplin cezalarını ve nihayet partiden çıkarılmayı gerektirir. Özellikle, parlamento çalışmalarında milletvekillerinin diledikleri gibi oy vermekte serbest bırakılmaları nadir olup, bunlar parti liderliğinin veya parti meclis grubu çoğunluğunun direktiflerine uymak zorundadırlar”⁶⁵⁶.

Serbest partiler-disiplinli partiler ayrımı, demokratik partiler-otoriter partiler ayrımından farklıdır. Partileri tanımlayan bu terimler, partilerin savundukları öğretileri değil, iç yapılarını belirtir. Disiplinli bir partinin mutlaka otoriter bir parti olması gerekmemekle birlikte (örneğin İngiliz partileri ve Fransız Sosyalist partisi hem katı, hem de demokratiktir), otoriter bir partinin tanımı bakımından kesinlikle katı olacağı aşîkardır⁶⁵⁷.

Serbest partilerin tipik örneğini ABD siyasal partileri oluşturmaktadır. Disiplinli partiler ise yaygın parti olarak, başta İngiltere olmak üzere batı demokrasilerinin genel modelini teşkil etmektedir⁶⁵⁸. Disiplinli partiler günümüzün genel parti tipini

⁶⁵⁴ TUNAYA, a.g.e., s.365-366; TEZİÇ, **Partiler**, s.87.

⁶⁵⁵ ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.21.

⁶⁵⁶ ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.46.

⁶⁵⁷ DUVERGER, **Rejimler**, s.38-39.

⁶⁵⁸ ERDOĞAN, **Demokrasi**, s.218.

oluşturmakla birlikte, partilerin disiplin derecesi partiden partiye değişiklik göstermektedir⁶⁵⁹.

ABD partilerinin serbest (gevşek) örgütlenme modeli, Federal kongrede, parti gruplarında, seçimlerde, federe devletlerde ve yöresel parti örgütlerinde ve Başkan ile partisi arasındaki ilişkilerinde açıkça görülmektedir⁶⁶⁰.

Disiplinli partiler bakımından ise temel farklılık, sınırlı partiler ile totaliter partiler arasında belirginleşir. Bu durum, parti disiplininin alanı ile yoğunluğunda kendini göstermektedir. Partinin üyelerinden talep ettiği sadakat ve itaat borcunun kapsamı disiplinin alanını, parti dayanışmasını bozucu davranışlar karşısında partinin gösterdiği tepkinin şiddeti ise disiplinin yoğunluğunu ifade eder. Totaliter partilerde disiplinin alanı sınırlı partilere göre daha geniştir. Sınırlı partilerde, parti üyelerinin ancak belli bazı davranışları disipline tabi kılınmakta, diğer davranışlarında ise serbest bırakılmaktadır. Totaliter partilerde ise, üyelerin hemen hemen bütün davranışları partinin kontrol ve disiplini altına alınmıştır. Totaliter partiler, sınırlı partilerden disiplinin yoğunluğu bakımından da ayrılırlar. Burada esas olan, parti dayanışmasını bozucu davranışlar karşısında partinin gösterdiği tepkinin şiddetidir. Sınırlı partilerde disiplin, parti içerisinde farklı eğilimlerin ve hiziplerin varlığına, bunların parti siyasetini serbestçe tartışıp parti çoğunluğunu kendi taraflarına çekme hususundaki çabalarına engel değildir⁶⁶¹. Duverger'nin ifadesiyle, "sınırlı partilerde birey hayatının ancak küçük bir kesimi, topluluk bağlarının etkisi altındadır; totaliter partilerde ise, kişinin bütün hayatı, grup ağlarına yakalanmıştır. Bireyin mensup olduğu bütün topluluklar arasında, sınırlı partiler ancak ikinci derecede bir yere sahiptirler; totaliter partiler ise, ilk yeri işgal ederler; parti dayanışması, diğer birçok bağların etkisi altında olacak yerde, bunların hepsinin üstüne çıkar. Bir komünist için, vatan, aile, eş, dostlar, hep parti çıkarlarından sonra gelir; oysa, bir liberal veya muhafazakar için parti,

⁶⁵⁹ GÖZÜBÜYÜK, a.g.e., s.65.

⁶⁶⁰ Bkz., ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.21 vd.

⁶⁶¹ ÖZBUDUN, **Disiplin**, s.95-96.

bunların çok gerisinde yer alır. Totaliter partilerin genel nitelikleri böylece ortaya çıkmaktadır: Bunlar, türdeş, kapalı ve kutsal partilerdir”⁶⁶².

C. Parti Disiplininin Fonksiyonel Sonuçları

Şüphesiz, parti disiplininin yol açtığı bir çok sonuç söz konusudur. Bununla birlikte, parti disiplininin fonksiyonel sonuçlarının demokratik rejim ile ilişkisi son derece önemlidir ve bu durumun çağdaş demokratik rejimin esaslarına uygun olup olmadığı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Böylesi bir durum, demokratik ilkelerin parti disiplini anlayışını ve uygulamalarını belirleme konusunda hangi noktada olduğunu, dolayısıyla da partilerin iç işleyişinde demokratik ilkeler karşısındaki konumunu belirlemektedir. Ne var ki, aşağıda ele almaya çalışacağımız ana konular son derece tartışmalıdır ve doğrudan değer yargılarıyla ve önceliklerle ilişkilidir.

Bir defa totaliter partileri bir yana bırakırsak, parti disiplini, demokratik model bakımından, Amerikan demokrasisi ile diğer batı demokrasileri arasındaki bir farkı ortaya çıkarır. Disiplinsiz olarak ifade edilen partilerin olduğu, iki partili bir Amerikan Başkanlık sistemi ve buna karşılık parlamentarizmin benimsendiği -İngiltere için iki partili sistem nitelemesi göz ardı edilirse- çok partili ve disiplinli partilerin oluşturduğu Batı Avrupa demokrasileri.

Amerikan demokrasisi ile Batı Avrupa demokrasileri arasında, parti disiplini yönünden ortaya çıkan dikkat çekici sonuçlar bulunmaktadır. Birincisi, dünyanın tipik Başkanlık rejiminin partilerinin serbest (disiplinsiz) oluşları, buna karşılık parlamenter sistemlerin partilerinin ise disiplinli olmaları. İkinci olarak, Amerikan partilerinin Duverger’nin ayırımına göre kadro partileri (veya eşraf partileri) olmalarına karşılık, diğerlerinin genellikle kitle partisi tipinde örgütlenmeleri. Dolayısıyla, parti disiplini ile siyasal sistem arasında olduğu gibi, parti örgütlenme biçimi ile de doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

⁶⁶² DUVERGER, *Partiler*, s.135. Nitekim, totaliter “partinin fonksiyonları içinde en önemlisi, bir yandan kitlelerin siyasallaştırılması, sistemin bir parçası haline getirilmesi, kadrolaştırılması, bütünleştirilmesi, bilinçlendirilmesi ve inançların değiştirilmesi; öte yandan da, bunlara paralel olarak, diğer bağlardan koparılması, diğer değer yargılarının sökülüp atılması ve sosyalleşmenin yok edilmesidir. Bu süreç, çeşitli totaliter sistemlerde çok farklı görünümüler gösteren bir propaganda, eğitim ve yer kullanımı karışımıyla gerçekleştirilir”. LINZ, *a.g.e.*, s.53.

Parti disiplininin fonksiyonel sonuçları, demokratik rejimin işleyişi bakımından ve özellikle de Anglo-Amerikan literatüründe <<sorumlu parti hükümeti>> (responsible party government) adı verilen disiplinli iki parti sistemi noktasında tartışılan bir konudur. Sorumlu parti hükümetini savunanlar, seçmenlerin böyle bir sistemde, iki açık ve tutarlı siyasal program arasında etkin bir tercih yapma olanağını bulduğunu ileri sürmektedirler. Bu noktada, parti disiplini, çoğunluk partisine seçim programını tam olarak uygulaması imkanını verir. Bir sonraki seçimde de, seçmenler bu programın uygulanışı hakkındaki yargılarını ifade edebilecek durumda olur. Oysa, partinin disiplinsizliği, halkın siyasetin belirlenmesindeki rolünü azaltır. Disiplinsiz partilerden oluşan bir sistemde halk, hükümetin yaptıklarından veya yapmadıklarından ötürü çoğunluk partisini kollektif olarak sorumlu tutamaz. Bir başka ifadeyle, parti disiplininin zayıflığı, partileri ve hükümeti halk önünde daha sorumsuz kılmaktadır. Bunlara karşılık, sorumlu parti hükümeti modelini eleştirenler ise, bu sistemin kamu oyunu yapay olarak ikiye böldüğünü, dolayısıyla da çağdaş toplumdaki menfaat ve amaç karmaşıklığını tam olarak yansıtmadığını; üstelik, iki disiplinli parti arasındaki mücadelenin siyasal çekişme ve bölünmeleri derinleştirip yoğunlaştıracağını ileri sürmektedirler⁶⁶³.

Sartori parti disiplini sorununun başkanlık sistemlerinde bir sorun olmakla birlikte, iki tarafının da keskin olması anlamında, parlamenter sistemlerden daha az sorun olduğunu ifade etmektedir. O'na göre, parti disiplini parlamenter sistemleri hayati ölçüde etkiler. Çünkü, parlamentoya dayanan sistemlerde, parti disiplininin tek tarafı keskindir. Bunun nedeni, <<parlamentarizmle uyumlu>> partilerin burada hayati bir gereklilik olduğu ve disiplinli parti oylarının bu <<uyumluluğun>> önemli bir parçasını oluşturduğu gerçeğidir⁶⁶⁴. Nitekim, Teziç'in ifadesine göre, "parlamenter rejimin uygulandığı ülkelerde parti disiplini, rejimin işleyişi açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. İster tek bir partinin iktidarı kullanması biçiminde olsun, ister koalisyon hükümeti olsun, parti disiplini, hükümetlerin sürekliliği ve istikrarında rol oynayan faktörlerden biridir. Parlamenter rejim, günümüzde artık bir siyasi partiler

⁶⁶³ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.12-13. Tartışmalar için bkz., LINZ, "Başkanlık", s.143 vd.; HOROWITZ, *a.g.m.*, s.161 vd.

düzeni ile işliyor. Parlamenterlerin, bağlı oldukları partinin aldığı grup kararlarına uymaları, hükümet istikrarının sağlanması koşullarından biridir. Bu bakımdan, kendi içinde grup disiplini gerçekleştiremeyen partiler, iktidar sorumluluğunu ve en az bunun kadar önemli olan muhalefet sorumluluğunu da yüklenemezler”⁶⁶⁵.

Parti disiplininin Başkanlık sistemi ile parlamenter sistemlerdeki rolü bakımından bir diğer husus, partilerin örgütlenme biçimlerine ilişkindir. Parti disiplini, bir siyasal partinin örgütlenme modelini etkilemekte midir? Eğer etkiliyorsa bu nasıl olmaktadır? Siyasal partilerin bu bağlamda örgütlenmelerinin seyri 19. yüzyılın bireyci, adem-i merkeziyetçi kadro partilerinin yerlerini çağdaş toplumun gereklerine uyarak, daha disiplinli ve merkeziyetçi partilere bırakmaları yönünde olmuştur⁶⁶⁶. Parti disiplini, bu tarihsel gelişimle paralellik taşır. 19. Yüzyıldaki demokratik seçim reformları ve oy hakkının genişlemesi, o zamana kadar gevşek ve oynak, aristokratik parlamento kliklerinden ibaret olan partileri, seçim reformlarının ortaya çıkardığı geniş seçmen kitlesini örgütleyip yön verebilmesi için, parlamento dışına taşmaya ve halkın geniş ölçüde katıldığı sürekli ve yaygın parti örgütleri kurmaya zorlamıştır. Parti disiplininin ortaya çıkışı da, esas itibarıyla bu gelişime denk düşer⁶⁶⁷. Kitle (yığın) partilerinin faaliyetlerini bütün ülkeyi kapsayan geniş ve hiyerarşik bir örgütle yürütmeleri, bir parti bürokrasisini zorunlu kılmıştır. Siyasi partilerin büyük örgütler haline gelmesi, bazı problemleri de birlikte getirmiştir⁶⁶⁸. Bu problemlerin çözümü de, ancak disiplinli bir örgüt mekanizmasıyla mümkün olabilir.

Sonuçta, kitle partileri, nitelikleri gereği katı (disiplinli) partilerdir. Kitle partisi milletvekillerinin, parti genel kurullarında tüm üyelerin temsilcilerince seçilen yönetim kurmayının (liderler kadrosunun) talimatı yönünde davranması, sistemin mantığı gereğidir. Kitle partilerinin tamamı, zorunlu olarak katı partilerdir. Buna karşılık bütün eşraf partilerinin yumuşak (serbest), diğer bir ifadeyle grup disiplini dışında partiler

⁶⁶⁴ SARTORI, *Anayasa*, s.242.

⁶⁶⁵ Erdoğan TEZİÇ, *Türk parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları*, İÜHF Yayını, İstanbul, 1980, s.117.

⁶⁶⁶ KUBALI, *a.g.e.*, s.242.

⁶⁶⁷ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.47.

⁶⁶⁸ PERİNÇEK, *a.g.e.*, s.131.

olması gerekmez. İngiltere'nin Liberal ve Muhafazakar partileri uzun süredir katı partilere örnek teşkil etmektedirler⁶⁶⁹. Dolayısıyla, partilerin örgütlenme biçimleri parti disiplininin varlığını gerekli kıldığı taktirde disiplinli bir partiye vücut vermiştir. Bir başka ifade ile, parti disiplini, parti örgütünü yaratmamakta, fakat partinin örgütlenme biçimi parti disiplininin yaratmaktadır denilebilir.

Parti disiplininin fonksiyonel sonuçlarından bir diğeri de, parti disiplininin temsil teorileri bakımından meşruluğu problemidir. Disiplinli partilerin ortaya çıkışı, klasik temsil teorilerinin de yeniden ele alınması sonucunu doğurmuştur. Özellikle de, liberal temsil teorisi ve bu anlayıştan esinlenen birçok anayasa, emredici vekaleti yasaklamış olmasına karşın, bu temsil biçimi başka bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Disiplinli partilerin oluşturduğu bir sistemde, milletvekili seçmenlerinin değil, partisinin talimatlarını yerine getiren bir duruma gelmiştir⁶⁷⁰.

Duverger de, Avrupa'daki hemen bütün partilerin disiplinli örgütler haline gelişinin, temsil yapısında ve kurumların işleyişinde kesin bir dönüşüme yol açtığını ifade etmektedir. Duverger'ye göre, "seçmenler artık belli bir bireyin kişisel özelliklerine göre değil, parti sözcüsü ve ajanı durumunda olan adaylara, kısacası bir partiye oy vermektedir. Demek ki yurttaşların gerçek temsilcileri tek tek milletvekilleri değil, bütün olarak partilerdir. Parlamento görüşmeleri artık diğerlerini inandırmaya yardımcı olmaktadır, çünkü oylama oranı meclis toplantısının dışında bir karara bağlanmaktadır. Uzlaşmalar, tek tek parlamenterler arasında değil, partilerin grup yöneticileri arasında yapılmaktadır. Bakanlıkların da benzer bir disipline bağlı oluşu, kabinenin birlikte çalışma karakterini ortadan kaldırmaktadır. Tayin edici siyasal kararlar, çoğu kez en yüksek düzeyde, koalisyon partilerinin liderlerince alınır. Eğer hükümeti destekleyen parti ya da partiler, yeter sayıda milletvekiline sahipse, hükümet parlamentodaki çoğunluğundan emin olabilir, çünkü milletvekilleri bir disiplin altında oy vereceklerdir. Hükümet bu nedenle büyük istikrar kazanmaktadır. Bunlar parlamenter çoğunluk sisteminin temelleridir"⁶⁷¹.

⁶⁶⁹ Maurice DUVERGER, *Batı'nın İki Yüzü*, Çev. Cem Eroğul-Fazıl Sağlam, Doğan Yayınları, Ankara, 1977, s.160.

⁶⁷⁰ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.14.

⁶⁷¹ DUVERGER, *Batı'nın İki Yüzü*, s.161.

Parti disiplini olgusunun bu sonuçları, son derece önemli ve tartışmalı sonuçları da beraberinde getirmektedir: “Siyasal temsilin aracı milletvekilleri mi, yoksa parti mi olmalıdır? Bir milletvekili kendi vicdanına ve kamu menfaati anlayışına göre oy kullanmakta serbest bırakılmalı mıdır, yoksa kişisel inançlarına aykırı düşse bile partisinin direktiflerine mi boyun eğmelidir? Milletvekilinin oy hürriyetinin kısıtlanması, temsili rejimin yozlaşması ve partiler diktatoryasının kurulması mı demektir, yoksa disiplinli siyasal partiler halk kitlelerinin devlet yönetimine etkin şekilde katılmalarını sağlayan birer demokrasi aracı mıdır? Parti disiplinin yokluğu, milletvekillerini gerçekten hür ve bağımsız temsilciler haline mi getirmektedir, yoksa onları daha bencil ve sorumsuz grupların, örneğin baskı gruplarının etkisine mi tabi kılmaktadır?”⁶⁷².

Şüphesiz bu sorular son derece tartışmaya açıktır ve her demokrasi anlayışı kendisine göre cevap verecektir. Bununla birlikte, bu ve bunun gibi sorular, çalışmanın bütünü içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır. Burada sadece realiteye ilişkin iki hususun altını çizmek zorunluluğunu duymaktayız. Bir defa, demokratik rejimlerin işleyişi noktasında, başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında son derece ciddi farklar bulunmaktadır. İkinci olarak da, demokratik siyasal toplum hem kendine has özellikler taşımaktadır, hem de tarihsel koşullarının farklılığından kaynaklanan gelişmeler siyasal toplumu etkilemektedir.

Sartori’nin ifadesiyle, “parti disiplini çağrısının tatsız bir yanı da vardır. Sıradan milletvekillerinin parlamento piyonlarının ya da su taşıyıcıların kem talihi üzerinde çok gözyaşı dökülmüş, her şeye mührünü basan milletvekilleri hakkında çok acı söz sarfedilmiştir. Gene de gerçek şudur ki parlamenter bir hükümet, parlamentonun desteği olmaksızın hükümet edemez; bu destek de, hükümeti destekleyen partilerin fiilen kendi üyelerinin oylarını sağlaması anlamına gelir; bu da, tek düze oyları dayatabilme kabiliyeti demektir⁶⁷³. Duverger’ye göre de, “Amerikan Kongresinde bir oylama disiplininin mevcut olmayışı, başkanlık rejiminin bunu zorunlu kılmaması ile daha yakından ilgilidir. Avrupa’nın parlamenter sistemlerinde disiplin, başlı başına

⁶⁷² ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.14.

⁶⁷³ SARTORI, *Anayasa*, s244.

milletvekillerinin hükümeti düşürmelerini önlemek ve onları, grup yönetiminin talimatını izlemekle yükümlü kılmak suretiyle, hükümetin istikrar ve otoritesini güven altına alır. Çoğunluk partisinin disiplini, parlamentoyu, aynı zamanda bu partinin de lideri olan hükümet başkanına tabi kılar. Bunun dışında Amerikan partilerinin disiplinli olmayışı ve her milletvekilinin kendi kanaatine göre oy vermesi fazla önem taşımaz; hükümet hiçbir riske girmiş olmuyor, çünkü o, yalnızca, halk tarafından seçilen ve meclislerce düşürülemeyen bir başkana tabidir. Kendi partisi üzerindeki iktidar eksikliği, Başkan'ın yasaları ve bütçeyi, İngiliz, Alman, İsveç ve Fransız hükümet başkanları kadar kolaylıkla çıkarmasını kuşkusuz önler. Ancak, Kongre üyelerinin bu bağımsızlığıdır ki, Başkan'ın, çelişik çıkarları kendi lehine kullanabilmesine olanak verir. Katı bir grup disiplini, Başkan'ın Cumhuriyetçi, parlamento çoğunluğunun da Demokrat olduğu, ya da tersi durumlarda işlerin felce uğramasına yol açabilirdi”⁶⁷⁴.

ABD bakımından söz konusu olan durumun farklılığında, burada kitle partilerinin gelişmemiş olup, tam tersine geleneksel eşraf partilerine bağlılığın belirgin oluşu belirleyicidir. Bu durum, parlamenter disiplin için de geçerlidir. Her kongre üyesi, grubun talimatına bağlı kalmaksızın istediği gibi oy vermektedir. Oysa, Avrupa'da parlamenter disiplin kitle partilerince getirilmişti. ABD'de sosyalist bir hareketin olmayışı, grup disiplini eğiliminin güçlenmesini önlemiştir. Avrupa'da eşraf partileri rakipleri ile daha iyi mücadele edebilmek için grup disiplini benimsemişlerdi. Buna karşılık, ABD'de böyle bir tahrik olmamıştır. Diğer yandan, katı partilerin merkezîyetçiliği, Amerikalıların (en azından büyük bir kısmının) federalizme ve yerinden yönetime olan sevgilerine ters düşmüştür. Gerek senatörler, gerekse temsilciler, ulustan önce eyaletlerini düşünmektedirler. Dolayısıyla, ulusal parti yoluyla bir parti disiplinin düzenlenmesi, Amerikan siyasetinin bu temel yönelişi ile kesin olarak çelişen bir durum olurdu⁶⁷⁵.

Parti disiplini, partilerin hem parlamento gruplarında, hem de parlamento dışındaki örgütünde muhalefet fonksiyonu bakımından da sonuçlar doğurmaktadır. Hiç şüphesiz, muhalefet fonksiyonunu etkileme bakımından, sadece parti disiplini değil,

⁶⁷⁴ DUVERGER, *Batı'nın İki Yüzü*, s.162.

⁶⁷⁵ DUVERGER, *Batı'nın İki Yüzü*, s.161-62.

aynı zamanda partinin merkeziyet derecesi, tutarlık ve bütünlüğü de belirleyici rol oynamaktadır. Bütün bunlar, parti içinde birtakım hiziplerin ve dolayısıyla da parti-içi muhalefetin var olup olmamasını da ilgilendirmektedir⁶⁷⁶.

Bir defa, genel olarak parlamentodaki oy disiplini, her şeyden önce zorlamadan ve cezadan kaynaklanmak durumunda değildir. Disiplin dayatılabileceği gibi, kendiliğinden (spontane) de olabilir. Örneğin, güçlü inançlara dayanan partiler (ideolojik ve dinsel partiler) tutarlı partilerdir ve dolayısıyla disiplinleri zorlamadan öte onların kendi iç tutarlılıklarından kaynaklanır. Bu noktada, parti çizgisine uygun oy vermenin dört çeşidi ayırt edilebilir: a) zorlama disiplin (parti genel merkezlerince); b) spontane disiplin, yani tutarlık; c) öz-çıkardan doğan rasyonel disiplin (bir kimsenin kendi tek-parti hükümetini desteklemesi)⁶⁷⁷; d) diğer disiplinli partilere karşı birliğini muhafaza etme ihtiyacından doğan, bulaşma ya da etkileşim yoluyla disiplin.

Bunlar analitik ayrımlar olup, çoğu parlamentoda zorlama, tutarlık, öz-çıkarcı ve bulaşma unsurlarının tümünün bir arada var olduğu ve birbirine karıştığı görülebilmektedir. Bir kabine sisteminde disiplin rasyonel olmakla birlikte, gerektiğinde zorlama da olabilmektedir. Bu, ideolojik farkların büyük olduğu çok-partili parlamentolarda (kutuplaşmış parti sistemleri) bazı partilerin tutarlı olması karşısında, diğer partilerin bundan etkilenerek disiplinli olmalarına yol açmaktadır. Disiplinsiz bir ordunun disiplinli bir orduya karşı kendini koruyamaması gibi. Parti çizgisi uyarınca oy kullanma doğal veya rasyonel olarak gerçekleşiyorsa, parti disiplini bakımından pek bir sorun yoktur. Bununla birlikte partilerin disiplini zorlama yoluyla sağlama yetenekleri vardır ve parti bu güce ne derece sahipse, bu gücü fiilen kullanma ihtiyacı o kadar azdır. Dolayısıyla, spontane itaat görüntüleri aldatıcı olabilir⁶⁷⁸.

Parlamento içi partiler bakımından, bu partilerin iç örgütlenmelerindeki disiplin yapısı, onların faaliyetlerini çok yönlü etkilemektedir. Özellikle, disiplinli partilerin mevcut olduğu ülkeler bakımından partilerin iç disiplini, parlamento içi muhalefet

⁶⁷⁶ TURGUT, a.g.e., s.109.

⁶⁷⁷ “Bu özellikle, iki-parti ve hakim parti sistemleri bakımından doğru olmakla birlikte, daha genel olarak başkanlık sistemleri bakımından da geçerlidir. Tek partiden oluşan bir hükümette disiplinsizliğin mahiyeti, kendi partisini hükümetten düşürmektir”, SARTORI, *Anayasa*, dn.4, s.249.

⁶⁷⁸ SARTORI, *Anayasa*, s.244-45.

açısından önemli etkiler meydana getirir. Disiplinli partilerde ihraç veya bir daha aday gösterilmeme ihtimali, milletvekillerinin parti disiplini lehine birtakım tavizler vermesine yol açmaktadır. Bir diğer durum da, muhalefet partilerinin ülkeyi yönetebilecek yeteneğe sahip olup olmadıkları, genellikle parlamento çalışmalarında gösterdikleri disiplin ve tutarlılıkla doğru orantılıdır. Bunun nedeni, seçmen karşısında dağınık ve tutarsız bir konum sergileyen partiler bakımından, seçmenlerin desteğini sağlayarak iktidar olabilmelerindeki güçlülüktür⁶⁷⁹.

Diğer bir durum ise, partilerin parlamento gruplarıyla birlikte dış örgütleri bakımından disiplindir. Parti disiplini her şeyden önce, sağlam bir partinin varlığını gerektirir. Bu, partiyi üyenin üzerine çıkaran, bir başka deyimle partiye üyesinin davranışını denetleme ve koşullandırma olanağını veren şartlarla bağlantılıdır. Ortada siyasal makamlara aday olan bireyler söz konusudur. Buradaki sorun, ya bir milletvekilinin kendi kendisini seçtirip seçtirmeyeceği ya da onun seçilmesinin parti desteğine hayati derecede dayanıp dayanmadığıdır. Birinci durumda partinin denetimi bulunmamaktadır. İkinci durumda ise, bir sağlam partinin varlığı söz konusudur. Bir parti şu iki koşuldaki birinin gerçekleşmesi halinde üyelerini disiplin altına alabilir: a) adayın kendi örgütünden ayrı olarak, seçim çevresi düzeyine kadar ulaşan ve adayın onsuz yapamayacağı bir parti örgütünün varlığı; b) siyasal paranın, doğrudan doğruya adaya gitmeyip büyük ölçüde parti veya partinin alt-birimleri kanalından geçmesi. Eğer, aday, seçimi kendi örgütü ve kendi parasıyla kazanıyorsa, partinin denetimi altında olmayacaktır⁶⁸⁰.

2. Siyasal Partilerin Aday Belirleme Süreç ve Yöntemleri

A. Genel Olarak

Siyasal partilerin aday belirleme süreç ve yöntemleri, doğrudan siyasal partilerin tanımındaki unsurların bir sonucu olarak belirir. Siyasal partiler, herşeyden önce iktidar için kadrolar yetiştirmek ve iktidar için seçimlere hazırlanmak durumundadır. İktidar için kadrolarını yetiştirmesi, partilerin siyasal devşirme fonksiyonu vasıtasıyla

⁶⁷⁹ Hasan TUNÇ, *Parlamento İçi Muhalefet*, Cemre Yayınevi, Konya, 1997, s.47. Aynı yönde bkz., TURGUT, a.g.e., s.109.

⁶⁸⁰ SARTORI, *Anayasa*, s.245-246.

sağlanmaktadır. Demokrasilerde iktidar olabilmek, seçimleri kazanmaktan geçtiğine göre, siyasal partiler aday göstermek zorundadırlar. Nitekim, “siyasi partilerin seçimli kamu görevleri için aday belirlemeleri, seçmen kütlesiyle politika yapımı süreci arasındaki en temel bağlantı noktalarından biridir”⁶⁸¹.

Partilerin devşirme fonksiyonu, siyasal sistemdeki çeşitli rolleri üstlenecek kişilerin seçimi sürecidir. Devletin seçimli kamu makamlarının, siyasal elit mevkilerinin doldurulması, siyasal partilerin başlıca fonksiyonudur. Modern demokratik sistemlerde, partilerin siyasal elitleri devşirmeleri, aday gösterme ve seçim mekanizmalarıyla gerçekleşir ve bu iki sürecin birbirlerine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişiklik gösterir. Gerçek ve hakim tek-parti sistemlerinde aday gösterme, bu sistemlerde seçimlerin rolü tek-parti tarafından gösterilen adayların onaylanmasından ibaret olduğundan, asıl seçimlerden çok daha fazla önem taşır. Çoğulcu sistemlerde de, bir partinin rakiplerinden çok daha güçlü olduğu seçim çevrelerin bakımından da hemen hemen aynı durum söz konusudur. Yine, bloke listeli orantılı temsilde de, büyük partilerin listesinin ön sıralarında yer almak seçilmeyi büyük ölçüde garantilemek anlamına gelmektedir. Seçim işleminin nispeten en çok önem kazandığı seçim sistemi ise, çoğunluk sistemidir. Ne var ki, burada da seçmen tercihini sadece çeşitli partilerin adayları arasında yapabilmektedir. Siyasal partilere dayanan günümüz modern demokrasilerinde, bağımsız adaylık olgusu başarı şansını büyük ölçüde yitirmiştir⁶⁸².

Diğer yandan, siyasal partilerin aday belirleme süreç ve yöntemleri, demokratik rejimin temsil müessesesi ile doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte, siyasal partilerin ortaya çıkışı, daha önce uygulamaya geçirilmiş olan demokratik sistemdeki mevcut temsil anlayışını değiştirerek, günümüzde de geçerliliğini koruyan bir anlayışa yol açmıştır. Duverger’in ifadesiyle, demokrasinin en basit ve en gerçekçi tanımı, yöneticilerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, yönetilenler tarafından seçildiği rejim karşılığıdır. “Bu seçmenin mekanizması hakkında hukukçular, on sekizinci yüzyıl filozoflarını izleyerek, bir temsil teorisi meydana getirmişlerdi; buna göre seçmen, kendi

⁶⁸¹ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.9.

⁶⁸² ÖZBUDUN, **Partiler**, s.98-99.

adına konuşmak ve hareket etmek üzere milletvekiline bir vekalet verir; böylece, ulusun vekili olan Parlamento, ulusal egemenliği ifade eder. Partilerin gelişimi, temsil doktrininde olduğu gibi, seçim olgusunda da köklü bir değişime yol açmıştır. Artık seçmenle milletvekili, ulusla Parlamento arasında bir diyalog söz konusu değildir; bunların arasına, ilişkilerinin mahiyetini kökten değiştiren bir üçüncü taraf girmiştir. Milletvekilleri, seçmenleri tarafından seçilmeden önce, parti tarafından seçilmekte; seçmenler ise, bu seçimi onaylamaktan başka bir şey yapmamaktadır. Tek bir adayın halkın onamına sunulduğu tek-parti rejimlerinde bu durum çok açıktır. Aynı şey, daha örtülü olmakla birlikte, plüralist rejimlerde de gerçeklikten daha uzak değildir: Seçmen, birden çok aday arasında bir seçme yapabilir; ama bunların her biri, gene de bir parti tarafından aday gösterilmiştir. Hukuki temsil teorisini devam ettirmek istiyorsak, milletvekilinin, partiden ve seçmenlerinden olmak üzere, çift vekalet aldığını kabul etmek gerekir. Bunlardan her birinin önemi, ülkelere ve partilere göre değişmektedir; genel olarak parti vekaleti, seçim vekaletinden daha ağır basma eğilimindedir”⁶⁸³.

Gerçekten de, günümüzde parlamentoya girebilmek genellikle, her şeyden önce bir siyasal partinin aday göstermesine, sonra da seçmenin oy vererek bu adayı tercih etmesine bağlıdır. Diğer yandan, “toplumun, seçmenlerin veya herhangi bir sosyal sınıf veya grubun değil, toplumun bütününün temsilcisi olarak kendi görüşlerine göre görev yapan temsilciler tarafından yönetildiği temsili rejimlerde, temsilci-seçmen ilişkileri, siyasal partilerin ortaya çıkmasından sonra oldukça değişmiştir”⁶⁸⁴. Bununla birlikte, tek-parti rejimleri ile çoğulcu rejimler arasında temel farklılıklar bulunmaktadır. Tek-parti rejimlerinde, bölgeler belirtilmeksizin adaylar bir ulusal liste halinde ulusal parti liderinin genel uygulamasına tabidir. Açıktır ki, böyle bir durumda, listede isimlendirilmiş olmak, seçilmiş olmaktır⁶⁸⁵. Buna karşılık, çoğulcu rejimlerde, aşağıda ayrıntıları görülecek olmakla birlikte, siyasal partiler aday tayininde, öncelikle toplumun çoğulcu yapısını gözönüne almak durumundadır. Bununla birlikte, günümüz modern demokrasilerin bir partiler demokrasisi olduğu gerçeği gözönüne alınmak

⁶⁸³ DUVERGER, *Partiler*, s.370-71.

⁶⁸⁴ Oya ARASLI, *Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı*, AÜHF Yayını, Ankara, 1972, s.27.

⁶⁸⁵ LAWSON, a.g.e., s.256.

gerekir ve bunun, bir anlamda Duverger'yi haklı çıkardığı söylenebilir. Nitekim, eskiden seçmenin, temsilcinin kim olacağını tespit etmek için oy kullanması anlamına gelen seçimler, siyasal partilerin ortaya çıkışından sonra, hem temsilcinin kim olacağına, hem de hangi partinin iktidara geçeceğine karar veren bir işlem niteliğini kazanmıştır. İlk bakışta seçmen bakımından bir yetki genişlemesi gibi görünen bu durum, aslında bir yetki daralması niteliğindedir. Bir defa, siyasal partiler seçmenin desteğini alabilmek için bir programla çıkmakta, aynı zamanda da bu programı destekleyecek kişileri parti adayı olarak önermekte ve desteklemektedirler. Yine, parti adaylarının tespitinde ise, genellikle seçmen değil parti söz sahibi olmaktadır. Dolayısıyla, seçmen iktidara gelmesini istediği partiyi serbestçe belirlemekte, fakat bu kararını ancak o partinin adayına oy vermek suretiyle açıklayabilmektedir. Bu durumda, temsilcinin kim olacağını tespit etme yetki parti ile seçmen arasında paylaşılmakta, daha doğrusu, seçmenin yetkisi, beğendiği partinin belirlediği isimleri onaylamaktan öteye geçmemektedir⁶⁸⁶.

Siyasal partilerin ortaya çıkışıyla değişen temsil anlayışı, seçimlerin niteliği üzerinde de sonuç doğurmuştur. Modern demokrasilerde seçimler, halkın hangi parti/partilerle yönetilmek istediğini ortaya çıkardığı gibi, iktidara getirdiği parti/partileri sorgulamasını da mümkün kılmaktadır. Bir demokrasideki seçim sistemi, ulusal iradenin ortaya çıkarılmasına imkan verirken, bunun alt yapısını oluşturan, halk tarafından seçileceklerin, yani adayların saptanması süreç ve yöntemleri önem kazanmaktadır. Bugün, adayların önceden tespit edilerek halkın bilgisine sunulması, demokratik bir seçimin ön şartını oluşturmaktadır. Bu nedenle, adayların tespitinde bazı teknikler geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Açıktır ki, böyle bir durum, siyasal partilerde aday belirleme işlemi son derece önemli olacaktır. Schattschneider'in ifadesiyle, "aday belirleme süreci, partinin en hayati işi olmuştur. Aday belirleme sürecinin niteliği, partinin niteliğini tayin eder. Adayları kim seçebiliyorsa, partinin sahibi de odur. Dolayısıyla bu süreç, parti-içi iktidar dağılımının gözlemlenebileceği en iyi noktalardan biridir"⁶⁸⁷.

⁶⁸⁶ ARASLI, a.g.e, s.27.

⁶⁸⁷ E.E. SCHATTSCHEIDER, *Party Government*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1942, s.64

Görüldüğü üzere, parti organizasyonu içinde aday seçimi, merkezi bir rol üstlenmektedir. Bu durumda, aday başvurularını kim denetleyecek? Yasamaya temsilci seçiminde kim nasıl etkili olacak? Bu sorular, partilerin içinden çıkarak meclise gidenler arasından ulusal düzeyde liderlerin ortaya çıkacağı düşünülürse gerçekten önemlidir. Demokrasilerin çoğunda aday seçimi, üye olan bireyler için gittikçe artan bir önem taşımakta ve partilerin yöresel örgütlerinin rolü de artmaktadır⁶⁸⁸.

B. Parti Adaylarının Tespit Yöntemleri

Siyasal partilerin aday belirlemelerinde iki temel ampirik sorun bulunmaktadır; bu sürecin ne kadar merkezileştiği ve sürece katılımın ne ölçüde yaygın olduğu. Batı demokrasilerindeki siyasal partilerde aday belirleme usulleri çok çeşitli olmakla birlikte, teorik olarak iki uç söz konusu edilebilir. Bir uçta, adayların bütün partili seçmenlerin veya taraftarların oylarıyla belirlenmesi, diğer uçta ise, tek başına parti lideri tarafından belirlenmesi. Bu iki uç arasında da, sürecin merkezileşme derecesine göre de, adayların seçim çevresindeki tüm parti üyelerince belirlenmesi, seçim çevresindeki parti üyelerinin bir bölümünce (örneğin bir delege kongresince) belirlenmesi, partinin bölgesel örgütünce belirlenmesi, partinin ulusal düzeydeki merkez karar organınca belirlenmesi ve ulusal düzeydeki parti-içi hiziplerin liderlerince belirlenmesi gibi yöntemler bulunmaktadır⁶⁸⁹.

a. Parti Genel Başkanınca Belirleme

Parti adaylarının, parti genel başkanınca veya üst düzey yöneticilerden oluşan sınırlı bir kadroyla işbirliği yapmak suretiyle belirlenmesi, genellikle partilerin ortaya çıkmasıyla başlamıştır. 19. Yüzyıla kadar ABD’nde <<caucus>> adı altında görülen bu teknik, parti yöneticilerinden çok sınırlı bir gruba söz ve yetki tanıdığından, parti-içi demokrasi açısından kabul edilemez bir durum ortaya çıkarmıştır. Demokrasiyi, parti liderlerinin hakim olduğu oligarşik bir yapılanmaya dönüştürdüğünden, bu tür aday belirleme bir çok demokraside ya terk edilmiş, veya büyük ölçüde düzeltilmiştir⁶⁹⁰.

ve 100. Aktaran: ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.10.

⁶⁸⁸ HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.133.

⁶⁸⁹ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.10.

⁶⁹⁰ ARASLI, a.g.e., s.69-70.

Bununla birlikte, “Yunanistan’da 1977 yılında Yeni Demokrasi Partisi kongresi, bu yetkiyi parti liderine vermeyi kararlaştırmıştır, aynı uygulama, PASOK’ta da görülmektedir. İtalyan Hristiyan Demokrat Partisi, Japon Liberal Demokratik Parti ve Belçika Hristiyan Halk Partisinde (CVP) parti-içi hiziplerin liderlerinin veya partiyle bağlantılı menfaat gruplarının aday gösterme sürecindeki rolleri büyüktür”⁶⁹¹.

Bir siyasal parti liderinin mizacı da, partinin aday gösterme prosedürlerinin yapısıyla ilgili sonuçlar doğurmaktadır. İngiltere ve Fransa gibi bazı ülkelerde, parti genel başkanlarının partinin güçsüz olduğu seçim bölgelerinde <<paraşüt>> adaylar gösterme hakkı vardır. Üstelik bu adaylar, yarışmaya girilen seçim bölgesinde de yaşamayan kişiler olmaktadır. Fakat, bu son derece sınırlı sayıda aday için söz konusudur. Parti lideri tarafından aday belirlemeye ilişkin uygulama, genellikle, tek-parti sistemlerinde adayların ulusal listede gösterilmesinde parti liderinin genel uygulamasına dahildir⁶⁹².

b. Amerikan Ön-Seçim Sistemi

Ön-seçim, siyasal partilerin yasama organına gidecek adayları saptama işlemi olarak adlandırılmaktadır. Bazı siyasal sistemlerde bir parti-içi sorun olarak düzenlenirken bir hukuk sorunu olarak görülmektedir. İngiltere bu duruma örnek teşkil etmektedir. ABD’nde ise, ön-seçim, genel seçimlerin bir parçası olarak düzenlenmekte ve hukuk kurallarına konu olmaktadır. Bu iki sistemin yanı sıra, ön-seçimi bir parti-içi sorun olarak kabul etmekle birlikte, hukuk kuralları ile de düzenleyen sistemler bulunmaktadır⁶⁹³.

Aday belirleme sürecini tüm partili seçmenlere veya taraftarlara açık tutan tek belli başlı Batı demokrasisi ABD’dir⁶⁹⁴. Üstelik, Amerikan partileri kayıtlı ve aidat ödeyen bir üyelik sistemine sahip olmadığından ötürü, zaten adayların parti üyelerince seçilmesi gibi bir durum söz konusu değildir⁶⁹⁵. Amerikan terminolojisi, bir partinin

⁶⁹¹ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.12.

⁶⁹² LAWSON, a.g.e., s.255.

⁶⁹³ Tayfun AKGÜNER, “Önseçim”, *Onar Armağanı*, İÜHF Yayını, 1977, s.11.

⁶⁹⁴ ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.11.

⁶⁹⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.101.

adayını belirlemesi işlemiyle, vatandaşların çeşitli partilerce gösterilen adaylar arasında seçme yapmasını birbirinden açıkça ayırmaktadır. ABD’nde partilerin adaylarını belirlemesi işlemi ayrıntılı bir biçimde düzenlenmektedir⁶⁹⁶. “Üstelik, her devlet bu alanda kendine özgü bir düzenlemeye sahip bulunduğundan, ön-seçimleri tasvir etmek de çok zordur. Gerçekte, tek bir ön-seçim sistemi değil, çok çeşitli ve birbirlerinden derin farklarla ayrılan ön-seçim sistemleri mevcuttur. Ön-seçim esas itibariyle, bir partinin asıl seçimlerdeki adaylarını belirlemeye yarayan, seçim öncesi bir oylamadır. Ön-seçimde genellikle, sadece siyasal değil, aynı zamanda yönetsel ve yargısal nitelikteki çeşitli mevkiler için de toptan aday seçimi yapılır; çünkü ABD’nde yöresel yönetim ve yargı görevleri, geniş ölçüde seçim yoluyla doldurulur. Ön-seçimler de, asıl seçimler gibi, kamu makamlarınca resmen örgütlendirilir; genellikle aynı seçim sandıklarında, fakat her parti için ayrı ayrı yapılır”⁶⁹⁷.

Ön-seçim (primary) açık ve kapalı olmak üzere iki türdür. Açık ön-seçimde oy verecek seçmenlerin partiye bağlılıklarını açıklamak zorunluluğu yoktur. İlgililere oy verme yerinde bütün partilerin ön-seçim listeleri verilmekte ve seçmen kapalı oy hücresinde bunlardan istediğini tercih etmek suretiyle oy kullanmaktadır. Kapalı ön-seçimde ise, seçmen hangi partiye mensup (tarafdar) olduğunu ve hangi partinin aday tespiti işlemine katılacağını bildirmek zorundadır. Bu açıklama da iki türdür: İlgili kişi ya ön-seçimden belli bir süre önce partinin seçmen kayıt defterine adını yazdırması (enrollment system) ya da partinin adaylarını önceki seçimlerde desteklediğini ve gelecek seçimlerde de destekleyeceğini beyan etmesi (challenge system) şeklinde olur⁶⁹⁸. Tüm kayıtlı seçmenlerin ön-seçimde oy kullanabildiği sistem, bununla birlikte, tüm eyaletlerde yapılmamaktadır. Ön-seçim, yerel bölgenin kararına bırakılmıştır. Ön-seçimler, hem ABD’nin iki büyük partisi Cumhuriyetçi ve Demokrat partileri, hem de üçüncü partilerin adayları için yapılmaktadır. Bu seçimler, teknik olarak, en güçlü adayın kazanmasını ve böylece bu adayın genel seçimde nihai bir zafer kazanabilmesini

⁶⁹⁶ DUVERGER, *Partiler*, s.371.

⁶⁹⁷ DUVERGER, *Partiler*, s.379.

⁶⁹⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.101-102; AKGÜNER, *a.g.m.*, s.13.

sağlamaya yöneliktir. Ön-seçimi kazanan Cumhuriyetçi aday, yine ön-seçimi kazanan Demokrat adaya karşı seçime girer⁶⁹⁹.

Ön-seçim sistemi, 20. Yüzyıl başlarından itibaren yayılmaya başlamıştır. ABD’nde adaylar, yukarıda da belirtildiği üzere, önceleri parti liderlerinin meydana getirdikleri komiteler (caucus) tarafından seçilirlerdi. Daha sonraları ise, bu sistemin yerini, adayların parti delegelerince seçimini içeren konvansiyon (convention) yöntemi almıştır. Bu sistemde, Avrupa ülkelerinden farklı olarak, delegeler parti üyelerince değil, partili seçmen veya taraftarlarca seçilmektedir. Dolayısıyla, Avrupa partilerinin aday gösterme yöntemlerinden çok, bugünkü ön-seçim sistemine daha yakındır. Gerek konvansiyon sistemi, gerek bugünkü ön-seçim sistemi, kamu makamlarının gözetimi altında işlemektedir. Ön-seçim sisteminin benimsenmesinde, bir yandan oligarşik ve yiyici parti makinelerine karşı beslenen güvensizlik, diğer yandan da Amerikan siyasal kültürünün bir özelliği olan doğrudan demokrasi inancı rol oynamıştır. Yine, aday seçimi işinin doğrudan doğruya halka bırakılmasıyla birlikte, parti makinelerinin temelinden sarsılabileceğine, en yetenekli adayların ortaya çıkarılabileceğine inanılmıştır. Bütün bunlardan dolayı, bugün hakim olan ön-seçim sistemi olup, gerek federe devletler çerçevesindeki aday seçimlerinde, gerek partilerin Başkan ve Başkan Vekili adaylarını tespit eden Ulusal Konvansiyon delegelerinin seçiminde uygulanmaktadır. Konvansiyon sistemi ise, çok az sayıda federe varlığını sürdürmektedir⁷⁰⁰.

c. Parti Örgütünce Belirleme

ABD’ndeki ön-seçim sistemi bir tarafa bırakılacak olursa, eskiden uygulanan parti genel başkanınca aday belirlemenin yerini, adayların parti örgütünce belirlenmesi yöntemi almıştır. Adayların parti örgütünce belirlenmesindeki en önemli sorun, bu işlemde partinin hangi organlarının yetkili olduklarıdır. Adayların tespitinde, merkez organları ile yöresel örgütler hangi ölçülerde yetkilidirler? Yetkilerin bu ikisi arasında bölüşülmesi durumunda. Merkez, yöresel örgütlerin tercihleri üzerinde ne ölçüde

⁶⁹⁹ Miriam HELLREICH, “Parti-İçi Demokrasi”, *ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi*, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.59.

⁷⁰⁰ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.101. Ayrıntılı bilgi için bkz., AKGÜNER, *a.g.m.*, s.15-20.

kontrol sahibidir? Adayların merkez veya yöresel örgütler tarafından tespiti, partinin yapısı ve mahiyeti bakımından ne gibi sonuçlar doğurmaktadır? Yukarıda görüldüğü üzere, Amerikan ön-seçim sistemi, adayların tespitini tamamen yöresel çerçeve içinde bıraktığından, merkezi bir kontrole imkan vermemektedir. Buna karşılık, adayların parti üyeleri veya onların temsilcileri tarafından seçildiği sistemler, hem merkezi kontrole, hem de yöresel yetkiyle bağdaşabilmektedir ve bu noktada partiler arasında önemli farklılıklar görülmektedir⁷⁰¹.

ABD dışında bütün demokratik siyasal sistemlerde aday gösterme işlemi, bazı hukuksal düzenlemeler dışında esas itibarıyla partilerin bir iç işi olarak kabul edilmiş olup, partilere bu konuda diledikleri sistemi seçme serbestliği tanınmıştır. Bundan ötürü, adayların parti organlarınca seçimi çeşitli şekiller gösterebilir⁷⁰². Araslı, adayların parti örgütüne tespitinde genel olarak üç yöntemin söz konusu olabileceğini söylemektedir: Adayların ya (1) parti üyelerinin bütünü tarafından, ya da (2) parti delegeleri tarafından, veya (3) parti tabanı ile tavanının işbirliği şeklinde nitelenebilen karma bir yöntemle belirlenmesi. Birincisinde, adaylar bir seçim çevresinde kayıtlı üyelerinin bütününe katıldığı bir ön-seçimle belirlenmektedir. Parti-içi demokrasi bakımından aday tespitinde en ileri aşama bu yöntemdir. Fakat bu yöntem üye kayıtları sağlıklı olmayan partiler için sorunlar yaratmaktadır. Ayrıca, üye sayısı çok olan partilerin üyelerini bir araya getirerek aday tespiti için oylama yapılmasında güçlükler çıkmaktadır. İkincisinde, adaylar delegeler tarafından seçilmektedir; bunun için parti kongrelerine seçilen partili üyeler (delegeler) aynı zamanda aday belirleme işlemiyle de yetkilendirilirler: Bu suretle aday iki dereceli bir ön-seçimle belirlenmiş olur. Üçüncü teknik ise, adayların karma yöntemle belirlenmesidir. Adayların parti örgütü kapsamında delegeler ya da üyelerin bütünü tespiti yanında, parti üst organlarının onaylaması veya gerektiğinde bunu veto edebilmesi imkanının öngörülmesi, aday tespitinde karma usul olarak belirlenmektedir. Bu yöntemle parti tabanı ile tavanı arasında bir denge ve işbirliği oluşturmak amaçlanmaktadır⁷⁰³.

⁷⁰¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.100.

⁷⁰² ÖZBUDUN, *Partiler*, s.104.

⁷⁰³ ARASLI, *a.g.e.*, s.70-72.

Batı ülkelerinin uygulamalarında aday belirleme yetkisi genellikle iki uç arasında bir noktada toplanmıştır Ranney'e göre "en yaygın usul, ulusal veya bölgesel organların bir tür denetimi altında, seçim çevresi parti örgütlerince belirleme; ondan sonra en yaygın usul ise, seçim çevresi ve bölge örgütlerinin önerilerinin incelenmesinden sonra, ulusal organlarca belirlemedir"⁷⁰⁴. Dokuz demokratik ülkede (Belçika, Büyük Britanya, Fransa, Almanya; İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda ve Norveç) aday belirleme süreçleri üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir incelemede de benzer sonuçlara ulaşılmıştır⁷⁰⁵.

Adayların, tüm parti üyelerinin katıldığı ön-seçimler yoluyla belirlenmesi yöntemi pek yaygın olmamakla birlikte, diğer yöntemlerle birlikte Belçika partilerinde, İngiltere'deki Liberal ve Sosyal Demokrat partilerde, Hollanda'daki D'66 partisinde kullanılmaktadır. Bu yöntem, 1978 yılında Finlandiya'da kanunen zorunlu kılınmıştır. Adayların parti merkez organları tarafından belirlenmesi yöntemi ise, iki büyük Fransız merkez-sağ partisinde (RPR: Cumhuriyet İçin Birlik ve UDF: Fransız Demokrasisi İçin Birlik), Avusturya Sosyalist Partisinde, başlıca İsrail partilerinde, adayların bir bölümü için başlıca İtalyan ve İrlanda partilerinde uygulanan bir yöntemdir. ABD'ndeki gibi, aday belirleme sürecini tüm partili seçmenlere ve taraftarlara açan bir yöntem diğer Batı demokrasilerinde bulunmamakla birlikte, etkili bir tercihlili oy (İtalya), alternatif oy (Avustralya), devredilebilir tek oy (İrlanda) ve devredilmez tek oy (Japonya) sistemleri, seçmenlere aynı partinin ya da farklı partilerin adayları arasında bir tercih yapma imkanını vermek suretiyle, bir dereceye kadar benzer bir işlevi görebilir⁷⁰⁶.

Siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinde kullanılan en yaygın yöntem olarak, adayların seçim çevresi parti örgütü üyelerinin bir bölümünce (ya bir delege kongresi veya seçim çevresi örgütü yönetim kurulu tarafından) belirlenmesi usulüdür. Bu yöntem, İngiltere'nin iki büyük partisi Muhafazakar ve İşçi partilerinde, Fransız Komünist ve Sosyalist partilerinde, tüm Alman, İrlanda ve Norveç partilerinde, başlıca

⁷⁰⁴ Austin RANNEY, "Candidate Selection", David Butler; Howard R. Penniman ve Austin Ranney, eds., **Democracy at the Polls**, (Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1981), s.82-83. Aktaran: ÖZBUDUN, "Partiler ve Demokrasi", s.11.

⁷⁰⁵ ÖZBUDUN, "Partiler ve Demokrasi", s.11.

⁷⁰⁶ ÖZBUDUN, "Partiler ve Demokrasi", s.11-12.

Belçika (tüm üyelerin katıldığı seçimlerle birlikte olarak), Hollanda ve İtalya'daki partilerde uygulanmaktadır. Bu sistemde aday belirleme yetkisi, parti seçim çevresi örgütleriyle merkez organları arasında bir şekilde (örneğin, aday adaylarının önceden parti merkez organının incelemesinden geçirilerek ya da yerel örgüt tarafından belirlenen adayların merkez organınca veto edilerek, veya adayların bir kısmının merkez organları tarafından, bir kısmının da yerel örgütlerce belirlenerek) bölüştürülmesi de mümkündür⁷⁰⁷.

Siyasal partilerin özel bir kanunla düzenlendiği Almanya ve Türkiye'de aday belirleme sürecine ilişkin olarak yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Alman Siyasi Partiler Kanunu'nun 17. maddesine göre, <<milli temsil organları seçimleri için adayların gizli oyla tespit edilmesi zorunludur. Aday tespitini seçim kanunları ve parti tüzükleri düzenler>>. Alman Federal Seçim Yasasının 21. maddesi ise, aday tespitinde genel bir çerçeve çizerek, bu çerçevenin doldurulmasını özgürlük içinde partilerin takdirine bırakmıştır. Buna göre adaylar, parti içinde yapılacak bir ön-seçimle belirleneceklerdir. Bu da (1) ya seçim çevresinde parti üyelerinin tümünün ön-seçimde kullanmalarıyla, (2) ya da bu üyelerin daha önce seçmiş bulundukları ikinci seçmenlerin (delegelerin) oy kullanmalarıyla (yani iki dereceli bir ön-seçimle) olacaktır. Bu süreçte tespit edilen kişilerin adaylıklarına karşı, parti tüzük ve yönetmeliklerinde gösterilen organlara itiraz hakkı tanınmıştır. İtiraz vukuunda, seçimin yenilenmesi ve sonucun nihai olması öngörülmüştür⁷⁰⁸. Bu düzenlemeye uygun olarak <<Almanya Hristiyan Demokrat Birliği>> (Christliche Demokratische Union Deutschlands-CDU) partisinin en son 01.12.1996 tarihini taşıyan tüzüğünün 20. maddesinde aday tespitinin nasıl yapılacağı genel olarak şu şekilde öngörülmüştür: Aday belirlemesi ve adayların saptanması amacıyla seçilecek kurullara katılmak için o seçim bölgesinde seçim hakkını kazanmış parti üyesi olmak gerekir. Adaylar parti delegelerinden oluşan kurullarca belirlenmektedir. Avrupa Parlamentosu seçimleri için aday ve yedek adayların tespiti ise, federe devletleri de içine alacak şekilde federal liste halinde Partinin federal

⁷⁰⁷ ÖZBUDUN, "Partiler ve Demokrasi", s.11-12. Ayrıca bkz., HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.133; ARASLI, a.g.e., s.72-76; LAWSON, a.g.e., s.256.

⁷⁰⁸ The Federal Electoral Law of 7 May 1956.

kongresi tarafından tespit edilecektir⁷⁰⁹. Aynı şekilde, <<Almanya Sosyal Demokrat Partisi>>nin (Sosyal Demokratische Partei Deutschlands-SPD) en son 17 Kasım 1995 tarihli tüzüğünün 11. maddesinde Federal meclis adaylığının yapılış şekli gösterilmiştir. Buna göre; adaylar, parti örgütlerinin, parti üst yönetimi ile istişarede bulunması suretiyle tespit edilirler. Bunun yanında, Seçim Yönetmeliğinin 4. maddesinde, Federal Meclis, Federe Meclis ya da yerel yönetim seçimlerinde kadın erkek oranının % 40 olmasına yönelik olarak gerekli tedbirlerin alınması öngörülmüştür⁷¹⁰.

Türkiye’de de 22.4.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun 37. maddesi, adayların belirlenmesinde partinin o seçim çevresindeki bütün kayıtlı üyelerinin katılacağı bir ön-seçim yöntemini zorunlu kılmıştı. Bununla birlikte, aynı kanunun geçici 6. maddesine göre; <<Bu kanunun yürürlüğe girmesini müteakip, yapılacak ilk milletvekilleri genel seçimleri için ön seçim yapılmaz. Milletvekili adayları; doğrudan kurucular kurulu üyelerinin en az üçte iki çoğunluğu tarafından tespit edilir>>. Dolayısıyla, 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçimlerinde de bu hüküm doğrultusunda adaylar saptanmıştır. 2820 sayılı Kanun, daha sonra 28.03.1986 tarih ve 3270 sayılı Kanun’la değiştirilmiştir. Buna göre; <<siyasi partiler, milletvekilliği genel veya ara seçimlerinde adaylık için müracaat eden ve adaylığı uygun bulunanlar arasından, adayların tespitini, serbest, eşit, gizli oy açık tasnif esasları çerçevesinde, tüzüklerinde belirleyecekleri usul ve esaslardan herhangi biri veya birkaçı ile yapabilirler...Parti tüzüklerinde herhangi bir seçim çevresinde bütün üyelerin iştiraki ile yapacakları ön seçimde bu kanunun ön seçimle ilgili hükümleri uygulanır>>.

Ön-seçimi zorunlu olmaktan çıkaran bu değişiklik anayasa yargısına konu olmuş, ancak Anayasa Mahkemesi bu düzenlemeyi şu gerekçelerle Anayasaya aykırı bulmamıştır: <<Siyasi partiler, yasalara uygun biçimde çalışmalarını kendileri düzenlerler. Parti içi çalışmaların ve kararlarının demokrasi ilkelerine aykırı olmaması asıldır. Parti içi bir konu olan aday saptaması da bu sınırı aşamaz. Yasakoyucu, düzenleme yaparken bu hususu gözetmek, partilerin demokratik iç yapıya sahip

⁷⁰⁹ Christliche Demokratische Union Deutschlands (CDU), Satzung Programm, Stand 03.02.1997, madde 20/1,2,3., s.11-12. Ayrıca bkz., ARASLI, a.g.e., s.75; AKGÜNER, a.g.m., s.21.

⁷¹⁰ Sosyal Demokratische Partei Deutschlands-SPD, Satzung Programm, Stand 28.08.1996, s.15-17,42; Ayrıca bkz., ARASLI, a.g.e., s.75; AKGÜNER, a.g.m., s.21.

olmalarını sağlamak zorundadır. Değişik ülkelerde ayrı yöntemlerle yapılan aday saptamasının, ülkemizde parti tüzüklerine bırakılması konuyu iç sorun olmaktan çıkarmamış, tersine partileri bu konuda daha serbest kılmıştır. Bunun, üyelerin katılımını, yöntemin belli zamanlarda değişimini, demokratik ilkelerin işleyişini engelleyici bir yönü yoktur. Partinin ‘tercihine’ bırakılarak zorunlu olmaktan çıkarmanın Anayasa ile uyuşmayan bir yönü yoktur. Zorunlu olmaktan çıkarılması tümüyle dışlanması değildir>>⁷¹¹.

Bütün bunlarla birlikte, Özbudun Türkiye’deki aday belirleme süreç ve yöntemlerini şu şekilde değerlendirmektedir: “Günümüzde Türkiye’deki siyasa partiler, adaylarını ya merkez organlarınca, ya da seçim çevresi örgütü delegelerinin katıldığı yoklamalar yoluyla belirlemektedirler. Bu yöntemlerden her ikisinin de aday belirlemede oligarşik bir denetimi içerdiği kuşkusuzdur ve her ikisi de çoğu zaman haklı şikayetlere konu olmaktadır. Ancak mevcut yöntemleri eleştirenlerin genellikle önerdikleri bütün kayıtlı üyelerin katılacakları ön-seçim yöntemi de, her derde deva gibi görülmemelidir. Bir defa bu sistem... Batı demokrasilerinde de yaygın değildir. İkincisi, aday belirleme sürecine katılanların sayısıyla, sistemin demokratiklik derecesi arasında zorunlu bir doğru orantı kurulamaz; daha doğrusu, böyle bir görüş, çok mekanik bir demokrasi anlayışını yansıtır. Öyle olsaydı, bu sisteme yer vermeyen pek çok Batı demokrasisinin veya siyasi partisinin demokratik olmadığı gibi abartmalı bir sonuca varmak gerekirdi. Üçüncüsü, tüm üyelerin katılacakları bir ön-seçimin gerçekten demokratik bir anlam taşıması, ancak Avrupa’daki anlamında bir kitle partisi modeli içinde mümkündür. Bilindiği gibi bu modelde üye yazımı, üye kayıtlarının düzenli olarak tutulması, üyelerin aidatlarını düzenli olarak ödemeleri, partinin ideolojisine ve disiplinine bağlılıkları, parti kararlarının oluşumuna etkin şekilde katılmaları ve sürekli siyasal eğitim, büyük önem taşır. Diğer bir deyimle, parti ile üye arasında güçlü bir sosyolojik bağ vardır. Türkiye’de ise, bu modele göre örgütlenmiş bir parti olmadığı gibi, Siyasi Partiler Kanunu, ocakları yasaklamakla zaten bu tür bir örgütlenmeyi mümkün kılmamaktadır. Türkiye’de parti üyeliği kavramı, parti ile üye arasındaki ilişkinin niteliği açısından, daha çok Avrupa partilerindeki <<tarafkarlık>> kavramına

⁷¹¹ E.1986/17, K.1987/11, k.t.22.05.1987, AMKD, C.23, s.225.s

tekabül eder. Türkiye’de kayıtlı parti üyelerinin büyük çoğunluğu bakımından, kitle partilerindeki üyelik unsurlarının hiçbiri mevcut değildir. Bu durum değişmedikçe, tüm parti üyelerinin katılacakları ön-seçimlerin zorunlu kılınması hiçbir köklü değişikliğe yol açmayacaktır. Belki aday belirleme sürecine katılanların sayısı biraz artacak, fakat aynı kişisel ve grupsal etkiler, aynı ilkesiz oyunlar ve pazarlıklar, aynı oligarşik kontrol devam edecektir. Bilgisayara dayanan bir üye kütüğünün geliştirilmesi, bugün yerel parti örgütü yoklamalarında rastlanan en bariz yolsuzlukları ortadan kaldıracaktır ama, üyeliğin bariz sosyolojik anlamını değiştirmekte elbette yeterli olmayacaktır”⁷¹².

3. Parti İçindeki Çeşitli Görünümler ve Parti Stratejisinin Belirlenmesi

A. Parti Patronajı

Her partinin yakın amacı, kendi temsilcilerini iktidar mevkilerine getirmektir. Doktriner partilerde, daha çok partinin ideolojik amaçlarını, dünya görüşünü ve siyasal programını gerçekleştirme aracı olarak görülen iktidar, doktriner niteliği zayıf partilerde ise başlı başına bir amaçtır. Bu ayrım, ileride ele alacağımız ve özellikle partilerin ideolojileri ve programları ile ilgili bir husus olmakla birlikte, parti üyeleri bakımından da önemli sonuçları bulunmaktadır. Mesele, bireyleri siyasal partilere üye olmaya, parti eylemlerine katılmaya iten güdülerin ya da özendirici etkenlerin neler olduğu ve bunların niteliğinin parti örgütünü ne yönde etkilediğidir. Bunlar başlıca üç türdür: Dayanışmacı, amaçsal ve maddi etkenler. Dayanışmacı etkenler, örgüt üyeliğinin sağladığı dostluk bağlarına dayanır. Amaçsal özendiriciler, örgütün belirtilmiş amaçlarıyla, üyenin değer ve inançları arasında var olan bir uyuma dayanır. Nihayet, bireye sağlayacağı maddi çıkar olanakları, onu parti üyesi olmaya iter⁷¹³.

Siyasal aktörler arasında, yüz yüze ve şahsi nitelikli; formel otorite bağına dayanmayan, karşılıklılık üzerine kurulu bir siyasal ilişki bulunur ve bu patronaj olarak adlandırılır. Yine bu ilişkide, eşit olmayan iki taraf vardır ve bu iki taraf arasındaki eşitsizlik, görece refah, iktidar ve statü farklılığından kaynaklanır. Bu anlamıyla

⁷¹² ÖZBUDUN, “Partiler ve Demokrasi”, s.13-15.

⁷¹³ ÖZBUDUN, **Partiler**, s.77-78.

patronaj, dinsel statü veya toprak sahipliğinin sağladığı geleneksel etkinin bir yansıması olarak, patronun yanaşma üzerinde kurduğu ve geleneksel kliyantalizm denen bir formdan, bunun modern biçimi olan parti patronajına kadar geniş bir ilişkiler türünü kapsamaktadır⁷¹⁴. Gerçekten de, Almond ve Powell'ın belirttiği gibi, siyasal yapıda, <<müştericilik>> (clientelism) veya <<patron-yanaşma ilişkileri>>, hemen hemen evrensel bir konumdur. Bu durum, feodalizmin ilkeleri ile açıklanabilir. Kral ve onun lordları, lord ve onun şövalyeleri, şövalye ve onun serfleri ve kiracıları, hepsi sadakat ve kişisel bağlılıkların bağlantılarıyla kuşatılmıştı. New York'un Boss Tweed'i, Boston'un John F. Fitzgerald'ı, Şikago'nun Richard Daley'si ve benzerlerinin siyasal makineleri, sadakat ve patronajla birlikte kuşatılmıştı. Fakat patron-yanaşma ilişkisi, sadece patronaj ile bağlanmışlığa hasredilemez. ABD'nin her başkanı, görevlerin ve iktidarın getireceği menfaatler yanında, ideoloji ve siyasal eğilimlerin önderlerinin kuşattığı, güvenilir beyinler ve Kaliforniya mafyası gibi, kişisel yakınlıkların çevrelediği bir halkaya sahip olmuştur⁷¹⁵.

Parti patronajı, siyasal partilerin, yandaşlarının desteğini harekete geçirebilmek için onlara belirli menfaatler sağlamaya yönelik girişimlerdir⁷¹⁶. Tipik örnekleri ABD'nde görülen ve maddi çıkar temeline dayanan parti örgütleri, Amerikan siyaset literatüründe <<makine>> (machine), bunların liderleri ise <<patron>> (boss) olarak adlandırılmaktadır. Bazı avrupa partilerinin hiyerarşik ve disiplinli iç yapısını andıran makineler, kayırma (himaye, patronage) veya ganimet (spoils) sistemi sayesinde etkin ve disiplinli faaliyet gösterebilmişlerdir. ABD'nin kuruluş yıllarından itibaren, günün koşullarının bir sonucu olarak, federe devletlerin veya şehir belediyelerinin yönetimini ele geçiren parti şefleri, bu sistem sayesinde kendilerine sadakatle bağlanan bir partizanlar kadrosunu meydana getirmişlerdir. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren, kendilerini yaratan sosyal ve siyasal koşulların değişmesi ile birlikte, makineler de ortadan kalkmaya yüz tutmuşlardır. Bugün gelinen noktada, ABD'ndeki şehirlerin en yoksul bazı bölgelerinde görülen bu örgütler, artık kent politikası üzerinde tam bir hakimiyet kuramamakta ve yalnızca şehir parti örgütlerindeki hizipler olarak, belli bir

⁷¹⁴ SARIBAY, a.g.e., s.111.

⁷¹⁵ ALMOND-POWELL, a.g.m., s.90.

ölçüde siyasal nüfuzlarını ve pazarlık güçlerini sürdürmeye çalışmaktadırlar. Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğunda, ABD'nin kuruluşundaki sosyal ve siyasal koşullar, en azından demokratikleşme süreciyle çakışmadığı için, Avrupa partileri ABD'ndeki benzerleri gibi geniş bir ganimet temeline dayanmamışlardır. Bununla birlikte, 19. Yüzyılda, Amerikan parti makinelerinin doğuran koşulların, 20. Yüzyılda bazı az gelişmiş ülkelerde ve buralardaki partilerde varlığı gözlemlenmiştir⁷¹⁷.

Nitekim, karşılaştırmalı patron-yanaşma teorisine, Filipinler, Endonezya, Tayland, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerde siyasal sürece hakim gözüken bu fenomenin olduğu Doğu, Güneydoğu ve Güneyasya'nın öğrencileri yol açmıştır. Buralarda, menfaat telaffuzu, menfaat toplanması, siyasa yapımı ve siyaset yönetimi, siyasal görev için devşirmeyle ilişkilendirilmiştir. Gerçekten de bu ilişki, ilkel siyasal yapının bütününde görünmüştür. Patron-yanaşma ilişkisinde menfaat toplanmasının egemenliği, siyasal formasyonu kaplayan tipik bir statik kalıptır⁷¹⁸.

Parti patronajını meşru kılan en önemli mantıksal neden olarak, parti yönetim kademelerine hakim olan, diğer hususların eşit olduğu durumlarda kamu görevlerine öncelikle partililerin atanması düşüncesi ve bundan hareketle, parti faaliyetlerine mali kaynak sağlamanın en ucuz yolunu bulma isteğidir. Buna yol açan en önemli etken ise, parti örgütünün çok sayıda kişinin hizmetini gerektiren faaliyetlerle yüklü olması ve bunların tamamının karşılığının ödenmesinin partinin mali gücünü aşmasıdır. Dolayısıyla, partilileri faaliyetlere kanalize etmenin en geçerli yolu, onları kamu görevlerine atamaktan geçmektedir. Bu durumun gösterdiği şey ise, diğer geleneksel türlerinde olduğu gibi, parti patronajında da, patronun (parti) yanaşmaya (her düzeydeki partililer) mal ve hizmet ederken, yanaşma üzerinde bir hakka ve faydaya sahip oluşudur⁷¹⁹. Nitekim, ABD'nde diğer Batı ülkelerinden çok daha belirgin bir biçimde uygulanan himaye ve patronaj sistemi, bazı kamu görevlerine yapılacak atamalarda, ehliyet ve liyakat esasına değil, partiye hizmet ve sadakat esasına dayanmaktadır. ABD Başkanı, sahip olduğu geniş tayin yetkilerini, Kongre üyelerine karşı bir pazarlık silahı

⁷¹⁶ SARIBAY, a.g.e., s.111.

⁷¹⁷ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.78-79.

⁷¹⁸ ALMOND-POWELL, a.g.m., s.90.

olarak kullanabilir; Bazı makamlara Kongre üyelerinin istedikleri kişileri atamak karşılığında, onlardan da birtakım yasama konularında destek isteyebilir. Bu durum, Kongredeki disipline ABD sisteminde etki yapmaktadır⁷²⁰.

Sosyo-ekonomik gelişmelerin çok düşük aşamasında olan toplumlarda görülen parti patronajının Türkiye açısından değerlendirmesini Sarıbay şu şekilde yapmaktadır: “Türkiye’de otoriter tek parti yönetiminden çok partili siyasal hayata geçişle beraber, patronajın modern türü olarak parti patronajı, özellikle Demokrat Parti (DP)nin iktidara gelmesinden sonra etkinlik kazanmıştır. DP’nin kırsal alanda makine işlevini etkili bir şekilde görmesi, köylü seçmenlerin oylarının büyük çoğunluğunu alarak iktidara gelmesini sağlamıştır. Çünkü, DP’nin özellikle yerel kadroları, yörenin tüccarlarından, işadamları-esnaf ve zanaatkarlarından oluşmaktaydı ve bunlar rakip Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)nin seçkin ve bürokrat kadrolarının aracı rolünü daha iyi bir şekilde ifa edebilmişlerdir... Parti patronajı DP’nin iktidardan düştüğü yıllardan sonra başta CHP olmak üzere DP’nin halefi Adalet Partisi (AP) tarafından da uygulanmıştır”⁷²¹. Bununla birlikte, günümüz Türkiye’sinde, herhangi bir araştırma bulgusuna dayanmamakla birlikte, parti örgütlerinin makineler gibi işler görmediği gözlemlenmektedir. Bundan ötürü, parti kayırmalarının giderek etkinliklerini yitirdikleri söylenebilir. Bu durumun en önemli nedeni, Türkiye’de sosyal bölünmeler ve çatışmaların fonksiyonel eksende, yerel eksene göre daha fazla ağırlık kazanmış olmasıdır⁷²².

B. Parti Alt-Birimleri

Siyasal partiler günümüzde taşıdıkları pozitif anlama, -ki bugün demokrasilerin vazgeçilmez unsurları olarak görülmektedirler- başlangıçta sahip değillerdi. Uzun bir dönem boyunca, parti kavramı, kişisel çıkarlarını geliştirmeye çalışan bir grup insanı ifade etmiştir. ABD. dünyanın en istikrarlı demokrasilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu ülkenin kuruluş yıllarında da siyasal partilere olumsuz bir bakış egemen olmuştur. Nitekim, James Madison’a göre, partiler baskıcı eğilimlere sahiptirler

⁷¹⁹ SARIBAY, a.g.e., s.112.

⁷²⁰ ÖZBUDUN, *Disiplin*, s.35-36.

⁷²¹ SARIBAY, a.g.e., s.113-14.

⁷²² Bkz., ÖZBUDUN, *Sosyal Değişme*, Bölüm 2.

ve bunu sınırlamak gereklidir. Bunu yapmanın başlıca yolu ise -çağın düşüncesine hakim olan yaklaşımın bir sonucu olarak- kuvvetler ayrılığı ilkesinin gerçekleştirilmesidir. Bir diğer faktör ise, farklı çıkarların peşinde koşan birden çok partinin varlığıydı⁷²³.

Nitekim, ilk dönem partileri, bugünkü anlamıyla siyasal parti olarak görülmemektedir. Her şeyden önce, hükümetin temsili nitelik taşımadığı ve parlamentoya karşı sorumlu olmadığı mutlak monarşiler çağında siyasal partilerin ortaya çıkması gibi bir durum söz konusu olamazdı. Ancak, siyasal meclislerin hükümdarlar karşısında, bağımsızlıkları ve işlevleri genişledikten sonradır ki, meclislerin üyeleri, eylemlerinde uyum sağlayabilmek amacıyla, ortak paydalar doğrultusunda gruplaşma gereğini duymuşlardır. İşte bunlar hizipler (factions) olarak, modern siyasal partilerin atası olarak değerlendirilebilirler. Bununla birlikte, bu hizipler, belirli bir yapıya sahip olmamaları, modern siyasal partilerin fonksiyonlarını sürekli ve düzenli bir şekilde yerine getirmemeleri, doktrine neredeyse hiç yer vermemeleri, nihayet üyelerinde kendilerine karşı sürekli duygusal bağlar ve <<biz>> duygusu yaratmamaları bakımından, günümüz anlamında siyasal parti sayılmazlar. Parlamentolardaki bu hizipleri modern anlamda siyasal partilere dönüştüren etken ise, oy hakkının genişlemesi olmuştur⁷²⁴. Nitekim, Yayla'nın ifadesiyle, "oy verme hakkının yaygınlaşması ve buna paralel olarak partilerin destek sağlamak için her toplum kesimine hitap etmek, yönelmek mecburiyetinde kalması, partilerin sekteryen çıkar bağlarını"⁷²⁵ zayıflatmıştır.

İşte partilerin, yaygın destek sağlamak ve bunun için de toplumdaki farklı kesimlere hitap edebilmek zorunluluğu, modern siyasal partilerin bünyesindeki farklılıklara tekabül etmekte ve başta hizip olmak üzere farklı terimlerle ifade edilebilmektedir. Sartori siyasal partilerle ilgili çalışmasında, siyasal partilerin iç bünyelerindeki farklı gruplaşmaları tanımlamaya çalışmıştır. Ona göre, siyasal parti bir birim olmakla birlikte, alt-birimlerden oluşmaktadır. Her parti organizasyonu, resmi ya

⁷²³ YAYLA, *Siyaset*, s.179.

⁷²⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.20.

⁷²⁵ YAYLA, *Siyaset*, s.179.

da gayri resmi rakip gruplardan oluşan kişilerin oluşturduğu bir bütündür. Hatta bir parti, içeriden gözlemlendiğinde, dağınık bir alt-partiler konfederasyonu olabilir. Bir uç nokta olarak totaliter parti de, sık sık şiddetli grup mücadelesiyle karakterize olmuş gayri resmi bir grup yapısını içerir. Parti-içi uyuşmazlıklar ve birbirlerini etkileme türleri, partilerin içlerinde farklı ve can alıcı bir ilgi alanıdır. Sorun, birim partinin, onun alt-birimleri tarafından açıkça ifade edilip edilemediğidir. Sonuçta, partinin bizzat kendisi içinden bir sistemdir. Bununla birlikte, parti-alt birimlerini düzenlemede ve tanımlamada bir terminoloji eksikliği ve yanlışlığı bulunmaktadır. İtalyanlar akımlar (currents), Almanlar genel olarak kanat ve eğilim diyorlar. Fransız ve İngiliz yazarlar benzer bir biçimde, mesele hakkında mecazi ve gevşektirler. Amerikan siyaset bilimciler ise, isabetsiz bir şekilde faction (hizip) terimi üzerinde karar kılmışlardır. Oysa, tarihsel olarak hizipler parti değildirler. Buna karşılık, olağan kullanımına göre hizip değerlendircidir. Ayrıca, terimin kullanılışı, tarihsel anlamına göre farklılaşmıştır ve yeni anlamlar verilmektedir⁷²⁶.

Sartori, hizip kavramının bazı sakıncaları taşımakla birlikte reddetmediğini, fakat kendisinin <<fraksiyon>> terimini kabul ettiğini ifade etmektedir. Fraksiyonlar çok çeşitlidir ve dolayısıyla parti alt-birimleri dünyası oldukça farklı bir dünyadır ve son derece önemlidir. Çünkü, farklı alt-birimler farklı birimleri üretirler. Daha açık ifade edilecek olursa, farklı tür fraksiyonlar şunlara neden olurlar: (1) Bağlılığın derecesini ve bir partinin parçalarını, (2) Parti-içi etkileşim araçlarını, yollarını ve dinamiklerini. Her iki sonuç da, bir partinin karakterini fraksiyonlarının doğası belirlediği için önemlidir. Siyasal partilerin ideolojik ve örgütsel yapısı (Katolik ve Sosyalist partilerde olduğu gibi) birbirine benzer; oldukça farklı dünya görüşlerine sahip olabilirler ve bu anlamda onların fraksiyonları da farklı olacaktır. Sonuç olarak, siyasal partilerin anatomisiyle ilgilenmedikçe, siyasal anlayışımız sürekli olarak önemli bir değişken kaybindan ötürü yanlış olacaktır⁷²⁷.

Görüldüğü üzere, bir siyasal partinin içinde farklı görünüşler bulunmaktadır ve bunlar çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır (hizip, fraksiyon, eğilim, kanat, parti-içi

⁷²⁶ SARTORI, *Parties*, s.71-72.

⁷²⁷ SARTORI, *Parties*, s.74-75.

koalisyon, klik vb.). Bununla birlikte, terime hangi anlamın yüklendiği ve neyi açıklamak için kullandığı önemlidir. Bizi burada asıl ilgilendiren husus ise, siyasal partilerin iç bünyelerindeki karar verme mekanizmasına ve bu kararlara uyulmasına etki eden parti-içi farklılıklardır.

Siyasal partiler iktidar araştıran organizasyonlar olarak, her şeyden önce seçimlerden galip çıkmak durumundadırlar. Bundan ötürü, genelde parti stratejisinin, özelde ise seçim stratejisinin saptanması ve parti tutarlığı büyük bir önem taşımaktadır.

Öncelikle, siyasal partiler, siyasal aktörlerle değil, fakat partinin bütün aktörleriyle parti stratejisini paylaştığında, mücadele eden aktörleriyle bir küçük siyasal sistem olarak görünür. Bir siyasal parti, iç siyasetlerinin ve parti organizasyonunun etkisi ile paralel olarak diğer partilerle mücadele etme, koalisyon kurma ve iktidar araştırmada etkin olabilir. Parti stratejisi, parti organizasyonuna genellikle iki farklı etki yapmaktadır; sabit yönelim ve geçici esneklik ile parti görünümünün yetersizleşmesi. Bir partinin geçici stratejisinin istikrarını doğrudan etkileyen şey, kurumsal kurallar doğrultusunda yeni yarışma itirazlarıdır. Partilerin içindeki <<hakim koalisyonlar>>, nasıl çabucak onları sınırlıyorsa, yeni mücadeleler de onları yerinden edebilir. Bununla birlikte, bir partinin stratejik görünümünün istikrarı, bir partinin işleyişinde, siyasal kuruluşun geniş ölçüde biçimlendirdiği yöne bağlı olarak, daha çok parti etkinsileriyle, siyasal düşüncelerin dağılımına bağlıdır. Çünkü, parti etkinsileri kurumsal kaideleri değiştirir ve yine kurumsal kuralların yönelimini kurum-içi grup mobilizasyonu ve koalisyon işler duruma getirir⁷²⁸.

Parti etkinsilerinin tercihlerini, (1) yeni etkinsilerin devşirilmesindeki dış siyasal koşullar, ve (2) iç tartışmalar şekillendirir. Parti stratejisinin tamamı, farklı tercihler ile etkinsilerin görelî kompozisyonuna bağlıdır. Bu dağılım, karar almaya ilişkin kurumsal kurallar ile birlikte, muhtemel parti-içi koalisyonların hedeflerini de sınırlar. Parti etkinsileri, başlıca üç tip tercihten birine bağlıdır. Birincisi, gelecekteki bir toplumu tasarlayan kuramsal değer olarak <<ideoloji>>lerdir; parti organizasyonunun iç dayanışmasındaki faydaların önemidir. İkincisi, kollektif iyiyi sağlayacak marjinal

⁷²⁸ Herbert, KITSCHOLT, *The Transformation of European Social Democracy*, Reprinted, Cambridge University Press, 1996, s.207.

sosyal reformları onaylayan pragmatistlerdir ki, bunlar partiye yeni seçmenleri çekecek olanlardır. Üçüncüsü ise, ideolojiler ve pragmatistler hem özel çıkarlarla öncelikle ilgilenmeli (organizasyonel tatmin ya da görev elde etmek), hem de genel kollektif çıkarları (ılımlı ya da radikal sosyal reform) gerçekleştirmeyi seçmişlerdir. Belirli dış parti seçim bölgelerinde çoğalan ve yönelimleri seçilmiş çıkarları ya da klüp çıkarlarını (club goods) takip edenler çıkacaktır, ki bunlar <<lobiciler>>dir. Bununla birlikte, lobiciler muhtemelen, ya gurup kurarak ya da klüp menfaatlerini savunarak ideolojiler ve pragmatistlere bağlanarak faaliyet göstereceklerdir⁷²⁹.

Bu noktada, parti tutarlılığı önemlidir ve parti-içi hizip faaliyetlerinin incelenmesi bunu açığa çıkarabilmek bakımından yardımcı bir unsurdur. Bazı partilerde parti-içi görüş ayrılıkları hizipler biçiminde somutlaşmaktadır. Bu noktada hizip, üyeleri, ortak bir amaç ve ortak bir özdeşlik duygusunu paylaşan ve hedeflerine ulaşabilmek için parti içinde ayrı bir blok olarak kollektif bir biçimde hareket eden ve bunun için örgütlenmiş bulunan parti-içi bir gruplaşmadır. Bunlar, az çok bir süreklilik de göstermektedirler. Aşırı hizipçilik, partinin tutarlık ve disiplinin zayıflığını gösterir. Buna karşın, parti-içi mücadeleler parti politikasının saptanmasından önceki aşamada kalıyor ve partinin yetkili organları, bağlayıcı kararlar aldıktan sonra bütün hizipler buna uyuyorsa, hizipçilik yüksek derecede bir parti tutarlılığıyla bağdaşabilir⁷³⁰.

C. Parti Parlamento Grupları-Parti Örgütü İlişkisi

Tunaya, siyasal partilerin parlamento gruplarını, yalnızca parlamento üyelerinden ve partili milletvekillerinden kurulu olan, parlamento içindeki siyasal partiler olarak tanımlamaktadır⁷³¹. Siyasal partilerin organizasyonundaki merkezi bir özellik olarak karşımıza çıkan partilerin parlamento gruplarıyla parti arasındaki ilişkidir. Siyasal partiler, parlamentoda yasama faaliyetinde bulunan partili milletvekilleri ile, parti örgütünün dışarıdaki kurmayları arasında ortak çalışma yollarının arandığı karışık bir organizasyona sahiptirler. Parti liderleri ise, parlamento grubu ile dış örgüt arasında

⁷²⁹ KITSCHOLT, a.g.e., s.209-210.

⁷³⁰ ÖZBUDUN, Partiler, s.72.

⁷³¹ TUNAYA, a.g.e., s.400.

bir köprü oluşturmaktadır. Bu, bir denge olarak, aynı zamanda partinin tabanını da yansıtır⁷³².

Modern siyasal partiler, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olmaları dolayısıyla, partilerin parlamentodaki grubu ile, parlamento dışında kalan örgütü arasındaki ilişkinin niteliği önemlidir ve bu iki grup arasında, resmi ve gayri resmi ilişkiler bulunmaktadır⁷³³. Bir defa kadro partilerinde, meclisteki parti grubu, dışarıdaki örgüt tabanına normal olarak baskın gelirken, yığın partilerinde, özellikle de sosyalist partilerde, parti örgütü geleneksel olarak meclisteki adamlarını daha sıkı kontrol altında tutar. Uygulamada ise, seçilen temsilciler her zaman dikkate değer bir takdir yetkisine sahip olmuşlardır. ABD'nden uç bir örnek verilecek olursa kongredeki partilerin zayıf ulusal parti örgütlenmelerinden (kurumlarından) bağımsız oldukları söylenebilir. Kongre üyeleri partileri için ne yapabileceklerinden çok, partilerinin kendileri için ne yapabileceğine kafa yorarlar. Sonuç olarak teorik de olsa parti örgütünün meclisteki kendi temsilcilerine bazı şeyleri zorla kabul ettirme gücüne sahip olmadığı söylenebilir. Ancak partinin bu iki kanadı arasındaki ilişki her zaman tek tarafın ağırlığıyla yürümez. Parti örgütü bazı kartları elinde tutar. Partilere yapılan devlet yardımı, parlamentodaki temsilcilere değil, doğrudan parti bürokrasisine gitmektedir ve partililer yeni üye kazandırma ve seçimlerde etkin rol gibi bir silahı ellerinde tutarlar⁷³⁴. Bunun yanı sıra, parlamento üyeleri, temsili vekaletin bir sonucu olarak, seçim bölgelerini ziyaret etmek suretiyle, parti örgütlerinin düşünce ve taleplerini öğrenmek ve parti üyelerini parlamento grubunun faaliyetleri ve izledikleri siyasetler hakkında bilgilendirmek gibi bir gayri resmi ilişkiyi de sürdürmektedirler. Yine, yerel parti örgütünü temsil eden kişi ve heyetler, parlamenterlerini ve liderlerini ziyaret etmekte ve düşüncelerini aktarabilmektedirler. Bir diğer durum da, genel ve yerel parti kongreleri ve kurultayları düzenli bir etkileşim ve iletişim imkanı sağlayan unsurlardır⁷³⁵.

Hiç şüphesiz, bütün bu resmi ve gayri resmi ilişkiler parti-içi demokrasi açısından son derece önemli olup, partilerin iç düzen ve işleyişlerinde en azından

⁷³² HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.132.

⁷³³ TURAN, a.g.e., s.115.

⁷³⁴ HAGUE-HARROP-BRESLİN, a.g.e., s.132-33.

demokratik siyasal kültürün oluşumuna bir zemin teşkil ederler. Bununla birlikte, bir siyasal partinin parlamento grubu ile, dış parti örgütü arasındaki ilişkinin, demokratik ilkeler açısından istenilen düzeyde olmadığını söyleyebiliriz. Bu ilişkiyi hem anılan genel yönü ile, hem de temsili vekalet yönüyle dikkate almak gereklidir.

Turan'ın ifadesiyle, “parti grubu-parti örgütü arasında düşünce ve eğilim tutarlılığının yüksek düzeyde olması istisnaidir. Hemen her partide, örgüt-parlamento grubu arasında bazı uyumsuzluklar ve gerilimler bulunur. Çeşitle nedenleri olmakla beraber, bunlardan en önemli bir tanesi rol farklılaşmasıdır. Örgüt parti çıkarlarını vurgularken, parti grubu, diğer partilerle işbirliği yapmak, istikrarlı yönetim sağlamak, ülkenin her kesiminin ihtiyaçlarına cevap vermek, devlet kurumlarını amacından saptırmamak gibi endişelerden hareket eder”⁷³⁶. Böyle bir rol farklılaşmasının yol açacağı uyumsuzluklar ve gerilimler, ancak demokrasi kültürü ve buna uygun bir merkezîyet derecesi ile mümkün olabilir. Bunları belirleyen unsurlar ise, partilerin tüzük, yönetmelik ve programlarının niteliği ve yöneldikleri amaçlar ile, partilerin ideolojileri, üye ve mali kaynaklarının neye dayandığı gibi konulardır⁷³⁷.

Temsili vekalet bakımından ise, parti grubunun milletvekilleri üzerindeki egemenliği tartışılan bir konudur ve partinin bu egemenliği, sıkı disiplini uygulayan parti grubu aracılığıyla sağladığı gözlemlenmektedir. Örneğin, programatik bir kitle partisinde parti siyasetinin kimlin tarafından saptanacağı önemli bir sorundur. “Bu sorun, kitle partilerinde üye kitlesini temsil eden parlamento dışı parti örgütleriyle, partinin seçilmiş temsilcileri (hükümet ve parlamento üyeleri) arasında sürekli bir rekabet yaratma eğilimindedir. Her iki taraf da, iddiasını, değişik açılardan demokratik temsil teorisine dayandırabilir. Örgüt temsilcileri, kendilerinin kalabalık bir üye kitlesinin isteklerini temsil ettiklerini, parti siyasetinin saptanmasında bu kitlenin ve onun temsilcilerinin son sözü söylemesi gerektiğini ileri sürerler. Partili bakanlar ve parlamenterler ise, kendilerinin partili üye kitlesinden çok daha geniş olan bir seçmen kitlesince seçildiklerini, dolayısıyla sorumluluklarının sadece parti üyelerine karşı değil,

⁷³⁵ TURAN, a.g.e., s.115-16.

⁷³⁶ TURAN, a.g.e., s.116.

⁷³⁷ Aynı yönde TURAN, a.g.e., s.116.

aynı zamanda partili seçmenlerine de karşı olduğunu savunurlar. Eğer parti üyeleriyle parti seçmenlerinin siyasal tercihleri birbirinin tamamen aynı olsaydı, bu iki iddia arasında bir çelişme olmazdı. Ancak çeşitli araştırmalar, parti üyelerinin parti seçmenlerinden daha doktriner, daha aşırı olduklarını gösterdiğinden, söz konusu çelişme büyük pratik önem kazanmaktadır⁷³⁸. Bu çelişme ve gerilemler, kısmen parlamento grubunun örgüte duyarlı davranımı, kısmen de örgütün parlamento grubunu sonsuz etkileyemeyeceğini kabul etmesi ile giderilebilir. Buna karşılık, bu gerilimin zaman zaman giderilemediği durumlar da olmaktadır⁷³⁹.

ABD partileri başta olmak üzere, serbest partileri bir yana bırakırsak, milletvekillerinin parti program ve tüzüğüne bağlı kalmalarını ve hareket birliği sağlamalarını temin etmek bakımından, parlamentolarda genellikle disiplinli partilerin varlığını gözlemlemekteyiz. Ne var ki, parti disiplini vasıtasıyla bir çoğunluğun her şeyi yapabileceği gibi yaklaşım, demokratik ilkeler bakımından kabul edilemez. Parti gruplarının milletvekilleri üzerinde baskısı, sonuçta, temsil edilenin millet olmayıp parti olduğu gibi düşüncelere kaynaklık etmiştir⁷⁴⁰.

D. Parti İdeolojisi ve Partilerin Programsal Fonksiyonları

Siyasal partiler bakımından, ideolojik planda ayrımlar yapılmıştır. Bu ayrımın sağ-sol temelinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda olmak üzere, siyasal partilerin programları ile ideolojileri arasında bir paralellikten de söz edilebilir. Bir diğer ifadeyle, doktrin ve program, partilerin ayrımında kullanılan kriterlerden birisidir.

Partilerin menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu ile, ideolojiler/doktrinler arasında bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim, bazı partilerde menfaatlerin birleştirilmesi suretiyle ulaşılabilecek siyasete ilişkin alternatifler, belli bir siyasal doktrin/programa uygun olarak belirlenir. Bu noktada doktrin veya programdan anlaşılması gereken, her partide görülen seçim bildirileri ya da kampanya vaatleri olmayıp, belli değer sistemlerine sıkı sıkıya bağlı ve kendi içinde tutarlı bir siyasal programdır. Bütün siyasal partilerin, bu

⁷³⁸ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.97-98.

⁷³⁹ TURAN, *a.g.e.*, s.117.

⁷⁴⁰ TUNAYA, *a.g.e.*, s.400.

anlamda doktriner ve programatik olmadığı, özellikle ABD’ndeki partilerde bunların önemli bir rol oynamadıkları açıktır⁷⁴¹.

Tunaya’ya, göre, bir siyasal partinin programı, doktrin ve eylem belgesi olup, ideolojisinin tümünü kapsamaktadır. Burada iki durum söz konusudur: Doktrin ve eylem. Doktrin, bir siyasal partinin dayandığı sosyal-ekonomik dünya görüşü olup, genel ve klasik sayılabilecek ilkelerle birlikte, ülkenin sosyal yapısının ve koşullarının ilham ettiği prensipleri de işler ve asıl özellik de buradadır. İşte bu özellikler aşırı uçlar arasında, <<merkez>> ya da <<orta>>dan geçerek, programa bir kişilik ve renk vermektedirler. Nitekim, her ülkenin sosyalist partileri esasta aynı olmakla birlikte, kendi çevreleri itibariyle farklara sahiptirler. Ayrıca, bir parti programı, yalnızca doktriner ilkelerden ibaret değildir. Aksi takdirde, programlar okunulacak, üzerinde düşünülecek birer kitap ya da broşür olurlardı. Aslında, ideolojiyi tanımı bakımından teoriden de, doktrinden de ayıran özellik buradan kaynaklanmaktadır. İdeoloji, sadece fikirlerden, inançlardan örülü olmayıp, bunların uygulanmasını, birer sosyal ve siyasal davranış haline getirmektedir. İşte parti programının ideolojik niteliği de bu şekilde doğmakta, uygulama yolları bu programda gösterilmektedir⁷⁴².

Bu noktada, programın siyasal partilerde oynaması gerektiği rol hakkında, iki genel yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bir görüşe göre program, partilerin varlık sebebi olup, partiler siyasal programlarını gerçekleştirebilmek amacıyla seçimleri kazanmaya çalışırlar. Bu noktada, iktidar başlı başına bir amaç olmayıp, bu programın gerçekleşmesini sağlayacak bir araçtır. İkinci görüşe göre ise, siyasal partilerde doktrin ve program gerekli değildir; hatta bazı durumlarda fonksiyonel değildir. Günümüzde kamusal siyasete ilişkin sorunlar karmaşık ve teknik nitelik almıştır. Bu sorunlar, siyasal partilerin ellerindeki sınırlı uzman kadroları ve araştırma olanaklarıyla isabetle saptanamaz. Üstelik, bir partinin kendisini belli bir programa sıkı sıkıya bağlaması, onun çeşitli gruplara hitap edebilme yeteneğini de sınırlar. Bir başka deyimle, bir siyasal partinin programatik fonksiyonu, seçimsel fonksiyonu ile çatışır⁷⁴³.

⁷⁴¹ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.95.

⁷⁴² TUNAYA, *a.g.e.*, s.390.

⁷⁴³ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.95.

Her iki yaklaşım biçimini de, demokrasiye uygunlukları bakımından ele almak değerlendirmek gereklidir. Bu değerlendirme, aynı zamanda parti-içi demokrasi bakımından da geçerli sonuçlar doğuracaktır. Öncelikle, iktidarın başlı başına amaç değil de, bir programın gerçekleştirilmesi için araç olarak görülmesi, en uç noktada ele alındığında, ideolojiler çağı olarak da nitelenen ve totaliter partilerin doğuşuna yol açan bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bunların demokratik ilkeler bakımından değerlendirilmesini çalışmamız içerisinde ele almış bulunmaktayız. İkinci olarak, bu anlamda ideolojiler, ortak esaslı noktalara sahiptirler ve bu ortak esaslı noktalarda politikalar ve davranışlar biçimlenmektedir. Dolayısıyla, bu esas ortak noktalardaki demokratik ilkelere aykırılıklar, pratikte de demokrasiye aykırı sonuçlar doğuracaktır. Oysa aslolan, insan temel hak ve hürriyetlerine uygunluktur. Bu da, düşünce özgürlüğünün bütün kapsamıyla benimsenmesine bağlıdır. Yine, çalışmamız içerisinde gördüğümüz üzere, demokrasi halka ve onun rızasına dayanan bir yönetim biçimi olup, ülkenin tümünü kucaklayıcı siyasetler uygulanmasını gerektirir. Katı bir ideolojik tutum içerisinde oluşturulan ve uygulanmak istenen parti programları ise, baskıyı beraberinde getirir ve insan temel hak ve hürriyetlerini ortadan kaldırmaya kadar gidebilir. Bütün bu durumlar, partilerin iç düzen ve işleyişleri bakımından da aynı sonuçları doğuracaktır.

Bununla birlikte, doktrin ve eylem bakımından parti programları ele alınırken, parti ideolojisinin totaliter partiler dışında da söz konusu olduğunu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Nitekim, “siyasal partilerin programatik karakterleriyle kitle partisi niteliği arasında yakın bir ilişki vardır. Kadro partilerinin doktrine mutlaka ihtiyaç duymamalarına karşılık, kitle partileri bakımından doktrin, büyük ölçüde zorunluluktur. Çünkü, geniş ganimet kaynakları da olmadığı takdirde, kalabalık bir üye kitlesini partiye çekecek tek yol, partinin doktrindir. Doktrin, direkt maddi menfaat saiki olmaksızın büyük kitlelerin partiye üye olup onun için çaba harcamalarını sağladığı gibi, doktriner nedenlerle üye olan geniş bir kitlenin varlığı, partinin bu doktrine bağlı kalmasını, ondan gelişigüzel sapmamasını kolaylaştıracak bir etkidir”⁷⁴⁴. Dolayısıyla, burada, başlangıçta belirttiğimiz, bazı ideolojik ilkelere katı ve uzlaşmaz biçimde bağlı olan siyasal partilerle, sahip oldukları ideolojiyi demokrasiye aykırı olarak

⁷⁴⁴ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.97.

yorumlamayan siyasal partiler arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir. Çünkü, öncelikle, bugün bir çok demokraside yaygın olarak görülen ve ideolojiye sahip kitle partileri mevcuttur.

Özbudun'a göre, "doktrinsiz parti savunusu, bazı önemli kavram karışıklarına düşmekte ve kendisine özgü birçok özellikleri olan Amerikan parti sisteminin fazla etkisi altında kalmaktadır... Doktriner parti savunucularının kastettikleri şey, bir siyasal programın uygulanmasına ilişkin teknik sorunlar değil, bu geniş programın ana çizgileridir. Seçmen kitlesinin, birbirinden yeterli ölçüde farklı iki veya daha çok siyasal programı, ana yönleri ve çizgileri itibariyle bile değerlendiremeyeceğini söylemek demokratik rejimin dayandığı mantığa şüphe düşürür. Seçimler, izlenecek kamusal siyasetin hiç değilse ana yönlerini belirtmediği takdirde halkın siyasal katılmasının ne anlam taşıyacağı haklı olarak sorulabilir. Bir partinin seçimlerde elde ettiği çoğunluk, onun savunduğu bütün siyasetlerin halk çoğunluğunca teker teker onaylandığı anlamına gelmezse de, partinin, programının genel doğrultusu yönünde halktan bir vekalet aldığını ifade etmeye yeter. Nihayet, İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle Avrupa Sosyalist partilerinin doktrinlerinde bazı yumuşatmalarda bulunmalarını, daha esnek ve pragmatik bir tutum takınmalarını, programcı partilerin devrinin kapanmakta olduğu şeklinde yorumlamak yanlıştır. Program, burada kullandığımız anlamda, mutlaka bazı ideoloji ilkelere katı ve uzlaşmaz biçimde bağlı kalmayı gerektirmez. Örneğin ingiliz partileri hiçbir zaman aşırı ideolojik nitelik taşımamışlarsa da, İşçi ve Muhafazakar partilerinin siyasal programları arasında, daima, seçmen kitlesinin anlamlı bir tercihte bulunmasına imkan verecek derecede fark olmuştur. Alman Sosyala Demokrat partisinin bazı Marksist ilkelerinden vazgeçmesi, bu partinin diğer ana parti olan Hristiyan Demokratlardan ayırdedilecek yönü kalmadığı anlamına gelmez. Kısacası, Avrupa siyasal hayatında ideolojik bölünmelerin hafiflemesinden, Avrupa parti sistemlerinin gitgide Amerikan parti sistemine benzedikleri sonucu çıkarılamaz. Hatta modern siyasetin müdahaleci (kollektivist) niteliğinin, partiler bakımından uzun vadeli ve tutarlı siyasal programlar gereğini daha da arttırdığı söylenebilir"⁷⁴⁵.

⁷⁴⁵ ÖZBUDUN, *Partiler*, s.96-97.

Ne var ki, Özbudun'un ifade ettiği özellikle de modern siyasetin müdahaleci niteliğinin ve siyasal partilerin buna uygun uzun vadeli siyasal programlar öngörmelerini olumlu bulmadığımızı belirtmek durumundayız. Bir defa, kolektivist ve uzun vadeli programların, hızla değişen dünyada, gelişmelere ayak uydurmak bakımından bazı sakıncaları bulunmaktadır. İkinci olarak, böyle bir yönelim, yanlışlığı ortaya çıksa da, bu yanlışlıkta ısrar etmek gibi bir durumu meydana getirebilir. Dolayısıyla, böyle bir yaklaşım biçimi, öncelikle parti içerisinde, sonra da çoğunluk kuralı gereğince -her ne kadar demokrasi azınlık haklarının garanti altına alınmasını gerektiriyorsa da- iktidar durumunda baskıcı bir görünüm alabilir. Üstelik, Özbudun'un ifade ettiği, İngiliz partileri, diğer Avrupa partilerinden farklı olarak tıpkı İngiltere'nin demokratikleşme sürecindeki gibi, sosyal çatışmaların yoğun olmadığı bir ortamda gelişmişlerdir ve bu ülkede aşırı partiler için uygun bir ortam hiçbir zaman olmamıştır. Oysa, genel olarak diğer Avrupa ülkelerinde, İngiltere'den oldukça farklı ve sıkıntılı bir demokratikleşme süreci yaşanmıştır. Bugün geline nokta itibariyle, ideolojilerde görülen yumuşama da, Avrupa'nın ideolojik partilerinin, tıpkı Alman Sosyal Demokratlarının demokrasi lehine Marksist ilkelerinden vazgeçmesinde olduğu gibi, siyasal demokrasinin daha fazla benimsenmesinden kaynaklanmaktadır. Bütün bunlara rağmen, parti disiplinin bu partilerde oldukça önemli olduğunu daha önce görmüş bulunmaktayız.

SONUÇ

Bugün gelinen noktada demokrasi, kavram karmaşasından kurtulamamış olsa da, çağımızın hakim meşruluk anlayışıdır. Özellikle tarihsel süreç içerisinde demokrasinin iki temel değeri olan özgürlük ve eşitlik öncelikleri oluşturma bakımından demokratik pratikte iki ana düşünce ve anlayışa kaynaklık etmiştir; özgürlük yoluyla eşitlik ve eşitlik yoluyla özgürlük.

Siyasal demokrasinin esasını teşkil eden özgürlük yoluyla eşitlik, bireylerin temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alan ve yasa önünde eşitliği öngören yönüyle, günümüzde hakim olan demokratik meşruluk anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Anayasal demokrasi olarak da ifade edilen demokrasinin bu anlaşılış biçimi, halkın bizzat kendi kendisini yönetmesinin imkansızlığından hareketle, aslolanın iktidarın halka dayanması olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Burada önemli olan, halkın temsilcileri vasıtasıyla yönetime katılma olgusudur ve bunun araçları arasında siyasal partiler en önemli rolü üstlenmektedir.

Siyasal partiler, kamusal alanın insan temel hak ve hürriyetleri ile sınırlandırılmış iktidar araştırıcı yaygın ve sürekli kuruluşlar olarak, demokrasinin uygulanabilirliğini sağlayan organizasyonlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Siyasal partiler, aynı zamanda demokrasinin işleyişinde beliren gerilimleri gidermek bakımından da önemlidirler. Bu, siyasal partilerin yerine getirdikleri fonksiyonların sonucudur. Siyasal partiler, halkın siyasete katılımının en etkin araçları olmalarının yanı sıra, toplumdaki farklı görüş ve düşüncelerin bağdaştırılması ve temsil edilmesi fonksiyonlarından ötürü, toplumdaki gerilimleri yumuşatıcı bir işlev üstlenmektedirler. Yine, her siyasal sistemde olduğu gibi, demokrasilerde de bir seçkinler yönetimi sözkonusudur. Demokrasilerin bu noktadaki ayırt edici özelliği ise, seçkinlerin dolaşımında ortaya çıkmaktadır. Demokrasi, toplumun çeşitli kesimlerinden gelen talepleri, yine bu kesimleri temsil eden kişilere açık tutan kanalları ile organize olmuş bir devleti öngörmektedir. Dolayısıyla, demokrasi Dahl'ın ifadesiyle bir çokluk yönetimi(poliarşi)dir.

Siyasal partiler, yerine getirdikleri bu fonksiyonları itibarıyla demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak nitelendirilmektedir. Gerçekten de, siyasal partilerin olmadığı bir demokrasiyi bugün için düşünmek mümkün değildir. Hatta, bazılarının göre

demokrasiyi geçerli kılan partilerdir. Ne var ki, bazı yaklaşımlara göre demokrasiyi yaşatan partiler olmakla birlikte, yok eden de partiler olacaktır. Bu yaklaşım biçimi, siyasal partilerde görülen veya olduğu iddia edilen olumsuzlukların, demokrasiyi yok edebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Böyle bir düşünceye başlıca iki husus kaynaklık etmektedir. Bunlardan birincisi yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan totaliter partilerin yol açtığı sonuçlardır ki, Almanya ve İtalya'daki örnekleri, demokratik siyasal sistem içerisinde ortaya çıkıp, demokrasiye son veren partilerdir. İkinci dünya savaşı ile birlikte bunlara son verilmiş olmakla beraber, on yıl öncesine kadar Sovyetler Birliğinde hakim olan komünist partisi örneği uzun bir dönem boyunca hem siyasal partilerin demokrasiler için bir tehdit unsuru olabileceği düşüncesini canlı tutmuş, hem de siyasal demokrasinin temel ilkelerinin hayata geçirilmesinde militan demokrasi anlayışının bir sonucu olarak sınırlamaların kısmen de olsa devamına neden olmuştur. Bu gün gelinen noktada, uygulamadaki problemler bütünüyle aşılmamış da olsa, liberal demokrasi anlayışı ilkeler düzeyinde demokrasi düşüncesine egemen olmuştur.

Siyasal partilerin demokrasiler için bir tehdit unsuru olduğu veya olabileceği, hatta demokrasinin imkansızlığı sonucuna siyasal partilere bakarak ulaşan yaklaşım biçimleri ise, totaliter partilerin ortaya çıkışından önceye dayanmaktadır. Bu yaklaşıma kaynaklık eden şey ise siyasal partilerin iç düzen ve işleyişlerinde demokratik olmadığı, hatta parti-içi demokrasinin imkansız olduğu düşüncesidir. Çalışmamızın yöneldiği amaç, bunun değerlendirilmesi, daha yerinde bir ifade ile siyasal partilerin iç işleyişlerinde demokrasinin yeri ve bunun demokratik ilkeler açısından incelenmesi olmuştur. Bunun için, öncelikle demokrasiye doğru anlamını verme anlamı zorunlu olduğundan, demokrasiden ne anlaşılması gerektiği üzerinde durduk. Sorun, siyasal partilerde parti içi demokrasinin mümkün olup olmadığı ve demokratik siyasal sistem bakımından bunun ne anlam taşıdığıdır.

Demokrasiyi mümkün kılan unsurlar arasında yer alan siyasal partilerin oligarşik yapılanmalar olduğu, dolayısıyla parti içi demokrasinin olmadığı yerde demokrasinin de mümkün olamayacağı iddiası, yanlış bir demokrasi anlayışına dayanmaktadır. Bundan, parti içi demokrasinin önemli olmadığı gibi bir sonuç

çıkarılmamalıdır. Şüphesiz ki, demokratik rejimlerde faaliyet gösteren ve demokrasiyi savunan partilerin iç işleyişlerinde demokratik olmaları son derece önemlidir ve demokrasiden beklentileri karşılama bakımından büyük katkıları olduğu gerçeği yadsınamaz. Bununla birlikte, iki şeyi birbirinden ayırt etmek önemlidir. Herşeyden önce, demokrasi siyasal parti örgütünün içine hapsedilemeyeceği gibi, demokrasinin asıl aranması gereken yer siyasal partilerin yürüttükleri iktidar araştırma faaliyetinin demokratik olup olmadığıdır. Bir diğer ifade ile aslolan partiler arasındaki ilişkilerin demokrasiye uygun olmasıdır. Bunun için de siyasal partiler organizasyonunun incelenmesi, demokrasinin değerleri bakımından değerlendirilmesini gerektirir.

Bu değerlendirme hem parti yapısının belirleyicileri(determinantları), hem de bizzat parti yapısının kendisi için geçerlidir. Parti yapısının belirleyicileri, demokratik siyasal sistemin değerlendirilmesine de teşkil eden unsurlardan oluşur. Diğer yandan siyasal partilerin bizzat kendi yapıları, iç işleyişlerindeki esasları belirlemektedir. Ne varki, her iki husus da, tarihsel süreçten bağımsız olarak değerlendirilemez. Siyasal partiler organizasyonu demokrasideki gelişmelerden etkilenen bir yapıdır. Bu durumun en açık örneği parti yapısının belirleyicilerinde gözlenmektedir. Nasıl ki, Bir demokrasinin yönü için uygun sosyo-ekonomik yapı ve demokratik bir siyasal kültür belirleyici ise aynı durum siyasal partiler için de sözkonusudur. Aynı şekilde parti sistemi, anayasal yapı ve seçim sistemleri de parti yapısını olduğu kadar demokratik yapıyı da şekillendirmektedir. Demokrasiye ve demokratikleşmeye etki yapan faktörler aynı zamanda parti yapısına da etki yaptığından, bu noktada siyasal partilerin iç işleyişlerinde demokrasinin olmadığı ve bundan ötürü demokrasinin de imkansız olduğu iddiası, demokrasinin mevcudiyetine rağmen bir iddiadır.

Bizzat parti yapısının içinde parti içi demokrasinin mümkün olup olmadığı sorunu oldukça karmaşık bir meseledir. Organizasyon bakımından siyasal partiler arasında pek çok benzerlik bulunmakla birlikte partilerin birbirinden farklılaşmasını sağlayan unsurlar da bulunmakdır. Burada karşımıza çıkan ilk husus ABD partilerinin Avrupa partilerinden oldukça farklı niteliklere sahip oluşudur. Bu durumun çalışmanın Birinci Bölümünde ele alınan demokrasi anlayışından kaynaklandığı görülmektedir; Amerikan demokrasisi Avrupa demokrasisinden oldukça farklı temellere sahiptir. Herşeyden önce Amerikan demokrasisinin ayırt edici özelliği bireycilik temelinde

yükselmesinde yatmaktadır. Buna karşılık Avrupa düşüncesi tarihsel süreç içerisinde devleti dönüştüren demokratik bir yapıya ağırlık vermiş, devlete bu anlamda öncelik tanımıştır. Bir başka husus ise İngiltere demokrasinin Amerikan demokrasisi ile kültürel bakımdan ortak noktaları daha çok olmakla birlikte disiplinli partilere sahip oluşu dolayısıyla Avrupa demokrasileriyle benzeşmesi dikkat çekicidir. Bu durum, yasama fonksiyonuna verilen anlam ile açıklanabilir. Yasama-yürütme ilişkilerinde, İngiltere parlamenter sistemin bir sonucu olarak disiplinli partilere ihtiyaç duyarken, Amerikan partileri başkanlık sisteminin bir sonucu olarak tam tersi serbest partilere gereksinim duymuştur. Başka bir husus ise siyasal partilerin iktidar araştırırken dayandıkları kaynaklarla ilgilidir; partilerin üye kaynakları, bunun parti için ne anlam taşıdığı ve partilerin ideolojik niteliklerinin ne ölçüde belirleyici olduğu öne çıkar.

Gerek parti yapısının belirleyicileri, gerekse parti organizasyonun bizzat kendisi parti içi demokrasi bakımından, partiler arasında farklılıklar ortaya çıkardığı gibi, bazen de aynı parti bakımından değişik zamanlarda farklı yönelimleri ortaya çıkarabilmektedir. Bu durum bir yandan demokratikleşme sürecindeki farklılaşmalar ve gelişmeler, diğer yandan bir partinin stratejisinde yaptığı değişikliklerle açıklanabilir. Bununla birlikte, aslolan demokrasinin aranması gereken yer olup, siyasal partilerin iç işleyişlerinde demokrasiyi uygulamaları demokratik siyasal sistem bakımından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA*

KİTAPLAR

- AKAD, Mehmet: **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1976.
- AKIN, İlhan F.: **Kamu Hukuku**, 4.Baskı, Üçdal Neşriyat, İstanbul, (Tarih Belirtilmemiş).
- ALESKEROV, Fuad-ERSEL, Hasan-SABUNCU, Yavuz: **Seçimden Koalisyon Siyasal Karar Alma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- ARASLI, Oya: **Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı**, AÜHF Yayını, Ankara, 1972.
- ARON, Raymond: **Demokrasi ve Totalitarizm**, Çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri:3, İstanbul, 1976.
- ARMAOĞLU, Fahir: **Seçim Sistemleri**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1953.
- ATEŞ, Toktamış: **Demokrasi (Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler)**, 2. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1991.
- BALL, Alan R.: **Modern Politics And Government**, Fourth Edition, Chatham House Publishers, Inc., Chatham, New Jersey, 1988.
- BAYKAL, Deniz: **Siyasal Katılma (Bir Davranış İncelemesi)**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1970.
- BEETHAM, David-BOYLE, Kevin: **Demokrasinin Temelleri**, Çev. Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara, 1988.
- BOTTOMORE, Tom B.: **Seçkinler ve Toplum**, 2.Baskı, Çev. Erol Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.

* Birden fazla çalışmasına atıf yapılan yazarların eserlerine ilişkin olarak dipnotlarda kullanılan kısaltmalar parantez içerisinde gösterilmiştir.

- BOTTOMORE, Tom: **Siyaset Sosyolojisi**, Çev. Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara, 1987. **(Sosyoloji)**
- BRYCE, James: **Amerikan Siyasi Rejimi**, Çev. Türkkaya Ataöv-Arif Payaslıoğlu, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul, 1962.
- BURDEAU, Georges: **Demokrasi (Sentetik Deneme)**, Çev., Bülent Nuri Esen, AÜHF Yayını, Ankara, 1964.
- CARTER, Gwendolen M.-HERZ, John H.: **Government and Politics in the Twentieth Century**, Thames and Hudson, London, 1973.
- ÇAĞLAR, Bakır: **Anayasa Bilimi (Bir çalışma Taslağı)**, BFS Yayınları, İstanbul, 1989.
- ÇAM, Esat: **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1990.
- DAHL, Robert: **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev., Levent Köker, Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Ortak Yayını, Ankara, 1993.
- DAVER, Bülent: **Siyaset Bilimine Giriş**, 3.Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- DERELİ, Esen: **Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- DIAMOND, Larry-PLATTNER, Marc F.: **Demokrasinin Küresel Yükselişi (Giriş Bölümü)**, Çev., Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- DRAGNICH, Alex N.-RASMUSSEN, Jorgen: **Major European Governments**, Fourth Edition, The Dorsey Press, Homewood, Illionis, 1974.
- DRUCKER, Peter F.: **Yeni Gerçekler**, 6. Baskı, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- DUVERGER, Maurice: **Batı'nın İki Yüzü**, Çev. Cem Eroğul-Fazıl Sağlam, Doğan Yayınları, Ankara, 1977. **(Batı'nın İki Yüzü)**
- DUVERGER, Maurice: **Siyasal Partiler (Modern Devletteki Örgütleri ve Faaliyetleri)**, Çev., Ergun Özbudun, AÜHF Yayını, Ankara 1970. **(Partiler)**

- DUVERGER, Duverger: **Siyasal Rejimler**, Çev., Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları (Cep Üniversitesi-Yeni Yüzyıl Kitaplığı), İstanbul, (Tarih Belirtilmemiş).
- DUVERGER, Maurice: **Siyaset Sosyolojisi (Siyasal Bilimin Öğeleri)**, 4. Baskı, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995. (Sosyoloji)
- ERDOĞAN, Mustafa: **Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- ERDOĞAN, Mustafa: **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996. (Demokrasi)
- FRIEDRICH, Carl J.-BRZEZINSKI, Zbigniew K.: **Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi**, Çev. Oğuz Onaran, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1964.
- GIDDENS, Anthony: **Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji**, 2. Baskı, Çev. Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.
- GÖZE, Ayferi: **Liberal, Marxist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1977.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref: **Anayasa Hukuku**, 5.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1995.
- GÜRBÜZ, Yaşar: **Anayasalar**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981.
- HAGUE, Rod-HARROP, Martin-BRESLİN, Shaun: **Comparative Government and Politics (an introduction)**, 4th edition, Macmillan Press, 1988.
- HAZIR, Hayati: **Anayasa Hukuku**, Literatür Yayınları, Konya, 1994. (Anayasa)
- HAZIR, Hayati: **Demokrasilerde İstikrarsızlığın Sebebi Olarak Siyasal Şiddet ve Terörizm**, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Konya, 1992. (Siyasal Şiddet)
- HELD, David: **Models of Democracy**, Polity Press, Cambridge, 1993.
- HITLER, Adolf: **Kavgam**, 12. Baskı, Çev.Mine Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1997.
- HUNTINGTON, Samuel P.: **Üçüncü Dalga (Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma)**, Çev., Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1993. (Üçüncü Dalga)

- HUNTIGTON, Samuel P.: **Political Order in Changing Societies**, Second Printing, Yale University Press, 1969.(Political Order)
- KALAYCIOĞLU, Ersin: **Çağdaş Siyasal Bilim (Teori, Olgu ve Süreçler)**, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1984.
- KAPANI, Münci: **Kamu Hürriyetleri**, 6.Baskı, AÜHF Yayını, Ankara, 1981. (Hürriyetler)
- KAPANI, Münci: **Politika Bilimine Giriş**, 5.Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989. (Politika)
- KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer: **Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri**, AÜHF Yayını, Ankara, 1970.
- KIŞLALI, Ahmet Taner: **Siyaset Bilimi**, 6.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- KITSCHOLT, Herbert: **The Transformation of European Social Democracy**, Reprinted, Cambridge University Press, 1996.
- KUBALI, Hüseyin Nail: **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1969.
- LAWSON, Kay: **The Human Polity (An Introduction to Political Science)**, Houghton Mifflin Company, Boston, 1985.
- LIJPHART, Arend: **Çağdaş Demokrasiler (Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri)**, Çev. Ergun Özbudun-Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara, (Tarih Belirtilmemiş).
- LINZ, Juan: **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, Çev. Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1984.
- LIPSET, Seymour Martin: **Siyasal İnsan**, Çev. Mete Tunçay, Teori Yayınları, Ankara, 1986.
- LIPSON, Leslie: **Demokratik Uygarlık**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984. (Demokratik)
- LIPSON, Leslie: **Politika Biliminin Temel Sorunları**, 2.Baskı, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu, AÜHF Yayını, Ankara, 1978.

- MOLYNEUX, John: **Marksizm ve Parti**, Çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.
- MUSSOLİNİ: **Faşizm-Faşist Devlet**, Çev. Hasan Tuncay-Serhat Toker-Mine Tekin, Toker Yayınları, İstanbul, 1998.
- NALBANT, Atilla: **Üniter Devlet (Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- NIE, Norman H.-VERBA, Sidney-CONVERSE, Philip E.: **Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı**, Çev. İlder Turan-Tunçer Karamustafaoğlu, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1989.
- OKANDAN, Recai Galip: **Umumi Amme Hukuku**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1968.
- ÖZ, Esat: **Otoriterizm ve Siyaset (Türkiye’de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma, 1923-1945)**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.
- ÖZBUDUN, Ergun: **Anayasa Hukuku**, 3.Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993. (Anayasa)
- ÖZBUDUN, Ergun: **Batı Ülkelerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini**, AÜHF Yayını, Ankara, 1968. (Disiplin)
- ÖZBUDUN, Ergun: **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- ÖZBUDUN, Ergun: **Siyasal Partiler**, 4. Baskı, AÜHF Yayını, Ankara 1983. (Partiler)
- ÖZBUDUN, Ergun: **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, AÜHF Yayını, Ankara, 1975. (Sosyal Değişme)
- PAYASLIOĞLU, Arif: **Siyasi Partiler**, AÜSBF Yayını, Ankara, 1952.
- PERİNÇEK, Doğu: **Anayasa ve Partiler Rejimi (Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması)**, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.
- POWELL, G. Bingham: **Çağdaş Demokrasiler (Katılma, İstikrar ve Şiddet)**, Çev. Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, Ankara, 1990.
- RUSSELL, Bertrand: **İktidar**, Çev. Metin Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.

- SARIBAY, Ali Yaşar: **Siyasal Sosyoloji**, 3.Baskı, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1996.
- SARICA, Murat: **Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1969.
- SARTORİ, Giovanni: **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev., T.Karamustafaoğlu-M.Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1993. **(Demokrasi)**
- SARTORİ, Giovanni: **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği (Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme)**, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997. **(Anayasa)**
- SARTORİ, Giovanni: **Parties and Party Systems**, Cambridge University Press, New York, 1984. **(Parties)**
- SOYSAL, Mümtaz: **Anayasaya Giriş**, 2.Baskı, AÜSBF Yayını, Ankara, 1969.
- STRONG, C.F.: **Modern Political Constitutions**, Sixth Edition, London, 1963.
- TATAR, Taner: **Siyaset Sosyolojisi**, Turan Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- TEZİÇ, Erdoğan: **Anayasa Hukuku**, 2.Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 1991. **(Anayasa)**
- TEZİÇ, Erdoğan: **Türk parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, İÜHF Yayını, İstanbul, 1980.
- TEZİÇ, Erdoğan: **100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1976. **(Partiler)**
- TOURAINÉ, Alain: **Demokrasi Nedir?**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- TUNCAY, Suavi: **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- TUNÇ, Hasan: **Anayasa Hukukuna Giriş**, 2.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999.
- TUNÇ, Hasan: **Parlamento İçi Muhalefet**, Cemre Yayınevi, Konya, 1997.
- TUNÇ, Hasan: **Türk Seçim Sistemi (Eleştirel Bir Yaklaşım)**, Konya Sağlık Eğitim Enstitüsü Yayın No: 21, Konya 1995. **(Seçim Sistemi)**

- TURAN, İlder: **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1986.
- TUNAYA, Tarık Zafer: **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, İÜHF Yayını, İstanbul, 1975.
- TURHAN, Mehmet: **Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası**, DÜHF Yayını, Diyarbakır, 1989.
- TURGUT, Nükhet: **Siyasal Muhalefet (Batı Demokrasileri-Sosyalist Ülkeler-Türkiye)**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- ÜNAL, Şeref: **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- WEBER, Max: **Sosyoloji Yazıları**, 3.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- YAYLA, Atilla: **Liberalizm**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992.
- YAYLA, Atilla: **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1998. (Siyaset)
- YÜCEKÖK, Ahmet N.: **Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)**, AÜSBF Yayını, Ankara 1987.
- ZABUNOĞLU, Yahya Kazım: **Kamu Hukukuna Giriş**, AÜHF Yayını, Ankara, 1973.

MAKALELER

- ABADAN, Nermin: “Siyasi Partilerde Oligarşik Temayüller”, AÜSBFD, C.XIV, Sy.2-3, (Temmuz,1959), s.110-17.
- ALMOND, Gabriel A.-POWELL, G.Bingham: “System, Process and Policy”, Comparative Politics Today (A World View), General Editors: Gabriel A. Almond-G. Bingham Powell, Fourth Edition, Scott, Foresman And Company, 1988.
- AKGÜNER, Tayfun: “Önseçim”, Onar Armağanı, İÜHF Yayını, İstanbul, 1977, s.1-34.

- BATUM, Süheyl: "Türkiye'de Devlet-Toplum İlişkilerine Demokratik Devlet Anlayışı Açısından Bir Bakış", Yeni Türkiye, Yıl 1, Sy. 4, Ankara, Mayıs-Haziran 1995, s.13-21.
- BRACHER, Karl Dietrich: "Demokrasi Ahlakı Üzerine Düşünceler", Sosyal-Siyasal Teori, Der., Atilla Yayla, Çev., Hüseyin Bağcı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.69-79.
- ÇAPOĞLU, Gökhan: "Açış Konuşması", ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.1-8.
- DIAMOND, Larry: "Demokrasinin Üç Paradoksu", Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner. Çev. Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.127-41.
- ECKSTEIN, Harry: "Bir İstikrarlı Demokrasi Teorisi", Çev. Ergun Özbudun, AÜHFD, C.XXIV, Sy.1-4, (1967), s.39-69.
- ERDOĞAN, Mustafa: "Hangi Liberalizm", DİYALOG (Siyaset Teorisi Dergisi), Sy.1, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1996/1, s.229-36.
- HELLREICH, Miriam: "Parti-içi Demokrasi", ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.56-60.
- HOROWITZ, Donald L.: "Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.161-68.
- HUNTINGTON, Samuel P.: "Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma", Çev. Ergun Özbudun, AÜHFD, C. XXII-XXIII, S.1-4, 1965-1966, s.55-107.
- KABASAKAL, Mehmet: "Parti-İçi Demokrasi", ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.61-69.
- KABASAKAL, Mehmet: "Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesindeki Kısıtlamalar", TESAV Sempozyumu: Siyasi Partiler ve Demokrasi, TESAV Yayını, Ankara, 1995, s.129-43.("Örgütlenme")
- KALAYCIOĞLU, Ersin: "Parti-içi Demokrasi", ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.70-76.("Parti-İçi Demokrasi")

- KALAYCIOĞLU, Ersin: “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1995, s.43-69.(“Siyasal Kültür”)
- KIM, Kyung-won: “Marx, Schumpeter ve Doğu Asya Deneyimi”, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi: Yeni Değerlendirmeler, Der., Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev., Ergun Özbudun-Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1994, s.16-36.
- LINZ, Juan J.: “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri”, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.143-60.(“Başkanlık”)
- LINZ, Juan J.: “Parlamentarizmin Erdemleri”, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.175-83.(“Parlamentarizm”)
- LIPSET, Seymour Martin: “Siyasal Kültürün Merkeziliği”, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der. Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.169-73.
- ÖZBUDUN, Ergun: “M.Duverger’in <<Siyasal Partiler>>i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler”, AÜHFD, C.XXI, Sy.1-4, 1964, s.23-51.
- ÖZBUDUN, Ergun: “Seçim Sistemleri ve Türkiye”, AÜHFD, C.44, Sy.1-4, (1995), s.521-39.(“Seçim Sistemleri”)
- ÖZBUDUN, Ergun: “Siyasi Partiler Ve Demokrasi”,TESAV Sempozyumu: Siyasi Partiler ve Demokrasi, Tesav Yayını, Ankara, 1995, s.1-25. (“Partiler ve Demokrasi”)
- PERİNÇEK, Doğu: “Siyasi Partilerin Hukuki Rejimleri”, TESAV Sempozyumu: Siyasi Partiler ve Demokrasi, TESAV Yayını, Ankara, 1995, s.145-156.
- PLATTNER, Marc F.: “Demokrasi Anı”, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der., Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev., Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995,

- POPPER, Karl R.: “Açık Toplum ve Düşmanlarına Yeniden Bakış”, Çev. İhsan Duran Dağı, Sosyal ve Siyasal Teori, Der. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, s.23-30.
- SCHMITTER, Philippe C.-KARL, Terry Lynn: “Demokrasi Nedir...Ne Değildir?”, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Der., Larry Diamond-Marc F. Plattner, Çev., Levent Gönenç, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.67-79.
- TEZİÇ, Erdoğan: “Demokrasi, Devlet, Sistem, Felsefe ve Yönetim”, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sy. 4, Ankara, Mayıs-Haziran 1995, s.7-12.
- TURAN, İlter: “Parti-İçi Demokrasi”, ANSAV Sempozyumu: Parti-İçi Demokrasi, ANSAV Yayını, Ankara, 1997, s.77-83.
- TURHAN, Mehmet: “Anayasa ve Anayasacılık”, AİD, C.27, Sy.3, (Eylül,1994), s.3-12.
- TURHAN, Mehmet: “Başbakanın Seçimi ve Atanması”, AİD, C. 26, Sy. 3, (Eylül 1993), s.25-45.
- TÜRK, Hikmet Sami “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanunu Önerisi”, AÜHFD, C.44, Sy.1-4, (1995), s.553-63.
- TÜRK, Hikmet Sami: “Türkiye için Nasıl Bir Seçim Sistemi”, TESAV Sempozyumu: Türkiye için Nasıl Bir Seçim Sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları, TESAV Yayını, Ankara, 1995, s.3-43.
- UYGUN, Oktay: “İki Toplumlu Siyasal Sistemler”, İÜHFM, C.LIV, Sy.1-4, (1991-1994), s.148-69.
- VEDEL, Georges: “Temel Hukuki Seçenekler”, UniDem Konferansı, Çev. Ergun Özbudun-Levent Köker, BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı, Ankara, 1993, s.63-109.
- VEDEL, Georges: “Teşri ve İcranın Münasebetleri Problemi”, AÜSBFD, C.XV, Sy.3, (Eylül,1960), s.49-67.
- VERGİN, Nur: “Demokrasi ve Sivil Toplum”, Yeni Türkiye, Yıl 1, Sy.1, Ankara, Kasım-Aralık 1994, s.9-12.
- YILDIZ, Mustafa: “Federal Almanya’da Siyasal Partiler”, Hukuk Araştırmaları, MÜHF Yayını, C.2, Sy.1, (İstanbul,1987), s.20-30.

DİĞER KAYNAKLAR

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, Cilt 23.

Christliche Demokratische Union Deutschlands (CDU), Satzung Programm, Stand 03.02.1997.

Federal Almanya Siyasal Partiler Kanunu, Çev. Doğu Perinçek, AÜHFD., C.XXIV, Sy.1-4, Ankara, 1967, s.105-123.

Sosyal Demokratische Partei Deutschlands-SPD, Satzung Programm, Stand 28.08.1996.

The Federal Electoral Law of 7 May 1956.

USIA, Demokrasi Nedir?, Çev., Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara, 1992.